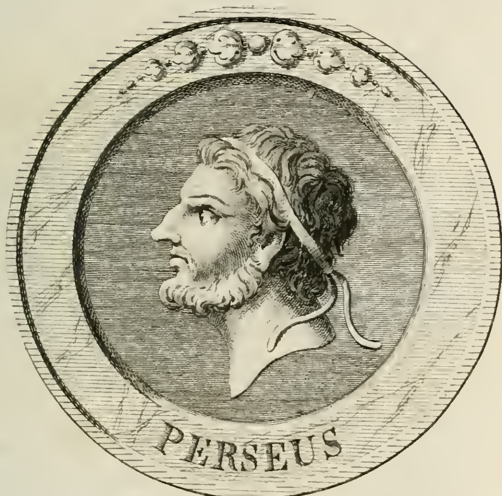

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00004224 2



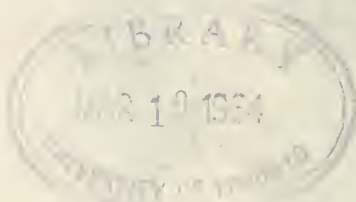
3/4

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
LIBRI
QUI SUPERSUNT OMNES
CUM INTEGRIS
JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTIS



VOLUMEN SEPTIMUM

BIPONTI
EX TYPOGRAPHIA SOCIETATIS
CIↃIↃCCLXXXV



TITI LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XLII.

EPITOME

LIBRI QUADRAGESIMI SECUNDI.

Q. Fulvius Flaccus cenſor templum Junonis Laciniæ tegulis marmoreis ſpoliavit, ut ædem, quam dedicabat, tegeret. tegulæ ex ſenatuſconſulto reportatæ. Eumenes, Aſiæ rex, in ſenatu de Perſeo, Macedoniæ rege, queſtus eſt: cujus injuriæ in populum Romanum referuntur. ob quas bello ei indicto, P. Licinius Craſſus conſul, cui id mandatum erat, in Macedoniam tranſiit, levibuſque expeditionibus, equeſtribus prœliis, in Theſſalia cum Perſeo parum felici eventu pugnavit. Inter Maſiniſſam & Carthaginienſes de agro fuit arbiter ad diſceptandum a ſenatu datus. Legati miſſi ad civitates ſocias & reges rogandos, ut in fide permanerent, dubitantibus Rhodiis. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita ducenta quinquaginta ſeptem millia ducenta triginta unum. Res præterea adverſus Corſos & Ligures proſpere geſtas continet.

I. L. POSTUMIUS ALBINUS, M. Popillius Lænas cum omnium primum de provinciis exercitibuſque ad ſenatum retuliſſent, Ligures utrique decreti ſunt: ut novas ambo, quibus eam provinciam obtinerent, legiones, (binæ ſingulis decretæ) & ſociûm Latini nominis dena millia peditum & ſexcenos equites, & ſupplementum Hiſpaniæ tria millia peditum Romanorum ſcriberent, & ducentos equites. Ad hoc mille & quingenti pedites Romani cum centum equitibus ſcribi juſſi; cum quibus prætor, cui Sardinia obtigiſſet, in Corſicam tranſgreſſus bellum gereret; interim M. Atilius, vetus prætor, provinciam obtineret Sardiniam. Prætores deinde provincias ſortiti ſunt, A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives & peregrinos, N. Fabius Buteo Hiſpaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Craſſipes Siciliam, C. Cicerejus Sardiniam. Priuſquam magiſtratus proficiſcerentur, ſenatui placuit, L. Poſtumium conſulem ad agrum publicum a privato terminandum in Campaniam ire; cujus ingentem modum poſſidere privatos, paulatim proferendo fines, conſtabat. Hic, iratus Prænestinis, quod, cum eo privatus ſacrificii in templo Fortunæ faciundi cauſa profectus eſſet, nihil in ſe honorifice, neque publice, neque privatim, factum a Præneſtinis eſſet, priuſquam ab Roma proficiſceretur, literas Præneſte miſit, ut ſibi magiſtratus obviam exiret, locum publice pararet, ubi diverteretur, jumentaque, cum exiret inde, præſto eſſent. Ante hunc

consulem nemo unquam sociis in ulla re oneri aut sumtui fuit. ideo magistratus mulis tabernaculisque & omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis. privata hospitia habebant: ea benigne comiterque colebant; domusque eorum Romæ hospitibus patebant, apud quos ipsis diverti mos esset. Legati, qui repente aliquo mitterentur, singula jumenta per oppida, iter qua faciundum erat, imperabant: aliam impensam socii in magistratus Romanos non faciebant. Injuria consulis, etiamsi justa, non tamen in magistratu exercenda, & silentium nimis aut modestum, aut timidum Prænestinorum, jus, velut probato exemplo, magistratibus fecit graviorum in dies talis generis imperiorum.

II. Principio hujus anni legati, qui in Ætoliam & Macedoniam missi erant, renuntiarunt, *sibi conveniendi regis Persei, cum alii abesse eum, alii ægrum esse, falso utrumque, fingerent, potestatem non factam: Facile tamen apparuisse sibi, bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Ætolia seditionem gliscere in dies, neque discordiarum principes auctoritate sua coerceri potuisse.* Cum bellum Macedonicum in exspectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari, pacemque Deûm peti precationibus, quæ editæ ex fatalibus libris essent, placuit. Lanuvii classis magnæ species in cœlo visæ dicebantur; & Priverni lana pulla terra enata; & in Vejenti apud Rementem lapidatum; Pomptinum omne velut nubibus locustarum coopertum esse; in Gallico agro, qua induceretur aratrum, sub exsistentibus

glebis pifces emerfiffe. Ob hæc prodigia libri fatales infpecti, editumque ab decemviris eft, & quibus Diis, quibufque hoftiis facrificaretur, & ut fupplicatio prodigiis expiandis fieret: altera, quæ priore anno valetudinis populi caufa vota effet, ea uti feriæque effent. itaque facrificatum eft, ut decemviri fcriptum ediderunt.

III. Eodem anno ædis Junonis Laciniæ detecta. Q. Fulvius Flaccus cenfor ædem Fortunæ Equeftris, quam in Hifpania prætor bello Celtiberico voverat, faciebat enifo ftudio, ne ullum Romæ amplius aut magnificentius templum effet. Magnum ornamentum fe templo ratus adjecturum, fi tegulæ marmoreæ effent, profectus in Bruttios, ædem Junonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit. id fatis fore ratus ad tegendum, quod ædificaretur. Naves paratæ fuerunt, quæ tollerent atque afportarent, auctoritate cenforia fociis deterritis id facrilegium prohibere. Poftquam cenfor rediit, tegulæ, expofitæ de navibus, ad templum portabantur. quamquam, unde effent, filebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus eft: ex omnibus partibus poftulabatur, ut confules eam rem ad fenatum referrent. Ut vero arceffitus in curiam cenfor venit, multo infeftius finguli univerfique præfentem lacerare: *Templum auguftiffimum regionis ejus, quod non Pyrrhus, non Hannibal violaffent, violare parum habuiffe, nifi detexiffet fœde, ac prope diruiffet. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. cenforem, moribus regendis creatum, cui farta tecta exigere facris publicis,*

& loca tuenda, more majorum traditum esset; eum per sociorum urbes diruentem templa, nudantemque tecta ædium sacrarum, vagari: &, quod, si in privatis sociorum ædificiis faceret, indignum videri posset, id Deûm immortalium templa demolientem facere: & obstringere religione populum Romanum, ruinis templorum templa ædificantem: tanquam non iidem ubique Dii immortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique. Cum, priusquam referretur, appareret, quid sentirent Patres, relatione facta, in unam omnes sententiam ierunt, ut hæ tegulæ reportandæ in templum locarentur, piaculariaque Junoni fierent. Quæ ad religionem pertinent, cum cura facta: tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemtores nuntiarunt.

IV. Ex prætoribus, qui in provincias ierant, N. Fabius Massiliæ moritur, cum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque, cum id nuntiatum a Massiliensibus legatis esset, senatus decrevit, ut P. Furius & Cn. Servilius, quibus succedebatur, inter se sortirentur, uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit; P. Furius idem, cujus ea provincia fuerat, remaneret. Eodem anno, cum agri Ligustini & Gallici, quod bello captum erat, aliquantum vacaret, senatusconsultum factum, ut is ager viritim divideretur. Decemviros in eam rem ex senatusconsulto creavit A. Atilius prætor urbanus, M. Æmilium Lepidum, C. Cassium, T. Æbutium Carum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. & L. Appulejos, M.

Cæcilium, C. Salonium, C. Munatium. Diviſerunt dena jugera in ſingulos, ſociis nominis Latini terna. Per idem tempus, quo hæc agebantur, legati ex Ætolia Romam venerunt de diſcordiis ſeditionibuſque ſuis, & Theſſali legati, nuntiantes, quæ in Macedonia gererentur.

V. Perſeus, jam bellum vivo patre cogitatum in animo volvens, omnes, non gentes modo Græciæ, ſed civitates etiam, legationibus mittendis, pollicendo plura, quam præſtando, ſibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad favorem ejus inclinati animi, & aliquanto quam in Eumenem propenſiores: cum Eumenis beneficiis muneribuſque omnes Græciæ civitates & plerique principum obligati eſſent: & ita ſe in regno ſuo gereret, ut, quæ ſub ditione ejus, urbes nullius liberæ civitatis fortunam ſecum mutatam vellent. contra Perſea fama erat poſt patris mortem uxorem manu ſua occidiſſe: Apellem, miniſtrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requiſitum a Philippo ad ſupplicium, exſulantem, arceſſitum poſt patris mortem ingentibus promiſſis ad præmia tantæ perpetratæ rei, clam interfeciſſe. inteſtinis externiſque præterea multis cædibus infamem, nec ullo commendabilem merito, præferebant vulgo civitates tam pio erga propinquos, tam juſto in cives, tam munifico erga omnes homines regi, ſeu fama & majeſtate Macedonum regum præoccupati ad ſpernendam originem novi regni; ſeu mutationis rerum cupidi; ſeu quia eum objectum eſſe Romanis volebant. Erant autem non Ætoli modo in

ſeditionibus, propter ingentem vim æris alieni, ſed Theſſali etiam: ea contagione, velut tabes, in Perrhæbiam quoque id pervaſerat malum. Cum Theſſalos in armis eſſe nuntiatum eſt, Ap. Claudium legatum ad eas res aſpiciendas componendaſque ſenatus miſit. Qui, utriuſque partis principibus caſtigatis, cum injuſto fœnore gravatum æs alienum, ipſis magna ex parte concedentibus, qui onerarant, levaſſet, juſti crediti ſolutionem in * annorum penſiones diſtribuit. Per eundem Appium eodemque modo compoſitæ in Perrhæbia res. Ætolorum cauſas Marcellus Delphis per idem tempus hoſtilibus actas animis, quas inteſtino geſſerant bello, cognovit. Cum certatum utrinque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem ſuo neutram partem aut levare, aut onerare voluit: communiter ab utriſque petiit, abſtinerent bello, & oblivione præteritorum diſcordias finirent. Hujus reconciliationis inter ipſos fides, obſidibus ultro citroque datis, firmata eſt. Corinthum, ut ibi deponerentur obſides, convenitur.

VI. A Delphis & Ætolico concilio Marcellus in Peloponneſum trajecit, quo Achæis edixerat conventum. Ubi, collaudata gente, quod conſtanter vetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuiſſent, inſigne adverſus Perſea odium Romanorum fecit: quod ut maturius erumperet, Eumenes rex, commentarium ferens ſecum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tempus quinque legati ad regem miſſi, qui res in Macedonia aſpi-

cerent. Alexandriam iidem ad Ptolemæum renovandæ amicitiæ causa proficisci jussi. Legati erant hi, C. Valerius, Cn. Lutatius Cerco, Q..Bæbius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Cæcilius Denter. Et ab Antiocho rege sub idem tempus legati venerunt: quorum princeps Apollonius, in senatum introductus, multis justisque causis regem excusavit, *Quod stipendium serius quoad diem præstaret. id se omne advexisse, ne cujus, nisi temporis, gratia regi fieret. Donum præterea afferre, vasa aurea quingentum pondo. Petere regem, ut, quæ cum patre suo societas atque amicitia fuisset, ea secum renovaretur; imperaretque sibi populus Romanus, quæ bono fidelique socio regi essent imperanda. se nullo usquam cessaturum officio. Ea merita in se senatus fuisse, cum Romæ esset, eam comitatem juventutis, ut pro rege, non pro obside, omnibus ordinibus fuerit.* Legatis benigne responsum, & societatem renovare cum Antiocho, quæ cum patre ejus fuerat, A. Atilius prætor urbanus jussus. Quæstores urbani stipendium, vasa aurea censores acceperunt: eisque negotium datum est, ut ponerent ea, in quibus templis videretur: legatoque centum millium æris munus missum, & ædes liberæ hospitio datæ, sumtusque decretus, donec in Italia esset. Legati, qui in Syria fuerant, renuntiaverunt, in maximo eum honore apud regem esse, amicissimumque populo Romano.

VII. In provinciis eo anno hæc. C. Cicerejus prætor in Corsica signis collatis pugnavit: septem millia Corsorum cæsa; capti amplius mille & septingenti. Voverat in ea pugna prætor ædem Ju-

noni Monetæ. Pax deinde data petentibus Corsis, & exacta ceræ ducena millia pondo. Ex Corsica subacta Cicerejus in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Statiellati pugnatum ad oppidum Carystum. Eo se magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo sub adventum M. Popillii consulis mœnibus sese continebant: deinde, postquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progressi ante portas, aciem struxerunt: nec consul (ut qui id ipsum oppugnatione comminanda quæsisset) moram certamini fecit. Pugnatum est amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret spes. Quod ubi consul vidit, nulla parte moveri Ligurum signa, imperat equitibus, ut equos conscendant, ac tribus simul partibus in hostes, quanto maximo possent tumultu, incurrant. Pars magna equitum mediam trajecit aciem, & ad terga pugnantium pervasit. Inde terror injectus Liguribus. diversi in omnes partes fugerunt. perpauci retro in oppidum, quia inde se maxime objecerat eques. & pugna tam pervicax multos absumserat Ligurum, & in fuga passim cæsi sunt. Decem millia hominum cæsa traduntur; amplius septingenti passim capti: signa militaria relata octoginta duo. Nec incruenta victoria fuit. amplius tria millia militum amissa; cum, cedentibus neutris, ex parte utraque primores caderent.

VIII. Post hanc pugnam ex diversa fuga in unum collecti Ligures, cum majorem multo partem civium amissam, quam superesse, cernerent, (nec enim plus decem millia hominum erant) dediderunt sese; nihil quidem illi pacti. speraverant tamen,

non atrocius, quam ſuperiores imperatores, conſulem in ſe ſæviturum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipſos bonaque eorum vendidit: literaſque ſenatui de rebus ab ſe geſtis miſit. Quas cum A. Atilius prætor in curia recitaſſet, (nam conſul alter Poſtumius, agris recognoſcendis in Campania occupatus, aberat) atrox rex viſa ſenatui: *Statiellates, qui uni ex Ligurum gente non tuliſſent arma adverſus Romanos, tum quoque oppugnatos, non ultro inferentes bellum; deditos in fidem populi Romani omni ultimæ crudelitatis exemplo laceratos ac deletos eſſe: tot millia capitum innoxiorum, fidem implorantia populi Romani, ne quis unquam ſe poſtea dedere auderet, peſſimo exemplo veniſſe: & diſtractos paſſim juſtis quondam hoſtibus populi Romani pacatis ſervire. Quas ob res placere ſenatui, M. Popillium conſulem Ligures, pretio emtoribus reddito, ipſos reſtituere in libertatem; bonaque ut iis, quidquid ejus recuperari poſſit, reddantur curare. Arma primo quoque tempore fieri in ea gente. conſulem de provincia decedere, cum deditos in ſedem ſuam Ligures reſtituiſſet. Claram victoriam vincendo oppugnantes, non ſæviendo in afflictos, fieri.*

IX. Conſul, qua ferocia animi uſus erat in Liguribus, eandem ad non parendum ſenatui habuit. Legionibus extemplo Piſas in hibernacula miſſis, iratus Patribus, infeſtus prætori, Romam rediit: ſenatuque extemplo ad ædem Bellonæ vocato, multis verbis invectus eſt in prætorem: *qui, cum ob rem bello bene geſtam, uti Diis immortalibus honos haberetur, referre ad ſenatum debuiſſet, adverſus ſe pro*

hostibus senatusconsultum fecisset, quo victoriam suam ad Ligures transferret, dedique iis prope consulem prætor juberet. Itaque mulctam ei se dicere: a patribus postulare, ut senatusconsultum in se factum tolli juberent: supplicationemque, quam absentes ex literis, de bene gesta republica missis, decernere debuerint, præsentes honoris Deorum primum causa, deinde & sui aliquo tandem respectu, decernerent. Nihilo lenioribus, quam absens, senatorum aliquot orationibus increpitus, neutra impetrata re, in provinciam redit. Alter consul Postumius, consumta æstate in recognoscendis agris, ne visa quidem provincia sua, comitiorum causa Romam rediit. consules C. Popillium Lænatem, P. Ælium Ligurem creavit. Prætores exinde facti C. Licinius Crassus, M. Junius Pennus, Sp. Lucretius, Sp. Cluvius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum.

X. Eo anno lustrum conditum est. Censores erant Q. Fulvius Flaccus, A. Postumius Albinus. Postumius condidit. Censa sunt civium Romanorum capita ducenta sexaginta novem millia & quindecim. Minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul pro concione edixerat, qui sociûm Latini nominis ex edicto C. Claudii consulis redire in civitates suas debuissent, ne quis eorum Romæ, sed omnes in suis civitatibus censerentur. Concors & e republica censura fuit. omnes, quos senatu moverunt, quibusque equos ademerunt, ærarios fecerunt, & tribu moverunt: neque ab altero notatum alter probavit. Fulvius ædem Fortunæ Equestris, quam proconsul in Hispania, dimicans cum

Celtiberorum legionibus, voverat, annos ſex poſt, quam voverat, dedicavit: & ſcenicos ludos per quatriduum, unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus, decemvir ſacrorum, eo anno mortuus eſt. in locum ejus ſuffectus A. Poſtumius Albinus. Locuſtarum tantæ nubes a mari vento repente in Apuliam illatæ ſunt, ut examinibus ſuis agros late operirent. ad quam peſtem frugum tollendam Cn. Sicinius prætor deſignatus, cum imperio in Apuliam miſſus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis abſumſit. Principium inſequentis anni, quo C. Popillius & P. Ælius fuerunt conſules, reſiduas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus renovarique ſenatuſconſultum volebant, & conſul Ælius referebat. Popilius & collegam & ſenatum pro fratre deprecabatur; præ ſe ferens, ſi qui decernerent, interceſſurum, collegam deterruit. Patres, eo magis utrique pariter conſulum infenſi, in cœpto perſtabant. Itaque, cum de provinciis ageretur, & Macedonia, jam imminente Perſei bello, peteretur, Ligures ambobus conſulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. Poſtulantibus deinde, ut novos exercitus ſcribere, aut ſupplementum veteribus liceret, utrumque negatum eſt. Prætoribus quoque in Hiſpaniam ſupplementum petentibus negatum: M. Junio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem. C. Licinius Craſſus urbanam juriſdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat ſortitus, C. Memmius Siciliam, Sp. Cluvius Sardiniam. Con-

ſules, ob ea irati ſenatui, Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in provinciam abituros eſſe denuntiarunt; nec quidquam reipublicæ acturos, præterquam quod ad provinciarum adminiſtrationem attineret.

XI. Attalum, regis Eumenis fratrem, legatum veniſſe Romam, Valerius Antias his conſulibus ſcribit, ad deferenda de Perſeo crimina, indicandoſque apparatus belli. Plurium annales, & quibus crediviſſe malis, ipſum Eumenem veniſſe tradunt. Eumenes igitur, ut Romam venit, exceptus cum tanto honore, quantum non meritis tantum ejus, ſed beneficiis etiam ſuis, ingentia quæ in eum congeſta erant, exiſtimaret deberi populus Romanus, in ſenatum eſt introductus. *Cauſam veniendi ſibi Romam fuiſſe*, dixit, *præter cupiditatem viſendi Deos hominesque, quorum beneficio in ea fortuna eſſet, ſupra quam ne optare quidem auderet: etiam ut coram moneret ſenatum, ut Perſei conatis obviam iret.* Orſus inde a Philippi conſiliis, *necem Demetrii filii* retulit, *adverſantis Romano bello; Baſtarnarum gentem excitam ſedibus ſuis, quorum auxiliis fretus in Italiam tranſiret. Hæc eum volutantem in animo, oppreſſum fato, regnum ei reliquiſſe, quem infeſtiſſimum eſſe ſenſiſſet Romanis. itaque Perſea, hereditarium a patre relictum bellum, & ſimul cum imperio traditum, jamjam primum alere ac fovere omnibus conſiliis. Florere præterea juventute, quam ſtirpem longa pax ediderit, florere opibus regni, florere etiam ætate. Quæ cum corporis robore ac viribus vigeat, animum eſſe inveteratum diutina arte atque uſu belli. Jam inde a pue-*

ro, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimis tantum, assuetum, missum a patre in expeditiones multas variasque. Jam ex quo ipse accepisset regnum, multa, quæ non vi, non dolo, Philippus, omnia expertus, potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse. Accessisse ad vires eam, quæ longo tempore, multis magnisque meritis pareretur, auctoritatem.

XII. *Nam apud Græciæ atque Asiæ civitates vereri majestatem ejus omnes. nec, pro quibus meritis, pro qua munificentia tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo posse, utrum felicitate id quadam ejus accidat, an, quod ipse vereatur dicere, invidia adversus Romanos favorem illi conciliet. Inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate; Seleuci filiam duxisse eum, non petentem, sed petitum ultro; sororem dedisse Prusiæ precanti ac oranti: celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donisque innumerabilium legationum, & velut auspicibus nobilissimis populis deductas esse. Bœotorum gentem, captatam Philippo, nunquam ad scribendum amicitiæ fœdus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo fœdus incisum literis esse: uno Thebis, altero ad Delum, augustissimo & celeberrimo in templo, tertio Delphis. in Achaico concilio vero, nisi discussa res per paucos Romanum imperium intentantes esset, eo rem prope adductam, ut aditus & in Achajam daretur. At, Hercule, suos honores, cujus merita in eam gentem privatim, an publice, sint majora, vix dici posset, partim desertos per incultum ac negligentiam, partim hostiliter sublatos esse. Jam, Ætolos, quem ignorare, in seditionibus suis non ab Romanis, sed a Perseo præsidium petiisse? His eum fultum socie-*

tatibus atque amicitiis eos domeſticos apparatus belli habere, ut externis non egeat; triginta millia peditum, quinque millia equitum: in decem annos frumentum præparare, ut abſtinere & ſuo & hoſtium agro frumentandi cauſa poſſit. Jam pecuniam tantam habere, ut decem millibus mercenariorum militum, præter Macedonum copias, ſtipendium in totidem annos præparatum habeat: præter annuum, quod ex metallis regiis capiat, vectigal. Arma vel tribus tantis exercitibus in armamentaria congeſſiſſe. Juventutem, ut jam Macedonia deficiat, velut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam ſubjectam eſſe.

XIII. Reliquum orationis adhortatio fuit. *Non ego hæc*, inquit, *incertis jactata rumoribus, & cupidius credita, quia vera eſſe de inimico crimina volebam, affero ad vos, Patres conſcripti; ſed comperta & explorata, haud ſecus, quam ſi ſpeculator miſſus a vobis ſubjecta oculis referrem. Neque, relicto regno meo, quod amplum & egregium vos feciſtis, mare tantum trajeciſſem, ut vana ad vos afferendo fidem abrogarem mihi. Cernebam nobiliſſimas Aſiæ & Græciæ civitates, in dies magis denudantes judicia ſua, mox, ſi permitteretur, eo proceſſuras, unde receptum ad pœnitendum non haberent. Cernebam Perſea, non continentem ſe Macedoniæ regno, alia armis occupantem, alia, quæ vi ſubigi non poſſunt, favore ac benevolentia complectentem. Videbam, quam impar eſſet ſors, cum ille vobis bellum, vos ei ſecuram pacem præſtaretis; quanquam mihi quidem non parare, ſed gerere pæne bellum videbatur. Abrupolim, ſocium atque amicum veſtrum, regno expulit. Artetarum Illyrium, quia ſcripta ab eo quædam*

vobis comperit, ſocium item atque amicum veſtrum, interfecit. Everſam & Callicritum Thebanos, principes civitatis, quia liberius adverſus eum in concilio Bœotorum locuti fuerant, delaturoſque ad vos, quæ agerentur, profeſſi erant, tollendos curavit. Auxilium Byzantiis adverſus fœdus tulit, Dolopiæ bella intulit, Theſſaliam & Doridem cum exercitu pervaſit, ut in bello inteſtino deterioris partis auxilio meliorem affligeret. Confudit & miſcuit omnia in Theſſalia Perrhæbiaque ſpe novarum tabularum, ut manu debitorum obnoxia ſibi optimates opprimeret. Hæc cum vobis quieſcentibus & patientibus fecerit, & conceſſam ſibi Græciam eſſe a vobis videat; pro certo habet, neminem ſibi, antequam in Italiam trajecerit, armatum occurſurum. Hoc quam vobis tutum aut honeſtum ſit, vos videritis: ego certe mihi turpe eſſe duxi, prius Perſea ad bellum inferendum, quam me ſocium ad prædicendum, ut caveretis, venire in Italiam. Functus neceſſario mihi officio, & quodam modo liberata atque exonerata fide mea, quid ultra facere poſſum, quam uti Deos Deaſque precer, ut vos & veſtræ reipublicæ, & nobis ſociis atque amicis, qui ex vobis pendemus, conſulatis?

XIV. Hæc oratio movit Patres conſcriptos. ceterum in præſentia nihil, præterquam fuiſſe in curia regem, ſcire quiſquam potuit: eo ſilentio clauſa curia erat. bello denique perfecto, quæque dicta ab rege, quæque reſponſa eſſent, emanavere. Perſei deinde regis legatis poſt paucos dies ſenatus datus eſt. Ceterum, præoccupatis non auribus magis, quam animis, ab Eumene rege, omnis & defenſio & deprecatio legatorum reſpuebatur: & exa-

ſperavit animos ferocia animi Harpali, qui princeps legationis erat. Is, *velle quidem & laborare*, dixit, *regem, ut purganti, ſe nihil hoſtile dixiſſe aut feciſſe, fides habeatur: ceterum, ſi pervicacius cauſam belli quæri videat, forti animo defenſurum ſe. Martem communem eſſe, & eventum incertum belli.* Omnibus civitatibus Græciæ atque Aſiæ curæ erat, quid Perſei legati, quid Eumenes in ſenatu egiſſet: & propter adventum ejus, quem moturum aliquid rebantur, miſerant pleræque civitates, alia in ſpeciem præferentes, legatos. & legatio Rhodiorum erat, ac Satyrus princeps, haud dubius, quin Eumenes civitatem quoque ſuam Perſei criminibus junxiſſet. Itaque omni modo per patronos hoſpiteſque diſceptandi cum rege locum in ſenatu quærebat. Quod cum contigiſſet, libertate intemperantius invectus in regem, quod Lyciorum gentem adverſus Rhodios concitaſſet, graviorque Aſiæ eſſet, quam Antiochus fuiſſet; popularem quidem ac gratam populis Aſiæ (nam eo quoque jam favor Perſei venerat) orationem habuit: ceterum inviſam ſenatui, inutilemque ſibi & civitati ſuæ. Eumeni vero conſpiratio adverſus eum, favorem apud Romanos fecit. ita omnes ei honores habiti, donaque quam ampliſſima data, cum ſella curuli atque eburneo ſcipione.

XV. Legationibus dimiſſis, cum Harpalus, quanta eximia celeritate poterat, regreſſus in Macedoniam, nuntiaſſet regi, nondum quidem parantes bellum reliquiſſe ſe Romanos, ſed ita infeſtos, ut facile appareret, non dilaturos; & ipſe, præter-

quam quod & ita credebat futurum, jam etiam volebat, in flore virium se credens esse. Eumeni ante omnes infestus erat: a cujus sanguine ordiens bellum, Evandrum Cretensem, ducem auxiliorum, & Macedonas tres, assuetos ministeriis talium facinorum, ad cædem regis subornat: literasque eis dat ad Praxo hospitam, principem auctoritate & opibus Delphorum. Satis constabat, Eumenem, ut sacrificaret Apollini, Delphos ascensurum. Progressi cum Evandro insidiatores, nihil aliud ad peragendum inceptum, quam loci opportunitatem, omnia circumeuntes, quærebant. Ascendentibus ad templum a Cirrha, priusquam perveniretur ad frequentia ædificiis loca, maceria erat ab læva semitæ paulum exstans a fundamento, qua singuli transirent; dextra pars labe terræ in aliquantum altitudinis diruta erat. post maceriam se abdiderunt, gradibus adstructis, ut ex ea, velut e muro, tela in prætereuntem conjicerent. Primo a mari circumfusa turba amicorum ac satellitum procedebat: deinde extenuabant paulatim angustiæ agmen. Ubi ad eum locum ventum est, qua singulis eundum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Ætoliæ princeps, cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia devolvunt: quorum altero caput ictum est regi, altero humerus sopitus. ex semita proclivi in declive multis super prolapsum jam saxis congestis, & ceteri quidem etiam amicorum & satellitum, postquam cadentem videre, diffugiunt, Pantaleon constanter impavidus mansit ad protegendum regem.

XVI. Latrones, cum brevi circumitu maceriæ decurrere ad conficiendum faucium possent, velut perfecta re, in jugum Parnasi refugerunt eo cursu, ut, cum unus non facile sequendo per invia atque ardua moraretur fugam eorum, ne comprenso indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde satellites ac servi concurrerunt, tollentes sopitum vulnere ac nihil sentientem. Vivere tamen ex calore & spiritu remanente in præcordiis senserunt; victurum exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satellitibus, secuti latronum vestigia, cum usque ad jugum Parnasi, nequidquam fatigati, pervenissent, re infecta redierunt. Aggressi facinus Macedones, ut inconsulte, ita audacter cœptum, nec consulte & timide reliquerunt. Compotem jam sui regem amici postero die deferunt ad navem: inde Corinthum: a Corintho, per Isthmi jugum navibus traductis, Æginam trajiciunt. Ibi adeo secreta ejus curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama mortuum in Asiam perferret. Attalus quoque celerius, quam dignum concordia fraterna erat, credidit. nam & cum uxore fratris, & præfecto arci, tanquam jam haud dubius regni heres, est locutus. Quæ postea non fefellere Eumenem: &, quanquam dissimulare & tacite habere id patique statuerat, tamen in primo congressu non temperavit, quin uxoris petendæ præmaturam festinationem fratri objiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est.

XVII. Sub idem tempus C. Valerius ex Græcia, qui legatus ad visendum statum regionis ejus spe-

culandaque consilia Persei regis missus erat, rediit; congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis referebat. simul & adduxerat secum Praxo a Delphis, cujus domus receptaculum latronum fuerat, & L. Rammium Brundisinum, qui talis indicii delator erat. Princeps Brundisii Rammius fuit; hospitio quoque & duces Romanos omnes, & legatos exterarum quoque gentium insignes, præcipue regios, accipiebat. ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat: literisque spem amicitiæ interioris magnæque inde fortunæ facientibus, ad regem profectus, brevi perfamiliaris haberi, trahique, magis quam vellet, in arcanos sermones est cœptus. Promissis enim ingentibus præmiis petere institit ab eo rex, *Quoniam duces omnes legatique Romani hospitio ejus uti assuessent, quibus eorum ipse scripsisset, ut venenum dandum curaret. cujus scire se comparationem plurimum difficultatis & periculi habere, pluribus consciis comparari. eventu præterea incerto esse, ut aut satis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur. Se daturum, quod nec in dando, nec datum, ullo signo deprendi posset.* Rammius, veritus ne, si abnuisset, primus ipse veneni experimentum esset, facturum pollicitus proficiscitur. nec Brundisium ante redire, quam convento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem esse dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, jussu ejus Romam simul venit. Introductus in curiam, quæ acta erant, exposuit.

XVIII. Hæc ad ea, quæ ab Eumene delata erant, accessere, quo maturius hostis Perseus judicaretur:

quippe quem non juſtum modo apparare bellum regio animo, ſed per omnia clandeſtina graſſari ſcelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli adminiſtratio ad novos conſules rejecta eſt: in præſentia tamen Cn. Sicinium prætorem, cujus inter cives & peregrinos juriſdictio erat, ſcribere milites placuit; qui, Brundiſium ducti, primo quoque tempore Apolloniam in Epirum trajicerentur ad occupandas maritimas urbes, ubi conſul, cui provincia Macedonia obveniſſet, claſſem appellere tuto, & copias per commodum exponere poſſet. Eumenes, aliquamdiu Æginæ retentus periculoſa & difficili curatione, cum primum tuto potuit, profectus Pergamum, præter priſtinum odium recenti etiam ſcelere Perſei ſtimulante, ſumma vi parabat bellum. Legati eo ab Roma, gratulantes quod e tanto periculo evaſiſſet, venerunt. Cum Macedonicum bellum in annum dilatum eſſet, ceteris prætoribus jam in provincias profectis, M. Junius & Sp. Lucretius, quibus Hiſpaniæ provinciæ obvenerant, fatigato ſæpe idem petendo ſenatu, tandem pervicerunt, ut ſupplementum ſibi ad exercitum daretur tria millia peditum, centum & quinquaginta equites in Romanas legiones: in ſocialem exercitum quinque millia peditum, & trecentos equites, imperare ſociis juſſi. Hoc copiarum in Hiſpanias cum prætoribus novis portatum eſt.

XIX. Eodem anno, quia per recognitionem Poſtumii conſulis magna pars agri Campani, quem privati ſine diſcrimine paſſim poſſederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis

promulgavit, ut agrum Campanum censores fruendum locarent: quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum. Cum in exspectatione senatus esset, bello etsi non indicto, tamen jam decreto, qui regum suam, Persei qui secuturi amicitiam essent, legati Ariarathis, puerum filium regis secum adducentes, Romam venerunt. quorum oratio fuit, *regem educandum filium Romam misisse, ut jam inde a puero assuesceret moribus Romanis hominibusque. Petere, ut eum non sub hospitum modo privatorum custodia, sed publicæ etiam curæ ac velut tutelæ vellent esse.* Ea regis legatio grata senatui fuit. Decreverunt, ut Cn. Sicinius prætor ædes instructas locaret, ubi filius regis comitesque ejus habitare possent. Et Thracum legatis, apud se disceptantibus, & societatem amicitiamque petentibus, &, quod petebant, datum est, & munera binum millium æris summæ in singulos missa. Hos utique populos, quod ab tergo Macedoniæ Thracia esset, assumtos in societatem gaudebant. Sed ut in Asia quoque & insulis explorata omnia essent, Ti. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miserunt. adire eos Cretam & Rhodum jusserunt, simul renovare amicitiam, simul speculari, num sollicitati animi sociorum ab rege Perseo essent.

XX. In suspensa civitate ad exspectationem novi belli, nocturna tempestate columna rostrata in Capitolio * bello Punico consulis, cui collega Ser. Fulvius fuit, tota ad imum fulmine discussa est. Ea res, prodigii loco habita, ad senatum relata est. Patres

ad haruſpices referre, & decemviros adire libros juſſerunt. Decemviri, luſtrandum oppidum, ſupplicationem obſecrationemque habendam, victimis majoribus ſacrificandum & in Capitolio Romæ, & in Campania ad Minervæ promontorium, renuntiarunt: ludos per decem dies Jovi optimo maximo primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. Haruſpices, in bonum verſurum id prodigium, prolationemque finium & interitum perduellium portendi, reſponderunt; quod ex hoſtibus ſpolia fuiſſent ea roſtra, quæ tempeſtas disjeciſſet. Acceſſerunt, quæ cumularent religiones animis. Saturniæ, nuntiatum erat, ſanguine per triduum in oppido pluiſſe: Calatiæ aſinum tripedem natum, & taurum cum quinque vaccis uno ictu fulminis exanimatos. Auximi terra pluiſſe. Horum quoque prodigiorum cauſa res divinæ factæ, & ſupplicatio unum diem feriæque habitæ.

XXI. Conſules ad id tempus in provincias non exierant, quia neque, uti de M. Popillio referrent, ſenatui obſequebantur, &, nihil aliud decernere prius, ſtatutum Patribus erat. Aucta etiam invidia eſt Popillii literis ejus, quibus iterum cum Statiellatibus Liguribus proconſul pugnaſſe ſe ſcripſit, ac ſe decem millia eorum occidiſſe. propter cujus injuriam belli ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum vero non abſens modo Popillius, qui deditis contra jus ac fas bellum intuliſſet, & pacatos ad rebellium incitaſſet, ſed conſules, quod non exirent in provinciam, in ſenatu increpiti. hoc conſenſu Patrum accenſi M. Marcius Sermo & Q. Mar-

cius Scylla, tribuni plebis, & consulibus mulctam se dicturos, nisi in provinciam exirent, denuntiarunt; & rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in senatu recitarunt. Sanciebatur, *ut qui ex Statiellis deditis in libertatem restitutus ante Kalendas Sextiles primas non esset, cujus dolo malo is in servitutem venisset, ut juratus senatus decerneret, qui eam rem quæreret animadverteretque.* Ex auctoritate deinde senatus eam rogationem promulgarunt. Priusquam proficiscerentur consules, C. Cicerejo prætori prioris anni ad ædem Bellonæ senatus datus est. Is, expositis, quas in Corsica res gessisset, postulatoque frustra triumpho, in monte Albano, quod jam in morem venerat, ut sine publica auctoritate fieret, triumphavit. Rogationem Marciam de Liguribus magno consensu plebes scivit jussitque. ex eo plebiscito C. Licinius prætor consuluit senatum, quem quærere ea rogatione vellet. Patres ipsum eum quærere jusserunt.

XXII. Tum demum consules in provinciam profecti sunt, exercitumque a M. Popillio ceperunt. Neque tamen M. Popillius reverti Romam audebat, ne causam diceret, adverso senatu, infestiore populo, apud prætorem, qui de quæstione in se posita senatum consuluisset. Huic detrectationi ejus tribuni plebis, alterius rogationis denuntiatione, occurrerunt: ut, si non ante Idus Novembres in urbem Romam introisset, de absente eo C. Licinius statueret ac judicaret. Hoc tractus vinculo cum redisset, ingenti cum invidia in senatum venit. Ibi cum laceratus jurgiis multorum esset, senatuscon-

ſultum factum eſt, ut, qui Ligurum poſt Q. Fulvium, L. Manlium conſules hoſtes non fuiſſent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius prætores in libertatem reſtituendos curarent, agrumque iis trans Padum conſul C. Popillius daret. Multa millia hominum hoc ſenatuſconſulto reſtituta in libertatem, tranſductiſque Padum ager eſt aſſignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Licinium cauſam dixit: tertio prætor, gratia conſulis abſentis & Popilliæ familiæ precibus victus, Idibus Martiis adeſſe reum juſſit, quo die novi magiſtratus inituri erant honorem; ne diceret jus, qui privatus futurus eſſet. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci eluſa eſt.

XXIII. Legati Carthaginienſes eo tempore Romæ erant, & Guluſſa filius Maſiniſſæ: inter eos magnæ contentiones in ſenatu fuere. Carthaginienſes querebantur, *præter agrum, de quo ante legati ab Roma, qui in re præſenti cognoſcerent, miſſi eſſent, amplius ſeptuaginta oppida caſtellaque agri Carthaginienſis biennio proximo Maſiniſſam vi atque armis poſſediſſe. Id illi, cui nihil penſi ſit, facile eſſe. Carthaginienſes fœdere illigatos ſilere. Prohiberi enim extra fines efferre arma. Quanquam ſciant, in ſuis finibus, ſi inde Numidas pellerent, ſe geſturos bellum; illo haud ambiguo capite fœderis deterreri, quo diſerte vetentur cum ſociis populi Romani bellum gerere. Sed jam ultra ſuperbiam crudelitatémque & avaritiam ejus non pati poſſe Carthaginienſes. miſſos eſſe, qui orarent ſenatum, ut trium harum rerum unam ab ſe impetrari ſinerent: ut vel ex æquo apud ſocium populum, quid cujuſque eſſet,*

disceptarent: vel permitterent Carthaginienſibus, ut adverſus injuſta arma pio. juſtoque ſe tutarentur bello: vel ad extremum, ſi gratia plus, quam veritas, apud eos valeret, ſemel ſtatuerent, quid donatum ex alieno Maſiniſſæ vellent. Modeſtius certe daturos eos, & ſcituros, quid dediſſent: ipſum nullum, præterquam ſuæ libidinis arbitrio, finem facturum. Horum ſi nihil impetrarent, & aliquod ſuum poſt datam a P. Scipione pacem delictum eſſet, ipſi potius animadverterent in ſe. Tutam ſervitutem ſe ſub dominis Romanis, quam libertatem expoſitam ad injurias Maſiniſſæ, malle. Perire namque ſemel ipſis ſatius eſſe, quam ſub acerbiſſimi carnificis arbitrio ſpiritum ducere. Sub hæc dicta lacrimantes procubuerunt; ſtratique humi, non ſibi magis miſericordiam, quam regi *.

XXIV. Interrogari Guluſſam placuit, quid ad ea reſponderet, aut, ſi prius mallet, exprometeret, ſuper qua re Romam veniſſet. Guluſſa, *Neque ſibi facile eſſe*, dixit, *de iis rebus agere, de quibus nihil mandati a patre haberet: neque patri facile fuiſſe mandare, cum Carthaginienſes, nec de qua re acturi eſſent, nec omnino ituros ſe Romam, indicaverint. In æde Æſculapii clandeſtinum eos per aliquot noctes conſilium principum habuiſſe, unde præterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam cauſam fuiſſe patri mittendi ſe Romam, qui deprecaretur ſenatum, ne quid communibus inimicis criminantibus ſe crederent, quem ob nullam aliam cauſam, niſi propter conſtantem fidem erga populum Romanum, odiſſent.* His utrinque auditis, ſenatus, de poſtulatis Carthaginienſium conſultus, reſpondere ita juſſit: *Guluſ-*

ſam placere extemplo in Numidiam proficiſci, & nuntiare patri, ut de iis, de quibus Carthaginienſes querantur, legatos quamprimum ad ſenatum mittat; denuntietque Carthaginienſibus, ut ad diſceptandum veniant. Si aliquid poſſent Maſiniſſæ honoris cauſa, & feciſſe & facturos eſſe: jus gratiæ non dare. Agrum, qua cujuſque ſit, poſſideri velle: nec novos ſtatuere fines, ſed veteres obſervari, in animo habere. Carthaginienſibus victis ſe & urbes, & agros conceſſiſſe; non ut in pace eriperent per injuriam, quæ jure belli non ademiſſent. Ita regulus Carthaginienſeſque dimiſſi. Munera ex inſtituto data utriſque, aliaque hoſpitalia comiter conſervata.

XXV. Sub idem tempus Cn. Servilius Cæpio, Ap. Claudius Centho, T. Annius Luſcus legati, ad res repetendas in Macedoniam renuntiandamque amicitiam regi miſſi, redierunt: qui jam ſua ſponte infeſtum Perſi ſenatum inſuper accenderunt, relatis ordine, quæ vidiſſent, quæque audiſſent. *Vidiſſe ſe per omnes urbes Macedonum ſumma vi parari bellum. Cum ad regem perveniſſent, per multos dies conveniendi ejus poteſtatem non factam: poſtremo, cum deſperato jam colloquio profecti eſſent, tum demum ſe ex itinere revocatos, & ad eum introductos eſſe. Suæ orationis ſummam fuiſſe, fœdus, cum Philippo ictum, cum ipſo eo poſt mortem patris renovatum: in quo diſerte prohiberi eum, extra fines arma efferre; prohiberi, ſocios populi Romani laceſſere bello. Expoſita deinde ab ſe ordine, quæ ipſi nuper in ſenatu Eumenem vera omnia & comperta referentem audiſſent. Samothracæ præterea per multos dies occultum*

consilium cum legationibus civitatum Asiæ regem habuisse. Pro his injuriis satisfieri, senatum æquum censere, reddique sibi res sociisque suis, quas contra jus fœderis habeat. Regem ad ea primo accensum ira inclementer locutum, avaritiam superbiamque Romanis objicientem frequenter: quod alii super alios legati venirent speculari dicta factaque sua, quod se ad nutum imperiumque eorum omnia dicere ac facere æquum censerent. Postremo, multum ac diu vociferatum, reverti postero die jussisse. scriptum se responsum dare velle. Tum ita sibi scriptum traditum esse: Fœdus, cum patre ictum, ad se nihil pertinere. Id se renovari, non quia probaret, sed quia in nova possessione regni patienda omnia essent, passum. Si novum fœdus secum facere vellent, convenire prius de conditionibus debere: &, si in animum inducerent, ut ex æquo fœdus fieret, & se visurum, quid sibi faciundum esset, & illos credere reipublicæ consulturos. Atque ita se proripuisse, & submoveri e regia omnes cœptos. Tum se amicitiam & societatem renuntiasse. qua voce eum accensum restitisse, atque voce clara denuntiasse sibi, ut triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos: nec sibi, aut venientibus, aut manentibus, quidquam hospitaliter aut benigne factum. Thessali deinde Ætolique legati auditi. Senatui, ut scirent quam primum, quibus ducibus usura respublica esset, literas mitti consulibus placuit, ut, uter eorum posset, Romam ad magistratus creandos veniret.

XXVI. Nihil magnopere, quod memorari attineat, rei publicæ eo anno consules gesserant. magis e republica visum erat, comprimi ac sedari exa-

ſperatos Ligures. Cum Macedonicum bellum exſpectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem ſuſpectum Iſſenſes legati fecerunt: ſimul queſti, fines ſuos ſecundo populatum, ſimul nuntiantes, *uno animo vivere Macedonum atque Illyriorum regem: communi conſilio parare Romanis bellum: & ſpecie legatorum Illyrios ſpeculatores Romæ eſſe, Perſe auctore miſſos, ut, quid ageretur, ſcirent.* Illyrii vocati in ſenatum. qui cum legatos ſe eſſe miſſos ab rege dicerent ad purganda crimina, ſi qua de rege Iſſenſes deferrent; quæſitum, ecquid ita non adiſſent magiſtratum, ut ex inſtituto loca, lautia, acciperent? ſciretur denique veniſſe eos, & ſuper qua re veniſſent? Hæſitantibus in reſponſo, ut curia excederent, dictum. Reſponſum tanquam legatis, ut qui adire ſenatum non poſtulaſſent, dari non placuit: mittendoſque ad regem legatos cenſuerunt, qui nuntiarent, *qui ſocii quererentur apud ſenatum, exuſtum a rege agrum. non æquum eum facere, qui ab ſociis ſuis non abſtineret injuriam.* In hanc legationem miſſi, A. Terentius Varro, C. Plætorius, C. Cicerejus. Ex Aſia, qui circa ſocios reges miſſi erant, legati redierunt, qui renuntiarunt, *Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemæum in Alexandria ſeſe conveniſſe. Omnes ſollicitatos legationibus Perſei, ſed egregie in fide permanere, pollicitoſque omnia, quæ populus Romanus imperaſſet, præſtaturos. & civitates ſocias adiſſe: ceteras ſatis fidas; ſolos Rhodios fluctuantes & imbutos Perſei conſiliis inveniſſe.* Venerant Rhodii legati ad purganda ea, quæ vulgo jactari de civitate ſciebant: ceterum ſenatum

iis dari, cum novi consules magistratum inissent, placuit.

XXVII. Belli apparatum non differendum censuerunt. C. Licinio prætori negotium datur, ut ex veteribus quinqueremibus, in navalibus Romæ subductis, quæ possent usui esse, reficeret, pararetque naves quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deesset, C. Memmio collegæ in Siciliam scriberet, ut eas, quæ in Sicilia naves essent, reficeret atque expediret, ut Brundisium primo quoque tempore mitti possent. Socios navales libertini ordinis in viginti & quinque naves ex civibus Romanis C. Licinius prætor scribere jussus: in quinque & viginti parem numerum Cn. Sicinius sociis imperaret: idem prætor peditum octo millia, quadringentos equites a sociis Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundisii acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno prætor fuerat, deligitur: Cn. Sicinius prætor qui exercitum paratum ad trajiciendum haberet, C. Popillio consuli ex auctoritate senatus C. Licinius prætor scribit, ut & legionem secundam, quæ maxime veterana in Liguribus erat, & socios Latini nominis quatuor millia peditum, ducentos equites Idibus Februariis Brundisii adesse juberet. Hac classe & hoc exercitu Cn. Sicinius provinciam Macedoniam obtinere, donec successor veniret, jussus, prorogato in annum imperio. Ea omnia, quæ senatus censuit, impigre facta sunt. Duodequadraginta quinqueremes ex navalibus deductæ: qui deduceret eas Brundisium, L. Porcius Licinus præ-

positus: duodecim ex Sicilia missæ. Ad frumentum classi exercituique coemendum in Apuliam Calabriamque tres legati missi, Sex. Digitius, T. Juventius, M. Cæcilius. Ad omnia præparata Cn. Sicinius prætor, paludatus ex urbe profectus, Brundisium venit.

XXVIII. Exitu prope anni C. Popillius consul Romam rediit aliquanto serius, quam senatus censuerat: cui primo quoque tempore magistratus creari, cum tantum bellum immineret, jussum erat. Itaque non secundis auribus Patrum auditus est consul, cum in æde Bellonæ de rebus in Liguribus gestis dissereret. succlamationes frequentes erant interrogationesque, cur scelere fratris oppressos Ligures in libertatem non restituisset? Comitia consularia, in quam edicta erant diem, ante diem duodecimum Kalendas Martias sunt habita. Creati consules, P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus. Postero die prætores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canulejus Dives, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His prætoribus provinciæ decretæ: duæ jure Romæ dicendo, Hispania, & Sicilia, & Sardinia, ut uni sors integra esset, quo senatus censuisset. Consulibus designatis imperavit senatus, ut, qua die magistratum inissent, hostiis majoribus rite mactatis, precarentur, ut, quod bellum populus Romanus in animo haberet gerere, ut id prosperum eveniret. Eodem die decrevit senatus, C. Popillius consul ludos per dies decem Jovi optimo maximo voveret, donaque circa omnia pulvinaria dari, si respublica

decem annos in eodem ſtatu fuiſſet. Ita ut cenſuerant, in Capitolio vovit conſul ludos fieri, donariaque dari, quanta ex pecunia decreſſet ſenatus, cum centum & quinquaginta non minus adeſſent. præeunte verba Lepido pontifice maximo, id votum ſuſceptum eſt. Eo anno ſacerdotes publici mortui, L. Æmilius Papus decemvir ſacrorum, & Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat cenſor. Hic fœda morte periit. Ex duobus filiis ejus, qui tum in Illyrico militabant, nuntiatum alterum deceſſiſſe, alterum gravi & periculoſo morbo ægrum eſſe. Obruit animum ſimul luctus metuſque: mane ingreſſi cubiculum ſervi laqueo dependentem invenere. Erat opinio, poſt cenſuram minus compotem fuiſſe ſui: vulgo Junonis Laciniæ iram ob ſpoliatum templum alienaſſe mentem ferebant. Suffectus in Æmilii locum decemvir M. Valerius Meſſalla: in Fulvii pontifex Cn. Domitius Ahenobarbus, oppido adoleſcens ſacerdos lectus.

XXIX. P. Licinio, C. Caſſio conſulibus, non urbs tantum Roma, nec terra Italia, ſed omnes reges civitateſque, quæ in Europa, quæque in Aſia erant, converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem cum vetus odium ſtimulabat, tum recens ira, quod ſcelere ejus prope ut victima mactatus Delphis eſſet. Pruſias, Bithyniæ rex, ſtatuerat abſtinere armis, eventumque exſpectare. nam neque pro Romanis ſe æquum cenſere adverſus fratrem uxoris arma ferre; & apud Perſea victorem veniam per ſororem impetrabilem fore. Ariarathes, Cappadocum rex, præterquam

quod Romanis ſuo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo eſt junctus Eumeni affinitate, in omnia belli paciſque ſe conſociaverat conſilia. Antiochus imminebat quidem Ægypti regno, & pueritiam regis, & inertiam tutorum ſpernens; & ambigendo de Cœle Syria cauſam belli ſe habiturum exiſtimabat, geſturumque ſine ullo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia & per ſuos legatos ſenatui, & ipſe legatis eorum eximie pollicitus erat. Ptolemæus propter ætatem alieni etiam tum arbitrii erat. tutores & bellum adverſus Antiochum parabant, quo vindicarent Cœlen Syriam, & Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Maſiniſſa & frumento juvabat Romanos, & auxilia cum elephantis Miſagenemque filium mittere ad bellum parabat. conſilia autem in omnem fortunam ita diſpoſita habebat: ſi penes Romanos victoria eſſet, ſuas quoque in eodem ſtatu manſuras res, neque ultra quidquam movendum: non enim paſſuros Romanos, vim Carthaginienſibus afferri. Si fractæ eſſent opes Romanorum, quæ tum protegerent Carthaginienſes, ſuam omnem Africam fore. Gentius, rex Illyriorum, fecerat potius, cur ſuſpectus eſſet Romanis, quam ſatis ſtatuerat, utram foveret partem; impetuque magis, quam conſilio, his aut illis ſe adjuncturus videbatur. Cotys Thrax, Odryſarum rex, evidenter Macedonum partis erat.

XXX. Hæc ſententia regibus cum eſſet de bello, in liberis gentibus populiſque plebs ubique omnis ferme, ut ſolet, deterioribus erat ob regem

Macedonasque inclinata; principum diversa cerneres studia. pars ita in Romanos effusi erant, ut auctoritatem immodico favore corrumperent: pauci ex iis justitia imperii Romani capti; plures ita, si præcipuam operam navassent, potentes sese in civitatibus suis futuros rati. pars altera regiæ adulationis erat, quos æs alienum & desperatio rerum suarum, eodem manente statu, præcipites ad novanda omnia agebat; quosdam ventosum ingenium, quia Perseus magis auræ popularis erat. tertia pars, optima eadem & prudentissima, si utique optio domini potioris daretur, sub Romanis, quam sub rege, malebat esse. si liberum inde arbitrium fortunæ esset, neutram partem volebant potentiorem altera oppressa fieri; sed, illibatis potius viribus utriusque partis, pacem ex eo manere. ita inter utrosque optimam conditionem civitatum fore; protegente altero semper inopem ab alterius injuria. Hæc sentientes, certamina fautorum utriusque partis taciti ex tuto spectabant. Consules, quo die magistratum inierunt, ex senatusconsulto cum circa omnia fana, in quibus lectisternium majorem partem anni esse solet, majoribus hostiis immolassent, inde preces suas acceptas ab Diis immortalibus ominati, senatui, rite sacrificatum, precationemque de bello factam, renuntiarunt. Haruspices ita responderunt, *si quid rei novæ inciperetur, id maturandum esse. victoriam, triumphum, prorogationem imperii portendi.* Patres, *quod faustum felixque populo Romano esset, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum consules*, jusserunt, *ut, quod Per-*

ſeus, Philippi filius, Macedonum rex, adverſus fœdus cum patre Philippo ictum, & ſecum poſt mortem ejus renovatum, ſociis populi Romani arma intuliſſet, agros vaſtaſſet, urbeſque occupaſſet; quodque belli parandi adverſus populum Romanum conſilia iniſſet, arma, milites, claſſem ejus rei cauſa comparaſſet; ut, niſi de iis rebus ſatisfeciſſet, bellum cum eo iniretur. Hæc rogatio ad populum lata eſt.

XXXI. Senatuſconſultum inde factum eſt, *Ut conſules inter ſe provincias Italiam & Macedoniam compararent, ſortirenturve. Cui Macedonia obveniſſet, ut is regem Perſea, quique ejus ſectam ſecuti eſſent, niſi populo Romano ſatisfeciſſent, bello perſequeretur.* Legiones quatuor novas ſcribi placuit, binas ſingulis conſulibus. Id præcipue provinciæ Macedoniæ datum, quod, cum alterius conſulis legionibus quina millia & duceni equites ex vetere inſtituto darentur in ſingulas legiones, in Macedoniam ſena millia peditum ſcribi juſſa; equites treceni æqualiter in ſingulas legiones. & in ſociali exercitu conſuli alteri auctus numerus: ſexdecim millia peditum, octingentos equites (præter eos, quos Cn. Sicinius duxiſſet, ſexcentos equites) in Macedoniam trajiceret. Italiæ ſatis viſa duodecim millia ſociorum peditum, ſexcenti equites. Illud quoque præcipuum datum ſorti Macedoniæ, ut centuriones militeſque veteres ſcriberet, quos vellet, conſul uſque ad quinquaginta annos. In tribunis militum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod conſules ex ſenatuſconſulto ad populum tulerunt, ne tribuni militum eo anno ſuffragiis crearentur, ſed

consulum prætorumque in iis faciendis judicium arbitriumque esset. Inter prætores ita partita imperia. prætorem, cujus sors fuisset, ut iret, quo senatus censuisset, Brundisium ad classem ire placuit; utque ibi recognosceret socios navales, dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementum legeret ex libertinis, & daret operam, ut duæ partes civium Romanorum, tertia sociorum esset. Commeatus classi legionibusque ut ex Sicilia Sardiniaque subveherentur, prætoribus, qui eas provincias sortiti essent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardisque imperarent, utque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebilus est sortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canulejus Hispaniam, C. Sulpicius Galba urbanam jurisdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo, quo senatus censuisset, sors evenit.

XXXII. Inter consules magis cavillatio, quam magna contentio, de provincia fuit. Cassius, *sine sorte se Macedoniam oppugnaturum*, dicebat, *nec posse collegam, salvo jurejurando, secum sortiri. Prætorem eum, ne in provinciam iret, in concione jurasse, se stato loco statisque diebus sacrificia habere, quæ, absente se, recte fieri non possent: quæ non magis consule, quam prætore, absente recte fieri possent. Si senatus, non quid vellet in consulatu potius, quam quid in prætura juraverit P. Licinius, animadvertendum esse censeat, se tamen futurum in senatus potestate.* Consulti Patres, cui consulatum populus Romanus non negasset, ab se provinciam negari, superbum rati, sortiri con-

ſules juſſerunt. P. Licinio Macedonia, C. Caſſio Italia obvenit. Legiones inde ſortiti ſunt. prima & tertia in Macedoniam trajicerentur, ſecunda & quarta ut in Italia remanerent. Delectus conſules multo intentiorem, quam alias, curam habebant. Licinius veteres quoque ſcribebat milites centurionesque: & multi voluntate nomina dabant, quia locupletes videbant, qui priore Macedonico bello, aut adverſus Antiochum in Aſia, ſtipendia fecerant. Cum tribuni militum centuriones, ſed primum quemque, citarent, tres & viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos plebis appellarunt. Duo ex collegio, M. Fulvius Nobilior & M. Claudius Marcellus, ad conſules rejiciebant: *Eorum cognitionem eſſe debere, quibus delectus, quibuſque bellum mandatum eſſet.* ceteri, *cognituros ſe, de quo appellati eſſent*, ajebant; *&, ſi injuria fieret, auxilium civibus laturos.*

XXXIII. Ad ſubſellia tribunorum res agebatur. eo M. Popillius conſularis, advocatus, centuriones, & conſul venerunt. Conſule inde poſtulanti, ut in concione ea res ageretur, populus in concionem advocatus. Pro centurionibus M. Popillius, qui biennio ante conſul fuerat, ita verba fecit: *Militares homines & ſtipendia juſta, & corpora, & ætate, & aſſiduis laboribus, confecta habere: nihil recuſare tamen, quo minus operam reipublicæ dent. id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines, quam quos, cum militaſſent, habuiſſent, attribuerentur.* P. Licinius conſul ſenatuſconſulta recitari juſſit: primum, quod bellum ſenatus Perſeo juſſiſſet: deinde, quod vete-

res centuriones quam plurimum ad id bellum ſcribi cenſuiſſet, nec ulli, qui non major annis quinquaginta eſſet, vacationem militiæ eſſe. Deprecatus eſt deinde, *ne novo bello, tam propinquo Italiæ, adverſus regem potentiſſimum, aut tribunos militum, delectum habentes, impedirent; aut prohiberent conſulem, quem cuique ordinem aſſignari e republica eſſet, eum aſſignare. Si quid in ea re dubium eſſet, ad ſenatum rejicerent.*

XXXIV. Poſtquam conſul, quæ voluerat, dixit, Sp. Liguſtinus ex eo numero, qui tribunos plebis appellaverant, a conſule & ab tribunis petiit, ut ſibi paucis ad populum agere liceret. Permiſſu omnium ita locutus fertur. *Sp. Liguſtinus tribus Cruſtuminæ ex Sabinis ſum oriundus, Quirites. Pater mihì jugerum agri reliquit & parvum tugurium, in quo natus educatuſque ſum: hodieque ibi habito. Cum primum in ætatem veni, pater mihi uxorem fratris ſui filiam dedit: quæ ſecum nihil attulit, præter libertatem pudicitiamque, & cum his fœcunditatem, quanta vel in diti domo ſatis eſſet. Sex filii nobis, duæ filiæ ſunt: utræque jam nuptæ. Filii quatuor togas viriles habent, duo prætextati ſunt. Miles ſum factus, P. Sulpicio, C. Aurelio conſulibus. In eo exercitu, qui in Macedoniam eſt tranſportatus, biennium miles gregarius fui adverſus Philippum regem: tertio anno virtutis cauſa mihi T. Quinctius Flamininus decumum ordinem haſtatum aſſignavit. Devicto Philippo Macedonibuſque, cum in Italiam portati ac dimiſſi eſſemus, continuo miles voluntarius cum M. Porcio conſule in Hiſpaniam ſum profectus. Neminem omnium imperatorum, qui vivant, acriorem virtutis ſpectatorem ac judicem*

fuiſſe ſciunt, qui & illum & alios duces longa militia experti ſunt. hic me imperator dignum judicavit, cui primum haſtatum prioris centuriæ aſſignaret. Tertio iterum voluntarius miles factus ſum in eum exercitum, qui adverſus Ætolos & Antiochum regem eſt miſſus. a M'. Acilio mihi primus princeps prioris centuriæ eſt aſſignatus. Expulſo rege Antiocho, ſubactis Ætolis, reportati ſumus in Italiam: & deinceps bis, quæ annua merebant legiones, ſtipendia feci. Bis deinde in Hiſpania militavi, ſemel Q. Fulvio Flacco, iterum Ti. Sempronio Graccho prætore. A Flacco inter ceteros, quos virtutis cauſa ſecum ex provincia ad triumphum deducebat, deductus ſum. a Tiberio Graccho rogatus, in provinciam ii. Quater intra paucos annos primum pilum duxi: quater & tricies virtutis cauſa donatus ab imperatoribus ſum: ſex civicas coronas accepi. viginti duo ſtipendia annua in exercitu emerita habeo, & major annis ſum quinquaginta. Quod ſi mihi nec ſtipendia omnia emerita eſſent, necdum ætas vacationem daret, tamen, cum quatuor milites pro me uno vobis dare, P. Licini, poſſem, æquum erat me dimitti. Sed hæc pro cauſa mea dicta accipiatis velim: ipſe me, quoad quiſquam, qui exercitus ſcribit, idoneum militem judicabit, nunquam ſum excuſaturus. Ordinem quo me dignum judicent tribuni militum, ipſorum eſt poteſtatis: ne quis me virtute in exercitu præſtet, dabo operam; ut ſemper ita feciſſe me & imperatores mei, & qui una ſtipendia fecerunt, teſtes ſunt. Vos quoque æquum eſt, commilitones, etſi appellationis vobis uſurpatis jus, cum adoleſcentes nihil adverſus magiſtratuum ſenatuſque auctoritatem uſquam feceritis,

nunc quoque in poteſtate ſenatus ac conſulum eſſe, & omnia honeſta loca ducere, quibus rempublicam defenſuri ſitis.

XXXV. Hæc ubi dixit, collaudatum multis verbis conſul ex concione in ſenatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate ſenatus gratiæ actæ, tribunique militares in legione prima primum pilum virtutis cauſa ei aſſignarunt. ceteri centuriones, omiſſa appellatione, ad delectum obedienter reſponderunt. Quo maturius in provincias magiſtratus proficiſcerentur, Latinæ Kalendis Juniis fuere: eoque ſollemni perfecto, C. Lucretius prætor, omnibus, quæ ad claſſem opus erant, præmiſſis, Brundiſium eſt profectus. Præter eos exercitus, quos conſules comparabant, C. Sulpicio Galbæ prætori negotium datum, ut quatuor legiones ſcriberet urbanas juſto numero peditum equitumque; iiſque quatuor tribunos militum ex ſenatu legeret, qui præeſſent: ſociis Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille & ducentos equites. Is exercitus uti paratus eſſet, quo ſenatus cenſuiſſet. P. Licinio conſuli ad exercitum civilem ſocialemque petenti addita auxilia, Ligurum duo millia, Cretenſes ſagittarii, (incertus numerus, quantum rogati auxilia Cretenſes miſiſſent) Numidæ item equites elephantique. In eam rem legati ad Maſiniſſam Carthaginienſeſque miſſi, L. Poſtumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Poſtumium Albinum, C. Decimium, A. Licinium Nervam.

XXXVI. Per idem tempus legati ab rege Perſeo

venerunt. eos in oppidum intromitti non placuit, cum jam bellum regi eorum & Macedonibus & ſenatus decreſſet, & populus juſſiſſet. In ædem Bellonæ in ſenatum introducti ita verba fecerunt: *Mirari Perſea regem, quid in Macedoniam exercitus tranſportati eſſent. Si impetrari a ſenatu poſſet, ut ii revocentur, regem de injuriis, ſi quas ſociis factas quererentur, arbitratu ſenatus ſatisfacturum eſſe.* Sp. Carvilius, ad eam ipſam rem ex Græcia remiſſus ab Cn. Sicinio, in ſenatu erat. is Perrhæbiam expugnatam armis, Theſſaliæ aliquot urbes captas, cetera, quæ aut ageret, aut pararet rex, cum argueret, reſpondere ad ea legati juſſi. Poſtquam hæſitabant, negantes ſibi ultra quidquam mandatum eſſe, juſſi renuntiare regi, *Conſulem P. Licinium brevi cum exercitu futurum in Macedonia eſſe. ad eum, ſi ſatisfacere in animo eſſet, mitteret legatos. Romam quod præterea mitteret, non eſſe: neminem eorum per Italiam ire liciturum.* Ita dimiſſis, P. Licinio conſuli mandatum, intra undecimum diem juberet eos Italia excedere, & Sp. Carvilium mitteret, qui, donec navem conſcendiſſent, cuſtodiret. Hæc Romæ acta, nondum profectis in provinciam conſulibus. Jam Cn. Sicinius, qui, priuſquam magiſtratu abiret, Brundiſium ad claſſem & ad exercitum præmiſſus erat, trajectis in Epirum quinque millibus peditum, trecentis equitibus, ad Nymphæum in agro Apolloniati caſtra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum ad occupanda Daſſaretiorum & Illyriorum caſtella, ipſis arceſſentibus præſidia, ut tutiores a finitimorum impetu Macedonum eſſent, miſit.

XXXVII. Paucis post diebus Q. Marcius, A. Atilius, & P. & Ser. Cornelii Lentuli, & L. Decimius, legati in Græciam missi, Corcyram peditum mille secum advexerunt: ibi inter se & regiones, quas obirent, & milites diviserunt. Decimius missus est ad Gentium, regem Illyriorum, quem, si aliquem respectum amicitiæ eum habere cerneret, tentare, aut etiam ad belli societatem perlicere jussus. Lentuli in Cephalleniam missi, ut in Peloponnesum trajicerent, oramque maris, in occidentem versi, ante hiemem circumirent. Marcio & Atilio Epirus, Ætolia, & Thessalia circumeundæ assignantur. Inde Bœotiam atque Eubœam aspicere jussi; tum in Peloponnesum trajicere. ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Priusquam digrederentur a Corcyra, literæ a Perseo allatæ sunt, quibus quærebat, quæ causa Romanis aut in Græciam trajiciendi copias, aut urbes occupandi, esset? Cui rescribi nihil placuit; nuntio ipsius, qui literas attulerat, dici, *præsidii causa ipsarum urbium Romanos facere.* Lentuli, circumeuntes Peloponnesi oppida, cum sine discrimine omnes civitates adhortarentur, ut, quo animo, qua fide adjuvissent Romanos, Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem adversus Persea juvarent, fremitum in concionibus audiebant: Achæis indignantibus, eodem se loco esse, (qui omnia a principiis Macedonici belli præstitissent Romanis, & Macedonum Philippi bello hostes fuissent) quo Messenii atque Elii, qui pro Antiocho hoste arma adversus populum Romanum tulissent; ac, nuper in Achaicum contributi concilium, ve-

lut præmium belli ſe victoribus Achæis tradi quererentur.

XXXVIII. Marcius & Atilius ad Gitanas, Epiri oppidum decem millia ab mari, cum aſcenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium aſſenſu auditi ſunt: & quadringentos juventutis eorum in Oreſtas, ut præſidio eſſent liberatis ab ſe Macedonibus, miſerunt. Inde in Ætoliam progreſſi, ac paucos ibi morati dies, dum in prætoris mortui locum alius ſufficeretur, & Lyciſco prætore facto, quem Romanorum favere rebus ſatis compertum erat, tranſierunt in Theſſaliam. Eo legati Acarnanum, & Bœotorum exſules venerunt. Acarnanes nuntiare juſſi, *Quæ Philippi primum, Antiochi deinde bello, decepti pollicitationibus regis, adverſus populum Romanum commiſiſſent, ea corrigendi occaſionem illis oblatam. Si male meriti clementiam populi Romani experti eſſent, bene merendo liberalitatem experirentur.* Bœotis exprobratum, ſocietatem eos cum Perſeo junxiſſe. iis, cum culpam in Iſmeniam, principem alterius partis, conferrent, & quaſdam civitates diſſentientes in cauſam deductas, *appariturum id eſſe*, Marcius reſpondit: *ſingulis enim civitatibus de ſe ipſis conſulendi poteſtatem facturos.* Theſſalorum Lariſſæ fuit concilium. ibi & Theſſalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit; & legatis, quod, & Philippi prius & poſt Antiochi bello, eniſe adjuti a gente Theſſalorum eſſent. hac mutua commemoratione meritorum accenſi animi multitudinis ad omnia decernenda, quæ Romani vellent. Secundum hoc concilium

legati a Perſeo rege venerunt, privati maxime hoſpitii fiducia, quod ei paternum cum Marcio erat. Ab hujus neceſſitudinis commemoratione orſi, petierunt legati, in colloquium veniendi regi poteſtatem faceret. Marcius, *Et ſe ita a patre ſuo accepiſſe*, dixit, *amicitiam hoſpitiumque cum Philippo fuiſſe. minime immemorem neceſſitudinis ejus legationem eam ſuſcepiſſe. Colloquium, ſi ſatis commode valeret, non fuiſſe dilaturum: nunc, ubi primum poſſet, ad Peneum flumen, qua tranſitus ab Homolio Dium eſſet, præmiſſis, qui nuntiarent regi, venturos.*

XXXIX. Et tum quidem ab Dio Perſeus in interiora regni recipit ſe, levi aura ſpei objecta, quod Marcius ipſius cauſa ſuſcepiſſe ſe legationem dixiſſet. Poſt dies paucos ad conſtitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, cum amicorum, tum ſatellitum turba ſtipante. Non minore agmine legati venerunt, & ab Lariſſa multis proſequentibus, & legationibus civitatum, quæ convenerant Lariſſam, & renuntiare domum certa, quæ audiſſent, volebant. Inerat cura inſita mortalibus videndi congredientes nobilem regem, & populi principis terrarum omnium legatos. Poſtquam in conſpectu ſteterunt, dirimente amne, paulisper internuntiando cunctatio fuit, utri tranſgrederentur. aliquid illi regiæ majeſtati, aliquid hi populi Romani nomini, cum præſertim Perſeus petiſſet colloquium, exiſtimabant deberi. Joco etiam Marcius cunctantes movit. *Minor*, inquit, *ad majorem*, & (quod Philippo ipſi cognomen erat) *filius ad patrem tranſeat.* Facile perſuaſum id regi eſt. Aliud

deinde ambigebatur, cum quam multis tranſiret. Rex, cum omni comitatu tranſire, æquum cenſebat: legati vel cum tribus venire jubebant, vel, ſi tantum agmen traduceret, obſides daret, nihil fraudis fore in colloquio. Hippian & Pantauchum, quos & legatos miſerat, principes amicorum, obſides dedit. Nec tam in pignus fidei obſides deſiderati erant, quam ut appareret ſociis, nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis. Salutatio non tanquam hoſtium, ſed hoſpitalis ac benigna fuit; poſitiſque ſedibus conſederunt.

XL. Cum paulisper ſilentium fuiſſet : *Exſpectari nos*, inquit Marcius, *arbitror, ut reſpondeamus literis tuis, quas Corcyram miſiſti; in quibus quæris, quid ita legati cum militibus venerimus, & præſidia in ſingulas urbes dimittamus? Ad hanc interrogationem tuam & non reſpondere vereor, ne ſuperbum ſit, & vera reſpondere, ne nimis acerbum audienti tibi videatur. Sed cum aut verbis caſtigandus, aut armis ſit, qui fœdus rumpit; ſicut bellum adverſus te alii, quam mihi, mandatum malim, ita orationis acerbitatem adverſus hoſpitem, utcunque eſt, ſubibo: ſicut medici, cum ſalutis cauſa triſtiora remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es, unam rem te, quæ facienda fuerit, ſenatus feciſſe cenſet; quod legatos Romam ad renovandum *** judicat potius, quam, cum renovatum eſſet, violandum. Abrupolim, ſocium atque amicum populi Romani, regno expuliſti. Artetari interfectores, ut cæde (ne quid ultra dicam) lætatum appareret, recepiſti, qui omnium Illyriorum fidiſſimum Romano nomini regulum occiderant. Per Theſſaliam & Malienſem*

agrum cum exercitu contra fœdus Delphos isti: Byzantiis item contra fœdus misisti auxilia. Cum Bœotis, sociis nostris, secretam tibi ipsi societatem, quam non licebat, jurejurando pepigisti. Thebanos legatos, Eversam & Callicritum, venientes a nobis, quærere malo, quis interfecerit, quam arguere. In Ætolia bellum intestinum & cædes principum per quos, nisi per tuos, factæ videri possunt? Dolopes a te ipso evastati sunt. Eumenes rex, ab Roma cum in regnum rediret, prope ut victima Delphis in sacrato loco ante aras mactatus, quem insimulet, piget referre. Quæ hospes Brundisinus occulta facinora indicet, certum habeo, & scripta tibi omnia ab Roma esse, & legatos tuos renuntiasse. Hæc ne dicerentur a me, uno modo vitare potuisti, non quærendo, quam ob caussam exercitus in Macedoniam trajicerentur, aut præsidia in sociorum urbes mitteremus. Quærenti tibi superbius tacuissemus, quam vera respondimus. Equidem pro paterno nostro hospitio faveo orationi tuæ, & opto, ut aliquam mihi materiam præbeas agendæ tuæ apud senatum caussæ.

XLI. Ad ea rex: *Bonam caussam, si apud judices æquos ageretur, apud eosdem & accusatores & judices agam. Eorum autem, quæ objecta sunt mihi, partim ea sunt, quibus nescio an gloriari debeam; partim, quæ fateri non erubescam; partim, quæ verbo objecta verbo negare sit. Quid enim, si legibus vestris hodie reus sim, aut index Brundisinus, aut Eumenes mihi objiciat, ut accusare potius vere, quam conviciari, videantur? Scilicet, nec Eumenes, cum tam multis gravis publice ac privatim sit, alium, quam me, inimicum habuit: neque ego potiorem quemquam ad ministeria facinorum, quam*

Rammium, (quem neque unquam ante videram, nec eram poſtea viſurus) invenire potui. Et Thebanorum, quos naufragio periiſſe conſtat, & Artetari cædis mihi reddenda ratio eſt. in qua tamen nihil ultra objicitur, quam interfectores ejus in regno exſulaſſe meo. Cujus conditionis iniquitatem ita non ſum recuſaturus, ſi vos quoque accipitis, ut, quicunque exſules in Italiam aut Romam ſe contulerunt, his facinorum, propter quæ damnati ſunt, auctores vos fuiſſe fateamini. Si hoc & vos recuſabitis, & omnes aliæ gentes, ego quoque inter ceteros ero. Et, Hercule, quid attinet cuiquam exſilium patere, ſi nuſquam exſuli futurus locus eſt? Ego tamen iſtos, ut primum in Macedonia eſſe, admonitus a vobis, comperi, requiſitos abire ex regno juſſi, & in perpetuum interdixi finibus meis. Et hæc quidem mihi, tanquam cauſam dicenti reo, objecta ſunt: illa, tanquam regi, & quæ de fœdere, quod mihi eſt vobiſcum, diſceptationem habeant. Nam, ſi eſt in fœdere ita ſcriptum, ut ne, ſi bellum quidem quis inferat, tueri me regnumque meum liceat, mihi fatendum eſt, quod me armis adverſus Abrupolim, ſocium populi Romani, defenderim, fœdus violatum eſſe. Sin autem hoc & ex fœdere licuit, & jure gentium ita comparatum eſt, ut arma armis propulſentur, quid tandem me facere decuit, cum Abrupolis fines mei regni uſque ad Amphipolim pervaſtaſſet, multa libera capita, magnam vim mancipiorum, multa millia pecorum abegiſſet? Quieſcerem & paterer, donec Pellam & in regiam meam armatus perveniſſet? At enim bello quidem juſto ſum perſecutus; ſed vinci non oportuit eum, neque ea, quæ victis accidunt, pati: quorum caſum cum ego ſubierim,

qui ſum armis laceſſitus, quid poteſt queri ſibi accidiſſe, qui cauſa belli fuit? Non ſum eodem modo defenſurus, Romani, quod Dolopas armis coercuerim: quia, etſi non merito eorum, jure feci meo; cum mei regni, meæ ditionis eſſent, veſtro decreto patri attributi meo. Nec, ſi cauſa reddenda ſit, non vobis, nec fœderatis, ſed iis, qui ne in ſervos quidem ſæva atque injuſta imperia probant, plus æquo & bono ſæviſſe in eos videri poſſum. quippe Euphranorem, præfectum a me impoſitum, ita occiderunt, ut mors pœnarum ejus leviſſima fuerit.

XLII. *At, cum proceſſiſſem inde ad viſendas Lariſſam, & Antrona, & Pylleon, quo in propinquo multo ante debita vota perſolverem, Delphos ſacrificandi cauſa aſcendi. Et hic, criminis augendi cauſa, cum exercitu me fuiſſe adjicitur. Scilicet, ut, quod nunc vos facere queror, urbes occuparem, arcibus imponerem præſidia. Vocate in concilium Græciæ civitates, per quas iter feci; queratur unuſquilibet militis mei injuriam; non recuſabo, quin, ſimulato ſacrificio, aliud petiſſe videar. Ætolis & Byzantiis præſidia miſimus, & cum Bœotis amicitiam fecimus. Hæc, qualiacunque ſunt, per legatos meos non ſolum indicata, ſed etiam excuſata ſunt ſæpe in ſenatu veſtro: ubi aliquos ego diſceptatores, non tam æquos, quam te, Q. Marci, paternum amicum & hoſpitem, habebam. Sed nondum Romam accuſator Eumenes venerat; qui calumniando omnia detorquendoque ſuſpecta & inviſa efficeret, & perſuadere vobis conaretur, non poſſe Græciam in libertate eſſe, & veſtro munere frui, quoad regnum Macedoniæ incolume eſſet. Circumagetur hic*

orbis : erit mox, qui arguat, nequidquam Antiochum ultra juga Tauri remotum : graviorem multo Asiæ, quam Antiochus fuerit, Eumenem esse : nec conquiescere socios vestros posse, quoad regia Pergami sit. eam arcem supra capita finitimarum civitatum impositam. Ego hæc, Q. Marci & A. Atili, quæ aut a vobis objecta, aut purgata a me sunt, talia esse scio, ut aures, ut animi audientium sint : nec tam referre, quid ego, aut qua mente fecerim, quam quomodo id vos factum accipiatis. Conscius mihi sum, nihil me scientem deliquisse : &, si quid fecerim imprudentia lapsus, corrigi me & emendari castigatione hac posse. Nihil certe insanabile, nec quod bello & armis persequendum esse censeatis, commisi : at frustra clementiæ gravitatisque vestræ fama vulgata per gentes est, si talibus de causis, quæ vix querela & expostulatione dignæ sunt, arma capitis, & regibus sociis bella infertis.

XLIII. Hæc dicenti tum assensus Marcius auctor fuit mittendi Romam legati, cum experienda omnia ad ultimum, nec prætermittendum spem ullam censuisset. Reliqua consultatio erat, quonam modo tutum iter legatis esset. ad id cum necessaria petitio induciarum videretur, cuperetque Marcius, neque aliud colloquio petisset, gravate & in magnam gratiam petentis concessit. nihil enim satis paratum ad bellum in præsentia habebant Romani, non exercitum, non ducem : cum Perseus (ni spes vana pacis occæcasset consilia) omnia præparata atque instructa haberet, & suo maxime tempore atque alieno hostibus incipere bellum posset. Ab hoc colloquio, fide induciarum interposita, legati Romani in Bœo-

tiam comparati ſunt. Ibi jam motus cœperat eſſe, diſcedentibus a ſocietate communis concilii Bœotorum quibuſdam populis, ex quo renuntiatum erat, reſpondiſſe legatos, appariturum, quibus populis proprie ſocietatem cum rege jungi diſplicuiſſet. Primi a Chæronea legati, deinde a Thebis, in ipſo itinere occurrerunt, affirmantes non interſuiſſe ſe, quo ſocietas ea decreta eſſet, concilio: quîs legati, nullo in præſentia reſponſo dato, Chalcidem ſe ſequi juſſerunt. Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitiis prætoriis Bœotorum victa pars, injuriam perſequens, coacta multitudine decretum fecit Thebis, ne Bœotarchæ urbibus reciperentur. Exſules Theſpias univerſi conceſſerunt: inde (recepti enim ſine cunctatione erant) Thebas, jam mutatis animis, revocati decretum faciunt, ut duodecim, qui privati cœtum & concilium habuiſſent, exſilio mulctarentur. Novus deinde prætor (Iſmenias is erat, vir nobilis ac potens) capitalis pœnæ abſentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Lariſſam profecti, cauſam cum Perſeo ſocietatis in Iſmeniam contulerant. Ex contentione ortum certamen. utriuſque tamen partis legati ad Romanos venerunt, & exſules accuſatoreſque Iſmeniæ, & Iſmenias ipſe.

XLIV. Chalcidem ut ventum eſt, aliarum civitatum principes, id quod maxime gratum erat Romanis, ſuo quique proprio decreto Perſei ſocietatem aſpernati, Romanis ſe adjungebant: Iſmenias gentem Bœotorum in fidem Romanorum permitti æquum cenſebat. inde certamine orto, niſi in tri-

bunal legatorum perfugiſſet, haud multum abfuit, quin ab exſulibus fautoribuſque eorum interficeretur. Thebæ quoque ipſæ, quod Bœotiæ caput eſt, in magno tumultu erant, aliis ad regem trahentibus civitatem, aliis ad Romanos. & turba Coronæorum Haliartiorumque convenerat ad defendendum decretum regiæ ſocietatis. ſed conſtantia principum, docentium cladibus Philippi Antiochique, quanta eſſet vis & fortuna imperii Romani, victa eadem multitudo &, ut tolleretur regia ſocietas, decrevit, & eos, qui auctores paciſcendæ amicitiæ fuerant, ad ſatisfaciendum legatis Chalcidem miſit, fideique legatorum commendari civitatem juſſit. Thebanos Marcius & Atilius læti audierunt, auctoreſque & his ſeparatim ſingulis fuerunt ad renovandam amicitiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exſules reſtitui juſſerunt, & auctores regiæ ſocietatis decreto ſuo damnarunt. Ita, quod maxime volebant, diſcuſſo Bœotico concilio, Peloponneſum proficiſcuntur, Ser. Cornelio Chalcidem arceſſito. Argis præbitum eſt iis concilium: ubi nihil aliud a gente Achæorum petierunt, quam ut mille milites darent. id præſidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Græciam trajiceretur, miſſum eſt. Marcius & Atilius, peractis, quæ agenda in Græcia erant, principio hiemis Romam redierunt.

XLV. Inde legatio ſub idem tempus in Aſiam circum inſulas miſſa. tres erant legati, Ti. Claudius, P. Poſtumius, M. Junius. ii circumeuntes hortabantur ſocios ad ſuſcipiendum adverſus Perſea pro Romanis bellum: &, quo quæque opulentior civitas

erat, eo accuratius agebant, quia minores secuturæ majorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur, quia non favere tantum, sed adjuvare etiam viribus suis bellum poterant, quadraginta navibus auctore Hegesilocho comparatis. qui, cum in summo magistratu esset, (Prytanin ipsi vocant) multis rationibus pervicerat Rhodios, ut, omissa, quam sæpe vanam experti essent, regum fovendorum spe, Romanam societatem (unam tum in terris vel viribus, vel fide stabilem) retinerent. *Bellum imminere cum Perseo: desideraturos Romanos eundem navalem apparatum, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidissent. trepidaturos tum repente paranda classe, cum mittenda esset; nisi reficere naves, nisi instruere navalibus sociis cœpissent. Id eo magis enise faciendum esse, ut crimina delata ab Eumene fide rerum refellerent.* His incitati, quadraginta navium classem instructam ornatamque legatis Romanis advenientibus, ut non exspectatam adhortationem esse appareret, ostenderunt. Et hæc legatio magnum ad conciliandos animos civitatum Asiæ momentum fuit. Decimius unus sine ullo effectu, captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum suspicione infamis, Romam rediit.

XLVI. Perseus, cum a colloquio Romanorum in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de inchoatis cum Marcio conditionibus pacis misit: & Byzantium & Rhodum literas legatis ferendas dedit. In literis eadem sententia ad omnes erat: *collocutum se cum Romanorum legatis.* quæ audisset, quæ-

que dixiſſet, ita diſpoſita, ut ſuperior fuiſſe in diſceptatione videri poſſet. Apud Rhodios legati addiderunt, *Confidere pacem futuram. auctoribus enim Marcio atque Atilio, miſſos Romam legatos. Si pergerent Romani contra fœdus movere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem. Si nihil deprecando proficiant, id agendum, ne omnium rerum jus ac poteſtas ad unum populum perveniat. Cum ceterorum id intereſſe, tum præcipue Rhodiorum, qui plus inter alias civitates dignitate atque opibus excellant: quæ ſerva atque obnoxia fore, ſi nullus alio ſit, quam ad Romanos, reſpectus.* Magis & literæ & verba legatorum benigne ſunt audita, quam momentum ad mutandos animos habuerunt: potentior eſſe partis melioris auctoritas cœperat. Reſponſum ex decreto eſt: *Optare pacem Rhodios. ſi bellum eſſet, ne quid ab Rhodiis ſperaret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magniſque meritis pace belloque partam, disjungeret ſibi ab Romanis.* Ab Rhodo redeuntes, Bœotiæ quoque civitates, & Thebas, & Coroneam, & Haliartum, adierunt: quibus expreſſum invitis exiſtimabatur, ut, relicta regia ſocietate, Romanis adjungerentur. Thebani nihil moti ſunt: quanquam nonnihil, & damnatis principibus, & reſtitutis exſulibus, ſuccenſebant Romanis. Coronæi & Haliartii, favore quodam inſito in reges, legatos in Macedoniam miſerunt, præſidium petentes, quo ſe adverſus impotentem ſuperbiam Thebanorum tueri poſſint. Cui legationi reſponſum ab rege eſt, *præſidium ſe propter inducias cum Romanis factas mittere non poſſe: tamen ſuadere,*

ita a Thebanorum injuriis, qua possent, ut se vindicarent, ne Romanis præberent causam in se sæviendi.

XLVII. Marcius & Atilius Romam cum venissent, legationem in Capitolio ita renuntiarunt, ut nulla re magis gloriarentur, quam decepto per inducias & spem pacis rege. *Adeo enim apparatibus belli fuisse instructum, ipsis nulla parata re, ut omnia opportuna loca præoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Græciam trajiceretur. Spatio autem induciarum sumto, venturum illum nihilo paratiorem; Romanos omnibus instructiores rebus cœpturos bellum. Bœotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne conjungi amplius ullo consensu Macedonibus possent.* Hæc, ut summa ratione acta, magna pars senatus approbabat: veteres & moris antiqui memores negabant, *se in ea legatione Romanas agnoscere artes. Non per insidias & nocturna prœlia, nec simulatam fugam improvisosque ad incautum hostem reditus, nec ut astu magis, quam vera virtute, gloriarentur, bella majores gessisse. indicere prius, quam gerere, solitos bella, denuntiare etiam; interdum locum finire, in quo dimicaturi essent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum, vitæ ejus insidiantem: eadem Faliscis vinctum traditum proditorem liberorum regis. Hæc Romana esse, non versutiarum Punicarum, neque calliditatis Græcæ: apud quos fallere hostem, quam vi superare, gloriosius fuerit. Interdum in præsens tempus plus profici dolo, quam virtute: sed ejus demum animum in perpetuum vinci, cui confessio expressa sit, se neque arte, neque casu, sed collatis cominus viribus, justo ac pio bello esse superatum.* Hæc seniores, quibus nova hæc minus

placebat ſapientia. vicit tamen ea pars ſenatus, cui potior utilis, quam honeſti, cura erat, ut comprobaretur prior legatio Marcii, & eodem rurſus in Græciam cum quinqueremibus remitteretur, juberetur que cetera, uti e republica maxime viſum eſſet, agere. A. quoque Atilium miſerunt ad occupandam Lariſſam in Theſſalia, timentes, ne, ſi induciarum dies exiſſet, Perſeus, præſidio eo miſſo, caput Theſſaliæ, in poteſtate haberet. Duo millia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam juſſus. & P. Lentulo, qui ex Achaja redierat, trecenti milites Italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in poteſtate Bœotia eſſet.

XLVIII. His præparatis, quanquam ad bellum conſilia erant deſtinata, ſenatum tamen præberi legatis placuit. Eadem fere, quæ in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Inſidiarum Eumeni factarum crimen, & maxima cura, & minime tamen probabiliter, (manifeſta enim res erat) defenſum. Cetera deprecatio erat: ſed non eis animis audiebantur, qui aut doceri, aut flecti poſſent. Denuntiatum, extemplo mœnibus urbis Romæ, Italia intra triceſimum diem excederent. P. Licinio deinde conſuli, cui Macedonia provincia obvenerat, denuntiatum, ut exercitui diem primam quamque diceret ad conveniendum. C. Lucretius prætor, cui claſſis provincia erat, cum quadraginta quinqueremibus ab urbe profectus: nam ex refectis navibus alias in alium uſum retineri ad urbem placuit. Præmiſſus a prætore eſt frater Lucretius cum quinquereme una: juſſuſque, ab ſociis ex fœdere acceptis navibus, ad

Cephalleniam classi occurrere. ab Rheginis triremi una, ab Locris duabus, ab Uritibus quatuor, præter oram Italiæ supervectus Calabriæ extremum promontorium in Jonio mari, Dyrrhachium trajicit. Ibi decem ipsorum Dyrrhachinorum, duodecim Issæorum, quinquaginta quatuor Gentii regis lembos nactus, simulans se credere, eos in usum Romanorum comparatos esse, omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protinus in Cephalleniam trajicit. C. Lucretius prætor ab Neapoli profectus, superato freto, die quinto in Cephalleniam transmisit. Ibi stetit classis, simul opperiens, ut terrestres copiæ trajicerentur, simul, ut onerariæ, ex agmine suo per altum dissipatæ, consequerentur.

XLIX. Per hos forte dies P. Licinius consul, votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab urbe profectus est. Semper quidem ea res cum magna dignitate ac majestate geritur: præcipue tamen convertit oculos animosque, cum ad magnum nobilemque, aut virtute aut fortuna, hostem, euntem consulem prosequuntur. Contrahit enim non officii modo cura, sed etiam studium spectaculi, ut videant ducem suum, cujus imperio consilioque summam rempublicam tuendam permiserunt. Subit deinde cogitatio animum, qui belli casus, quam incertus fortunæ eventus, communisque Mars belli sit: adversa, secunda, quæque inscitia & temeritate ducum clades sæpe acciderint; quæ contra bona prudentia & virtus attulerit. Quem scire mortalium, utrius mentis, utrius fortunæ consulem ad bellum mittant? triumphantemne mox cum exerci-

tu victore scandentem Capitolium ad eosdem Deos, a quibus proficiscatur, visuri; an hostibus eam præbituri lætitiam sint? Persi autem regi, adversus quem ibatur, famam & bello clara Macedonum gens, & Philippus pater, inter multa prospere gesta Romano etiam nobilitatus bello, præbebat; tum ipsius Persei nunquam, ex quo regnum accepisset, desitum belli exspectatione celebrari nomen: cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiscentem consulem prosecuti sunt. Duo consulares tribuni militum cum eo missi, C. Claudius, Q. Mucius; & tres illustres juvenes, P. Lentulus, & duo Manlii Acidini. alter M. Manlii, alter L. Manlii filius erat. Cum iis consul Brundisium ad exercitum, atque inde, cum omnibus copiis transvectus, ad Nymphæum in Apolloniati agro posuit castra.

L. Paucos ante dies Perseus, postquam legati, ab Roma regressi, præciderant spem pacis, consilium habuit. Ibi aliquamdiu diversis sententiis certatum est. Erant, quibus vel stipendium pendendum, si injungeretur, vel agri parte cedendum, si mulctarent; quidquid denique aliud pacis causa patiendum esset, non recusandum videretur, nec committendum, ut in aleam tanti casus se regnumque daret. *Si possessio haud ambigua regni maneret, multa diem tempusque afferre posse, quibus non amissa modo recuperare, sed timendus ultro iis esse, quos nunc timeret, posset.* Ceterum multo major pars ferocioris sententiæ erat: *Quidquid cessisset, cum eo simul regno protinus cedendum esse*, affirmabant. *Neque enim*

*Romanos pecunia aut agro egere: ſed hoc ſcire, cum omnia humana, tum maxima quæque & regna & imperia ſub caſibus multis eſſe. Carthaginienſium opes fregiſſe ſeſe, & cervicibus eorum præpotentem finitimum regem impoſuiſſe: Antiochum progeniemque ejus ultra juga Tauri remotum. Unum eſſe Macedoniæ regnum, & regione propinquum, & quod, ſicubi populo Romano ſua fortuna labet, antiquos animos regibus ſuis videatur poſſe facere. Dum integræ res ** apud animum ſuum Perſea debere, utrum, ſingula concedendo, nudatus ad extremum opibus extorriſque regno, Samothraciam aliamve quam inſulam petere ab Romanis, ubi privatus ſuperſtes regno ſuo in contemtu atque inopia conſeneſcat, malit: an, armatus vindex fortunæ dignitatiſque ſuæ, ita ut viro forti dignum ſit, patiatur, quodcunque caſus belli tulerit; aut victor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non eſſe admirabilius Romanos Græcia pelli, quam Hannibalem Italia pulſum eſſe. neque, Hercule, videre, qui conveniat, fratri, affectanti per injuriam regnum, ſumma vi reſtitiſſe; alienigenis bene parto eo cedere. Poſtremo ita bello & pace quæri, ut inter omnes conveniat, nec turpius quidquam eſſe, quam ſine certamine ceſſiſſe regno: nec præclarius quidquam, quam pro dignitate ac majeſtate omnem fortunam expertum eſſe.*

LI. Pellæ, in vetere regia Macedonum, hoc conſilium erat. *Geramus ergo*, inquit, *Diis bene juvantibus, quando ita videtur, bellum:* literiſque circa præfectos dimiſſis, Citium (Macedoniæ oppidum eſt) copias omnes contrahit. ipſe centum hoſtiis ſacrificio regaliter Minervæ, quam vocant Alci-

dem, confecto, cum purpuratorum & satellitum manu profectus Citium est. eo jam omnes Macedonum externorumque auxiliorum convenerant copiæ. Castra ante urbem ponit, omnesque armatos in campo struxit. Summa omnium quadraginta millia armata fuere: quorum pars ferme dimidia phalangitæ erant. Hippias Berœæus præerat. Delecta deinde & viribus & robore ætatis, ex omni cetratorum numero, duo erant agemata: hanc ipsi legionem vocabant. Præfectos habebant Leonatum & Thrasippum Eulyestas. Ceterorum cetratorum, trium ferme millium hominum, dux erat Antiphilus Edessæus. Pæones, & ex Parorea & Parstrymonia (sunt autem ea loca subjecta Thraciæ) & Agrianes, admixtis etiam Thracibus incolis, trium millium ferme & ipsi expleverunt numerum. Armaverat contraxeratque eos Didas Pæon, qui adolescentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant, præfecto Asclepiodoto. Ab Heraclea ex Sintiis tria millia Thracum liberorum suum ducem habebant. Cretensium par pæne numerus suos duces sequebatur, Susum Phalasarneum & Syllum Gnossium. Et Leonides Lacedæmonius quingentis ex Græcia, mixto generi hominum, præerat. Regii is generis ferebatur; exsul, damnatus frequenti concilio Achæorum, literis ad Persea deprensis. Ætolorum & Bœotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achæus præfectus erat. Ex his mixtis tot populorum, tot gentium auxiliis, duodecim millia armatorum ferme efficiebantur. Equitum ex tota Mace-

donia contraxerat tria millia. Venerat eodem Cotys, Seuthæ filius, rex gentis Odryſarum, cum mille delectis equitibus, pari ferme peditum numero. Summa totius exercitus triginta novem millia peditum erant, quatuor equitum. Satis conſtabat, ſecundum eum exercitum, quem Magnus Alexander in Aſiam trajecit, nunquam ullius Macedonum regis copias tantas fuiſſe.

LII. Sextus & viceſimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tempus quieta Macedonia & progeniem ediderat, cujus magna pars matura militiæ eſſet, & levibus bellis Thracum accolarum, quæ exercerent magis, quam fatigarent, ſub aſſidua tamen militia fuerat: & diu meditatum Philippo primo, deinde & Perſi, Romanum bellum, omnia ut inſtructa parataque eſſent, effecerat. Mota parumper acies, (non juſto decurſu tamen) ne ſtetiſſe tantum in armis viderentur: armatoſque, ſicut erant, ad concionem vocavit. Ipſe conſtitit in tribunali, circa ſe habens filios duos: quorum major Philippus, natura frater, adoptione filius; minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus eſt milites ad bellum: injuriam populi Romani in patrem ſeque commemoravit: *Illum, omnibus indignitatibus compulſum ad rebellandum, inter apparatum belli fato oppreſſum: ad ſe ſimul legatos, ſimul milites ad occupandas Græciæ urbes miſſos. Fallaci deinde colloquio per ſpeciem reconciliandæ pacis extractam hiemem, ut tempus ad comparandum haberent. Conſulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quæ* * * *trecenos*

equites habeant, & pari ferme numero ſociorum peditum equitumque. Eo ut accedant regum auxilia Eumenis & Maſiniſſæ, non plus ſeptem millia peditum, duo equitum futura. Auditis hoſtium copiis, reſpicerent ſuum ipſi exercitum; quantum numero, quantum genere militum præſtarent tironibus, raptim ad id bellum conſcriptis, ipſi, a pueris eruditi artibus militiæ, tot ſubacti atque durati bellis. Auxilia Romanis Lydos, & Phrygas, & Numidas eſſe: ſibi Thracas, Galloſque, ferociſſimas gentium. Arma illos habere ea, quæ ſibi quiſque paraverit pauper miles: Macedonas promta ex regio apparatu, per tot annos patris ſui cura & impenſa facta. Commeatum illis cum procul, tum omnibus ſub caſibus maritimis fore: ſe & pecuniam & frumentum, præter reditus metallorum, in decem annos ſepoſuiſſe. Omnia, quæ Deorum indulgentia, quæ regia cura præparanda fuerant, plena cumulataque habere Macedonas. animum habendum eſſe, quem habuerint majores eorum; qui, Europa omni domita, tranſgreſſi in Aſiam, incognitum famæ aperuerint armis orbem terrarum: nec ante vincere deſierint, quam Rubro mari incluſis, quod vincerent, defuerit. At, Hercule, nunc non de ultimis Indiæ oris, ſed de ipſius Macedoniæ poſſeſſione certamen fortunam indixiſſe. Cum patre ſuo gerentes bellum Romanos ſpecioſum Græciæ liberandæ tuliſſe titulum. nunc propalam Macedoniam in ſervitutem petere, ne rex vicinus imperio ſit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Hæc enim tradenda ſuperbis dominis eſſe cum rege regnoque, ſi abſiſtere bello, & facere imperata velint.

LIII. Cum per omnem orationem ſatis frequenti

aſſenſu ſucclamatum eſſet; tum vero ea vociferatio, ſimul indignantium minitantiumque, partim jubentium bonum animum habere regem, exorta eſt, ut finem dicendi faceret. tantum juſſis ad iter parare, (jam enim dici, movere caſtra ab Nymphæo Romanos) concione dimiſſa, ad audiendas legationes civitatum Macedoniæ ſe contulit. venerant autem ad pecunias, pro facultatibus quæque ſuis, & frumentum pollicendum ad bellum. Omnibus gratiæ actæ, remiſſum omnibus; ſatis regios apparatus ad ea dictum ſufficere: vehicula tantum imperata, ut tormenta, telorumque miſſilium ingentem vim præparatam, bellicumque aliud inſtrumentum veherent. Profectus inde toto exercitu, Eordæam petens, ad Begorritem, quem vocant, lacum poſitis caſtris, poſtero die in Elimeam ad Haliacmona fluvium proceſſit. Deinde ſaltu anguſto ſuperatis montibus, quos Cambunios vocant, deſcendit ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythium, & Dolichen incolentes. Hæc tria oppida paulisper cunctata, quia obſides Lariſſæis dederant, victa tamen præſenti metu, in deditionem conceſſerunt. Benigne his appellatis, haud dubius Perrhæbos quoque idem facturos, urbem, nihil cunctatis, qui incolebant, primo adventu recipit. Cyretias oppugnare coactus, primo etiam die acri concurſu ad portas armatorum eſt repulſus: poſtero die omnibus copiis adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit.

LIV. Mylæ, proximum oppidum, ita munitum, ut inexſuperabilis munimenti ſpes incolas ferocio-

res faceret, non portas claudere regi ſatis habuerunt, ſed probris quoque in ipſum Macedonaſque procacibus jaculati ſunt. quæ res, cum infeſtiorem hoſtem ad oppugnandum feciſſet, ipſos deſperatione veniæ ad tuendos ſeſe acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus utrinque animis & oppugnatæ ſunt, & defenſæ. Multitudo Macedonum ad ſubeundum invicem prœlium haud difficulter ſuccedebat: oppidanos, diem, noctem eoſdem tuentes mœnia, non vulnera modo, ſed etiam vigiliæ & continens labor conficiebat. quarto die cum & ſcalæ undique ad muros erigerentur, & porta vi majore oppugnaretur; oppidani depulſi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hoſtes faciunt. quæ cum iræ magis inconſultæ, quam veræ fiduciæ virium eſſet, pauci & feſſi ab integris pulſi terga dederunt; fugienteſque per patentem portam hoſtes acceperunt. Ita capta urbs ac direpta eſt. libera quoque corpora, quæ cædibus ſuperfuerunt, venundata. Diruto magna ex parte & incenſo oppido profectus, ad Phalannam caſtra movit: inde poſtero die Gyrtonem pervenit. Quo cum T. Minucium Rufum & Hippiam, Theſſalorum prætorem, cum præſidio intraſſe accepiſſet, ne tentata quidem oppugnatione, prætergreſſus, Elatiam & Gonnum, perculſis inopinato adventu oppidanis, recepit. Utraque oppida in faucibus ſunt, quæ Tempe adeunt; magis Gonnus. itaque & firmiore id præſidio tutum equitum peditumque, ad hoc foſſa triplici ac vallo munitum, reliquit. Ipſe, ad Sycurium progreſſus, opperiri ibi

hoſtium adventum ſtatuit: ſimul & frumentari paſſim exercitum jubet in ſubjecto hoſtium agro. namque Sycurium eſt ſub radicibus Oſſæ montis. qua in meridiem vergit, ſubjectos habet Theſſaliæ campos: ab tergo Macedoniam atque Magneſiam. Ad has opportunitates accedit ſumma ſalubritas & copia, pluribus circumjectis fontibus, perennium aquarum.

LV. Conſul Romanus, per eoſdem dies Theſſaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde, poſtquam in Athamaniam eſt tranſgreſſus, aſperi ac prope invii ſoli, cum ingenti difficultate parvis itineribus ægre Gomphos pervenit: cui ſi, vexatis hominibus equiſque, tironem exercitum ducenti acie inſtructa & loco ſuo & tempore obſtitiſſet rex, ne Romani quidem abnuunt, magna ſua cum clade fuiſſe pugnaturos. Poſtquam Gomphos ſine certamine ventum eſt, præter gaudium periculoſi ſaltus ſuperati, contemtus quoque hoſtium, adeo ignorantium opportunitates ſuas, acceſſit. Sacrificio rite perfecto, conſul, & frumento dato militibus, paucos ad requiem jumentorum hominumque moratus dies, cum audiret vagari Macedonas effuſos per Theſſaliam, vaſtarique ſociorum agros, ſatis jam refectum militem ad Lariſſam ducit. Inde, cum tria millia ferme abeſſet a Tripoli, (Sceam vocant) ſuper Peneum amnem poſuit caſtra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem navibus acceſſit cum Attalo atque Athenæo fratribus, Philetæro fratre relicto Pergami ad tutelam regni. inde cum Attalo & quatuor millibus

peditum, mille equitum, ad consulem venit. Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenæus præpositus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Græciæ populis convenerunt, quorum pleraque (adeo parva erant) in oblivionem adducta. Apolloniatæ trecentos equites, centum pedites miserunt. Ætolorum alæ unius instar, quantum in tota gente equitum erat, venerant: & Thessalorum omnis equitatus separatus erat. non plus quam trecenti erant equites in castris Romanis. Achæi juventutis suæ, Cretico maxime armatu, ad mille dederunt.

LVI. Sub idem tempus & C. Lucretius prætor, qui navibus præerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam Chalcidem jusso petere, ipse triremem conscendit, sinum Corinthium petens ad præoccupandas in Bœotia res. tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius, Chalcidem adveniens, cum a P. Lentulo Haliartum oppugnari audisset, nuntium, prætoris verbis, qui abscedere eum inde juberet, misit. Bœotorum juventute, quæ pars cum Romanis stabat, eam rem aggressus legatus, a mœnibus abscessit. Hæc soluta obsidio locum alteri novæ obsidioni dedit. namque extemplo M. Lucretius cum exercitu navali, decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorum, qui sub Athenæo erant, Haliartum circumsedit: parantibusque jam oppugnare, supervenit a Creusa prætor. Ad idem fere tempus & ab sociis naves Chalcidem convenerunt: duæ Punicæ quinqueremes, duæ ab Heraclea ex

Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiæ quadriremes. Prætor, quia nusquam erat maritimum bellum, remisit sociis. & Q. Marcius Chalcidem navibus venit, Alope capta, Larissa, quæ Cremaste dicitur, oppugnata. Cum hic status in Bœotia esset, Perseus, cum ad Sycurium (sicut ante dictum est) stativa haberet, frumento undique circa ex agris convecto, ad vastandum agrum Pheræorum misit: ratus ad juvandas sociorum urbes longius ab castris abstractos deprehendi Romanos posse. Quos cum eo tumultu nihil motos animadvertisset, prædam quidem, præterquam hominum, (pecora autem maxime omnis generis fuere) divisit ad epulandum militibus.

LVII. Sub idem deinde tempus consilium & consul & rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creverunt animi vastatione concessa sibi ab hoste Pheræi agri. itaque eundum inde ad castra, nec dandum ultra spatium cunctandi, censebat. Et Romani censebant, cunctationem suam infamem apud socios esse, maximopere indigne ferentes, non latam Pheræis opem. Consultantibus, quid agerent, (aderant autem Eumenes & Attalus in consilio) trepidus nuntius affert, hostem magno agmine adesse. Concilio dimisso, signum extemplo datur, ut arma capiant. Interim placet, ex regiis auxiliis centum equites & parem numerum jaculatorum peditum exire. Perseus hora ferme diei quarta, cum paulo plus mille passus abesset a castris Romanis, consistere signa peditum jussit. prægressus ipse cum equitibus ac levi armatura, & Cotys cum eo ducesque

aliorum auxiliorum præcesserunt. Minus quingentos passus ab castris aberant, cum in conspectu fuere hostium equites: duæ alæ erant magna ex parte Gallorum, (Cassignatus præerat) & levis armaturæ centum fere & quinquaginta Mysi aut Cretenses. Constitit rex, incertus quantum esset hostium. Duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretensium cohortibus & Thracum, misit. Prœlium, cum pares numero essent, neque ab hac aut illa parte nova auxilia subvenirent, incerta victoria finitum est. Eumenis ferme triginta interfecti; inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit. & tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit. postero die circa eandem horam in eundem locum rex copias admovit, plaustris cum aqua sequentibus. nam duodecim millium passuum via omnis sine aqua, & plurimi pulveris erat: affectosque siti, si primo in conspectu dimicassent, pugnaturos fuisse apparebat. Cum Romani quiessent, stationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, sperantes fore, ut Romani equites abeuntium novissimum agmen aggrederentur. inde certamine orto, cum longius a castris eos elicuissent, facile, ubiubi essent, se, qui equitatu & levi armatura plus possent, conversuros aciem.

LVIII. Postquam inceptum non succedebat, castra propius hostem movit rex, & a quinque millibus passuum communiit. inde, luce prima in eodem, quo solebat, loco peditum acie instructa, equitatum omnem levemque armaturam

ad castra hostium ducit. Visus & plurium & propior solito pulvis trepidationem in castris Romanis fecit. Et primo vix creditum nuntianti est, quia prioribus continuis diebus nunquam ante horam quartam hostis apparuerat. tum solis ortus erat. Deinde ut plurium clamore & cursu a portis dubitatio exemta est, tumultus ingens oboritur. tribuni, præfectique, & centuriones in prætorium; miles ad sua quisque tentoria discurrit. Minus quingentos passus a vallo instruxerat Perseus suos circa tumulum, quem Callicinum vocant. Lævo cornu Cotys rex præerat cum omnibus suæ gentis: equitum ordines levis armatura interposita distinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites: intermixti turmis eorum Cretenses. Huic armaturæ Milo Berœæus, equitibus & summæ partis ejus Meno Antigonensis præerat. Proximi cornibus constiterant regii equites, & mixtum genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonensis hic & Pæoniæ præfectus Didas erant præpositi. Medius omnium rex erat. circa eum agema, quod vocant, equitumque sacræ alæ. Ante se statuit funditores jaculatoresque: quadrigentorum manus utraque numerum expleverat. Jonem Thessalonicensem & Timanora Dolopem iis præfecit. sic regii constiterant. Consul, intra vallum peditum acie instructa, & ipse equitatum omnem cum levi armatura misit. pro vallo instructi sunt. Dextro cornu præpositus C. Licinius Crassus, consulis frater, cum omni Italico equitatu, velitibus intermixtis: sinistro M. Valerius Lævinus sociorum ex Græcis populis equites

habebat, ejuſdem gentis levem armaturam. Mediam autem aciem cum delectis equitibus extraordinariis tenebat Q. Mucius. ducenti equites Galli ante ſigna horum inſtructi, & de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis trecenti. Theſſali quadringenti equites parvo intervallo ſuper lævum cornu locati. Eumenes rex Attaluſque cum omni manu ſua ab tergo inter poſtremam aciem ac vallum ſteterunt.

LIX. In hunc modum maxime inſtructæ acies, par ferme utrinque numerus equitum ac levis armaturæ, concurrunt, a funditoribus jaculatoribuſque, qui præceſſerunt, prœlio orto. Primi omnium Thraces, haud ſecus quam diu clauſtris retentæ feræ, concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu, Italicos equites, incurrerunt; ut uſu belli & ingenio impavida gens turbaretur. gladiis haſtas petere pedites, nunc ſuccidere crura equis, nunc illa ſuffodere. Perſeus, in mediam invectus aciem, Græcos primo impetu avertit: quibus cum gravis ab tergo inſtaret hoſtis, Theſſalorum equitatus, qui a lævo cornu brevi ſpatio disjunctus in ſubſidiis fuerat extra concurſum, primo ſpectator certaminis, deinde, inclinata re, maximo uſui fuit. Cedentes enim ſenſim integris ordinibus, poſtquam ſe Eumenis auxiliis adjunxerunt, & cum eo tutum inter ordines ſuos receptum ſociis fuga diſſipatis dabant, &, cum minus conferti hoſtes inſtarent, progredi etiam auſi, multos fugientium obvios exceperunt. Nec regii, ſparſi jam ipſi paſſim ſequendo, cum ordinatis & certo incedentibus gradu manus conſerere audebant. Cum, victor equeſtri prœlio

rex parvo momento si adjuvisset, debellatum esset; opportune adhortanti supervenit phalanx, quam sua sponte, ne audaci cœpto deessent, Hippias & Leonatus raptim adduxerant, postquam prospere pugnasse equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumque tantæ rei conandæ, Cretensis Evander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen impeditum venientium sub signis vidit, ad regem accurrit, & monere institit, *ne elatus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam daret. Si contentus bene re gesta quiesset eo die, vel pacis honestæ conditionem habiturum, vel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet.* In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaque, collaudato Evandro, signa referri, peditumque agmen redire in castra jubet; equitibus receptui canere.

LX. Cecidere eo die ab Romanis ducenti equites, duo millia, haud minus, peditum; capti ferme ducenti equites. ex regiis autem viginti equites, quadraginta pedites interfecti. Postquam rediere in castra victores, omnes quidem læti, ante alios Thracum insolens lætitia eminebat: cum cantu enim suprfixa capita hostium portantes redierunt. Apud Romanos non mœstitia tantum ex male gesta re, sed pavor etiam erat, ne extemplo castra hostis aggrederetur. Eumenes suadere, ut trans Peneum transferret castra; ut pro munimento amnem haberet, dum perculsi milites animos colligerent. Consul moveri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione, silentio noctis transductis copiis,

caſtra in ulteriore ripa communit. Rex, poſtero die ad laceſſendos prœlio hoſtes progreſſus, poſtquam trans amnem in tuto poſita caſtra animadvertit, fatebatur quidem peccatum, quod pridie non inſtitiſſet victis; ſed aliquanto majorem culpam eſſe, quod nocte foret ceſſatum. nam, ut neminem alium ſuorum moveret, levi armatura immiſſa, trepidantium in tranſitu fluminis hoſtium deleri magna ex parte copias potuiſſe. Romanis quidem præſens pavor demtus erat, in tuto caſtra habentibus: damnum inter cetera præcipue famæ movebat. & in conſilio apud conſulem pro ſe quiſque in Ætolos conferebat cauſam; *ab iis fugæ terroriſque principium ortum. ſecutos pavorem Ætolorum & ceteros ſocios Græcorum populorum.* Quinque principes Ætolorum primi terga vertentes conſpecti dicebantur. Theſſali pro concione laudati, duceſque eorum etiam virtutis cauſa donati.

LXI. Ad regem ſpolia cæſorum hoſtium referebantur. dona ex his, aliis arma inſignia, aliis equos, quibuſdam captivos dono dabat. ſcuta erant ſupra mille quingenta; loricæ thoraceſque mille amplius ſummam explebant, galearum gladiorumque & miſſilium omnis generis major aliquanto numerus. Hæc, per ſe ampla, pleraque multiplicata verbis regis, quæ ad concionem vocato exercitu habuit. *Præjudicatum eventum belli habetis. Meliorem partem hoſtium, equitatum Romanum, quo invictos ſe eſſe gloriabantur, fudiſtis. Equites enim illis principes juventutis, equites ſeminarium ſenatus: inde lectos in Patrum numerum conſules, inde imperatores creant. ho-*

rum ſpolia paulo ante diviſimus inter vos. Nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis. quæ, nocturna fuga vobis ſubtractæ, naufragorum trepidatione paſſim natantium flumen compleverunt. Sed facilius nobis ſequentibus victos Peneum ſuperare erit, quam illis trepidantibus fuit; tranſgreſſique extemplo caſtra oppugnabimus, quæ hodie cepiſſemus, ni fugiſſent. Aut, ſi acie decernere volent, eundem pugnæ pedeſtris eventum exſpectate, qui equitum in certamine fuerit. Et qui vicerant alacres, ſpolia cæſorum hoſtium humeris gerentes, ante ora ſua audivere, ex eo, quod acciderat, ſpem futuri præcipientes: & pedites, aliena gloria accenſi, præcipue qui Macedonum phalangis erant, ſibi quoque & navandæ rei operæ, & ſimilem gloriam ex hoſte parendi, occaſionem optabant. Concione dimiſſa, poſtero die profectus inde ad Mopſium poſuit caſtra. tumulus hic inter Tempe & Lariſſam medius eſt.

LXII. Romani, non abſcedentes ab ripa Penei, tranſtulerunt in locum tutiorem caſtra. Eo Miſagenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus & viginti. Per eos dies conſilium habenti regi de ſumma, cum jam conſediſſet ferocia ab re bene geſta, auſi ſunt quidam amicorum conſilium dare, ut ſecunda fortuna in conditione honeſtæ pacis uteretur potius, quam, ſpe vana evectus, in caſum irrevocabilem ſe daret. *Modum imponere ſecundis rebus, nec nimis credere ſerenitati præſentis fortunæ, prudentis hominis & merito felicis eſſe. Mitteret ad conſulem, qui fœdus in eaſdem leges renovarent, quibus Philippus pater ejus*

pacem a T. Quinctio victore accepiſſet. Neque finiri bellum magnificentius, quam a tam memorabili pugna; neque ſpem firmiorem pacis perpetuæ dari, quam quæ perculſos adverſo prœlio Romanos molliores factura ſit ad paciſcendum. Quod ſi Romani tum quoque inſita pertinacia æqua aſpernarentur, Deos homineſque & moderationis Perſei, & illorum pervicacis ſuperbiæ, futuros teſtes. Nunquam ab talibus conſiliis abhorrebat regis animus. itaque plurium aſſenſu comprobata eſt ſententia. Legati, ad conſulem miſſi, adhibito frequenti conſilio, auditi ſunt. *Pacem petere, vectigal, quantum Philippus pactus eſſet, daturum Perſea Romanis* pollicentes. *urbibus, agris, lociſque, quibus Philippus ceſſiſſet, ceſſurum primum.* hæc legati. Submotis his, cum conſultarent, Romana conſtantia vicit in conſilio. Ita tum mos erat, in adverſis vultum ſecundæ fortunæ gerere, moderari animos in ſecundis. Reſponderi placuit: *Ita pacem dari, ſi de ſumma rerum liberum ſenatui permittat rex de ſe deque univerſa Macedonia ſtatuendi jus.* Hæc cum renuntiaſſent legati, miraculo ignaris moris pertinacia Romanorum eſſe; & plerique vetare, amplius mentionem pacis facere. ultro mox quæſituros, quod oblatum faſtidiant. Perſeus hanc ipſam ſuperbiam, quippe ex fiducia virium eſſe, timere: &, ſummam pecuniæ augens, ſi pretio pacem emere poſſet, non deſtitit animum conſulis tentare. Poſtquam nihil ex eo, quod primo reſponderat, mutabat, deſperata pace, ad Sycurium, unde profectus erat, rediit, belli caſum de integro tentaturus.

LXIII. Fama equeſtris pugnæ, vulgata per Græ-

ciam, nudavit voluntates hominum. non enim ſolum, qui partis Macedonum erant, ſed plerique, ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim ſuperbiamque experti, læti eam famam accepere: non ob àliam cauſam, quam pravo ſtudio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur deteriori atque infirmiori favendo. Eodem tempore in Bœotia ſumma vi Haliartum Lucretius prætor oppugnarat: &, quanquam nec habebant externa auxilia obſeſſi, præter Coronæorum juniores, qui prima obſidione mœnia intraverant, neque ſperabant, tamen ipſi animis magis, quam viribus, reſiſtebant. nam & eruptiones in opera crebro faciebant: & arietem admotum, libramento plumbi gravatum, ad terram urgebant: &, ſi qua declinarent, qui agebant, ictum, pro diruto muro novum tumultuario opere, raptim ex ipſa ruinæ ſtrage congeſtis ſaxis, exſtruebant. Cum operibus oppugnatio lentior eſſet, ſcalas per manipulos dividi prætor juſſit, ut corona undique mœnia aggreſſurus; eo magis ſuffecturam ad id multitudinem ratus, quod, qua parte palus urbem cingit, nec attinebat oppugnari, nec poterat. Ipſe ab ea parte, qua duæ turres, quodque inter eas muri prorutum fuerat, duo millia militum delectorum admovit; ut eodem tempore, quo ipſe tranſcendere ruinas conaretur, concurſu adverſus ſe oppidanorum facto, ſcalis vacua defenſoribus mœnia capi parte aliqua poſſent. Haud ſegniter oppidani vim ejus arcere parant. nam ſuper ſtratum ruinis locum, faſcibus aridis ſarmentorum injectis, ſtantes cum ardentibus facibus accenſuros

ea ſe ſæpe minabantur, ut, incendio interſepti ab hoſte, ſpatium ad objiciendum interiorem murum haberent. Quod inceptum eorum fors impediit. nam tantus repente effuſus eſt imber, ut nec accendi facile pateretur, & exſtingueret accenſa. Itaque & tranſitus per diſtracta fumantia virgulta patuit; &, in unius loci præſidium omnibus verſis, mœnia quoque pluribus ſimul partibus ſcalis capiuntur. In primo tumultu captæ urbis ſeniores impubeſque, quos caſus obvios obtulit, paſſim cæſi: armati in arcem confugerunt: & poſtero die, cum ſpei nihil ſupereſſet, deditione facta, ſub corona venierunt. Fuerunt autem duo millia ferme & quingenti: ornamenta urbis, ſtatuæ & tabulæ pictæ, & quidquid pretioſæ prædæ fuit, ad naves delatum: urbs diruta a fundamentis. Inde Thebas ductus exercitus: quibus ſine certamine receptis, urbem tradidit exſulibus, & qui Romanorum partis erant: adverſæ factionis hominum, fautorumque regis ac Macedonum familias ſub corona vendidit. his geſtis in Bœotia, ad mare ac naves rediit.

LXIV. Cum hæc in Bœotia gererentur, Perſeus ad Sycurium ſtativa dierum aliquot habuit. Ubi cum audiſſet, raptim Romanos circa ex agris demeſſum frumentum convehere, deinde ante ſua quemque tentoria ſpicas faſcibus deſecantem, quo purius frumentum tereret, ingentes acervos per tota caſtra ſtramentorum feciſſe: ratus incendio opportuna eſſe, faces, tædamque, & malleolos ſtuppæ illitos pice parari jubet: atque ita media nocte profectus, ut prima luce aggreſſus falleret. Nequid-

quam. primæ ſtationes oppreſſæ tumultu ac terrore ſuo ceteros exciverunt: ſignumque datum eſt arma extemplo capiendi; ſimulque in vallo, ad portas, miles inſtructus erat, & intentus propugnationi caſtrorum. Perſeus & extemplo circumegit aciem, & prima impedimenta ire, deinde peditum ſigna ferri juſſit. ipſe cum equitatu & levi armatura ſubſtitit ad agmen cogendum, ratus, id quod accidit, inſecuturos ad extrema ab tergo carpenda hoſtes. Breve certamen levis armaturæ maxime cum procurſatoribus fuit. equites peditesque ſine tumultu in caſtra redierunt. Demeſſis circa ſegetibus, Romani ad Cranonium intactum agrum caſtra movent. Ibi cum ſecuri, & propter caſtrorum longinquitatem, & viæ inopis aquarum difficultatem, quæ inter Sycurium & Cranona eſt, ſtativa haberent; repente prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum levi armatura viſus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant: peditum agmen ſub lucem reliquerant in proxima planitie. Stetit pauliſper in tumulis, elici poſſe ratus ad equeſtre certamen Romanos: qui poſtquam nihil movebant, equitem mittit, qui pedites referre ad Sycurium ſigna juberet; ipſe mox inſecutus. Romani equites, modico intervallo ſequentes, ſicubi ſparſos ac diſſipatos invadere poſſent, poſtquam confertos abire, ſigna atque ordines ſervantes, viderunt, & ipſi in caſtra redeunt.

LXV. Inde, offenſus longinquitate itineris, rex ad Mopſium caſtra movit; & Romani, demeſſis Cranonis ſegetibus, in Phalannæum agrum tranſ-

eunt. Ibi cum ex transfuga cognoſſet rex, ſine ullo armato præſidio paſſim vagantes per agros Romanos metere, cum mille equitibus, duobus millibus Thracum & Cretenſium profectus, cum, quantum accelerare poterat, effuſo agmine iſſent, improviſo aggreſſus eſt Romanos. juncta vehicula, pleraque onuſta, mille admodum capiuntur, ſexcenti ferme homines. Prædam cuſtodiendam ducendamque in caſtra trecentis Cretenſium dedit. ipſe, revocato ab effuſa cæde equite & reliquis peditum, ducit ad proximum præſidium, ratus haud magno certamine opprimi poſſe. L. Pompejus tribunus militum præerat, qui perculſos milites repentino hoſtium adventu in propinquum tumulum recepit; loci ſe præſidio, quia numero & viribus impar erat, defenſurus. Ibi cum in orbem milites coegiſſet, ut denſatis ſcutis ab jactu ſagittarum & jaculorum ſeſe tuerentur, Perſeus, circumdato armatis tumulo, alios aſcenſum undique tentare jubet, & cominus prœlium conferere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumſtabat: nam neque conferti pugnare propter eos, qui aſcendere in tumulum conabantur, poterant: &, ubi ordines procurſando ſolviſſent, patebant jaculis ſagittiſve. Maxime ceſtroſphendonis vulnerabantur. hoc illo bello novum genus teli inventum eſt. Bipalme ſpiculum haſtili ſemicubitali infixum erat, craſſitudine digiti: huic ad libramen pinnæ tres, velut ſagittis ſolent, circumdabantur: funda media duo ſunalia imparia habebat. cum majori ſinu libratum funditor habena rotaret, excuſſum, velut glans, emica-

bat. Cum & hoc, & alio omni genere telorum, pars vulnerata militum esset, nec facile jam arma fessi sustinerent, instare rex, ut dederent se, fidem dare, præmia interdum polliceri: nec cujusquam ad deditionem flectebatur animus; cum ex insperato jam obstinatis mori spes affulsit. Nam cum ex frumentatoribus refugientes quidam in castra nuntiassent consuli, circumsideri præsidium; motus periculo tot civium (nam octingenti ferme, & omnes Romani erant) cum equitatu ac levi armatura (accesserant nova auxilia, Numidæ pedites equitesque & elephanti) castris egreditur: & tribunis militum imperat, ut legionum signa sequantur. Ipse, velitibus ad firmanda levium armorum auxilia adjectis, ad tumulum præcedit. consulis latera tegunt Eumenes, Attalus, & Misagenes, regulus Numidarum.

LXVI. Cum in conspectu prima signa suorum circumsessis fuerunt, Romanis quidem ab ultima desperatione recreatus est animus: Perseus, cui primum omnium fuerat, ut, contentus fortuito successu, captis aliquot frumentatoribus occisisque, non tereret tempus in obsidione præsidii; secundum, ea quoque tentata utcunque, cum sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto, abire; & ipse hostium adventum, elatus successu, mansit, &, qui phalangem arcesserent, propere misit. qua & serius, quam res postulabat, & raptim acta, turbati cursu adversus instructos & præparatos erant adventuri. Consul anteveniens extemplo prœlium conseruit. Primo resistere Macedones; deinde, ut nulla re pares erant, amissis trecentis peditibus, vi-

ginti quatuor primoribus equitum ex ala, quam Sacram vocant, inter quos Antimachus etiam præfectus alæ cecidit, abire conantur. Ceterum iter prope ipso prœlio tumultuosius fuit. Phalanx, abs trepido nuntio accita, cum raptim duceretur, primo in angustiis captivorum agmini oblata vehiculisque frumento onustis: iis cæsis, ingens ibi vexatio partis utriusque fuit, nullo exspectante, utcunque explicaretur agmen, sed armatis detrudentibus per præceps impedimenta, (neque enim aliter via aperiri poterat) jumentis, cum stimularentur, in turba sævientibus. Vix ab incondito agmine captivorum expedierant sese, cum regio agmini perculsisque equitibus occurrunt. Ibi vero clamor jubentium referre signa ruinæ quoque prope similem trepidationem fecit: ut, si hostes, introire angustias ausi, longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. Consul, recepto ex tumulo præsidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt, qui eo die magno prœlio pugnatum auctores sint. octo millia hostium cæsa, in his Sopatrum & Antipatrum regios duces: vivos captos circiter duo millia octingentos, signa militaria capta viginti septem. Nec incruentam victoriam fuisse: supra quatuor millia & trecentos de exercitu consulis cecidisse: signa sinistræ alæ quinque amissa.

LXVII. Hic dies & Romanis refecit animos, & Persea perculit, ut, dies paucos ad Mopsium moratus, sepulturæ maxime militum amissorum cura, præsidio satis valido ad Gonnum relicto, in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quendam ex

regiis præfectis cum modica manu relinquit ad Philam, jussum Magnetas & propinquos tentare. Cum Pellam venisset, exercitu in hiberna dimisso, ipse cum Cotye Thessalonicam est profectus. Eo fama affertur, Atlesbim regulum Thracum, & Corragum Eumenis præfectum, in Cotyis fines impetum fecisse: & regionem, Marenen quam vocant, cepisse. Itaque, dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscentem donis prosequitur. ducenta talenta, semestre stipendium, equitatui numerat, cum primo annuum dare constituisset. Consul, postquam profectum Persea audivit, ad Gonnum castra movet, si potiri oppido posset. Ante ipsa Tempe in faucibus situm, Macedoniæ claustra tutissima præbet, & in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Cum & loco & præsidio valido inexpugnabilis res esset, abstitit incepto. In Perrhæbiam flexis itineribus, Mallœa primo impetu capta ac direpta, Tripoli aliaque Perrhæbia recepta, Larissam rediit. inde Eumene atque Attalo domum remissis, Misagenem Numidasque in hiberna in proximis Thessalis urbibus distribuit. & partem exercitus ita per totam Thessaliam divisit, ut & hiberna commoda omnes haberent, & præsidio urbibus essent. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Græcarum civitatum socios omnes præter Achæos dimisit. cum exercitus parte profectus in Achajam Phthiotim, Pteleum desertum fuga oppidanorum diruit a fundamentis, Antrona voluntate colentium recepit. Ad Larissam deinde exercitum admovit. urbs deserta erat; in

arcem omnis multitudo concesserat: eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones, regium præsidium, metu excesserant. a quibus relicti oppidani in deditionem extemplo veniunt. Dubitari inde, utrum Demetrias prius aggredienda foret, an in Bœotia aspiciendæ res. Thebani, vexantibus eos Coronæis, in Bœotiam arcessebant. ad horum preces, quia hibernis aptior regio, quam Magnesia erat, in Bœotiam duxit.

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER XLIII.

EPITOME
LIBRI QUADRAGESIMI TERTII.

Prætores aliquot, eo quod avare & crudeliter provincias administraſſent, damnati ſunt. P. Licinius Craſſus proconſul complures in Græcia urbes expugnavit, & crudeliter diripuit. ob id captivi, qui ab eo ſub corona venierant, ex ſenatuſconſulto poſtea reſtituti ſunt. Item a præfectis claſſium Romanarum multa impotenter in ſocios facta. Res præterea a Perſeo rege in Thracia proſpere geſtas continet, victis Dardanis & Illyrico, cujus rex erat Gentius. Motus, qui in Hiſpania ab Olonico factus erat, ipſo interemto conſedit. M. Æmilius Lepidus a cenſoribus princeps in ſenatu lectus.

I. EADEM æſtate, qua in Theſſalia equeſtri pugna vicere Romani, legatus, in Illyricum a conſule miſſus, opulenta duo oppida vi atque armis coegit

in deditionem; omniaque iis ſua conceſſit, ut opinione clementiæ eos, qui Carnuntem munitam urbem incolebant, alliceret. poſtquam nec, ut dederent ſe, compellere, neque capere obſidendo poterat; ne duabus oppugnationibus nequidquam fatigatus miles eſſet, quas prius intactas urbes reliquerat, diripuit. Alter conſul C. Caſſius nec in Gallia, quam ſortitus erat, memorabile quidquam geſſit: & per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incepto eſt conatus. Ingreſſum hoc iter conſulem ſenatus ex Aquilejenſium legatis cognovit: qui, querentes coloniam ſuam novam & infirmam, necdum ſatis munitam, inter infeſtas nationes Iſtrorum & Illyriorum eſſe, cum peterent, ut ſenatus curæ haberet, quomodo ea colonia muniretur, interrogati, vellentne eam rem C. Caſſio conſuli mandari? reſponderunt, Caſſium, Aquilejam indicto exercitu, profectum per Illyricum in Macedoniam eſſe. Ea res primo incredibilis viſa: & pro ſe quiſque credere, Carnis forſitan aut Iſtris bellum illatum. Tum Aquilejenſes, nihil ſe ultra ſcire, nec audere affirmare, quam triginta dierum frumentum militi datum; & duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam noſſent, conquiſitos abductoſque. Enimvero ſenatus indignari, tantum conſulem auſum, ut ſuam provinciam relinqueret, in alienam tranſiret: exercitum novo periculoſo itinere inter exteras gentes duceret, viam tot nationibus in Italiam aperiret. Decernunt frequentes, ut C. Sulpicius prætor tres ex ſenatu nominet legatos, qui eo die proficiſcantur ex urbe; & quantum ac-

celerare possent, Cassium consulem, ubicunque sit, persequantur; nuntient, ne bellum cum ulla gente moveat, nisi cum qua senatus gerendum censuerat. Legati hi profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fulvius, P. Marcius Rex. Metus de consule atque exercitu distulit eo tempore muniendæ Aquilejæ curam.

II. Hispaniæ deinde utriusque legati aliquot populorum in senatum introducti. Ii, de magistratuum Romanorum avaritia superbiaque conquesti, nisi genibus ab senatu petierunt, ne se socios fœdius spoliari vexarique, quam hostes, patiantur. Cum & alia indigna quererentur, manifestum autem esset, pecunias captas; L. Canulejo prætori, qui Hispaniam sortitus erat, negotium datum est, ut in singulos, a quibus Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret, patronosque, quos vellent, sumendi potestatem faceret. Vocatis in curiam legatis recitatum est senatusconsultum, jussique nominare patronos: quatuor nominaverunt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Æmilium L. F. Paullum, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui prætor A. Manlio, M. Junio consulibus in citeriore Hispania fuerat, recuperatores sumserunt. Bis ampliatus, tertio absolutus est reus. Dissensio inter duarum provinciarum legatos est orta: citerioris Hispaniæ populi M. Catonem & Scipionem; ulterioris L. Paullum & Gallum Sulpicium patronos sumserunt. Ad recuperatores adducti a citerioribus populis P. Furius Philus, ab ulterioribus M. Matienus. Ille Sp.

Poſtumio, Q. Mucio conſulibus triennio ante, hic biennio prius, L. Poſtumio, M. Popillio conſulibus, prætor fuerat. Graviſſimis criminibus accuſati ambo ampliatique: cum dicenda de integro cauſa eſſet, excuſati exſilii cauſa ſolum vertiſſe. Furius Præneſte, Matienus Tibur exſulatum abierunt. Fama erat, prohiberi a patronis nobiles ac potentes compellare; auxitque eam ſuſpicionem Canulejus prætor, quod, omiſſa ea re, delectum habere inſtituit. dein repente in provinciam abiit, ne plures ab Hiſpanis vexarentur. Ita, præteritis ſilentio obliteratis, in futurum conſultum ab ſenatu Hiſpanis, quod impetrarunt, ne frumenti æſtimationem magiſtratus Romanus haberet; neve cogeret viceſimas vendere Hiſpanos, quanti ipſe vellet; & ne præfecti in oppida ſua ad pecunias cogendas imponerentur.

III. Et alia novi generis hominum ex Hiſpania legatio venit. ex militibus Romanis & ex Hiſpanis mulieribus, cum quibus connubium non eſſet, natos ſe memorantes, ſupra quatuor millia hominum, orabant, ut ſibi oppidum, in quo habitarent, daretur. Senatus decrevit, *uti nomina ſua apud L. Canulejum profiterentur: eorumque ſi quos manumiſiſſet, eos Cartejam ad oceanum deduci placere. Qui Cartejenſium domi manere vellent, poteſtatem fore, uti numero colonorum eſſent, agro aſſignato. Latinam eam coloniam fuiſſe, libertinorumque appellari.* Eodem tempore ex Africa & Guluſſa, Maſiniſſæ regis filius, legatus patris, & Carthaginienſes venerunt. Guluſſa prior in ſenatum introductus, &, quæ miſſa erant

ad bellum Macedonicum a patre ſuo, expoſuit; &, ſi qua præterea vellent imperare, præſtaturum merito populi Romani eſt pollicitus: & monuit Patres conſcriptos, ut a fraude Carthaginienſium caverent. *claſſis eos magnæ parandæ conſilium cepiſſe; ſpecie pro Romanis, & adverſus Macedonas: ubi ea parata inſtructaque eſſet, ipſorum fore poteſtatis, quem hoſtem aut ſocium habeant.*

* * *

IV***. tantum pavorem ingreſſi caſtra, oſtentantes capita, fecerunt, ut, ſi admotus extemplo exercitus foret, capi caſtra potuerint. Tum quoque fuga ingens facta eſt: & erant, qui legatos mittendos ad pacem precibus petendam cenſerent: civitateſque complures, eo nuntio audito, in deditionem venerunt. quibus purgantibus ſeſe, culpamque in duorum amentiam conferentibus, qui ſe ultro ad pœnam ipſi obtuliſſent, cum veniam dediſſet prætor; profectus extemplo ad alias civitates, omnibus imperata facientibus, quieto exercitu pacatum agrum, qui paulo ante ingenti tumultu arſerat, peragravit. Hæc lenitas prætoris, qua ſine ſanguine ferociſſimam gentem domuerat, eo gratior plebi Patribuſque fuit, quo crudelius avariuſque in Græcia bellatum, & ab conſule Licinio & ab Lucretio prætore, erat. Lucretium tribuni plebis abſentem concionibus aſſiduis lacerabant, cum reipublicæ cauſa abeſſe excuſaretur: ſed tum adeo vicina etiam inexplorata erant, ut is eo tempore in agro ſuo Antiati eſſet, aquamque ex manubiis

Antium ex flumine Loracinæ duceret. Id opus centum triginta millibus æris locaſſe dicitur. tabulis quoque pictis ex præda fanum Æſculapii exornavit. Invidiam infamiamque ab Lucretio averterunt in Hortenſium ſucceſſorem ejus Abderitæ legati, flentes ante curiam, querenteſque, *oppidum ſuum ab Hortenſio expugnatum ac direptum eſſe. Cauſam excidii fuiſſe urbi, quod, cum centum millia denariûm & tritici quinquaginta millia modiûm imperaret, ſpatium petierunt, quo de ea re & ad Hoſtilium conſulem & Romam mitterent legatos. Vixdum ad conſulem ſe perveniſſe, & audiſſe oppidum expugnatum, principes ſecuri percuſſos, ſub corona ceteros veniſſe.* Indigna ſenatui viſa: decreveruntque eadem de Abderitis, quæ de Coronæis decreverant priore anno; eademque pro concione edicere Q. Mænium prætorem juſſerunt. Et legati duo, C. Sempronius Blæſus, Sex. Julius Cæſar, ad reſtituendos in libertatem Abderitas miſſi. Iiſdem mandatum, ut & Hoſtilio conſuli & Hortenſio prætori nuntiarent, ſenatum, Abderitis injuſtum bellum illatum, conquirique omnes, qui in ſervitute ſint, & reſtitui in libertatem, æquum cenſere.

V. Eodem tempore de C. Caſſio, qui conſul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hoſtilio erat, querelæ ad ſenatum delatæ ſunt, & legati regis Gallorum Cincibili venerunt. Frater ejus verba in ſenatu fecit, queſtus, Alpinorum populorum agros ſociorum ſuorum depopulatum C. Caſſium eſſe, & inde multa millia hominum in ſervitutem abripuiſſe. Sub id tempus

Carnorum Iſtrorumque, & Japydum legati venerunt: *Duces ſibi ab conſule Caſſio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monſtrarent: pacatum ab ſe, tanquam ad aliud bellum gerendum, abiſſe: inde ex medio regreſſum itinere hoſtiliter peragraſſe fines ſuos: paſſim rapinaſque & incendia facta: nec ſe ad id locorum ſcire, propter quam cauſam conſuli pro hoſtibus fuerint.* Et regulo Gallorum abſenti, & his populis reſponſum eſt, *Senatum ea, quæ facta querantur, neque ſciſſe futura, neque, ſi ſint facta, probare. Sed indicta cauſa damnari abſentem conſularem virum, injurium eſſe, cum is reipublicæ cauſa abſit. Ubi ex Macedonia rediſſet C. Caſſius, tum, ſi coram eum arguere vellent, cognita re ſenatum daturum operam, uti ſatisfiat.* Nec reſponderi tantum iis gentibus, ſed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quæ Patrum ſententia eſſet. Munera mitti legatis ex binis millibus æris cenſuerunt. duobus fratribus regulis hæc præcipua, torques duo ex quinque pondo auri facti, & vaſa argentea quinque ex viginti pondo, & duo equi phalerati cum agaſonibus, & equeſtria arma ac ſagula; & comitibus eorum veſtimenta liberis ſerviſque. Hæc miſſa: illa petentibus data, ut denorum equorum iis commercium eſſet, educendique ex Italia poteſtas fieret. legati cum Gallis miſſi trans Alpes, C. Lælius, M. Æmilius Lepidus: ad ceteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blaſio, T. Memmius.

VI. Multarum ſimul Græciæ Aſiæque civitatum legati Romam convenerunt. Primi Athenienſes in-

troducti: ii, *se, quod navium habuerint militumque, P. Licinio consuli & C. Lucretio prætori misisse*, exposuerunt, *quibus eos non usos frumenti sibi centum millia imperasse: quod, quanquam sterilem terram arent, ipsosque etiam agrestes peregrino frumento alerent, tamen, ne deessent officio, confecisse; & alia, quæ imperarentur, præstare paratos esse.* Milesii, nihil præstitisse memorantes, si quid imperare ad bellum senatus vellet, præstare se paratos esse, polliciti sunt. Alabandenses templum urbis Romæ se fecisse commemoraverunt, ludosque anniversarios ei Divæ instituisse: & coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent, donum Jovi optimo maximo, attulisse, & scuta equestria trecenta; ea, cui jussissent, tradituros. Donum ut in Capitolio ponere, & sacrificare liceret, petebant. Hoc Lampsaceni, octoginta pondo coronam afferentes, petebant, commemorantes, *Discessisse se a Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniam venisset, cum sub ditione Persei, & ante Philippi fuissent. Pro eo, & quod imperatoribus Romanis omnia præstitissent, id se tantum orare, ut in amicitiam populi Romani reciperentur: &, si pax cum Perseo fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciperentur.* Ceteris legatis comiter responsum; Lampsacenos in sociorum formulam referre Q. Mænius prætor jussus. munera omnibus in singulos binûm millium æris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium consulem in Macedoniam jussi. Et ex Africa legati simul Carthaginiensium, tritici decies centum millia & hordei quingenta indicantes se ad

mare devecta habere, ut, quo ſenatus cenſuiſſet, deportarent. *Id munus officiumque ſuum ſcire minus eſſe, quam pro meritis populi Romani & voluntate ſua: ſed ſæpe alias, bonis in rebus utriuſque populi, ſe gratorum fideliumque ſociûm muneribus functos eſſe.* Item Maſiniſſæ legati, tritici eandem ſummam polliciti, & mille & ducentos equites, duodecim elephantos: &, ſi quid aliud opus eſſet, uti imperaret ſenatus: æque propenſo animo, ac quæ ipſe ultro pollicitus ſit, præſtaturum eſſe. Gratiæ & Carthaginienſibus & regi actæ; rogatique, ut ea, quæ pollicerentur, ad Hoſtilium conſulem in Macedoniam deportarent. Legatis in ſingulos binûm millium æris munera miſſa.

VII. Cretenſium legatis, commemorantibus, ſe, quantum ſibi imperatum a P. Licinio conſule eſſet ſagittariorum, in Macedoniam miſiſſe, cum interrogati non infitiarentur, *apud Perſea majorem numerum ſagittariorum, quam apud Romanos, militare,* reſponſum eſt: *Si Cretenſes bene ac gnaviter deſtinarent potiorem populi Romani, quam Regis Perſei, amicitiam habere, ſenatum quoque Romanum iis, tanquam certis ſociis, reſponſum daturum eſſe. Interea nuntiarent ſuis, placere ſenatui, dare operam Cretenſes, ut, quos milites intra præſidia regis Perſei haberent, eos primo quoque tempore domum revocarent.* Cretenſibus cum hoc reſponſo dimiſſis, Chalcidenſes vocati; quorum legatio ipſo introitu, ob id quod Mictio princeps eorum pedibus captus lectica eſt introlatus, ultimæ neceſſitatis extemplo viſa res: in qua ita affecto excuſatio valetudinis, aut ne ipſi quidem

petenda visa foret, aut data petenti non esset. Cum sibi nihil vivi reliquum, præterquam linguam ad deplorandas patriæ suæ calamitates, præfatus esset, exposuit civitatis primum suæ benefacta, & vetera, & ea, quæ Persei bello præstitissent ducibus exercitibusque Romanis: tum quæ primo C. Lucretius in populares suos prætor Romanus superbe, avare, crudeliter fecisset: deinde quæ tum cum maxime L. Hortensius faceret. Quemadmodum omnia sibi, etiam iis, quæ patiantur, tristiora, patienda esse ducant potius, quam se dedant Persi. *Quod ad Lucretium Hortensiumque attineret, scire, tutius fuisse claudere portas, quam in urbem eos accipere. Qui exclusissent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Ænum, incolumes esse: apud se templa omnibus ornamentis compilata; spoliataque sacrilegiis C. Lucretium navibus Antium devexisse, libera corpora in servitutem abrepta, fortunas sociorum populi Romani direptas esse, & quotidie diripi. Nam, ex instituto C. Lucretii, Hortensium quoque in tectis hieme pariter atque æstate navales socios habere, & domos suas plenas turba nautica esse; versari inter se, conjuges, liberosque suos, quibus nihil neque dicere pensi, neque facere.*

VIII. Arcessere in senatum Lucretium placuit, ut disceptaret coram, purgaretque sese. Ceterum multo plura præsens audivit, quam in absentem jacta erant; & graviores potentioresque accessere accusatores duo tribuni plebis, M'. Juventius Thalna & Cn. Aufidius. Ii non in senatu modo eum lacerarunt, sed in concionem etiam pertracto, multis objectis probris, diem dixerunt. Senatus jussu Chal-

cidensibus Q. Mænius prætor respondit: *Quæ bene meritos sese, & ante, & in eo bello, quod geratur, de populo Romano dicant, ea & scire vera eos referre senatum, &, perinde ac debeant, grata esse. Quæ facta a C. Lucretio, fierique ab L. Hortensio prætoribus Romanis querantur; ea neque facta, neque fieri voluntate senatus, quem non posse existimare? qui sciat, bellum Persi, & ante Philippo patri ejus, intulisse populum Romanum pro libertate Græciæ: non ut ea a magistratibus sociis atque amicis paterentur. Literas se ad L. Hortensium prætorem daturos esse, quæ Chalcidenses querantur acta, ea senatui non placere: si qui in servitutem liberi venissent, ut eos conquirendos primo quoque tempore, restituendosque in libertatem curaret: sociorum navalium neminem, præter magistros, in hospitia deduci æquum censere.* Hæc Hortensio jussu senatus scripta. Munera binûm millium æris legatis missa, & vehicula Mictioni publice locata, quæ eum Brundisium commode perveherent. C. Lucretium, ubi dies, quæ dicta erat, venit, tribuni ad populum accusarunt, mulctamque decies centum millium æris dixerunt. Comitiis habitis, omnes quinque & triginta tribus eum condemnarunt.

IX. In Liguribus eo anno nihil memorabile gestum. nam nec hostes moverunt arma, neque consul in agrum eorum legiones induxit: &, satis explorata pace ejus anni, milites duarum legionum Romanarum intra dies sexaginta, quam in provinciam venit, dimisit. sociorum nominis Latini exercitu mature in hiberna Lunam & Pisas deducto, ipse cum equitibus Galliæ provinciæ pleraque op-

pida adiit. Nuſquam alibi, quam in Macedonia, bellum erat: ſuſpectum tamen & Gentium Illyriorum regem habebant. itaque & octo naves ornatas a Brundiſio ſenatus cenſuit mittendas ad C. Furium legatum Iſſam, qui cum præſidio duarum Iſſenſium navium inſulæ præerat. duo millia militum in eas naves ſunt impoſita, quæ Q. Mænius prætor ex ſenatuſconſulto in ea parte Italiæ, quæ objecta Illyrico eſt, conſcripſit: & conſul Hoſtilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum miſit, ut accolas Illyrici tutarentur. qui, non contentus iis, quas adduxerat, copiis, auxilia ab ſociis corrogando, ad octo millia hominum vario genere armavit: peragrataque omni ea regione, ad Lychnidum Daſſaretiorum conſedit.

X. Haud procul inde Uſcana oppidum finium plerumque Perſei erat. decem millia civium habebat, & modicum, cuſtodiæ cauſa, Cretenſium præſidium. Inde nuntii ad Claudium occulti veniebant: *Si propius copias admoviſſet, paratos fore, qui proderent urbem. Et operæ pretium eſſe, non ſe amicoſque tantum, ſed etiam milites præda expleturum.* Spes cupiditati admota ita obcæcavit animum, ut nec ex iis, qui venerunt, quenquam retineret; nec obſides, pignus futuros furto & fraude agendæ rei, poſceret; nec mitteret exploratum; nec fidem acciperet. die tantum ſtatuta profectus a Lychnido; duodecim millia ab urbe, ad quam tendebat, poſuit caſtra. Quarta inde vigilia ſigna movit, mille ferme ad præſidium caſtrorum relictis: incompoſiti, longo agmine effuſi, infrequentes, cum nocturnus error

diſſiparet, ad urbem pervenerunt. Crevit negligentia, poſtquam neminem armatum in muris viderunt. Ceterum, ubi primum ſub jactu teli fuerunt, duabus ſimul portis erumpitur; & ad clamorem erumpentium ingens ſtrepitus e muris ortus ululantium mulierum cum crepitu undique æris: & incondita multitudo, turba immixta ſervili, variis vocibus perſonabat. Hic tam multiplex undique objectus terror effecit, ne ſuſtinere primam procellam eruptionis Romani poſſent. Itaque fugientes plures, quam pugnantes, interemti ſunt: vix duo millia hominum cum ipſo legato in caſtra perfugerunt. Quo longius iter in caſtra erat, eo plures feſſos confectandi hoſtibus copia fuit. Ne moratus quidem in caſtris Appius, ut ſuos diſſipatos fuga colligeret, (quæ res palatis per agros ſaluti fuiſſet) ad Lychnidum protinus reliquias cladis reduxit.

XI. Hæc & alia, haud proſpere in Macedonia geſta, ex Sex. Digitio tribuno militum, qui ſacrificii cauſa Romam venerat, ſunt audita. Propter quæ veriti Patres, ne quæ major ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam, M. Fulvium Flaccum, & M. Caninium Rebilum, miſerunt, qui comperta, quæ agerentur, referrent: & ut A. Hoſtilius conſul comitia conſulibus ſubrogandis ita ediceret, uti menſe Januario comitia haberi poſſent, & ut primo quoque tempore in urbem rediret. Interim M. Ræcio prætori mandatum, ut edicto ſenatores omnes ex tota Italia (niſi qui reipublicæ cauſa abeſſent) Romam revocaret. Qui Romæ eſſent, ne quis ultra

mille passuum ab Roma abesset. Ea, uti senatus censuit, sunt facta. Comitia consularia ante diem quintum Kalendas Septembres fuere. Creati consules sunt Q. Marcius Philippus iterum & Cn. Servilius Cæpio. post diem tertium prætores sunt facti C. Decimius, M. Claudius Marcellus, C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fontejus Capito. Designatis prætoribus præter duas urbanas, quatuor provinciæ sunt decretæ, Hispania, & Sardinia, & Sicilia, & classis. Legati ex Macedonia, exacto admodum mense Februario, redierunt. Hi, quas res ea æstate prospere gessisset rex Perseus, referebant, quantusque timor socios populi Romani cepisset, tot urbibus in potestatem regis redactis. *Exercitum consulis infrequentem commeatibus vulgo datis per ambitionem esse: culpam ejus rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulem conferre. Ignominiam, Claudii temeritate acceptam, elevare eos Patres acceperunt, qui perpaucos Italici generis, & magna ex parte tumultuario delectu conscriptos ibi milites amissos referebant.* Consules designati, ubi primum magistratum inissent, de Macedonia referre ad senatum jussi: destinatæque provinciæ iis sunt Italia & Macedonia. Hoc anno intercalatum est: tertio die post Terminalia Kalendæ intercalares fuere. Sacerdotes intra eum annum mortui, L. Flamininus * * pontifices duo decesserunt, L. Furius Philus & C. Livius Salinator. in locum Furii T. Manlium Torquatum, in Livii M. Servilium pontifices legerunt.

XII. Principio insequentis anni cum consules

novi Q. Marcius & Cn. Servilius de provinciis retuliſſent, primo quoque tempore aut comparare eos inter ſe Italiam & Macedoniam, aut ſortiri placuit: priuſquam id ſors cerneret, in incertum, ne quid gratia momenti faceret, in utramque provinciam, quod res deſideraret ſupplementi, decerni. In Macedoniam peditum Romanorum ſex millia, ſociorum nominis Latini ſex millia: equites Romanos ducentos quinquaginta, ſocios trecentos. Veteres milites dimitti, ita ut in ſingulas Romanas legiones ne plus ſena millia peditum, treceni equites eſſent. Alteri conſuli nullus certus finitus numerus civium Romanorum, quem in ſupplementum legeret. id modo finitum, ut duas legiones ſcriberet, quæ quina millia peditum & ducenos haberent, equites trecenos. Latinorum major, quam collegæ, decretus numerus: peditum decem millia & ſexcenti equites. quatuor præterea legiones ſcribi juſſæ, quæ, ſi quo opus eſſet, educerentur. Tribunos his, non permiſſum, ut conſules facerent: populus creavit. Sociis nominis Latini ſexdecim millia peditum, & mille equites imperati. Hunc exercitum parari tantum placuit, ut exiret, ſi quo res poſceret. Macedonia maxime curam præbebat. in claſſem mille ſocii navales cives Romani libertini ordinis, ex Italia * ſcribi juſſi; totidem ut ex Sicilia ſcriberentur: &, cui ea provincia eveniſſet, mandatum, ut eos in Macedoniam, ubicunque claſſis eſſet, deportandos curaret. In Hiſpaniam tria millia peditum Romanorum in ſupplementum, trecenti equites decreti. Finitus ibi quoque in legiones militum nume-

rus, peditum quina millia, treceni & triceni equites. Et sociis imperare prætor, cui Hispania obvenisset, jussus quatuor millia peditum, & trecentos equites.

XIII. Non sum nescius, ab eadem negligentia, qua nihil Deos portendere vulgo nunc credant, neque nuntiari admodum nulla prodigia in publicum, neque in annales referri. ceterum & mihi, vetustas res scribenti, nescio quo pacto, antiquus fit animus; & quædam religio tenet, quæ illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea pro dignis habere, quæ in meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno sunt nuntiata; facem in cœlo conspectam, & bovem feminam locutam publice ali. Minturnis quoque per eos dies cœli ardentis species affulserat. Reate imbri lapidavit. Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes lacrimavit. in urbe Romana duo æditui nuntiarunt, alter, in æde Fortunæ anguem jubatum a compluribus visum esse: alter, in æde Primigeniæ Fortunæ, quæ in colle est, duo diversa prodigia; palmam in area enatam, & sanguine interdiu pluisse. Duo non suscepta prodigia sunt, alterum quod in privato loco factum esset, palmam enatam impluvio suo T. Marcius Figulus nuntiabat: alterum, quod in loco peregrino, Fregellis in domo L. Atrei hasta, quam filio militi emerat, interdiu plus duas horas arsisse, ita ut nihil ejus ambureret ignis, dicebatur. Publicorum prodigiorum causa libri a decemviris aditi; quadraginta majoribus hostiis, quibus Diis consules sacrificarent, & addiderunt, uti supplicatio fieret,

cunctique magistratus circa omnia pulvinaria victimis majoribus sacrificarent, populusque coronatus esset. Omnia, uti decemviri præierunt, facta.

XIV. Censoribus deinde creandis comitia edicta sunt. petierunt censuram principes civitatis, C. Valerius Lævinus, L. Postumius Albinus, P. Mucius Scævola, M. Junius Brutus, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus. Hos duos censores creavit populus Romanus. Cum delectus habendi major, quam alias, propter Macedonicum bellum cura esset, consules plebem apud senatum accusabant, quod & juniores non responderent. Adversus quos C. Sulpicius & M. Claudius tribuni plebis causam egerunt. *Non consulibus, sed ambitiosis consulibus, delectum difficilem esse. neminem invitum militem ab iis fieri. Id ita ut esse scirent & Patres conscripti, prætores, quibus & vis imperii minor & auctoritas esset, delectum, si ita senatui videretur, perfecturos esse.* Id prætoribus magna Patrum * non sine sugillatione consulum, mandatum est. Censores, ut eam rem adjuvarent, ita in concione edixerunt, *Legem censui censendo dicturos esse, ut, præter commune omnium civium jusjurandum, hæc adjurarent: Tu minor annis sex & quadraginta es, tuque ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii censorum ad delectum prodito: &, quotiescunque delectus erit, quem hic censores magistratum habebunt, si miles factus non eris, in delectu prodibis.* Item, quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorum ab exercitu abesse, edixerunt de militibus, P. Ælio, C. Popillio consulibus, postve eos consu-

les in Macedoniam ſcriptis, *Ut, qui eorum in Italia eſſent, intra dies triginta, cenſi prius apud ſeſe, in provinciam redirent. qui in patris aut avi poteſtate eſſent, eorum nomina ad ſe ederentur. Miſſorum quoque cauſas ſeſe cognituros eſſe: &, quorum ante emerita ſtipendia gratioſa miſſio ſibi viſa eſſet, eos milites fieri juſſuros.* Hoc edicto literiſque cenſorum per fora & conciliabula dimiſſis, tanta multitudo juniorum Romam convenit, ut gravis urbi turba inſolita eſſet.

XV. Præter delectum eorum, quos in ſupplementum mitti oportebat, quatuor a C. Sulpicio prætore ſcriptæ legiones ſunt, intraque undecim dies delectus eſt perfectus. Conſules deinde ſortiti provincias ſunt. nam prætores propter juriſdictionem maturius ſortiti erant. Urbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat, Hiſpaniam M. Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fontejus Capito, claſſem C. Marcius Figulus erat ſortitus. Conſulum Cn. Servilio Italia, Q. Marcio Macedonia obvenit. Latiniſque actis, Marcius extemplo eſt profectus. Cæpione deinde referente ad ſenatum, quas ex novis legionibus duas legiones ſecum in Galliam duceret, decrevere Patres, ut C. Sulpicius, M. Claudius prætores ex his, quas ſcripſiſſent, legionibus, quas videretur, conſuli darent. Indigne patiente prætorum arbitrio conſulem ſubjectum, dimiſſo ſenatu, ad tribunal prætorum ſtans poſtulavit, ex ſenatuſconſulto deſtinarent ſibi duas legiones. prætores conſuli in eligendo arbitrium fecerunt. Senatum deinde cenſores legerunt: M. Æmilius Lepidus princeps ab tertiis

jam censoribus lectus. Septem e senatu ejecti sunt. In censu accipiendo populi milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abessent ab signis, census docuit, in provinciam cogebant: causas stipendiis missorum cognoscebant: &, cujus nondum justa missio visa esset, ita jusjurandum adigebant: *Ex tui animi sententia, tu ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii censorum in provinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris?*

XVI. In equitibus recensendis tristis admodum eorum atque aspera censura fuit: multis equos ademerunt. in ea re cum equestrem ordinem offendissent, flammam invidiæ adjecere edicto, quo edixerunt, *Ne quis eorum, qui Q. Fulvio, A. Postumio censoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet, sociusve aut affinis ejus conductionis esset.* Sæpe id querendo veteres publicani cum impetrare nequissent ab senatu, ut modum potestati censoriæ imponerent, tandem tribunum plebis P. Rutilium, ex rei privatæ contentione iratum censoribus, patronum causæ nacti sunt. Clientem libertinum parietem in Sacra via adversus ædes publicas demoliri jusserant, quod publico inædificatus esset. appellati a privato tribuni. cum præter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignora capienda miserunt, mulctamque pro concione privato dixerunt. Hinc contentione orta, cum veteres publicani se ad tribunum contulissent, rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur: *Quæ publica vectigalia, ultro tributa C. Claudius & Ti. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset.*

de integro locarentur, & ut omnibus redimendi & conducendi promiscue jus esset. Diem ad ejus rogationem concilio tribunus plebis dixit. qui postquam venit, ut censores ad dissuadendum processerunt, Graccho dicente, silentium fuit. cum Claudio obstreperetur, audientiam facere praeconem jussit. Eo facto, avocatam a se concionem tribunus questus, & in ordinem se coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abiit. Postero die ingentes tumultus ciere. Ti. Gracchi primum bona consecravit, quod in mulcta pignoribusque ejus, qui tribunum appellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coegisset. C. Claudio diem dixit, quod concionem ab se avocasset, & utrique censori perduellionem se judicare pronuntiavit, diemque comitiis a C. Sulpicio praetore urbano petiit. Non recusantibus censoribus, qui minus primo quoque tempore judicium de se populus faceret, in ante dies octavum & septimum Kalendas Octobres comitiis perduellionis dicta dies. Censores extemplo in atrium Libertatis ascenderunt: &, ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis servis publicis, negarunt, se prius quidquam publici negotii gesturos, quam judicium populi de se factum esset. Prior Claudius causam dixit: &, cum ex duodecim centuriis equitum octo censorem condemnassent, multaeque aliae primae classis, extemplo principes civitatis in conspectu populi, annulis aureis positis, vestem mutarunt, ut supplices plebem circumirent. Maxime tamen sententiam vertisse dicitur Ti. Gracchus, quod, cum clamor undique ple-

bis esset, periculum Gracccho non esse, conceptis verbis juravit, si collega damnatus esset, non exspectato de se judicio, comitem exsilii ejus futurum. Adeo tamen ad extremum spei venit reus, ut octo centuriæ ad damnationem defuerint. Absoluto Claudio, tribunus plebis negavit se Gracchum morari.

XVII. Eo anno, postulantibus Aquilejensium legatis, ut numerum colonorum augeret, mille & quingentæ familiæ ex senatusconsulto scriptæ, triumvirique, qui eas deducerent, missi sunt, T. Annius Luscus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popillius & Cn. Octavius legati, qui in Græciam missi erant, senatusconsultum, Thebis primum recitatum, per omnes Peloponnesi urbes circumtulerunt, *Ne quis ullam rem in bellum magistratibus Romanis conferret, præterquam quod senatus censuisset.* Hoc fiduciam in posterum quoque præbuerat, levatos se oneribusque impensisque, quibus, alia aliis imperantibus, exhauriebantur. Achaico concilio Argis agitato, benigne locuti auditique, egregia spe futuri status fidissima gente relicta, in Ætoliam trajecerunt. Ibi nondum quidem seditio erat, sed omnia suspecta, criminumque inter ipsos plena. ob quæ obsidibus postulatis, neque exitu rei imposito, in Acarnaniam inde profecti legati sunt. Thyrii concilium legatis Acarnanes dederunt. Ibi quoque inter factiones erat certamen: quidam principum postulare, ut præsidia in urbes suas inducerentur adversus amentiam eorum, qui ad Macedonas gentem tra-

hebant: pars recusare, ne, quod bello captis & hostibus mos esset, id pacatæ & sociæ civitates ignominiæ acciperent. Justa deprecatio hæc visa. Larissam ad Hostilium proconsulem (ab eo enim missi erant) legati redierunt. Octavium retinuit secum. Popillium cum mille ferme militibus in hiberna Ambraciam misit.

XVIII. Perseus, principio hiemis egredi Macedoniæ finibus non ausus, ne qua in regnum vacuum irrumperent Romani, sub tempus brumæ, cum inexsuperabiles ab Thessalia montes nivis altitudo facit, occasionem esse ratus frangendi finitimorum spes animosque, ne quid, averso se in Romanum bellum, periculi subesset, cum a Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione a Romanis præstarent, Dardanos recens domuisset bello, solum infestum esse Macedoniæ latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyriis, & aditum præbentibus Romanis, si domuisset proximos Illyriorum, Gentium quoque regem jam diu dubium in societatem perlici posse, cum decem millibus peditum, quorum pars phalangitæ erant, & duobus millibus levium armatorum, & quingentis equitibus profectus, Stuberam venit. Inde frumento complurium dierum sumto, jussoque apparatu oppugnandarum urbium sequi, tertio die ad Uscanam (Penestianæ terræ ea maxima urbs est) posuit castra: prius tamen, quam vim admoveret, missis, qui tentarent nunc præfectorum præsidii, nunc oppidanorum animos. erat autem ibi cum juventute Illyriorum Roma-

num præſidium. Poſtquam nihil pacati referebant, oppugnare eſt adortus, & corona eam capere conatus eſt. cum ſine intermiſſione interdiu noctuque alii aliis ſuccedentes, pars ſcalas muris, ignem portis inferrent, ſuſtinebant tamen eam tempeſtatem propugnatores urbis; quia ſpes erat, neque hiemis vim diutius pati Macedonas in aperto poſſe, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, ut poſſet morari. Ceterum, poſtquam vineas agi, turreſque excitari viderunt, victa pertinacia eſt. nam, præterquam quod adverſus vim pares non erant, ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat, ut in necopinata obſidione. Itaque cum ſpei nihil ad reſiſtendum eſſet, C. Carvilius Spoletinus & C. Afranius a præſidio Romano miſſi, qui a Perſeo peterent, primo, ut armatos ſuaque ſecum ferentes abire ſineret; dein, ſi id minus impetrarent, vitæ tantum libertatiſque fidem acciperent. Promiſſum id benignius eſt ab rege, quam præſtitum. exire enim ſua ſecum efferentibus juſſis primum arma ademit. his urbe egreſſis, & Illyriorum cohors, (quingenti erant) & Uſcanenſes ſe urbemque dediderunt.

XIX. Perſeus, præſidio Uſcanæ impoſito, multitudinem omnem deditorum, quæ prope numero exercitum æquabat, Stuberam abducit. Ibi Romanis, (quatuor millia autem hominum erant) præter principes, in cuſtodiam civitatum diviſis, Uſcanenſibus Illyriiſque venditis, in Peneſtiam exercitum reducit ad Oæneum oppidum in poteſtatem redigendum. & alioqui opportune ſitum, & tranſi-

tus ea eſt in Labeates, ubi Gentius regnabat. Prætereunti frequens caſtellum, Draudacum nomine, peritorum quidam regionis ejus, *nihil Oæneo capto opus eſſe*, ait, *niſi in poteſtate & Draudacum ſit. opportunius etiam ad omnia poſitum eſſe.* Admoto exercitu, omnes extemplo dediderunt ſeſe. Qua ſpe celeriore deditione erectus, poſtquam animadvertit, quantus agminis ſui terror eſſet, undecim alia caſtella eodem metu in poteſtatem redigit. ad perpauca vi opus fuit, cetera voluntate dedita: & in his recepti mille & quingenti diſpoſiti per præſidia milites Romani. Magno uſui Carvilius Spoletinus erat in colloquiis, dicendo, nihil in ipſos ſævitum. Ad Oæneum perventum eſt, quod ſine juſta oppugnatione capi non poterat; & majore aliquanto, quam cetera, juventute, & validum oppidum mœnibus erat. & hinc amnis Artatus nomine, hinc mons præaltus & aditu difficilis cingebat. hæc ſpem ad reſiſtendum oppidanis dabant. Perſeus, circumvallato oppido, aggerem a parte ſuperiore ducere inſtituit, cujus altitudine muros ſuperaret. quod opus dum perficitur, crebris interim prœliis, quibus per excurſiones & mœnia ſua oppidani tutabantur, & opera hoſtium impediebant, magna eorum multitudo variis caſibus abſumta eſt: &, qui ſupererant, labore diurno nocturnoque & vulneribus inutiles erant. Ubi primum agger injunctus muro eſt, & cohors regia, quos Nicatoras appellant, tranſcendit, & ſcalis multis ſimul partibus impetus in urbem eſt factus. puberes omnes interfecti ſunt: conjuges liberoſque eo-

rum in custodiam dedit: prædæ alia militum cessere. Stuberam inde victor revertens ad Gentium legatos, Pleuratum Illyrium, exsulantem apud se, & Aputeum Macedonem a Berœa, mittit. Iis mandat, ut exponerent æstatis ejus hiemisque acta sua adversus Romanos Dardanosque. adjicerent recentia in Illyrico hibernæ expeditionis opera. hortarentur Gentium in amicitiam secum & cum Macedonibus jungendam.

XX. Hi, transgressi jugum Scordi montis, per Illyrici solitudines, quas de industria populando Macedones fecerant, ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent, Scodram labore ingenti tandem pervenerunt. Lissi rex Gentius erat. eo acciti legati, mandata exponentes, benigne auditi sunt: qui responsum sine effectu tulerunt, *Voluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis: ceterum ad conandum id, quod velit, pecuniam maxime deesse.* Hæc Stuberam retulere regi, tum maxime captivos ex Illyrico vendenti. Extemplo iidem legati, addito Glaucia ex numero custodum corporis, remittuntur sine mentione pecuniæ, qua una barbarus inops impelli ad bellum poterat. Ancyram inde populatus Perseus, in Penestas rursum exercitum reducit: firmatisque Uscanæ, & circa eam per omnia castella, quæ receperat, præsidiis, in Macedoniam sese recipit.

XXI. L. Cœlius, legatus Romanus, præerat Illyrico: qui, moveri non ausus, cum in iis locis rex esset, post profectionem demum ejus conatus in Penestis Uscanam recipere, a præsidio, quod

ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulsus, Lychnidum copias reduxit. Inde post dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum satis valida manu in Penestas misit ad obsides ab his urbibus, quæ in amicitia cum fide permanserant, accipiendos. Procedere etiam in Parthinos (ii quoque obsides dare pepigerant) jussit: ab utraque gente sine tumultu exigi. Penestarum obsides Apolloniam, Parthinorum Dyrrachium (tum Epidamni magis celebre nomen Græcis erat) missi. Ap. Claudius, acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri castellum adortus oppugnare, & auxilia Athamanum Thesprotorumque, præter Romanum exercitum, ad sex millia hominum secum adduxit: neque operæ pretium fecit, Cleva, qui relictus a Perseo erat, cum valido præsidio defendente. Et Perseus, in Elimeam profectus, & circa eam exercitu lustrato, ad Stratum, vocantibus Epirotis, ducit. Stratus validissima tum urbs Ætoliæ erat. sita est super Ambracium sinum, prope amnem Acheloum. Cum decem millibus peditum eo profectus est & equitibus trecentis: quos pauciores propter angustias viarum & asperitatem duxit. Tertio die cum pervenisset ad Citium montem, vix transgressus propter altitudinem nivis, locum quoque castris ægre invenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quam quod tolerabilis aut via aut tempestas esset, cum ingenti vexatione, præcipue jumentorum, altero die ad templum Jovis, quem Nicæum vocant, posuit castra. Ad Arachthum inde flumen, itinere ingenti emen-

ſo, retentus altitudine amnis, manſit. Quo ſpatio temporis ponte perfecto, traductis copiis, diei progreſſus iter, obvium Archidamum principem Ætolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit.

XXII. Eo die ad finem agri Ætoli caſtra poſita. Inde altero die ad Stratum perventum: ubi, prope Acheloum amnem caſtris poſitis, cum exſpectaret, effuſos omnibus portis Ætolos in fidem ſuam venturos, clauſas portas, atque ipſa ea nocte, qua venerat, receptum Romanum præſidium cum C. Popillio legato invenit. Principes, qui præſentis Archidami auctoritate compulſi regem arceſſierant, obviam egreſſo Archidamo ſegniores facti, locum adverſæ factioni dederant ad Popillium cum mille peditibus ab Ambracia arceſſendum. In tempore & Dinarchus, præfectus equitum gentis Ætolorum, cum ſexcentis peditibus & equitibus centum venit. Satis conſtabat, eum, tanquam ad Perſea tendentem, Stratum veniſſe: mutato deinde cum fortuna animo, Romanis ſe, adverſus quos venerat, junxiſſe. Nec Popillius ſecurior, quam debebat eſſe, inter tam mobilia ingenia erat. claves portarum cuſtodiamque murorum ſuæ extemplo poteſtatis fecit: Dinarchum Ætoloſque cum juventute Stratiorum in arcem per præſidii ſpeciem amovit. Perſeus, ab imminentibus ſuperiori parti urbis tumulis tentatis colloquiis, cum obſtinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque millia paſſuum ab urbe trans Petitarum amnem poſuit caſtra. Ibi conſilio advocato, cum Archidamus Epirotarumque transfugæ retinerent, Macedonum principes non pu-

gnandum cum infesto tempore anni censerent, nullis præparatis commeatibus; cum inopiam prius obsidentes, quam obsessi, sensuri essent, maxime quod hostium haud procul inde hiberna erant; territus in Aperantiam castra movit. Aperantii eum, propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemque, consensu omnium acceperunt. is ipse cum octingentorum militum præsidio his est præpositus.

XXIII. Rex cum minore vexatione jumentorum hominumque, quam venerat, in Macedoniam rediit. Appium tamen ab obsidione Phanotis fama ducentis ad Stratum Persei submovit. Clevas, cum præsidio impigrorum juvenum insecutus, sub radicibus prope inviis montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius, superatis angustiis, in campo, quem Elæona vocant, stativa dierum paucorum habuit. Interim Clevas, assumto Philostrato, qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonensem transcendit. Macedones ad depopulationem profecti; Philostratus cum cohorte sua in insidiis loco obscuro consedit. in palatos populatores cum erupissent ab Antigonea armati, fugientes eos persequentes effusius in vallem infessam ab hostibus præcipitant. ibi ad mille occisis, centum ferme captis, ubique prospere gesta re, prope stativa Appii castra movent, ne qua vis sociis suis ab Romano exercitu inferri possit. Appius, nequidquam in his locis terens tempus, dimissis Chaonumque, & si qui alii Epirotæ erant, præsidiis, cum Italicis militibus in Illyricum

regreſſus, per Parthinorum ſocias urbes in hiberna militibus dimiſſis, ipſe Romam ſacrificii cauſa rediit. Perſeus ex Peneſtarum gente mille pedites, ducentos equites revocatos, Caſſandriam, præſidio ut eſſent, miſit. Ab Gentio eadem afferentes redierunt. nec deinde alios atque alios mittendo tentare eum deſtitit, cum appareret, quantum in eo præſidii eſſet; nec tamen impetrare ab animo poſſet, ut impenſam in rem maximi ad omnia momenti faceret. * * * *

TITI LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XLIV.

EPITOME

LIBRI QUADRAGESIMI QUARTI.

Q. Marcius Philippus per invios saltus penetravit in Macedoniam, compluresque urbes occupavit. Rhodii misere legatos Romam, minantes, se Perseo auxilio futuros, nisi populus Romanus cum eo pacem atque amicitiam jungeret. indigne id latum. Cum id bellum L. Æmilio Paullo, sequentis anni consuli iterum, mandatum esset, Paullus, in concione precatus, ut, quidquid diri populo Romano immineret, in domum suam converteretur, & in Macedoniam profectus, vicit Persen, totamque Macedoniam in potestatem redegit. Antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus militum prædixit exercitui, ne miraretur, quod luna nocte proxima defectura esset. Gentius quoque rex Illyriorum, cum rebellasset, ab Anicio prætore victus, venit in deditionem, & cum uxore, & liberis, & propinquis, Romam missus est. Alexandria legati a Cleopatra & Ptolemæo regibus venerunt, querentes de Antiocho rege

Syriæ, quod his bellum inferret. Perses, sollicitatis in auxilium Eumene rege Pergami, & Gentio rege Illyriorum, quia his pecuniam, quam promiserat, non dabat, ab iis relictus est.

PRINCIPIO veris, quod hiemem eam, qua hæc gesta sunt, insecutum est, ab Roma profectus Q. Marcius Philippus consul cum quinque millibus (quod in supplementum legionum secum trajecturus erat) Brundisium pervenit. M. Popillius consularis & alii pari nobilitate adolescentes tribuni militum in Macedonicas legiones consulem secuti sunt. Per eos dies & C. Marcius Figulus prætor, cui classis provincia evenerat, Brundisium venit: & simul ex Italia profecti, Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniæ portum tenuerunt. Inde consul, ad Ambraciam egressus, itinere terrestri petit Thessaliam. Prætor, superato Leucata, Corinthium sinum invectus, & Creusæ relictis navibus, terra & ipse per mediam Bœotiam diei unius expedito itinere Chalcidem ad classem contendit. Castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palæpharsalum habebat; sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad cunctam militarem disciplinam ab effusa licentia formato milite, & sociis cum fide cultis, & ab omni genere injuriæ defensis. Audito successoris adventu, cum arma, viros, equos cum cura inspexisset, ornato exercitu obviam venienti consuli processit. Et primus eorum congressus ex dignitate ipsorum ac Romani nominis, & in rebus deinde gerendis *. Proconsul enim ad exercitum **. Paucis

poſt diebus conſul concionem apud milites habuit. orſus a parricidio Perſei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem, adjecit, *poſt ſcelere partum regnum, veneficia, cædes, latrocinio nefando petitum Eumenem, injurias in populum Romanum, direptiones ſociarum urbium contra fœdus, ea omnia quam Diis quoque inviſa eſſent, ſenſurum in exitu rerum ſuarum. Favere enim pietati fideique Deos, per quæ populus Romanus ad tantum faſtigii venerit.* Vires deinde populi Romani, jam terrarum orbem complectentis, cum viribus Macedoniæ, exercitus cum exercitibus comparavit. *Quanto majores Philippi Antiochique opes non majoribus copiis fractas eſſe?*

II. Hujus generis adhortatione accenſis militum animis, conſultare de ſumma gerendi belli cœpit. Eo & C. Marcius prætor a Chalcide, claſſe accepta, venit. Placuit, non ultra morando in Theſſalia tempus terere, ſed movere extemplo caſtra, atque pergere inde in Macedoniam; & prætorem dare operam, ut eodem tempore claſſis quoque invehatur hoſtium litoribus. Prætore dimiſſo, conſul, menſtruum juſſo milite ſecum ferre, profectus decimo poſt die, quam exercitum acceperat, caſtra movit: &, unius diei progreſſus iter, convocatis itinerum ducibus, cum exponerent in conſilio, juſſiſſet, qua quiſque ducturus eſſet; ſubmotis iis, quam potiſſimum peteret, retulit ad conſilium. Aliis per Pythium placebat via: aliis per Cambunios montes, qua priore anno duxerat Hoſtilius conſul: aliis præter Aſcuridem paludem. Reſtabat aliquantum viæ communis: itaque in id tempus, quo prope

divortium itinerum castra posituri erant, deliberatio ejus rei differtur. in Perrhæbiam inde ducit, & inter Azorum & Dolichen stativa habuit ad consulendum rursus, quam potissimum capesseret viam. Per eosdem dies Perseus, cum appropinquare hostem sciret, quod iter petiturus esset ignarus, omnes saltus insidere præsidiis statuit. In jugum Cambuniorum montium (Volustana ipsi vocant) decem millia levis armaturæ juvenum cum duce Asclepiodoto mittit: ad castellum, quod super Ascuridem paludem erat, (Lapathus vocatur locus) Hippias tenere saltum cum duodecim millium Macedonum præsidio jussus. Ipse cum reliquis copiis primo circa Dium stativa habuit. deinde, adeo ut obtorpuisse inops consilii videretur, cum equitibus expeditis litore nunc Heracleum, nunc Philam percurrebat, eodem inde cursu Dium repetens.

III. Interim consuli sententia stetit eo saltu ducere, ubi propter Octolophum diximus regis castra *. Præmitti tamen quatuor millia armatorum ad loca opportuna præoccupanda placuit: quîs præpositi sunt M. Claudius, Q. Marcius consulis filius. confestim & universæ copiæ sequebantur. Ceterum adeo ardua & aspera & confragosa via fuit, ut præmissi expediti biduo quindecim millium passuum ægre itinere confecto castra posuerint: turrim Eudieru, quem cepere, locum appellant. Inde postero die septem millia progressi, tumulo haud procul hostium castris capto, nuntium ad consulem remittunt: *perventum ad hostem esse, loco se tuto & ad omnia opportuno consedisse; ut, quantum extendere iter*

posset, consequeretur. Sollicito consuli, & propter itineris difficultatem, quod ingressus erat, & eorum vicem, quos paucos inter media præsidia hostium præmiserat, nuntius ad Ascuridem paludem occurrit. Addita igitur & ipsi fiducia est, conjunctisque copiis, castra tumulo, qui tenebatur, qua aptissimum ad loci naturam erat, sunt acclinata. Non hostium modo castra, quæ paulo plus mille passuum aberant, sed omnis regio ad Dium & Philam, oraque maris, late patente ex tam alto jugo prospectu, oculis subjicitur. Quæ res accendit militi animos, postquam summam belli, ac regias omnes copias, terramque hostilem tam e propinquo conspexerunt. Itaque cum alacres, protinus duceret ad castra hostium, consulem hortarentur; dies unus fessis labore viæ ad quietem datus est. tertio die, parte copiarum ad præsidium castrorum relicta, consul ad hostem ducit.

IV. Hippias nuper ad tuendum saltum ab rege missus erat : qui, ex quo castra Romana in tumulo conspexit, præparatis ad certamen animis suorum, venienti agmini consulis obvius fuit : & Romani expediti ad pugnam exierant, & hostes. levis armatura erat, promtissimum genus ad lacessendum certamen. Congressi igitur extemplo, tela conjecerunt. multa utrinque vulnera temerario incursu & accepta, & illata : pauci utriusque partis ceciderunt. Irritatis in posterum diem animis, majoribus copiis atque infestius concursum ab illis, si loci satis ad explicandam aciem fuisset : jugum montis, in angustum dorsum cuneatum, vix ternis ordinibus ar-

matorum in fronte patuit. Itaque, paucis pugnantibus, cetera multitudo, præcipue qui gravium armorum erant, ſpectatores pugnæ ſtabant. levis armatura etiam per anfractus jugi procurrere, & ab lateribus cum levi armatura conſerere, per iniqua atque æqua loca pugnam petere. ac, pluribus ea die vulneratis, quam interfectis, prœlium nocte diremtum eſt. Tertio die egere conſilio Romanus imperator: nam neque manere in jugo inopi, neque regredi ſine flagitio, atque etiam periculo; ſed cedenti ex ſuperioribus locis inſtare hoſtis poterat: nec aliud reſtabat, quam audacter commiſſum pertinaci audacia, quæ prudens interdum in exitu eſt, corrigere. Ventum quidem erat eo, ut, ſi hoſtem ſimilem antiquis Macedonum regibus habuiſſet conſul, magna clades accipi potuerit. ſed, cum ad Dium per litora cum equitibus vagaretur rex, & ab duodecim millibus prope clamorem & ſtrepitum pugnantium audiret, nec auxit copias integros feſſis ſubmittendo, neque ipſe, quod plurimum intererat, certamini adfuit: cum Romanus imperator, major ſexaginta annis, & prægravis corpore, omnia militaria munera ipſe impigre obiret. Egregie ad ultimum in audacter commiſſo perſeveravit: &, Popillio relicto in cuſtodia jugi, per invia tranſgreſſus, præmiſſis, qui repurgarent iter, Attalum & Miſagenem, cum ſuæ gentis utrumque auxiliaribus, præſidio eſſe ſaltum aperientibus jubet. ipſe, equites impedimentaque præ ſe habens, cum legionibus agmen cogit.

V. Inenarrabilis labor deſcendentibus cum ruina

jumentorum ſarcinarumque: progreſſis vixdum quatuor millia paſſuum nihil optabilius eſſe, quam redire, qua venerant, ſi poſſent. Hoſtilem prope tumultum agmini elephanti præbebant: qui, ubi ad invia venerant, dejectis rectoribus, cum horrendo ſtridore pavorem ingentem, equis maxime, incutiebant, donec traducendi eos ratio inita eſt. Per proclive, ſumto faſtigio, longi duo validi aſſeres ex inferiore parte in terra defigebantur, diſtantes inter ſe paulo plus, quam quanta belluæ latitudo eſt. in eos tranſverſi incumbentes tigni, ad tricenos longi pedes, ut pons eſſet, injungebantur: humuſque inſuper injiciebatur. modico deinde infra intervallo ſimilis alter pons: dein tertius, & plures ex ordine, qua rupes abſciſæ erant, fiebant. Solido procedebat elephas in pontem: cujus priuſquam in extremum procederet, ſuccifis aſſeribus collapſus pons, uſque alterius initium pontis, prolabi eum leniter cogebat. alii elephanti pedibus inſiſtentes, alii clunibus ſubſidentes, prolabebantur. ubi planities altera pontis excepiſſet eos, rurſus ſimili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad æquiorem vallem perventum eſt. Paulo plus ſeptem millia die Romani proceſſerunt: minimum pedibus itineris confectum. plerumque provolventes ſe ſimul cum armis aliiſque oneribus, cum omni genere vexationis, proceſſerunt: adeo ut ne dux quidem & auctor itineris infitiaretur, parva manu deleri omnem exercitum potuiſſe. Nocte ad modicam planitiem pervenerunt: neque, an infeſtus is locus eſſet, ſeptus undique, circumſpiciendi ſpatium fuit. vix tandem

ex inſperato ſtabilem ad inſiſtendum nactis locum poſtero quoque die in tam cava valle opperiri Popillium, ac relictas cum eo copias, neceſſe fuit: quos & ipſos, cum ab nulla parte hoſtis terruiſſet, locorum aſperitas hoſtiliter vexavit. Tertio die conjunctis copiis eunt per ſaltum, quem incolæ Callipeucen appellant. quarto inde die per æque invia, ſed aſſuetudine peritius, & meliore cum ſpe, quod nec hoſtis unquam apparebat, & mari appropinquabant, degreſſi in campos, inter Heracleum & Libethrum poſuerunt caſtra peditum: quorum pars major tumulos tenebat. ii vallem, campi quoque partem, ubi eques tenderet, amplectebantur.

VI. Lavanti regi dicitur nuntiatum, hoſtes adeſſe. quo nuntio cum pavidus exſiluiſſet e ſolio, victum ſe ſine prœlio clamitans proripuit; &, ſubinde per alia atque alia pavida conſilia & imperia trepidans, duobus ex amicis Pellam, alterum Aſclepiodotum, ubi pecunia depoſita erat, ex præſidiis revocat; omneſque aditus aperit bello. Ipſe, ab Dio auratis ſtatuis omnibus raptim, ne præda hoſti eſſent, in claſſem congeſtis, ocius demigrare Pydnam cogit: &, quæ temeritas conſulis videri potuiſſet, quod eo proceſſiſſet, unde invito hoſte regredi nequiret, eam non inconſultam audaciam fecit. Duos enim ſaltus, per quos inde evadere poſſent, habebant Romani: unum per Tempe in Theſſaliam, alterum in Macedoniam præter Dium; quæ utraque regiis tenebantur præſidiis. Itaque ſi dux intrepidus decem dies primam ſpeciem appropinquantis terroris

ſuſtinuiſſet, neque receptus Romanis per Tempe in Theſſaliam, neque commeatibus pervehendis eo patuiſſet iter. Sunt enim Tempe ſaltus, etiamſi non bello fiat infeſtus, tranſitu difficilis. nam præter anguſtias per quinque millia, qua exiguum jumento onuſto iter eſt, rupes utrinque ita abſciſæ ſunt, ut deſpici vix ſine vertigine quadam ſimul oculorum animique poſſit. terret & ſonitus & altitudo per mediam vallem fluentis Penei amnis. Hic locus, tam ſuapte natura infeſtus, per quatuor diſtantia loca præſidiis regis fuit infeſſus. unum in primo aditu ad Gonnum erat: alterum Condylon caſtello inexpugnabili: tertium circa Lapathunta, quem Characa appellant: quartum viæ ipſi, qua & media & anguſtiſſima vallis eſt, impoſitum, quam vel decem armatis tueri facile eſt. Intercluſo per Tempe ſimul aditu commeatibus, ſimul reditu, ipſi montes, per quos deſcenderant, repetendi erant. quod ut furto fefellerant, ita propalam, tenentibus ſuperiora cacumina hoſtibus, non poterant: & experta difficultas ſpem omnem incidiſſet. Supererat nihil aliud in temere commiſſo, quam in Macedoniam ad Dium per medios evadere hoſtes: quod, niſi Dii mentem regi ademiſſent, ipſum ingentis difficultatis erat. Nam cum Olympi radices montis paulo plus, quam mille paſſuum, ad mare relinquant ſpatium, cujus dimidium loci occupat oſtium late reſtagnans Baphyri amnis, partem planitiæ aut Jovis templum, aut oppidum tenet; reliquum perexiguum foſſa modica valloque claudi poterat, & ſaxorum ad manum ſilveſtriſque materiæ tantum

erat, ut vel murus objici, turresque excitari potuerint. Quorum nihil cum dispexisset cæcata mens subito terrore, nudatis omnibus præsidiis, patefactisque bello, ad Pydnam refugit.

VII. Consul, plurimum & præsidii & spei cernens in stultitia & segnitie hostis, remisso nuntio ad Sp. Lucretium Larissam, ut castella, relicta ab hoste, circa Tempe occuparet, præmisso Popillio ad explorandos transitus circa Dium, postquam patere omnia in omnes partes animadvertit, secundis castris pervenit ad Dium: metarique sub ipso templo, ne quid sacro in loco violaretur, jussit. Ipse, urbem ingressus, sicut non magnam, ita exornatam publicis locis & multitudine statuarum, munitamque egregie, vix satis credere, in tantis rebus sine causa relictis non aliquem subesse dolum. Unum diem ad exploranda circa omnia moratus, castra movet: satisque credens, paratam frumenti copiam fore, eo die ad amnem nomine Mityn processit. Postero die progressus, Agassam urbem, tradentibus sese ipsis, recepit: &, ut reliquorum Macedonum animos sibi conciliaret, obsidibus contentus, sine præsidio relinquere se eis urbem, immunesque ac suis legibus victuros, est pollicitus. Progressus inde diei iter, ad Ascordum flumen posuit castra: &, quantum procederet longius a Thessalia, eo majorem rerum omnium inopiam sentiens, regressus ad Dium est; dubitatione omnibus exemta, quid intercluso ab Thessalia patiendum fuisset, cui procul inde abscedere tutum non esset. Perseus, contractis in unum omnibus copiis ducibusque, incre-

pare præfectos præsidiorum, ante omnes Asclepiodotum atque Hippiam: ab his dicere claustra Macedoniæ tradita Romanis esse: cujus culpæ reus nemo justius, quam ipse, fuisset. Consuli postquam ex alto conspecta classis spem fecit, cum commeatu naves venire, (ingens enim caritas annonæ ac prope inopia erat) ab invectis jam portum audit, onerarias naves Magnesiæ relictas esse. Incerto inde, quidnam agendum foret, (adeo sine ulla ope hostis quæ aggravaret, cum ipsa difficultate rerum pugnandum erat) peropportune literæ a Sp. Lucretio allatæ sunt: castella se, quæ super Tempe essent & circa Philan, tenere omnia, frumentique in iis & aliarum in usum rerum copiam invenisse.

VIII. His magnopere lætus consul ab Dio ad Philan ducit, simul ut præsidium ejus firmaret, simul ut militi frumentum, cujus tarda subvectio erat, divideret. Ea profectio famam haudquaquam secundam habuit. nam alii, metu recessisse eum ab hoste, ferebant, quia manenti imperatori prœlio dimicandum foret: alii ignarum, belli quæ in dies fortuna novaret; ut qui, offerentibus sese rebus, omisisset e manibus ea, quæ mox repeti non possent. Simul enim cessit possessione Dii, excitavit hostem, ut nunc tandem sentiret, recuperanda esse, quæ prius culpa amissa forent. Audita enim profectione consulis, regressus Dium, quæ disjecta ac vastata ab Romanis erant, reficit: pinnas mœnium decussas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde quinque millia passuum ab urbe citra ripam Enipei amnis castra ponit; amnem ipsum, transitu per-

difficilem, pro munimento habiturus. Fluit ex valle Olympi montis, æſtate exiguus, hibernis idem incitatus pluviis: & ſupra rupes ingentes gurgitibus facit, & intra prorupta, in mare evolvendo terram, præaltas voragines, cavatoque medio alveo ripas utrinque præcipites. Hoc flumine Perſeus ſeptum iter hoſtis credens, extrahere reliquum tempus ejus æſtatis in animo habebat. Inter hæc conſul a Phila Popillium cum duobus millibus armatorum Heracleum mittit. abeſt a Phila quinque millia ferme paſſuum, media regione inter Dium Tempeque, in rupe amni imminente poſitum.

IX. Popillius, priuſquam armatos muris admoveret, miſit, qui magiſtratibus principibuſque ſuaderent, fidem clementiamque Romanorum, quam vim, experiri mallent. nihil ea conſilia moverunt, quia ignes ad Enipeum ex regis caſtris apparebant. Tum terra marique (& claſſis appulſa ab litore ſtabat) ſimul armis, ſimul operibus machiniſque, oppugnari cœpti. Juvenes etiam quidam Romani, ludicro Circenſi ad uſum belli verſo, partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum, nondum hac effuſione inducta beſtiis omnium gentium Circum complendi, varia ſpectaculorum conquirere genera: nec, ſemel quadrigis, ſemel deſultore miſſo, vix unius horæ tempus utrumque curriculum complebat. Inter cetera ſexageni ferme juvenes, interdum plures, apparitoribus ludi armati inducebantur. horum inductio in parte ſimulacrum decurrentis exercitus erat; ex parte elegantioris exercitii, quam militaris artis, propiorque gladiatorium ar-

morum usum. Cum alios decursus edidissent motus, quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis submissioribus, tertiis magis & quartis, postremis etiam genu nisis, fastigatam, sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant. Hinc quinquaginta ferme pedum spatio distantes duo armati procurrebant, comminatique inter se, ab ima in summam testudinem per densata scuta cum evasissent, nunc velut propugnantes per oras extremæ testudinis, nunc in media inter se concurrentes, haud secus quam stabili solo persultabant. Huic testudini simillima parti muri admota, cum armati superstantes subissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis æquabantur: depulsisque iis, in urbem duorum signorum milites transcenderunt. Id tantum dissimile fuit, quod, & in fronte extrema, & ex lateribus, soli non habebant super capita delata scuta, ne nudarent corpora; sed prætecta pugnantium more. ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes læserunt, & testudini injecta imbris in modum lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur. Et consul, capto jam Heracleo, castra eo promovit; tanquam Dium, atque, inde submoto rege, in Pieriam etiam progressurus. Sed, hiberna jam præparans, vias commeatibus subvehendis ex Thessalia muniri jubet, & eligi horreis opportuna loca, tectaque ædificari, ubi diversari portantes commeatus possent.

X. Perseus, tandem a pavore eo, quo attonitus fuerat, recepto animo, malle, imperiis suis non obtemperatum esse, cum trepidans gazam in mare

dejici Pellæ, Theſſalonicæ navalia juſſerat incendi. Andronicus, Theſſalonicam miſſus, traxerat tempus, id ipſum quod accidit, pœnitentiæ relinquens locum. incautior Nicias Pellæ projiciendo pecuniæ partem, quod fuerat nactus: ſed in rem emendabilem viſus lapſus eſſe, quod per urinatores omne ferme extractum eſt. tantuſque pudor regi pavoris ejus fuit, ut urinatores clam interfici juſſerit; deinde Andronicum quoque & Nician, ne quis tam dementis imperii conſcius exſiſteret. Inter hæc C. Marcius, cum claſſe ab Heracleo Theſſalonicam profectus, & agrum pluribus locis, expoſitis per litora armatis, late vaſtavit, & procurrentes ab urbe, ſecundis aliquot prœliis, trepidos intra mœnia compulit. jamque ipſi urbi terribilis erat, cum, diſpoſitis omnis generis tormentis, non vagi modo circa muros, temere appropinquantes, ſed etiam qui in navibus erant, ſaxis tormento emicantibus percutiebantur. Revocatis igitur in naves militibus, omiſſaque Theſſalonicæ oppugnatione, Æniam inde petunt. quindecim millia paſſuum ea urbs abeſt, adverſus Pydnam poſita, fertili agro. Pervaſtatis finibus ejus, legentes oram, Antigoneam perveniunt. ibi, egreſſi in terram, primo & vaſtarunt agros paſſim, & aliquantum prædæ contulerunt ad naves. dein palatos eos adorti Macedones, mixti pedites equiteſque, fugientes effuſe ad mare perſecuti, quingentos ferme occiderunt, & non minus ceperunt. Nec aliud, quam ultima neceſſitas, cum recipere ſe tuto ad naves prohiberentur, animos militum Romanorum, ſimul deſperatione alia ſalu-

tis, ſimul indignitate, irritavit. Redintegrata in litore pugna eſt. adjuvere &, qui in navibus erant. Ibi Macedonum ducenti ferme cæſi; par numerus captus. Ab Antigonea claſſis profecta, ad agrum Pallenenſem exſcenſionem ad populandum fecit. Finium is ager Caſſandrenſium erat, longe fertiliſſimus omnis oræ, quam prætervecti fuerant. Ibi Eumenes rex, viginti tectis navibus ab Elea profectus, obvius fuit; & quinque miſſæ a Pruſia rege tectæ naves.

XI. Hac virium acceſſione animus crevit prætori, ut Caſſandream oppugnaret. Condita eſt a Caſſandro rege in ipſis faucibus, quæ Pallenenſem agrum ceteræ Macedoniæ jungunt, hinc Toronaico, hinc Macedonico ſepta mari. Eminet namque in altum lingua, in qua ſita eſt: nec minus, quam in altum magnitudine Atho mons, excurrit, obverſa in regionem Magneſiæ duobus imparibus promontoriis; quorum majori Poſideum eſt nomen, minori Canaſtræum. Diviſis partibus oppugnare adorti: Romanus ad Clitas, quas vocant, munimenta, cervis etiam objectis, ut viam intercluderet, a Macedonico ad Toronaicum mare perducit. ab altera parte euripus eſt: inde Eumenes oppugnabat. Romanis in foſſa complenda, quam nuper objecerat Perſeus, plurimum erat laboris. Ibi quærenti prætori, quia nuſquam cumuli apparebant, quo regeſta e foſſa terra foret, monſtrati ſunt fornices: *non ad eandem craſſitudinem, qua veterem murum, ſed ſimplici laterum ordine, ſtructos eſſe.* Conſilium igitur cepit, transfoſſo pariete iter in urbem patefacere. fallere autem ita ſe poſſe, ſi, muros a

parte alia ſcalis adortus, tumultu injecto, in cuſtodiam ejus loci propugnatores urbis avertiſſet. Erant in præſidio Caſſandreæ, præter non contemnendam juventutem oppidanorum, octingenti Agrianes, & duo millia Peneſtarum Illyriorum, a Pleurato inde miſſi, bellicoſum utrumque genus. His tuentibus muros, cum ſubire Romani ſumma vi niterentur, momento temporis parietes fornicum perfoſſi urbem patefecerunt. quod ſi, qui irrupere, armati fuiſſent, extemplo cepiſſent. Hoc ubi perfectum eſſe opus militibus nuntiatum eſt, clamorem alacres gaudio repente tollunt, aliis parte alia in urbem irrupturis.

XII. Hoſtes primum admiratio cepit, quidnam ſibi repentinus clamor vellet. poſtquam patere urbem accepere præfecti præſidii Pytho & Philippus, pro eo, qui occupaſſet aggredi, opus factum eſſe rati, cum valida manu Agrianum Illyriorumque erumpunt: Romanoſque, qui alii aliunde coibant convocabanturque, ut ſigna in urbem inferrent, incompoſitos atque inordinatos fugant, perſequunturque ad foſſam: in quam compulſos ruina cumulant. ſexcenti ferme ibi interfecti, omneſque prope, qui inter murum foſſamque deprehenſi erant, vulnerantur. Ita ſuo ipſe conatu perculſus prætor, ſegnior ad alia factus conſilia erat: & ne Eumeni quidem, ſimul a mari, ſimul a terra aggredienti, quidquam ſatis procedebat. Placuit igitur utrique, cuſtodiis firmatis, ne quod præſidium ex Macedonia intromitti poſſet, quoniam vis aperta non proceſſiſſet, operibus mœnia oppugnare. Hæc paran-

tibus his, decem regii lembi, ab Theſſalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus miſſi, cum in ſalo ſtantes hoſtium naves conſpexiſſent; ipſi, obſcura nocte, ſimplici ordine, quam poterant proxime litus tenentes, intrarunt urbem. Hujus novi præſidii fama abſiſtere oppugnatione ſimul Romanos regemque coegit. circumvecti promontorium, ad Toronen claſſem appulerunt. Eam quoque oppugnare adorti, ubi valida defendi manu animadverterunt, irrito incepto Demetriadem petunt. Ibi cum appropinquantes repleta mœnia armatis vidiſſent, prætervecti ad Iolcon claſſem appulerunt; inde, agro vaſtato, Demetriadem quoque aggreſſuri.

XIII. Inter hæc & conſul, ne ſegnis ſederet tantum in agro hoſtico, M. Popillium cum quinque millibus militum ad Melibœam urbem oppugnandam mittit. Sita eſt in radicibus Oſſæ montis, qua parte in Theſſaliam vergit, opportune imminens ſuper Demetriadem. Primus adventus hoſtium perculit incolas loci: collectis deinde ex necopinato pavore animis, diſcurrunt armati ad portas ac mœnia, qua ſuſpecti aditus erant: ſpemque extemplo inciderunt, capi primo impetu poſſe. Obſidio igitur parabatur, & opera oppugnationum fieri cœpta. Perſeus, cum audiſſet, ſimul Melibœam a conſulis exercitu oppugnari, ſimul claſſem Iolci ſtare, ut inde Demetriadem aggrederetur, Euphranorem quendam ex ducibus cum delectis duobus millibus Melibœam mittit. eidem imperatum, ut, ſi a Melibœa ſubmoviſſet Romanos, Demetriadem prius

occulto itinere intraret, quam ab Iolco ad urbem caſtra moverent Romani. Et ab oppugnatoribus Melibœæ, cum in ſuperioribus locis repente apparuiſſet, cum trepidatione multa relicta opera ſunt, ignisque injectus. ita a Melibœa abſceſſum eſt. Euphranor, ſoluta unius urbis obſidione, Demetriadem extemplo ducit. nec tum mœnia modo, ſed agros etiam confiderunt ſe a populationibus tueri poſſe: & eruptiones in vagos populatores non ſine vulneribus hoſtium factæ ſunt. Circumvecti tamen mœnia ſunt prætor & rex, ſitum urbis contemplantes, ſi qua parte tentare aut opere aut vi poſſent. Fama fuit, per Cydantem Cretenſem & Antimachum, qui Demetriadi præerat, tractatas inter Eumenem & Perſea conditiones amicitiæ. ab Demetriade certe abſceſſum eſt. Eumenes ad conſulem navigat: gratulatus, quod proſpere Macedoniam intraſſet, Pergamum in regnum abit. Marcius Figulus prætor, parte claſſis in hiberna Sciathum miſſa, cum reliquis navibus Oreum Bœotiæ petit, eam urbem aptiſſimam ratus, unde exercitibus, qui in Macedonia, quique in Theſſalia erant, mitti commeatus poſſent. De Eumene rege longe diverſa tradunt. Si Valerio Antiati credas, nec claſſe adjutum ab eo prætorem eſſe, cum ſæpe eum literis arceſſiſſet, tradit; nec cum gratia ab conſule profectum in Aſiam, indignatum, quod, ut iiſdem caſtris tenderet, permiſſum non fuerit. ne ut equites quidem Gallos, quos ſecum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo potuiſſe. Attalum fratrem ejus & remanſiſſe apud conſulem, & ſinceram ejus

fidem æquali tenore egregiamque operam in eo bello fuiſſe.

XIV. Dum bellum in Macedonia geritur, legati Tranſalpini ab regulo Galliorum (Balanos ipſius traditur nomen; gentis, ex qua fuerit, non traditur) Romam venerunt, pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiæ ab ſenatu actæ, muneraque miſſa, torquis aureus duo pondo, & pateræ aureæ quatuor pondo, equus phaleratus, armaque equeſtria. Secundum Gallos Pamphyli legati coronam auream, ex viginti millibus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: petentibuſque iis, ut id donum in cella Jovis optimi maximi ponere, & ſacrificare in Capitolio liceret, permiſſum. benigneque amicitiam renovare volentibus legatis reſponſum, & binûm millium æris ſingulis miſſum munus. Tum ab rege Pruſia, & paulo poſt ab Rhodiis, de eadem re longe aliter differentes legati auditi ſunt. utraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perſeo egit. Pruſiæ preces magis, quam poſtulatio, fuere, profitentis, *& ad id tempus ſe cum Romanis ſtetiſſe, &, quoad bellum foret, ſtaturum. Ceterum cum ad ſe a Perſeo legati veniſſent de finiendo cum Romanis bello, & iis pollicitum deprecatorem apud ſenatum futurum; petere, ſi poſſent inducere in animum, ut finiant iram, ſe quoque in gratia reconciliatæ pacis poſſe uti.* hæc regii legati. Rhodii, ſuperbe commemoratis erga populum Romanum beneficiis, & pæne victoriæ, utique de Antiocho rege, majore parte ad ſe vindicata, adjecerunt: *Cum pax inter Macedonas Romanoſque eſſet, ſibi ami-*

citiam cum rege Perſeo cœptam. eam ſe invitos, nullo ejus in ſe merito, quoniam ita Romanis viſum ſit in ſocietatem ſe belli trahere, interrupiſſe. Tertium ſe annum multa ejus incommoda belli ſentire. mari interclufo, inopia inſulam premi, amiſſis maritimis vectigalibus atque commeatibus. Cum id ultra pati non poſſent, legatos alios ad Perſea in Macedoniam miſiſſe, qui ei denuntiarent, Rhodiis placere, pacem eum componere cum Romanis: ſe Romam eadem nuntiatum miſſos. Per quos ſtetiſſet, quo minus belli finis fieret, adverſus eos quid ſibi faciendum eſſet, Rhodios conſideraturos eſſe. Ne nunc quidem hæc ſine indignatione legi audirive poſſe, certum habeo. inde exiſtimari poteſt, qui habitus animorum audientibus ea Patribus fuerit.

XV. Claudius, nihil reſponſum, auctor eſt: tantum ſenatuſconſultum recitatum, quo Caras & Lycios liberos eſſe juberet populus Romanus, literaſque extemplo ad utramque gentem * ſcirent indicatum mitti. Qua audita re, principem legationis, cujus magniloquentiam vix curia paulo ante ceperat, corruiſſe. Alii reſponſum eſſe tradunt, *Populum Romanum & principio hujus belli haud vanis auctoribus compertum habuiſſe, Rhodios cum Perſeo rege adverſus rempublicam ſuam occulta conſilia iniſſe: &, ſi id ante dubium fuiſſet, legatorum paulo ante verba ad certum redegiſſe: & plerumque ipſam ſe fraudem, etiamſi initio cautior fuerit, detegere. Rhodios nuntio in orbe terrarum arbitria belli paciſque agere: Deorum nutu arma ſumturos poſituroſque Romanos eſſe. jam non Deos fœderum teſtes, ſed Rhodios habituros. Itane*

tandem iis pareatur, exercitusque de Macedonia deportentur? Visuros esse, quid sibi faciendum sit. Quid Rhodii visuri sint, ipsos scire. Populum certe Romanum, devicto Perseo, quod propediem sperent fore, visurum, ut pro meritis cujusque in eo bello civitatis gratiam dignam referat. Munus tamen legatis in singulos binûm millium æris missum est: quod ii non acceperunt.

XVI. Literæ deinde recitatæ Q. Marcii consulis sunt, *Quemadmodum, saltu superato, in Macedoniam transisset: ibi & ex aliis locis commeatus a prætore prospectos in hiemem habere, & ab Epirotis viginti millia modiûm tritici, decem hordei sumsisse: ut pro eo frumento pecunia Romæ legatis eorum curaretur. Vestimenta militibus ab Roma mittenda esse: equis ducentis ferme opus esse, maxime Numidis: nec sibi in his locis ullam copiam esse.* Senatusconsultum, ut eà omnia ex literis consulis fierent, factum est. C. Sulpicius prætor sex millia togarum, triginta tunicarum, & equos deportanda in Macedoniam, præbendaque arbitratu consulis locavit, & legatis Epirotarum pecuniam pro frumento solvit; & Onesimum, Pythonis filium, nobilem Macedonem, in senatum introduxit. Is pacis semper auctor regi fuerat, monueratque, sicut pater ejus Philippus institutum usque ad ultimum vitæ diem servabat, quotidie bis in die fœderis icti cum Romanis perlegendi: ut eum morem, si non semper, crebro tamen usurparet. Postquam deterrere eum a bello nequiit, primo subtrahere sese per alias atque alias causas, ne interesset iis, quæ non probabat, cœpit: postremo, cum su-

ſpectum ſe eſſe cerneret, & proditionis interdum crimine inſimulari, ad Romanos transfugit: magno uſui conſuli fuit. Ea introductus in curiam cum memoraſſet, ſenatus in formulam ſociorum eum referri juſſit: locum, lautia præberi: agri Tarentini, qui publicus populi Romani eſſet, ducenta jugera dari, & ædes Tarenti emi: uti ea curaret, C. Decimio prætori mandatum. Cenſores cenſum Idibus Decembribus, ſeverius quam ante, habuerunt: multis equi ademti, inter quos P. Rutilio, qui tribunus plebis eos violenter accuſarat: tribu quoque is motus, & ærarius factus. Ad opera publica facienda cum eis dimidium ex vectigalibus ejus anni attributum ex ſenatuſconſulto a quæſtoribus eſſet; Ti. Sempronius ex ea pecunia, quæ ipſi attributa erat, ædes P. Africani pone Veteres ad Vortumni ſignum, lanienaſque & tabernas conjunctas in publicum emit, baſilicamque faciendam curavit, quæ poſtea Sempronia appellata eſt.

XVII. Jam in exitu annus erat, & propter Macedonici maxime belli curam in ſermonibus homines habebant, quos in annum conſules ad finiendum tandem id bellum crearent. itaque ſenatuſconſultum factum eſt, ut Cn. Servilius primo quoque tempore ad comitia habenda veniret. Senatuſconſultum Sulpicius prætor ad conſulem * poſt paucos dies recitavit, quibus ante diem * * in urbem venturum. Et conſul maturavit, & comitia eo die, qui dictus erat, ſunt perfecta. Conſules creati L. Æmilius Paullus iterum, ſeptimo decimo anno poſtquam primo conſul fuerat, & C. Licinius Craſ-

ſus. Prætores poſtero die facti Cn. Bæbius Tamphilus, L. Anicius Gallus, Cn. Octavius, P. Fontejus Balbus, M. Æbutius Elva, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici ſtimulabat cura. itaque deſignatos extemplo ſortiri placuit provincias; ut, utri Macedonia conſuli, cuique prætori claſſis veniſſet, ſciretur: ut jam inde cogitarent pararentque, quæ bello uſui forent, ſenatumque conſulerent, ſi qua re conſulto opus eſſet. *Latinas, ubi magiſtratum iniſſent, quod per religiones poſſet, primo quoque tempore fieri placere; neque conſulem, cui eundum in Macedoniam eſſet, teneri.* His decretis, conſulibus Italia & Macedonia, prætoribus, præter duas juriſdictiones in urbe, claſſis, & Hiſpania, & Sicilia, & Sardinia provinciæ nominatæ ſunt. Conſulum, Æmilio Macedonia, Licinio Italia evenit. Prætores, Cn. Bæbius urbanam, L. Anicius peregrinam, & ſi quo ſenatus cenſuiſſet, Cn. Octavius claſſem, P. Fontejus Hiſpaniam, M. Æbutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam eſt ſortitus.

XVIII. Extemplo apparuit omnibus, non ſegniter id bellum L. Æmilium geſturum; præterquam quod alius vir erat, etiam quod dies noctesque intentus ea ſola, quæ ad id bellum pertinerent, animo agitabat. Jam omnium primum a ſenatu petit, ut legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus viſendos claſſemque, & comperta referenda, quid aut terreſtribus aut navalibus copiis opus eſſet: præterea ut explorarent copias regias, quantum poſſent, quaque provincia noſtra, qua hoſtium fo-

ret: utrum intra ſaltus caſtra Romani haberent, an jam omnes anguſtiæ exſuperatæ, & in æqua loca perveniſſent: qui fideles nobis ſocii, qui dubii ſuſpenſæque ex fortuna fidei, qui certi hoſtes viderentur: quanti præparati commeatus, & unde terreſtri itinere, unde navibus ſupportarentur: quid ea æſtate terra marique rerum geſtarum eſſet: ex his bene cognitis certa in futurum conſilia capi poſſe ratus. Senatus Cn. Servilio conſuli negotium dedit, ut is in Macedoniam, quos L. Æmilio videretur, legaret. Legati biduo poſt profecti, Cn. Domitius Ahenobarbus, A. Licinius Nerva, L. Bæbius. Bis in exitu anni ejus lapidatum eſſe nuntiatum eſt; in Romano agro, ſimul in Vejentibus. novemdiale ſacrum factum eſt. Sacerdotes eo anno mortui ſunt, P. Quinctilius Varus, flamen Martialis; & M. Claudius Marcellus decemvir: in cujus locum Cn. Octavius ſuffectus. Et jam magnificentia creſcente notatum eſt, ludis circenſibus P. Cornelii Scipionis Naſicæ & P. Lentuli ædilium curulium ſexaginta tres Africanas, & quadraginta urſos & elephantos luſiſſe.

XIX. L. Æmilio Paullo, C. Licinio conſulibus, Idibus Martiis principio inſequentis anni, cum in exſpectatione Patres fuiſſent, maxime quidnam conſul de Macedonia, cujus ea provincia eſſet, referret; *nihil ſe habere*, Paullus, *quod referret, cum nondum legati rediſſent*, dixit. *Ceterum Brundiſii legatos jam eſſe, bis ex curſu Dyrrachium ejectos. Cognitis mox, quæ noſci prius in rem eſſet, relaturum: id fore intra perpaucos dies. Et, ne quid profectionem ſuam*

teneret, pridie Idus Aprilis Latinis esse constitutam diem. Sacrificio rite perfecto, se & Cn. Octavium, simul senatus censuisset, exituros esse. C. Licinio collegæ suo fore curæ, se absente, ut, si qua parari mittive ad id bellum opus sit, parentur mittanturque. Interea legationes exterarum nationum audiri posse. Sacrificio rite perfecto, primi Alexandrini, legati ab Ptolemæo & Cleopatra regibus, vocati sunt. Sordidati, barba & capillo promisso, cum ramis oleæ ingressi curiam, procubuerunt: & oratio, quam habitus, fuit miserabilior. Antiochus Syriæ rex, qui obses Romæ fuerat, per honestam speciem majoris Ptolemæi reducendi in regnum, bellum cum minore fratre ejus, qui tum Alexandriam tenebat, gerens, & ad Pelusium navali prœlio victor fuerat, &, tumultuario opere ponte per Nilum facto, transgressus cum exercitu, obsidione ipsam Alexandriam terrebat: nec procul abesse, quin potiretur regno opulentissimo, videbatur, Ea legati querentes orabant senatum, ut opem regno regibusque amicis imperio ferrent. *Ea merita populi Romani in Antiochum, eam apud omnes reges gentesque auctoritatem esse, ut, si legatos misissent, qui denuntiarent, non placere senatui, sociis regibus bellum fieri, extemplo abscessurus a mœnibus Alexandriæ, abducturusque exercitum in Syriam esset. Quod si cunctentur facere, brevi extorres regno Ptolemæum & Cleopatram Romam venturos, cum pudore quodam populi Romani, quod nullam opem in ultimo discrimine fortunarum tulissent.* Moti Patres precibus Alexandrinorum, extemplo C. Popillium Lænatem, & C. Decimium, & C. Hostilium lega-

tos, ad finiendum inter reges bellum, miserunt. Prius Antiochum, dein Ptolemæum adire jussi, & nuntiare, ni absistatur bello, per utrum stetisset, eum non pro amico, nec pro socio habituros esse.

XX. His intra triduum simul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedonia Quinquatribus ultimis adeo exspectati venerunt, uti, nisi vesper esset, extemplo senatum vocaturi consules fuerint. Postero die senatus fuit, legatique auditi sunt. Ii nuntiant, *Majore periculo, quam emolumento, exercitum per invios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quo processisset, regem tenere: castra castris prope ita collata esse, ut flumine Enipeo interjecto arceantur, neque regem pugnandi potestatem facere, nec nostris vim ad cogendum esse. Hiemem etiam asperam rebus gerendis intervenisse, in otio militem ali, nec plus quam sex* ** *frumentum habere. Macedonum dici triginta millia armatorum esse. Si Ap. Claudio circa Lychnidum satis validus exercitus foret, potuisse ancipiti bello distinere regem: nunc & Appium, & quod cum eo præsidii sit, in summo periculo esse, nisi propere aut justus exercitus eo mittatur, aut illi inde deducantur. Ad classem se ex castris profectos, sociorum navalium partem morbo audisse absumtam; partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos suas abisse, & homines navibus deesse. qui sint, neque stipendium accepisse, neque vestimenta habere. Eumenem classemque ejus, tanquam vento allatas naves, sine causa & venisse, & abisse: nec animum ejus regis constare satis visum.* Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie constantem fidem nuntiabant.

XXI. Legatis auditis, tunc de bello referre sese L. Æmilius dixit. Senatus decrevit, *ut in octo legiones parem numerum tribunorum consules & populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, nisi qui honorem gessisset. Tum ex omnibus tribunis militum uti L. Æmilius in duas legiones in Macedoniam, quos eorum velit, eligat, & ut, sollemni Latinorum perfecto, L. Æmilius consul, Cn. Octavius prætor, cui classis obtigisset, in provinciam proficiscantur.* Additus est his tertius L. Anicius prætor, cujus inter peregrinos jurisdictio erat. eum in provinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio succedere placuit. Delectus cura C. Licinio consuli imposita. is septem millia civium Romanorum & equites ducentos scribere jussus; & sociis nominis Latini septem millia peditum imperare, quadringentos equites; & Cn. Servilio Galliam obtinenti provinciam literas mittere, ut sexcentos equites conscriberet. Hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam jussus. neque in ea provincia plus quam duas legiones esse; eas repleri, ut sena millia peditum, trecenos haberent equites. ceteros equites peditesque in præsidiis disponi. qui eorum idonei ad militandum non essent, dimitti. Decem præterea millia peditum imperata sociis, & octingenti equites. Id præsidii additum Anicio, præter duas legiones, quas portare in Macedoniam est jussus, quina millia peditum & ducenos habentes, trecenos equites: & in classem quinque millia navalium sociûm sunt scripta. Licinius consul duabus legionibus obtinere provin-

ciam jussus: eo addere sociorum decem millia peditum, & sexcentos equites.

XXII. Senatusconsultis perfectis, L. Æmilius consul e curia in concionem processit, orationemque talem habuit. *Animadvertisse videor, Quirites, majorem mihi, sortito Macedoniam provinciam, gratulationem factam, quam cum aut consul essem consalutatus, aut quo die magistratum inissem: neque id ob aliam causam, quam quia bello in Macedonia, quod diu trahitur, existimastis dignum majestate populi Romani exitum per me imponi posse. Deos quoque huic favisse sorti spero, eosdemque in rebus gerendis affuturos esse. Hæc partim opinari, partim sperare possum. Illud affirmare pro certo habeo audeoque, me omni ope annisurum esse, ne frustra vos hanc spem de me conceperitis. Quæ ad bellum opus sunt, & senatus decrevit, & (quoniam extemplo proficisci placet, neque ego in mora sum) C. Licinius collega, vir egregius, æque enise parabit, ac si ipse id bellum gesturus esset. Vos, quæ scripsero senatui, aut vobis, credite. Rumores credulitate vestra ne alatis, quorum auctor nemo exstabit. Nam nunc quidem, quod vulgo fieri, hoc præcipue bello, animadverti, nemo tam famæ contemtor est, cujus non debilitari animus possit. In omnibus circulis, atque etiam (si Diis placet) in conviviis sunt, qui exercitus in Macedoniam ducant; ubi castra locanda sint, sciant; quæ loca præsidiis occupanda; quando, aut quo saltu intranda Macedonia; ubi horrea ponenda; qua terra, mari subvehantur commeatus; quando cum hoste manus conserendæ, quando quiescendum sit. Nec, quid melius faciendum sit, modo statuunt, sed, quid-*

*quid aliter, quam ipsi censuere, factum est, consulem veluti dicta die accusant. Hæc magna impedimenta res gerentibus sunt. nec enim omnes tam firmi & constantis animi contra adversum rumorem esse possunt, quam Fabius fuit: qui suum imperium minui per vanitatem populi maluit, quam secunda fama male rem gerere. Non sum is, qui non existimem admonendos duces esse: immo eum, qui de sua unius sententia omnia gerat, superbum judico magis, quam sapientem. Quid ergo est? Primum a prudentibus, & proprie rei militaris peritis, & usu doctis, monendi imperatores sunt: deinde ab his, qui intersunt gerendis * loco, qui hostem, qui temporum opportunitatem vident, qui in eodem velut navigio participes sunt periculi. Itaque si quis est, qui, quod e republica sit, suadere se mihi in eo bello, quod gesturus sum, confidat; ne deneget operam reipublicæ, & in Macedoniam mecum veniat. nave, equo, tabernaculo, viatico etiam a me juvabitur. Si quem id facere piget, & otium urbanum militiæ laboribus præoptat, e terra ne gubernaverit. Sermonum satis ipsa præbet urbs. loquacitatem suam contineat: nos castrensibus consiliis contentos futuros esse sciat.* Ab hac concione, Latinis, quæ pridie Kalendas Apriles fuerunt, in monte sacrificio rite perpetrato, protinus inde & consul & prætor Cn. Octavius in Macedoniam profecti sunt. Traditum est memoriæ, majore, quam solita, frequentia prosequentium consulem celebratum; ac prope certa spe ominatos esse homines, finem esse Macedonico bello, maturumque reditum cum egregio triumpho consulis fore.

XXIII. Dum hæc in Italia geruntur, Perſeus, quod jam inchoatum perficere, quia impenſa pecuniæ facienda erat, non inducebat in animum, ut Gentium Illyriorum regem ſibi adjungeret; hoc, poſtquam intraſſe ſaltum Romanos, & adeſſe diſcrimen ultimum belli animadvertit, non ultra differendum ratus; cum per Hippiam legatum trecenta argenti talenta pactus eſſet, ita ut obſides ultro citroque darentur, Pantauchum miſit, ex fidiſſimis amicis, ad ea perficienda. Medeone Labeatidis terræ Pantauchus regi Illyrio occurrit: ibi & jusjurandum ab rege & obſides accepit. miſſus & a Gentio eſt legatus, nomine Olympio, qui jusjurandum a Perſeo obſideſque exigeret. Cum eodem ad pecuniam accipiendam miſſi ſunt, &, auctore Pantaucho, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent, Parmenio & Morcus deſtinantur. quibus ita mandatum, uti, jurejurando, obſidibuſque, & pecunia accepta, tum demum Rhodum proficiſcerentur: *duorum ſimul regum nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum poſſe. adjunctam civitatem, penes quam unam tum rei navalis gloria eſſet, nec terra nec mari ſpem relicturam Romanis.* Venientibus Illyriis Perſeus, ab Enipeo amni ex caſtris cum omni equitatu profectus, ad Dium occurrit. Ibi ea, quæ convenerunt, circumfuſo agmine equitum facta; quos adeſſe fœderi ſancitæ cum Gentio ſocietatis volebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum iis adjecturam. & obſides in conſpectu omnium dati, acceptique: &, Pellam ad theſauros regios miſſis, qui pecuniam acciperent, qui Rhodum irent cum

Illyriis legatis, Theſſalonicæ conſcendere juſſi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodo venerat: auctoribuſque Dinone & Polyarato, principibus civitatis ejus, affirmabat, Rhodios paratos ad bellum eſſe. is princeps junctæ cum Illyriis legationis datus eſt.

XXIV. Eodem tempore ad Eumenem & ad Antiochum communia mandata, quæ ſubjicere conditio rerum poterat. *Natura inimica inter ſe eſſe liberam civitatem & regem. Singulos populum Romanum aggredi, &, quod indignius ſit, regum viribus reges oppugnare. Attalo adjutore, patrem ſuum oppreſſum. Eumene adjuvante, & quadam ex parte etiam Philippo patre ſuo, Antiochum oppugnatum. in ſe nunc & Eumenem & Pruſiam armatos eſſe. Si Macedoniæ regnum ſublatum foret, proximam Aſiam eſſe; quam jam ex parte, ſub ſpecie liberandarum civitatum, ſuam fecerint: deinde Syriam. Jam Pruſiam Eumeni honore præferri, jam Antiochum victorem præmio belli ab Ægypto arceri. Hæc cogitantem providere* jubebat, *ut aut ad pacem ſecum faciendam compelleret Romanos, aut perſeverantes in bello injuſto communes duceret omnium regum hoſtes.* Ad Antiochum aperta mandata erant, ad Eumenem per ſpeciem captivorum redimendorum miſſus legatus erat: verum occultiora quædam agebantur, quæ in præſentia inviſum quidem & ſuſpectum Romanis Eumenem falſis gravioribus **. Proditor enim ac prope hoſtis habitus, dum inter ſe duo reges captantes fraude & avaritia certant. Cydas erat Cretenſis, ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quo-

dam populari ſuo, militante apud Perſea, inde poſtea ad Demetriadem, ſemel cum Menècrate quodam, iterum cum Antimacho, regiis ducibus, ſub ipſis mœnibus urbis collocutus fuerat. Eropon quoque, qui tum miſſus eſt, duabus ad eundem Eumenem jam ante legationibus functus erat. Quæ colloquia occulta & legationes infames quidem erant: ſed, quid actum eſſet, quidve inter reges conveniſſet, ignorabatur. Res autem ita ſeſe habuit.

XXV. Eumenes neque favit victoriæ Perſei, neque bello eum invadere animo habuit: non tam quia paternæ inter eos inimicitiæ erant, quam ipſorum odiis inter ſe accenſæ. Non ea regum æmulatio, ut æquo animo Perſea tantas adipiſci opes, tantamque gloriam, quanta Romanis victis eum manebat, Eumenes viſurus fuerit. Cernebat & Perſea, jam inde ab initio belli, omni modo ſpem pacis tentaſſe, & in dies magis, quo propior admoveretur terror, nihil neque agere aliud, neque cogitàre. Romanos quoque, quia traheretur diutius ſpe ipſorum bellum, & ipſos duces, & ſenatum, non abhorrere a finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac utriuſque partis voluntate explorata, quod fieri etiam ſua ſponte tædio validioris, metu infirmioris credebat poſſe, in eo ſuam operam venditare concilianda gratia magis cupiit. Nam, modo ne juvaret bello Romanos terra marique, modo pacis patrandæ cum Romanis paciſcebatur mercedem: ne bello intereſſet, mille & quingenta talenta. in utroque non fidem modo ſe, ſed obſides quoque, dare paratum eſſe, oſtendebat. Per-

ſeus ad rem inchoandam promtiſſimus erat, cogente metu, & de obſidibus accipiendis ſine dilatione agebat, conveneratque, ut accepti Cretam mitterentur. Ubi ad pecuniæ mentionem ventum erat, ibi hæſitabat: & utique alteram in tanti nominis regibus turpem ac ſordidam, & danti, & magis accipienti, mercedem eſſe. Malebat in ſpem Romanæ pacis non recuſare impenſam, ſed eam pecuniam perfecta re daturum; interea Samothracæ in templo depoſiturum. Ea inſula cum ipſius ditionis eſſet, videre Eumenes nihil intereſſe, an Pellæ pecunia eſſet: id agere, ut partem aliquam præſentem ferret. Ita, nequidquam inter ſe captati, nihil præter infamiam movere.

XXVI. Nec hæc tantum Perſeo per avaritiam eſt dimiſſa res, cum pecuniam tutam & pacem habere per Eumenem, quæ vel parte regni redimenda eſſet, ac receptus protrahere inimicum mercede onuſtum, & hoſtes merito ei Romanos poſſet facere: ſed etiam Gentii regis parata ſocietas, & tum Gallorum, effuſorum per Illyricum, ingens agmen oblatum avaritia dimiſſum eſt. Veniebant decem millia equitum, par numerus peditum, & ipſorum jungentium curſum equis, & invicem prolapſorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, eques denos præſentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum. Venientibus his Perſeus ab Enipeo ex caſtris profectus obviam cum dimidia copiarum parte denuntiare per vicos urbeſque, quæ viæ propinquæ ſunt, cœpit, ut commeatus expedirent, frumenti, vini, pecorum ut copia eſſet. ipſe equos,

phalerasque, & sagula, donum principibus ferre, & parum auri, quod inter paucos divideret, multitudinem credens trahi spe posse. Ad Almanam urbem pervenit, & in ripa fluminis Axii posuit castra. circa Desudabam in Mædica exercitus Gallorum consederat, mercedem pactam opperiens. Eo mittit Antigonum, ex purpuratis unum, qui juberet, multitudinem Gallorum ad Bylazora (Pæoniæ is locus est) castra movere, principes ad se venire frequentes. septuaginta quinque millia ab Axio flumine & castris regis aberant. Hæc mandata ad eos cum pertulisset Antigonus, adjecissetque, per viam quanta omnium præparata cura regis copia multitudini foret, quibusque muneribus principes advenientes, vestis, argenti, equorumque excepturus rex esset, de his quidem se coram cognituros respondent. illud, quod præsens pepigissent, interrogant, ecquid aurum, quod in singulos pedites equitesque dividendum esset, secum adduxisset? Cum ad id nihil responderetur, Clondicus regulus eorum, *Abi*, *renuntia ergo*, inquit, *regi*, *nisi aurum obsidesque accepissent*, *nusquam inde Gallos longius vestigium moturos*. Hæc relata regi cum essent, advocato consilio, cum, quid omnes suasuri essent, appareret, ipse, pecuniæ, quam regni, melior custos, institit de perfidia & feritate Gallorum disserere. *Multorum jam ante cladibus expertum*, *periculosum esse*, *tantam multitudinem in Macedoniam accipere*, *ne graviores eos socios habeant*, *quam hostes Romanos. Quinque millia equitum sat esse*, *quibus & uti ad bellum possent*, *& quorum multitudinem ipsi non timeant.*

XXVII. Apparebat in omnibus, mercedem multitudinis timere, nec quidquam aliud: sed, cum suadere consulenti nemo auderet, remittitur Antigonus, qui nuntiaret, quinque millium equitum opera tantum uti regem: contemnere multitudinem aliam. Quod ubi audivere barbari, ceterorum quidem fremitus fuit, indignantium se frustra excitos sedibus suis: Clondicus rursus interrogat, ecquid ipsis quinque millibus, quod convenisset, numeraret? Cum adversus id quoque misceri ambages cerneret, inviolato fallaci nuntio, (quod vix speraverat ipse posse contingere) retro ad Istrum, perpopulati Thraciam, qua vicina erat viæ, redierunt. Quæ manus, quieto sedente rege ad Enipeum, adversus Romanos Perrhæbiæ saltum in Thessaliam traducta, non agros tantum nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus exspectarent, sed ipsas exscindere urbes, tenente ad Enipeum Perseo Romanos, ne urbibus sociis opitulari possent. Ipsis quoque Romanis de se cogitandum fuisset: quando neque manere, amissa Thessalia, unde exercitus alebatur, potuissent, neque progredi, cum ex adverso castra Macedonum *** qui ea pependerant spe, haud mediocriter debilitavit. Eadem avaritia Gentium regem sibi alienavit. nam, cum trecenta talenta Pellæ missis a Gentio numerasset, signare eos pecuniam passus. Inde decem talenta ad Pantauchum missa, eaque præsentia dari regi jussit: reliquam pecuniam, signatam Illyriorum signo, portantibus suis præcipit, parvis itineribus veherent: dein, cum ad

finem Macedoniæ ventum eſſet, ſubſiſterent ibi, ac nuntios ab ſe opperirentur. Gentius, exigua parte pecuniæ accepta, cum aſſidue Pantaucho ad laceſſendos hoſtili facto Romanos ſtimularetur, M. Perpernam & L. Petillium legatos, qui tum forte ad eum venerant, in cuſtodiam conjecit. Hoc audito, Perſeus, contraxiſſe eum neceſſitates ratus ad bellum utique cum Romanis, ad revocandum, qui pecuniam portabat, miſit: velut nihil aliud agens, quam ut, quanta maxima poſſet, præda ex victo Romanis reſervaretur. Et ab Eumene Eropon, ignotis, quæ occulte acta erant, redit. De captivis actum eſſe & ipſi evulgaverant, & Eumenes conſulem, vitandæ ſuſpicionis cauſa, certiorem fecit.

XXVIII. Perſeus, poſt reditum ab Eumene Eropontis ſpe dejectus, Antenorem & Callippum præfectos claſſis cum quadraginta lembis (adjectæ ad hunc numerum quinque priſtes erant) Tenedum mittit; ut inde ſparſæ per Cycladas inſulas naves, Macedoniam cum frumento petentes, tutarentur. Caſſandreæ deductæ naves in portus primum, qui ſub Atho monte ſunt, inde Tenedum placido mari cum trajeciſſent, ſtantes in portu Rhodias apertas naves Eudamumque præfectum earum, inviolatas, atque etiam benigne appellatos dimiſerunt. Cognito deinde, in latere altero quinquaginta onerarias ſuarum, ſtantibus in oſtio portus Eumenis roſtratis, quibus Damius præerat, incluſas eſſe; circumvectis propere, ac ſubmotis terrore hoſtium navibus, onerarias, datis, qui proſequerentur, decem lembis, in Macedoniam mittunt: ita ut in tutum proſecuti redi-

rent Tenedum. Nono poſt die ad claſſem, jam ad Sigeum ſtantem, redierunt. Inde Subota (inſula eſt interjecta Elææ & Atho) trajiciunt. Forte poſtero die, quam Subota claſſis tenuit, quinque & triginta naves, quas hippagogos vocant, ab Elæa profectæ cum equitibus Gallis equiſque, Phanas promontorium Chiorum petebant, unde tranſmittere in Macedoniam poſſent. Attalo ab Eumene mittebantur. Has naves per altum ferri cum ex ſpecula ſignum datum Antenori eſſet, profectus a Subotis, inter Erythrarum promontorium Chiumque, qua arctiſſimum fretum eſt, iis occurrit. Nihil minus credere præfecti Eumenis, quam Macedonum claſſem in illo vagari mari: nunc Romanos eſſe, nunc Attalum, aut remiſſos aliquos ab Attalo ex caſtris Romanis Pergamum petere. Sed cum jam appropinquantium forma lemborum haud dubia eſſet, & concitatio remorum, directæque in ſe proræ, hoſtes appropinquare aperuiſſent; tunc injecta trepidatio eſt, cum reſiſtendi ſpes nulla eſſet, inhabilique navium genere, & Gallis vix quietem ferentibus in mari. Pars eorum, qui propiores continenti litori erant, in Erythræam enarunt: pars, velis datis, ad Chium naves ejecere, relictiſque equis, effuſa fuga urbem petebant. Sed, propius urbem lembi acceſſuque commodiore cum expoſuiſſent armatos, partim in via fugientes Gallos adepti Macedones ceciderunt, partim ante portam excluſos. clauſerant enim Chii portam, ignari, qui fugerent, aut ſequerentur. Octingenti ferme Gallorum occiſi, ducenti vivi capti: equi, pars in mari, fra-

ctis navibus, absumti; partim nervos succiderunt in litore Macedones. viginti eximiæ equos formæ cum captivis eosdem decem lembos, quos ante miserat, Antenor devehere Thessalonicam jussit, & primo quoque tempore ad classem reverti: Phanis se eos exspectaturum. Triduum ferme classis ad urbem stetit. Phanas inde progressi sunt, &, spe celerius reversis decem lembis, evecti Ægæo mari Delum trajecerunt.

XXIX. Dum hæc geruntur, legati Romani, C. Popillius, & C. Decimius, & C. Hostilius, a Chalcide profecti, tribus quinqueremibus Delum cum venissent, lembos ibi Macedonum quadraginta, & quinque regis Eumenis quinqueremes invenerunt. Sanctitas templi insulæque inviolatos præstabat omnes. Itaque permixti Romanique & Macedones & Eumenis navales socii in templo, inducias religione loci præbente, versabantur. Antenor, Persei præfectus, cum aliquas alto præferri onerarias naves ex speculis significatum foret, parte lemborum ipse insequens, parte per Cycladas disposita, præterquam si quæ Macedoniam peterent, omnes aut supprimebat, aut spoliabat naves. quibus poterat, Popillius aut Eumenis naves succurrebat: sed vecti nocte binis aut ternis plerumque lembis Macedones fallebant. Per id fere tempus legati Macedones Illyriique simul Rhodum venerunt, quibus auctoritatem addidit non lemborum modo adventus, passim per Cycladas atque Ægæum vagantium mare, sed etiam conjunctio ipsa regum Persei Gentiique, & fama cum magno numero peditum equitumque ve-

nientium Gallorum. Et jam cum accessissent animi Dinoni ac Polyarato, qui Persei partium erant, non benigne modo responsum regibus est, sed palam pronuntiatum, *bello finem se auctoritate sua imposituros esse. itaque ipsi quoque reges æquos adhiberent animos ad pacem accipiendam.*

XXX. Jam veris principium erat, novique duces in provinciam venerant; consul Æmilius in Macedoniam, Octavius Oreum ad classem, Anicius in Illyricum, cui bellandum adversus Gentium. Patre Pleurato rege Illyriorum & matre Eurydica genitus fratres duos, Platorem utroque parente, Caravantium matre eadem natum, habuit. Hoc propter ignobilitatem paternam minus suspecto, Platorem occidit & duos amicos ejus, Etritum & Epicadum, impigros viros, quo tutius regnaret. Fama fuit, Honuni Dardanorum principis filiam Etutam pacto fratri eum invidisse, tanquam his nuptiis adjungenti sibi Dardanorum gentem. & similius id vero fecit ducta ea virgo, Platore interfecto. Gravis deinde, demto fratris metu, popularibus esse cœpit: & violentiam insitam ingenio intemperantia vini accendebat. Ceterum, sicut ante dictum est, ad Romanum incitatus bellum, Lissum omnes copias contraxit. quindecim millia armatorum fuerunt. Inde, fratre in Caviorum gentem, vi aut terrore subigendam, cum mille peditibus & quinquaginta equitibus misso, ipse ad Bassaniam urbem quinque millia ab Lisso ducit. Socii erant Romanorum. itaque per missos nuntios prius tentati, obsidionem pati, quam dedere sese, maluerunt. Caravantium in Caviis Dur-

nium oppidum advenientem benigne accepit: Caravantis altera urbs exclusit. &, cum agros eorum effuse vastaret, aliquot palati milites agrestium concursu interfecti sunt. Jam & Ap. Claudius, assumtis ad eum exercitum, quem habebat, Bulinorum, & Apolloniatium, & Dyrrachinorum auxiliis, profectus ex hibernis, circa Genusuum amnem castra habebat; audito foedere inter Persea & Gentium, & legatorum violatorum injuria accensus, bellum haud dubie adversus eum gesturus. Anicius prætor, eo tempore Apolloniæ auditis, quæ in Illyrico gererentur, præmissisque ad Appium literis, ut se ad Genusuum opperiretur, triduo & ipse in castra venit: & ad ea, quæ habebat, auxilia assumtis Parthinorum juventutis duobus millibus peditum & equitibus ducentis, (peditibus Epicadus, equitibus Algalsus præerat) parabat ducere in Illyricum, maxime ut Bassanitas solveret obsidione. tenuit impetum ejus fama lemborum vastantium maritimam oram. Octoginta erant lembi, auctore Pantaucho missi a Gentio ad Dyrrachinorum & Apolloniatium agros populandos. Tum classis ad

* * *

to eo tradiderunt se.

XXXI. Deinceps & urbes regionis ejus idem faciebant, adjuvante inclinationem animorum clementia in omnes & justitia prætoris Romani. Ad Scodram inde ventum est, id quod belli caput fuerat; non eo solum, quod Gentius eam sibi ceperat velut regni totius arcem, sed etiam quod La-

beatium gentis munitiſſima longe eſt & difficilis aditu. Duo cingunt eam flumina, Clauſala latere urbis, quod in orientem patet, præfluens, Barbana ab regione occidentis, ex Labeatide palude oriens. hi duo amnes confluentes incidunt Oriundi flumini; quod, ortum ex monte Scodro, multis & aliis auctum aquis, mari Hadriatico infertur. Mons Scodrus, longe altiſſimus regionis ejus, ab oriente Dardaniam ſubjectam habet, a meridie Macedoniam, ab occaſu Illyricum. Quanquam munitum ſitu naturali oppidum erat, genſque id tota Illyriorum & rex ipſe tuebatur, tamen prætor Romanus, quia prima ſucceſſerant proſpere, fortunam totius rei principia ſecuturam eſſe ratus, & repentinum valiturum terrorem, inſtructo exercitu ad mœnia ſuccedit. Quod ſi clauſis portis muros portarumque turres, diſpoſitis armatis, defendiſſent, vano cum incepto mœnibus pepuliſſent Romanos. nunc, porta egreſſi, prœlium loco æquo majore animo commiſerunt, quam ſuſtinuerunt. Pulſi enim & fuga conglobati, cum ducenti amplius in ipſis faucibus portæ cecidiſſent, tantum intulerunt terrorem, ut oratores extemplo ad prætorem mitteret Gentius Teuticum & Bellum, principes gentis, per quos inducias peteret, ut deliberare de ſtatu rerum ſuarum poſſet. Triduo in hoc dato, cum caſtra Romana quingentos ferme paſſus ab urbe abeſſent, navem conſcendit, & flumine Barbana navigat in lacum Labeatum, velut ſecretum locum petens ad conſultandum; ſed, ut apparuit, falſa ſpe excitus, Caravantium fratrem,

multis millibus armatorum actis ex ea regione, in quam missus erat, adventare. qui postquam evanuit rumor, tertio post die navem eandem secundo amni Scodram demisit: præmissisque nuntiis, ut sibi appellandi prætoris potestas fieret, copia facta, in castra venit. Et principium orationis ab accusatione stultitiæ orsus suæ, postremo ad preces lacrimasque effusus, genibus prætoris accidens, in potestatem sese dedit. Primo, bonum animum habere jussus, ad cœnam etiam invitatus, in urbem ad suos rediit, & cum prætore eo die honorifice est epulatus: deinde in custodiam C. Cassio tribuno militum traditus, vix gladiatorio accepto decem talentis ab rege rex, ut in eam fortunam recideret.

XXXII. Anicius, Scodra recepta, nihil prius quam requisitos Petillium Perpernamque legatos ad se duci, jussit. quibus splendore suo restituto, Perpernam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatosque regis: qui, Medeonem, Labeatium gentis urbem, profectus, Etlevam uxorem cum filiis duobus, Scerdilædo Pleuratoque, & Caravantium fratrem Scodram in castra adduxit. Anicius, bello Illyrio intra triginta dies perfecto, nuntium victoriæ Perpernam Romam misit: & post dies paucos Gentium regem ipsum cum parente, conjuge, ac liberis, ac fratre, aliisque principibus Illyriorum. Hoc unum bellum prius perpetratum, quam cœptum, Romæ auditum est. Quibus diebus hæc agebantur, Perseus quoque in magno terrore erat, propter adventum simul Æmilii novi consulis, quem

cum ingentibus minis adventare audiebat, ſimul Octavii prætoris. Nec minus terroris a claſſe Romana & periculo maritimæ oræ habebat. Theſſalonicæ Eumenes & Athenagoras præerant cum parvo præſidio duorum millium cetratorum. Eo & Androclem præfectum mittit, juſſum ſub ipſis navalibus caſtra habere. Æniam mille equites cum Antigono miſit ad tutandam maritimam oram: ut, quocunque litore applicuiſſe naves hoſtium audiſſent, extemplo ferrent agreſtibus opem. quinque millia Macedonum miſſa ad præſidium Pythii & Petræ, quibus præpoſiti erant Hiſtiæus, & Theogenes, & Milo. His profectis, ripam munire Enipei fluminis aggreſſus eſt, quia ſicco alveo tranſiri poterat. Huic ut omnis multitudo vacaret, feminæ, ex propinquis urbibus coactæ, cibaria in caſtra afferebant: miles juſſus ex propinquis ſilvis

* * *

XXXIII * * *. poſtremo ſequi ſe utrarios ad mare, quod minus trecentos paſſus aberat, juſſit, & in litore alios alibi modicis intervallis fodere. montes ingentis altitudinis ſpem faciebant, eo magis quia nullos apertos evergerent rivos, occultos continere latices, quorum venæ in mare permanantes undæ miſcerentur. Vix deducta ſumma arena erat, cum ſcaturigines turbidæ primo & tenues emicare, dein liquidam multamque fundere aquam, velut Deûm dono, cœperunt. Aliquantum ea quoque res duci famæ & auctoritatis apud milites adjecit. Juſſis deinde militibus expedire arma, ipſe

cum tribunis primisque ordinibus vadit ad contemplandos transitus, qua descensus facilis armatis, qua in ulteriorem ripam minime iniquus ascensus esset. His satis exploratis, illa quoque primum, ut ordine ac sine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumque ducis fierent, providit. Ubi omnibus simul pronuntiaretur, quod fieret, neque omnes exaudirent; incerto imperio accepto, alios ab se adjicientes, plus eo, quod imperatum sit, alios minus facere. clamores deinde dissonos oriri omnibus locis, & prius hostes, quam ipsos, quid paretur, scire. Placere igitur, tribunum militum primo pilo legionis secretum edere imperium: illum, & dein singulos, proximo cuique in ordine centurioni dicere, quid opus facto sit; sive a primis signis ad novissimum agmen, sive ab extremis ad primos perferendum imperium sit. Vigiles etiam novo more scutum in vigiliam ferre vetuit: non enim in pugnam vigilem ire, ut armis utatur, sed ad vigilandum, ut, cum senserit hostium adventum, recipiat se, excitetque ad arma alios. Scuto præ se erecto stare galeatos: deinde ubi fessi sint, innisos pilo, capite super marginem scuti posito, sopitos stare: ut fulgentibus armis procul conspici ab hoste possint, ipsi nihil provideant. Stationum quoque morem mutavit. armati omnes, & frenatis equis equites, diem totum perstabant. id cum æstivis diebus, urente assiduo sole, fieret, tot horarum æstu & languore ipsos equosque fessos integri sæpe adorti hostes, vel pauci plures vexabant. itaque ex matutina statione ad meridiem decedi, &

in poſtmeridianam ſuccedere alios juſſit: ita nunquam fatigatos recens hoſtis aggredi poterat.

XXXIV. Hæc cum ita fieri placere, concione advocata, pronuntiaſſet, adjecit urbanæ concioni convenientem orationem. *Unum imperatorem in exercitu providere & conſulere, quid agendum ſit, debere, nunc per ſe, nunc cum iis, quos advocaverit in conſilium. qui non ſint advocati, eos nec palam, nec ſecreto jactare conſilia ſua. Militem hæc tria curare debere, corpus ut quam validiſſimum & perniciſſimum habeat, arma apta, cibum paratum ad ſubita imperia: cetera ſcire de ſe Diis immortalibus & imperatori ſuo curæ eſſe. in quo exercitu milites, conſul, & imperator rumoribus vulgi circumagatur, ibi nihil ſalutare eſſe. Se, quod ſit officium imperatoris, proviſurum, ut bene gerendæ rei occaſionem eis præbeat. illos nihil, quod futurum ſit, quærere: ubi datum ſignum ſit, tum militarem operam navare.* Ab his præceptis concionem dimiſit; vulgo etiam veteranis fatentibus, ſe illo primum die, tanquam tirones, quid agendum eſſet in re militari, didiciſſe. Non ſermonibus tantum his, cum quanto aſſenſu audiſſent verba conſulis, oſtenderunt; ſed rerum præſens effectus erat. Neminem totis mox caſtris quietum videres: acuere alii gladios: alii galeas bucculaſque, ſcuta alii loricaſque tergere: alii aptare corpori arma, experirique ſub his membrorum agilitatem: quatere alii pila, alii micare gladiis, mucronemque intueri: ut facile quis cerneret, ubi primum conſerendi manum cum hoſte data occaſio eſſet, aut victoria egregia, aut morte memora-

bili inituros bellum. Perſeus quoque cum, adventu conſulis ſimul & veris principio, ſtrepere omnia moverique apud hoſtes, velut novo bello, cerneret, mota a Phila caſtra in adverſa ripa poſita, nunc ad contemplanda opera ſua circumire ducem, haud dubie tranſitus ſpeculantem,

* * *

norum eſſe.

XXXV. Quæ res Romanis auxit animos, Macedonibus regique eorum haud mediocrem attulit terrorem. Et primo ſupprimere in occulto famam ejus rei eſt conatus, miſſis, qui Pantauchum inde venientem appropinquare caſtris vetarent. ſed jam & pueri quidam viſi ab ſuis erant inter obſides Illyrios ducti : &, quo quæque accuratius curantur, eo facilius loquacitate regiorum miniſtrorum emanant. Sub idem tempus Rhodii legati in caſtra venerunt cum iiſdem de pace mandatis, quæ Romæ ingentem iram Patrum excitavere. Multo iniquioribus animis a caſtrenſi conſilio auditi ſunt. Itaque cum alii præcipites ſine reſponſo * agendos caſtris, pronuntiavit, poſt diem quintumdecimum ſe reſponſum daturum. Interim, ut appareret, quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas valuiſſet, conſultare de ratione belli gerendi cœpit. Placebat quibuſdam, & maxime majoribus natu, per Enipei ripam munitioneſque vim facere : *confertis & vim facientibus reſiſtere Macedonas non poſſe : ex tot caſtellis aliquanto altioribus ac munitioribus, quæ validis præſidiis inſediſſent, priore anno dejectos.* aliis

placebat, Octavium cum classe Thessalonicam petere, & populatione maritimæ oræ distringere copias regias: ut, altero ab tergo se ostendente bello, circumactus ad interiorem partem regni tuendam, nudare aliqua parte transitus Enipei cogeretur. Ipsi natura & operibus inexsuperabilis ripa videbatur: &, præterquam quod tormenta ubique disposita essent, missilibus etiam melius & certiore ictu hostes uti audierat. Alio spectabat mens tota ducis: dimissoque consilio Perrhæbos mercatores, Schœnum & Menophilum, notæ & fidei jam sibi & prudentiæ homines, arcessitos secreto percontatur, qualis ad Perrhæbiam transitus sit. Cum loca non iniqua esse dicerent, præsidiis autem regis obsideri, spem cepit, si nocte improviso valida manu aggressus necopinantes esset, dejici præsidia posse. *Jacula enim & sagittas & cetera missilia in tenebris, ubi, quid petatur, procul provideri nequeat, inutilia esse. gladio cominus geri rem in permixta turba, quo miles Romanus vincat.* His ducibus usurus, prætorem Octavium arcessitum, exposito, quid pararet, Heraclèum cum classe petere jubet, & mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere. Ipse P. Scipionem Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum cum quinque delectis millibus Heracleum mittit, velut classem conscensuros, ad maritimam oram interioris Macedoniæ, quod in consilio agitatum erat, vastandam. Secreto indicatum, cibaria his præparata ad classem esse, ne quid eos moraretur. Inde jussi duces itineris ita dividere viam, ut quarta vigilia tertio die Pythium adoriri possent. Ipse poste-

ro die, ut diſtineret regem ab circumſpectu rerum aliarum, prima luce medio in alveo cum ſtationibus hoſtium prœlium commiſit. pugnatumque utrinque eſt levi armatura: nec gravioribus armis in tam inæquali alveo pugnari poterat. Deſcenſus ripæ utriuſque in alveum trecentorum ferme paſſuum erat: medium ſpatium torrentis, alibi aliter cavati, paulo plus quam mille paſſus patebat. Ibi in medio, ſpectantibus utrinque ex vallo caſtrorum hinc rege, hinc conſule cum ſuis legionibus, pugnatum eſt. Miſſilibus procul regia auxilia melius pugnabant, cominus ſtabilior & tutior, aut parma, aut ſcuto Liguſtino, Romanus erat. Meridie fere receptui cani ſuis conſul juſſit. ita eo die diremtum prœlium eſt, haud paucis utrinque interfectis. Sole orto poſtero die, irritatis certamine animis, etiam acrius concurſum eſt: ſed Romani, non ab his tantum, cum quibus contractum certamen erat, ſed multo magis ab ea multitudine, quæ diſpoſita in turribus ſtabat, omni genere miſſilium telorum ac ſaxis maxime vulnerabantur. Ubi propius ripam hoſtium ſubiſſent, tormentis miſſa etiam ad ultimos perveniebant. Multo pluribus eo die amiſſis, conſul paulo ſerius recepit ſuos. Tertio die prœlio abſtinuit, degreſſus ad imam partem caſtrorum, veluti per devexum in mare brachium tranſitum tentaturus. Perſeus, quod in oculis erat,

*
* *

XXXVI. *** anni poſt circumactum ſolſtitium erat: hora diei jam ad meridiem vergebat: iter

multo pulvere & incalescente sole factum erat. lassitudo & sitis jam sentiebatur, &, meridie instante, magis accessurum utrumque apparebat. Statuit sic affectos recenti atque integro hosti non objicere. Sed tantus ardor in animis ad dimicandum utrinque erat, ut consuli non minore arte ad suos eludendos, quam ad hostes, opus esset. Nondum omnibus instructis, instabat tribunis militum, ut maturarent instruere: circumibat ipse ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. Ibi primo alacres signum poscebant. deinde, quantum incresceret æstus, & vultus minus vigentes & voces segniores erant, & quidam incumbentes scutis, nisique pilis stabant. Tum jam aperte primis ordinibus imperat, metarentur frontem castrorum, & impedimenta constituerent. Quod ubi fieri milites sensere, alii gaudere palam, quod fessos viæ labore flagrantissimo æstu non coegisset pugnare. legati circa imperatorem ducesque externi erant, inter quos & Attalus, omnes approbantes, cum pugnaturum consulem credebant: neque enim ne his cunctationem aperuerat suam. tunc mutatione consilii subita cum alii silerent, Nasica unus ex omnibus ausus est monere consulem, *Ne hostem quidem ludificatos priores imperatores, fugiendo certamen, manibus emittere. Vereri, ne nocte abeat, sequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniæ; exercitusque, sicut prioribus ducibus, per calles saltusque Macedonicorum montium vagando circumagatur. Se magnopere suadere, dum in campo patenti hostem habeat, aggrediatur, nec oblatam occasionem vincendi amittat.* Consul, nihil

offenſus libera admonitione tam clari adoleſcentis, *Et ego*, , inquit, *animum iſtum habui*, *Naſica*, *quem tu nunc habes : &*, *quem ego nunc habeo*, *tu habebis. Multis belli caſibus didici*, *quando pugnandum*, *quando abſtinendum pugna ſit. Non operæ ſit ſtanti nunc in acie docere*, *quibus de cauſis hodie quieſſe melius ſit. rationes alias repoſcito : nunc auctoritate veteris imperatoris contentus eris.* Conticuit adoleſcens; haud dubie videre aliqua impedimenta pugnæ conſulem, quæ ſibi non apparerent.

XXXVII. Paullus, poſtquam metata caſtra impedimentaque collocata animadvertit, ex poſtrema acie triarios primos ſubducit : deinde principes, ſtantibus in prima acie haſtatis, ſi quid hoſtis moveret : poſtremo haſtatos, ab dextro primum cornu ſingulorum paulatim ſignorum milites ſubtrahens. Ita pedites, equitibus cum levi armatura ante aciem hoſti oppoſitis, ſine tumultu abducti : nec ante, quam prima frons valli ac foſſa perducta eſt, ex ſtatione equites revocati ſunt. Rex quoque, cum ſine detrectatione paratus pugnare eo die fuiſſet, contentus, quod per hoſtem moram fuiſſe pugnæ ſcirent, & ipſe in caſtra copias reduxit. Caſtris permunitis, C. Sulpicius Gallus tribunus militum ſecundæ legionis, qui prætor ſuperiore anno fuerat, conſulis permiſſu ad concionem militibus vocatis pronuntiavit, *nocte proxima*, *ne quis id pro portento acciperet*, *ab hora ſecunda uſque ad quartam horam noctis lunam defecturam eſſe. Id*, *quia naturali ordine ſtatis temporibus fiat*, *& ſciri ante & prædici poſſe. Itaque quemadmodum*, *quia certi ſolis lunæque & ortus*

& occasus sint, nunc pleno orbe, nunc senescente exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur; ita ne obscurari quidem, cum condatur umbra terræ, trahere in prodigium debere. Nocte, quam pridie Nonas Septembres insecuta est dies, edita hora luna cum defecisset, Romanis militibus Galli sapientia prope divina videri; Macedonas, ut triste prodigium, occasum regni perniciemque gentis portendens, movit: nec aliter vates. clamor ululatusque in castris Macedonum fuit, donec luna in suam lucem emersit. Postero die tantus utrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, ut & regem & consulem suorum quidam, quod sine prœlio discessum esset, accusarent. Regi promta defensio erat, non eo solum, quod hostis prior, aperte pugnam detrectans, in castra copias reduxisset; sed etiam, quod eo loco signa constituisset, quo phalanx, quam inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoveri non posset. Consul ad id, quod pridie prætermisisse pugnandi occasionem videbatur, & locum dedisse hosti, si nocte abire vellet, tunc quoque per speciem immolandi terere videbatur tempus, cum luce prima signum propositum pugnæ ad exeundum in aciem fuisset. Tertia demum hora, sacrificio rite perpetrato, ad consilium vocavit; atque ibi, quod rei gerendæ tempus esset, loquendo & intempestive consultando videbatur quibusdam extrahere. post sermones tamen consul orationem habuit.

XXXVIII. *P. Nasica, egregius adolescens, ex omnibus unus, quibus hesterno die pugnari placuit, denudavit mihi suum consilium: idem postea, ita ut trans-*

iſſe in ſententiam meam videri poſſet, tacuit. Quibuſdam aliis abſentem carpere imperatorem, quam præſentem monere, melius viſum eſt. Et tibi, P. Naſica, & quincunque idem, quod tu, occultius ſenſerunt, non gravabor reddere dilatæ pugnæ rationem. Nam tantum abeſt, ut me heſternæ quietis pœniteat, ut ſervatum a me exercitum eo conſilio credam. in qua me opinione eſſe ne quis ſine cauſa veſtrum credat, recognoſcat, agedum, mecum, ſi videtur, quam multa pro hoſte & adverſus nos fuerint. Jam omnium primum, quantum numero nos præſtent, neminem veſtrum nec ante ignoraſſe, & heſterno die implicatam intuentes aciem animadvertiſſe, certum habeo. Ex hac noſtra paucitate quarta pars militum præſidio impedimentis relicta erat: nec ignaviſſimum quemque relinqui ad cuſtodiam ſarcinarum ſcitis. Sed fuerimus omnes. parvum hoc tandem eſſe credimus, quod ex his caſtris, in quibus hac nocte manſimus, exituri in aciem hodierno aut ſummum craſtino die, ſi ita videbitur, Diis bene juvantibus, ſumus? Nihilne intereſt, utrum militem, quem neque viæ labor hodie, neque operis fatigaverit, requietum, integrum in tentorio ſuo arma capere jubeas, atque in aciem plenum virium, vigentem & corpore & animo educas? an longo itinere fatigatum, & onere feſſum, madentem ſudore, ardentibus ſiti faucibus, ore atque oculis repletis pulvere, torrentem meridiano ſole, hoſti objicias recenti, quieto, qui nulla re ante conſumtas vires ad prœlium afferat? Quis, pro Deûm fidem! ita comparatus, vel iners atque imbellis, fortiſſimum virum non vicerit? Quid? quod hoſtes per ſummum otium inſtruxerant aciem, reparaverant animos, ſtabant com-

positi suis quisque ordinibus? nobis tunc repente trepidandum in acie instruenda erat, & incompositis concurrendum?

XXXIX. *At, Hercule, aciem quidem inconditam inordinatamque habuissemus: castra munita, provisam aquationem, tutum ad eam iter præsidiis impositis, explorata circa omnia; an nihil nostri habentes præter nudum campum, in quo pugnaremus? Majores vestri castra munita portum ad omnes casus exercitus ducebant esse: unde ad pugnam exirent, quo jactati tempestate pugnæ receptum haberent. ideo, cum munimentis ea sepissent, præsidio quoque valido firmabant; quod, qui castris exutus erat, etiamsi pugnando acie vicisset, pro victo haberetur. castra sunt victori receptaculum, victo perfugium. Quam multi exercitus, quibus minus prospera pugnæ fortuna fuit, intra vallum compulsi, tempore suo, interdum momento post, eruptione facta, victorem hostem pepulerunt? patria altera est militaris hæc sedes, vallumque pro mœnibus, & tentorium suum cuique militi domus ac penates sunt. Sine ulla sede vagi dimicassemus, ut quo victores nos reciperemus? His difficultatibus & impedimentis pugnæ illud opponitur: Quid si hostis hac interposita nocte abisset, quantum rursus sequendo eo penitus in ultimam Macedoniam exhauriendum laboris erat? Ego autem, neque mansurum eum, neque in aciem copias educturum fuisse, certum habeo, si cedere hinc statuisset. quanto enim facilius abire fuit, cum procul abessemus, quam nunc, cum in cervicibus sumus? Nec falleret nos, nec interdiu nec nocte abeundo. Quid autem est nobis optatius, quam ut, quorum castra, præalta fluminis ripa tuta, vallo*

inſuper ſepta ac crebris turribus, oppugnare adorti ſumus, eos, relictis munimentis, agmine effuſo abeuntes, in patentibus campis ab tergo adoriamur? Hæ dilatæ pugnæ ex heſterno die in hodiernum cauſæ fuerunt. Pugnare enim & ipſi mihi placet; & ideo, quia per Enipeum amnem ſepta ad hoſtem via erat, alio ſaltu, dejectis hoſtium præſidiis, novum iter aperui; neque prius, quam debellavero, abſiſtam.

XL. Poſt hanc orationem ſilentium fuit, partim traductis in ſententiam ejus, partim verentibus nequidquam offendere in eo, quod, utcunque prætermiſſum, revocari non poſſet. Ac ne illo ipſo quidem die, aut conſule, aut rege, (rege, quod nec feſſos, ut pridie, ex via, neque trepidantes in acie inſtruenda & vixdum compoſitos aggreſſurus erat; conſule, quod in novis caſtris non ligna, non pabulum convectum erat, ad quæ petenda ex propinquis agris magna pars militum e caſtris exierat) neutro imperatorum volente, Fortuna, quæ plus conſiliis humanis pollet, contraxit certamen. Flumen erat haud magnum propius hoſtium caſtris, ex quo & Macedones & Romani aquabantur, præſidiis ex utraque ripa poſitis, ut id facere tuto poſſent. Duæ cohortes a parte Romanorum erant, Marrucina & Peligna; duæ turmæ Samnitium equitum, quibus præerat M. Sergius Silus legatus: & aliud pro caſtris ſtativum erat præſidium ſub C. Cluvio legato, tres cohortes, Firmana, Veſtina, Cremonenſis; duæ turmæ equitum, Placentina & Æſernina. Cum otium ad flumen eſſet, neutris laceſſentibus, hora circiter quarta jumentum, e mani-

bus curantium elapſum, in ulteriorem ripam effugit. quod cum per aquam, ferme genu tenus altam, tres milites ſequerentur, Thraces duo id jumentum ex medio alveo in ſuam ripam trahentes; altero eorum occiſo, receptoque eo jumento, ad ſtationem ſuorum ſe recipiebant. Octingentorum Thracum præſidium in hoſtium ripa erat. ex his pauci primo, ægre paſſi popularem in ſuo conſpectu cæſum, ad perſequendos interfectores fluvium tranſgreſſi ſunt: dein plures, poſtremo omnes, & cum præſidio,

* * *

prœlium ducit.

XLI. Movebat imperii majeſtas, gloria viri, ante omnia ætas, quod major ſexaginta annis juvenum munia in parte præcipua laboris periculique capeſſebat. Intervallum, quod inter cetratos & phalanges erat, implevit legio, atque aciem hoſtium interrupit. A tergo cetratis erat, frontem adverſus clypeatos habebat: aglaſpides appellabantur. Secundam legionem L. Albinus conſularis ducere adverſus leucaſpidem phalangem juſſus: ea media acies hoſtium fuit. In dextrum cornu, unde circa fluvium commiſſum prœlium erat, elephantes inducti, & ala ſociorum: & hinc primum fuga Macedonum eſt orta. Nam ſicut pleraque nova commenta mortalium in verbis vim habent, experiendo, cum agi, non, quemadmodum agantur, ediſſeri, oportet, ſine ullo effectu evaneſcunt; ita tum elephanti in acie nomen tantum ſine uſu fuerunt. Elephantorum impetum ſubſecuti ſunt ſocii nominis Latini,

pepuleruntque lævum cornu. In medio ſecunda legio immiſſa diſſipavit phalangem. neque ulla evidentior cauſa victoriæ fuit, quam quod multa paſſim prœlia erant, quæ fluctuantem turbarunt primo, deinde disjecerunt phalangem : cujus confertæ & intentis horrentis haſtis intolerabiles vires ſunt. Si carptim aggrediendo circumagere immobilem longitudine & gravitate haſtam cogas, confuſa ſtrue implicantur : ſi vero aut ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinæ modo turbantur. ſicut tum adverſus catervatim incurrentes Romanos, & interrupta multifariam acie, obviam ire cogebantur : & Romani, quacunque data intervalla eſſent, inſinuabant ordines ſuos. Qui, ſi univerſa acie in frontem adverſus inſtructam phalangem concurriſſent, quod Pelignis, principio pugnæ incaute congreſſis adverſus cetratos, evenit, induiſſent ſe haſtis, nec confertam aciem ſuſtinuiſſent.

XLII. Ceterum ſicut peditum paſſim cædes fiebant, niſi qui abjectis armis fugerunt; ſic equitatus prope integer pugna exceſſit. Princeps fugæ rex ipſe erat. jam a Pydna cum ſacris alis equitum Pellam petebat : confeſtim Coſtocus ſequebatur Odryſarumque equitatus. ceteræ quoque Macedonum alæ integris abibant ordinibus; quia interjecta peditum acies, cujus cædes victores tenebat, immemores fecerat ſequendi equites. Diu phalanx a fronte, a lateribus, ab tergo cæſa eſt : poſtremo, qui ex hoſtium manibus elapſi erant, inermes ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingreſſi, manus ad eos, qui in claſſe erant, tendentes, ſuppliciter vi-

tam orabant: & cum ſcaphas concurrere undique ab navibus cernerent, ad excipiendos ſeſe venire rati, ut caperent potius, quam occiderent, longius in aquam, quidam etiam natantes, progreſſi ſunt. Sed cum hoſtiliter e ſcaphis cæderentur, retro, qui poterant, nando repetentes terram, in aliam fœdiorem peſtem incidebant. elephanti enim, ab rectoribus ad litus acti, exeuntes obterebant elidebantque. Facile conveniebat, Romanis nunquam una acie tantum Macedonum interfectum. Cæſa enim ad viginti millia hominum ſunt: ad ſex millia, qui Pydnam ex acie perfugerant, vivi in poteſtatem pervenerunt: & vagi e fuga quinque millia hominum capta. Ex victoribus ceciderunt non plus centum, & eorum multo major pars Peligni. vulnerati aliquanto plures ſunt. Quod ſi maturius pugnari cœptum eſſet, ut ſatis diei victoribus ad perſequendum ſupereſſet, deletæ omnes copiæ forent: nunc imminens nox & fugientes texit, & Romanis pigritiem ad ſequendum locis ignotis fecit.

XLIII. Perſeus ad Pieriam ſilvam via militari, frequenti agmine equitum & regio comitatu, fugit. Simul in ſilvam ventum eſt, ubi plures diverſæ ſemitæ erant, & nox appropinquabat; cum perpaucis maxime fidis via divertit. Equites, ſine duce relicti, alii alia in civitates ſuas dilapſi ſunt: perpauci inde Pellam celerius, quam ipſe Perſeus, quia recta expedita via ierant, pervenerunt. Rex ad mediam ferme noctem terrore & variis difficultatibus viæ vexatus eſt. In regia Perſeo, qui Pellæ præerat, Euctus regiique pueri præſto erant. contra ea ami-

corum, qui, alii alio casu servati, ex prœlio Pellam venerant, cum sæpe arcessiti essent, nemo ad eum venit. tres erant tantum cum eo fugæ comites, Evander Cretensis, Neo Bœotius, & Archidamus Ætolus. cum iis, jam metuens, ne, qui venire ad se abnuerent, majus aliquid mox auderent, quarta vigilia profugit. Secuti eum sunt admodum quingenti Cretenses. petebat Amphipolim: sed nocte a Pella exierat, properans ante lucem Axium amnem trajicere, eum finem sequendi, propter difficultatem transitus, fore ratus Romanis.

XLIV. Consulem, cum se in castra victor recepisset, ne sincero gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio is erat, Africanus & ipse postea, deleta Carthagine, appellatus, naturalis consulis Paulli, adoptione Africani nepos. Is, septimumdecimum tunc annum agens, quod ipsum curam augebat, dum effuse sequitur hostes, in partem aliam turba ablatus erat: &, serius cum redisset, tunc demum, recepto sospite filio, victoriæ tantæ gaudium consul sensit. Amphipolim cum jam fama pugnæ pervenisset, concursusque matronarum in templum Dianæ, quam Tauropolon vocant, ad opem exposcendam fieret; Diodorus, qui præerat urbi, metuens, ne Thraces, quorum duo millia in præsidio erant, urbem in tumultu diriperent, ab subornato ab se per fallaciam in tabellarii speciem literas in foro medio accepit. Scriptum in iis erat, *ad Emathiam classem Romanam appulsam esse, agrosque circa vexari. orare præfectos Emathiæ, ut præsidium adversus populatores mittat.* His

lectis, hortatur Thracas, *ut ad tuendam Emathiæ oram proficiſcantur. magnam eos cædem prædamque, palatis paſſim per agros Romanis, facturos. Simul elevat famam adverſæ pugnæ: quæ ſi vera foret, alium ſuper alium recentes ex fuga venturos fuiſſe.* Per hanc cauſam Thracibus ablegatis, ſimul tranſgreſſos eos Strymonem vidit, portas clauſit.

XLV. Tertio die Perſeus, quam pugnatum erat, Amphipolim venit. inde oratores cum caduceo ad Paullum miſit. Interim Hippias, & Milo, & Pantauchus, principes amicorum regis, Berœam, quo ex acie confugerant, ipſi ad conſulem profecti, Romanis dedunt: hoc idem & aliæ deinceps metu perculſæ parabant facere. Conſul, nuntiis victoriæ Q. Fabio filio & L. Lentulo & Q. Metello cum literis Romam miſſis, ſpolia jacentis hoſtium exercitus peditibus conceſſit; equitibus prædam circumjecti agri, dum ne amplius duabus noctibus a caſtris abeſſent. Ipſe propius mare ad Pydnam caſtra movit. Berœa primum, deinde Theſſalonica, & Pella, & deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Pydnæi, qui proximi erant, nondum miſerant legatos: multitudo incondita plurium ſimul gentium, turbaque, quæ ex acie fuga in unum compulſa erat, conſilium & conſenſum civitatis impediebat: nec clauſæ modo portæ, ſed etiam inædificatæ erant. Miſſi Milo & Pantauchus ſub muros ad colloquium Solonis, qui præſidio erat: per eum emittitur militaris turba. oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perſeus, una tantum ſpe Biſaltarum auxilii tentata, ad quos nequidquam mi-

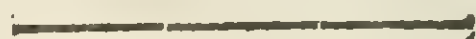
ſerat legatos, in concionem proceſſit, Philippum ſecum filium habens: ut & ipſos Amphipolitanos, & equitum peditumque, qui aut ſemper ſecuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmaret. Sed aliquoties dicere incipientem cum lacrimæ præpediſſent; quia ipſe dicere nequiit, Evandro Cretenſi editis, quæ agi cum multitudine vellet, de templo deſcendit. Multitudo, ſicut ad conſpectum regis fletumque tam miſerabilem & ipſa ingemuerat lacrimaveratque, ita Evandri orationem aſpernabatur: & quidam auſi ſunt media ex concione ſucclamare, *Abite hinc, ne, qui pauci ſuperſumus, propter vos pereamus.* Horum ferocia vocem Evandri clauſit. Rex in domum ſe recepit, pecuniaque & auro argentoque in lembos, qui in Strymone ſtabant, delatis, & ipſe ad flumen deſcendit. Thraces, navibus ſe committere non auſi, domos dilapſi, & aliæ militaris generis turbæ: Cretenſes ſpem pecuniæ ſecuti. &, quoniam in dividendo plus offenſionum, quam gratiæ, erat, quinquaginta talenta iis poſita ſunt in ripa diripienda. Ab hac direptione cum per tumultum naves conſcenderent, lembum unum in oſtio amnis multitudine gravatum merſerunt. Galepſum eo die, poſtero Samothracam, quam petebant, perveniunt: ad duo millia talentûm perveƈta eo dicuntur.

XLVI. Paullus, per omnes deditas civitates dimiſſis, qui præeſſent, ne qua injuria in nova pace viƈtis fieret, retentiſque apud ſe ca[illegible]ceatoribus re-

gis, P. Nasicam, ignarus fugæ regis, Amphipolim misit cum modica peditum equitumque manu: simul ut Sinticen evastaret, & ad omnes conatus regis impedimento esset. Inter hæc Meliboea a Cn. Octavio capitur diripiturque: ad Æginium, ad quod oppugnandum Cn. Anicius legatus missus erat, ducenti, eruptione ex oppido facta, amissi sunt, ignaris Æginiensibus debellatum esse. Consul, a Pydna profectus, cum toto exercitu die altero Pellam pervenit: &, cum castra mille passus inde posuisset, per aliquot dies ibi stativa habuit, situm urbis undique aspiciens; quam non sine causa delectam esse regiam advertit. Sita est in tumulo, vergente in occidentem hibernum. cingunt paludes inexsuperabilis altitudinis æstate & hieme, quas restagnantes faciunt lacus. In ipsa palude, qua proxima urbi est, velut insula eminet, aggeri operis ingentis imposita: qui & murum sustineat, & humore circumfusæ paludis nihil lædatur. Muro urbis conjuncta procul videtur. divisa est intermurali amni, & eadem ponte juncta: ut nec, oppugnante externo, aditum ab ulla parte habeat; nec, si quem ibi rex includat, ullum nisi per facillimæ custodiæ pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat: sed tum nihil præter trecenta talenta, quæ missa Gentio regi, deinde retenta fuerant, inventum est. Per quos dies ad Pellam stativa fuerunt, legationes frequentes, quæ ad gratulandum convenerant, maxime ex Thessalia, auditæ sunt. Nuntio

deinde accepto, Perſea Samothracam trajeciſſe; profectus a Pella conſul quartis caſtris Amphipolim pervenit. Effuſa omnis obviam turba cuivis indicio erat, non bono ac juſto rege orba

* * *



TITI LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XLV.

EPITOME

LIBRI QUADRAGESIMI QUINTI.

Perſeus ab Æmilio Paullo in Samothrace captus eſt. Cum Antiochus, Syriæ rex, Ptolemæum & Cleopatram, Ægypti reges obſideret, & miſſis ad eum a ſenatu legatis, qui juberent, ab obſidione ſocii regis abſiſteret, editiſque mandatis conſideraturum ſe ille, quid faciendum eſſet, reſpondiſſet; unus ex legatis Popillius virga regem circumſcripſit: juſſitque, antequam circulo excederet, reſponſum daret. qua aſperitate effecit, ut Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum ac regum in ſenatum admiſſæ. Rhodiorum, quia eo bello contra populum Romanum fuerant, excluſa. poſtero die, cum de eo quæreretur, ut iis bellum indiceretur, cauſam in ſenatu patriæ ſuæ legati egerunt. nec tanquam hoſtes, nec tanquam ſocii dimiſſi. Macedonia in provinciæ formam redacta eſt. Æmilius Paullus, repugnantibus militibus ejus propter minorem prædam, & contradicente Ser. Sulpicio

Galba, triumphavit: & Persen cum tribus filiis ante currum duxit. cujus triumphi lætitia ne solida ei contingeret, duorum filiorum funeribus insignita est: quorum alterius mors patris triumphum præcessit, alterius secuta est. Lustrum conditum est a censoribus. Censa sunt civium capita trecenta duodecim millia, octingenta quinque. Prusias, Bithyniæ rex, Romam, ut senatui gratularetur ob victoriam ex Macedonia partam, venit; & Nicomedem filium senatui commendavit. Rex, plenus adulationis, libertum se populi Romani dicebat.

I. VICTORIÆ nuntii, Q. Fabius & L. Lentulus & Q. Metellus, quanta potuit adhiberi festinatio, celeriter Romam cum venissent, præcerptam tamen ejus rei lætitiam invenerunt. Quarto post die, quam cum rege est pugnatum, cum in circo ludi fierent, murmur repente populi tota spectacula pervasit, *pugnatum in Macedonia, & devictum regem esse.* Dein fremitus increbuit: postremo clamor plaususque, velut certo nuntio victoriæ allato, est exortus. Mirari magistratus, & quærere auctorem repentinæ lætitiæ: qui postquam nullus erat, evanuit quidem tanquam incertæ rei gaudium; omen tamen lætum insidebat animis. Quod postquam veris nuntiis Fabii Lentulique & Metelli adventu firmatum est, cum victoria ipsa, tum augurio animorum suorum, lætabantur. Et aliter traditur circensis turbæ non minus similis veri lætitia. Ante diem decimum Kalendas Octobres, ludorum Romanorum secundo die, C. Licinio consuli, ad quadrigas mittendas escendenti, tabellarius, qui se ex Macedonia venire diceret, * laureatas literas dici-

tur: quadrigis miſſis, conſul currum conſcendit: &, cum per circum reveheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo oſtendit. Quibus conſpectis, repente immemor ſpectaculi populus in medium decurrit. eo ſenatum conſul vocavit, recitatiſque tabellis, ex auctoritate Patrum pro foris publicis denuntiavit populo: *L. Æmilium collegam ſignis collatis cum rege Perſeo pugnaſſe. Macedonum exercitum cæſum fuſumque. Regem cum paucis fugiſſe. civitates omnes Macedoniæ in ditionem populi Romani veniſſe.* His auditis, clamor cum ingenti plauſu ortus: ludis relictis, domos magna pars hominum ad conjuges liberoſque lætum nuntium portabant. Tertius decimus dies erat ab eo, quo in Macedonia pugnatum eſt.

II. Poſtero die ſenatus in curia habitus, ſupplicationeſque decretæ, & ſenatuſconſultum factum eſt, ut conſul, quos, præter milites ſocioſque navales, conjuratos haberet, dimitteret. de militibus ſociiſque navalibus dimittendis referretur, cum legati ab L. Æmilio conſule, a quibus præmiſſus tabellarius eſſet, *. Ante diem ſextum Kalendas Octobres, hora fere ſecunda, legati urbem ingreſſi ſunt, ingentem ſecum occurrentium, quacunque ibant, proſequentiumque trahentes turbam, in forum ad tribunal perrexerunt. Senatus forte in curia erat: eo legatos conſul introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent, *quantæ regiæ copiæ peditum equitumque fuiſſent, quot millia ex his cæſa, quot capta forent; quam paucorum militum jactura tanta hoſtium ſtrages facta; quam cum paucis*

rex fugisset: existimari Samothraciam petiturum, paratam classem ad persequendum esse: neque terra, neque mari elabi posse. eadem hæc paulo post in concionem traducti exposuerunt, renovataque lætitia, cum consul edixisset, *ut omnes ædes sacræ aperirentur*, pro se quisque ex concione ad gratias agendas ire Diis; ingentique turba, non virorum modo, sed etiam feminarum, conferta tota urbe Deorum immortalium templa. Senatus, revocatus in curiam, supplicationes, ob rem egregie gestam ab L. Æmilio consule, in quinque dies circa omnia pulvinaria decrevit, hostiisque majoribus sacrificari jussit. Naves, quæ in Tiberi paratæ instructæque stabant, ut, si rex posset resistere, in Macedoniam mitterentur, subduci, & in navalibus collocari: socios navales, dato annuo stipendio, dimitti, & cum his omnes, qui in consulis verba juraverant: & quod militum Corcyræ, Brundisii ad mare superum, aut in agro Larinati esset, (omnibus his locis dispositus exercitus fuerat, cum quo, si res posceret, C. Licinius collegæ ferret opem) hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro concione populi indicta est, ex ante diem quintum Idus Octobres cum eo die in quinque dies.

III. Ex Illyrico duo legati, C. Licinius Nerva & P. Decius, nuntiarunt, *exercitum Illyriorum cæsum: Gentium regem captum, in ditione populi Romani & Illyricum esse.* Ob eas res, gestas ductu auspicioque L. Anicii prætoris, senatus in triduum supplicationes decrevit, ut Latinæ edictæ a consule sunt in ante quartum & tertium & pridie Idus

Novembres. Tradidere quidam, legatos Rhodios, nondum miſſos, poſt victoriam nuntiatam, velut ad ludibrium ſtolidæ ſuperbiæ, in ſenatum vocatos eſſe. Ibi Ageſipolim principem eorum ita locutum: *Miſſos eſſe legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos & Perſea faciendam; quod id bellum grave atque incommodum Græciæ omni, ſumtuoſum ac damnoſum ipſis Romanis eſſet. Fortunam perbene feciſſe, quando, finito aliter bello, gratulandi ſibi de victoria egregia Romanis opportunitatem dediſſet.* Hæc ab Rhodio dicta. Reſponſum ab ſenatu eſſe, *Rhodios nec utilitatum Græciæ, neque cura impenſarum populi Romani, ſed pro Perſeo legationem eam miſiſſe. Nam, ſi ea fuiſſet cura, quæ ſimularetur, tum mittendos legatos fuiſſe, cum Perſeus, in Theſſaliam exercitu inducto, per biennium Græcas urbes, alias obſideret, alias denuntiatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rhodiis mentionem factam. Poſtquam ſuperatos ſaltus tranſgreſſoſque in Macedoniam Romanos audirent, & incluſum teneri Perſea, tunc Rhodios legationem miſiſſe, non ad ullam aliam rem, quam ad Perſea ex imminenti periculo eripiendum.* cum hoc reſponſo legatos dimiſſos.

IV. Per eoſdem dies & M. Marcellus, ex provincia Hiſpania decedens, Marcolica nobili urbe capta, decem pondo auri, & argenti ad ſummam ſeſtertii decies in ærarium retulit. Paullus Æmilius conſul, cum caſtra, ut ſupra dictum eſt, ad Siras terræ Odomanticæ haberet, cum literas ab rege Perſeo per ignobiles tres legatos cerneret, & ipſe illacrimaſſe dicitur ſorti humanæ: quod, qui paulo

ante, non contentus regno Macedoniæ, Dardanos Illyriosque oppugnasset, Bastarnarum excivisset auxilia, is tum, amisso exercitu, extorris regno, in parvam insulam compulsus, supplex, fani religione, non viribus suis, tutus esset. Sed postquam, *Regem Persea consuli Paullo salutem*, legit; miserationem omnem stultitia ignorantis fortunam suam exemit. Itaque quanquam in reliqua parte literarum minime regiæ preces erant, tamen sine responso ac sine literis ea legatio dimissa est. Sensit Perseus, cujus nominis obliviscendum victo esset: itaque alteræ literæ cum privati nominis titulo missæ, & petiere, & impetravere, ut aliqui ad eum mitterentur, cum quibus loqui de statu & conditione suæ fortunæ posset. Missi sunt tres legati, P. Lentulus, A. Postumius Albinus, A. Antonius. Nihil ea legatione perfectum est, Perseo regium nomen omni vi amplectente, Paullo, ut se suaque omnia in fidem & clementiam populi Romani permitteret, contendente.

V. Dum hæc aguntur, classis Cn. Octavii Samothracam est appulsa. Is quoque, præsenti admoto terrore, modo minis, modo spe perlicere, ut se traderet, cum conaretur; adjuvit in hoc eum res, seu casu contracta, seu consilio. L. Atilius illustris adolescens, cum in concione esse populum Samothracum animum advertisset, a magistratibus petiit, ut sibi paucis alloquendi populi potestatem facerent. Permisso, *Utrum nos, hospites Samothraces, vere accepimus, an falso, sacram hanc insulam, & augusti totam atque inviolati soli esse?* Cum cre-

ditæ ſanctitati aſſentirentur omnes, *Cur igitur*, inquit, *pollutam homicida ſanguine regis Eumenis violavit? &, cum omnis præfatio ſacrorum eos, quibus non ſint puræ manus, ſacris arceat, vos penetralia veſtra contaminari cruento latronis corpore ſinetis?* Nobilis fama erat, apud omnes Græciæ civitates, Eumenis regis per Evandrum Delphis prope perpetrata cædes. Itaque, præterquam quod in poteſtate Romanorum ſeſe inſulamque totam & templum cernebant eſſe, ne immerito quidem ea ſibi exprobrari rati, Theondam, qui ſummus magiſtratus apud eos erat, (regem ipſi appellant) ad Perſea mittunt, qui nuntiaret, *Argui cædis Evandrum Cretenſem. eſſe autem judicia apud ſeſe more majorum comparata de iis, qui inceſtas manus intuliſſe intra terminos ſacratos templi dicantur. Si confideret Evander, innoxium ſe rei capitalis argui, veniret ad cauſam dicendam: ſi committere ſe judicio non auderet, liberaret religione templum, ac ſibimet ipſe conſuleret.* Perſeus, evocato Evandro, *judicium ſubeundi nullo pacto auctor eſſe: nec cauſa, nec gratia parem fore.* Suberat & ille metus, ne damnatus auctorem ſe nefandi facinoris protraheret. *reliqui quid eſſet, niſi ut fortiter moriatur?* Nihil palam abnuere Evander: ſed cum, veneno ſe malle mori, quam ferro, dixiſſet; occulte fugam parabat. quod cum renuntiatum regi eſſet, metuens, ne, tanquam a ſe ſubtracto pœnæ reo, iram Samothracum in ſe converteret, interfici Evandrum juſſit. Qua perpetrata temere cæde, ſubiit extemplo animum, in ſe nimirum receptam labem, quæ Evandri fuiſſet: ab illo Delphis vulneratum

Eumenem, ab ſe Samothracæ Evandrum occiſum. ita duo ſanctiſſima in terris templa, ſe uno auctore, ſanguine humano violata. Hujus rei crimen, corrupto pecunia Theonda, avertitur, ut renuntiaret populo, Evandrum ſibi ipſum mortem conſciſſe.

VI. Ceterum tanto facinore in unicum relictum amicum, ab ipſo per tot caſus expertum, proditumque, quia non prodiderat, omnium ab ſe abalienavit animos. Pro ſe quiſque tranſire ad Romanos: fugæque conſilium capere ſolum prope relictum coegerunt: Oroandemque Cretenſem, cui nota Thraciæ ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat, ut ſe ſublatum in lembum ad Cotym deveheret. Demetrium eſt portus in promontorio quodam Samothracæ: ibi lembus ſtabat. Sub occaſum ſolis deferuntur, quæ ad uſum neceſſaria erant: defertur & pecunia, quanta clam deferri poterat. Rex ipſe nocte media, cum tribus conſciis fugæ, per poſticum ædium in propinquum cubiculo hortum, atque inde, maceriam ægre tranſgreſſus, ad mare pervenit. Oroandes jam tum, dum pecunia deferretur, primis tenebris ſolverat navem, ac per altum Cretam petebat. Poſtquam in portu navis non inventa eſt, vagatus Perſeus aliquamdiu in litore, poſtremo timens lucem jam appropinquantem, in hoſpitium redire non auſus, in latere templi prope angulum obſcurum delituit. Pueri regii apud Macedonas vocabantur principum liberi, ad miniſterium electi regis: ea cohors, perſecuta regem fugientem, ne tum quidem abſcedebat, donec juſſu Cn. Octavii pronuntiatum eſt per

præconem, *Regios pueros Macedonasque alios, qui Samothracæ essent, si transirent ad Romanos, incolumitatem, libertatemque & sua omnia servaturos, quæ aut secum haberent, aut in Macedonia reliquissent.* Ad hanc vocem transitio omnium facta est, nominaque dabant ad C. Postumium tribunum militum. Liberos quoque parvos regios Ion Thessalonicensis Octavio tradidit: nec quisquam, præter Philippum, maximum natu e filiis, cum rege relictus. Tum sese filiumque Octavio tradidit; fortunam Deosque, quorum in templo erant, nulla ope supplicem juvantes, accusans. In prætoriam navem imponi jussus: eodem & pecunia, quæ superfuit, delata est: extemploque classis Amphipolim repetit. Inde Octavius regem in castra ad consulem misit, præmissis literis, ut in potestate eum esse & adduci sciret.

VII. Secundam eam Paullus, sicut erat, victoriam ratus, victimas cecidit eo nuntio; &, consilio advocato, literas prætoris cum recitasset, Q. Ælium Tuberonem obviam regi misit: ceteros manere in prætorio frequentes jussit. Non alias ad ullum spectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum ætate Syphax rex captus in castra Romana adductus erat: præterquam quod nec sua, nec gentis fama comparandus, tunc quoque accessio Punici belli fuerat, sicut Gentius Macedonici. Perseus caput belli erat: nec ipsius tantum, patris avique, quos sanguine ac genere contingebat, fama conspectum eum efficiebat, sed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictus illo Per-

ſeus ingreſſus eſt caſtra, nullo ſuorum alio comite, qui ſocius calamitatis miſerabiliorem eum faceret. progredi præ turba occurrentium ad ſpectaculum non poterat, donec conſul lictores miſiſſet, qui ſubmovendo iter ad prætorium facerent. Conſurrexit conſul, &, juſſis ſedere aliis, progreſſuſque paulum, introeunti regi dextram porrexit. ſubmittentemque ſe ad pedes ſuſtulit: nec attingere genua paſſus, introductum in tabernaculum adverſus advocatos in conſilium conſidere juſſit.

VIII. Prima percontatio fuit, *qua ſubactus injuria contra populum Romanum bellum tam infeſto animo ſuſcepiſſet, quo ſe regnumque ſuum ad ultimum diſcrimen adduceret?* Cum, reſponſum exſpectantibus cunctis, terram intuens, diu tacitus fleret, rurſum conſul: *Si juvenis regnum accepiſſes, minus equidem mirarer, ignoraſſe te, quam gravis aut amicus, aut inimicus eſſet populus Romanus. nunc vero, cum & bello patris tui, quod nobiſcum geſſit, interfuiſſes, & pacis poſtea, quam cum ſumma fide adverſus eum coluimus, meminiſſes, quod conſilium, quorum & vim bello, & fidem in pace expertus eſſes, cum iis tibi bellum eſſe, quam pacem, malle?* Nec interrogatus, nec accuſatus cum reſponderet: *Utcunque tamen hæc, ſive errore humano, ſeu caſu, ſeu neceſſitate inciderunt, bonum animum habe: multorum regum, populorum caſibus, cognita populi Romani clementia non modo ſpem tibi, ſed prope certam fiduciam ſalutis, præbet.* Hæc Græco ſermone Perſeo: Latine deinde ſuis, *Exemplum inſigne cernitis*, inquit, *mutationis rerum humanarum. Vobis hoc præcipue dico, juvenes. ideo in*

ſecundis rebus nihil in quemquam ſuperbe ac violenter conſulere decet, nec præſenti credere fortunæ; cum, quid veſper ferat, incertum ſit. Is demum vir erit, cujus animum nec proſpera flatu ſuo efferet, nec adverſa infringet. Conſilio dimiſſo, tuendi cura regis Q. Ælio mandatur. Eo die & invitatus ad conſulem Perſeus, & alius omnis ei honos habitus eſt, qui haberi in tali fortuna poterat.

IX. Exercitus deinde in hiberna dimiſſus eſt. maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquæ urbes acceperunt. Hic finis belli, cum quadriennium continuum bellatum eſſet, inter Romanos ac Perſea fuit: idemque finis incliti per Europæ plerumque atque Aſiam omnem regni. Viceſimum ab Carano, qui primus regnavit, Perſea numerabant. Perſeus, Q. Fulvio, L. Manlio conſulibus, regnum accepit: a ſenatu rex eſt appellatus, M. Junio, A. Manlio conſulibus: regnavit undecim annos. Macedonum obſcura admodum fama uſque ad Philippum Amyntæ filium fuit: inde ac per eum creſcere cum cœpiſſet, Europæ ſe tamen finibus continuit, Græciam omnem & partem Thraciæ atque Illyrici amplexa. Superfudit deinde ſe in Aſiam: & tredecim annis, quibus Alexander regnavit, primum omnia, qua Perſarum prope immenſo ſpatio imperium fuerat, ſuæ ditionis fecit. Arabas hinc Indiamque, qua terrarum ultimus finis Rubrum mare amplectitur, peragravit. tum maximum in terris Macedonum regnum nomenque; inde morte Alexandri diſtractum in multa regna, dum ad ſe quiſque opes rapiunt, lacerantes viribus: a ſummo

culmine fortunæ ad ultimum finem centum quinquaginta annos ſtetit.

X. Victoriæ Romanæ fama cum pervaſiſſet in Aſiam, Antenor, qui cum claſſe lemborum ad Phanas ſtabat, Caſſandriam inde trajecit. C. Popillius, qui ad Delum præſidio navibus Macedoniam petentibus erat, poſtquam debellatum in Macedonia, & ſtatione ſubmotos hoſtium lembos audivit, dimiſſis & ipſe Atticis navibus, ad ſuſceptam legationem peragendam navigare Ægyptum pergit: ut prius occurrere Antiocho poſſet, quam ad Alexandreæ mœnia accederet. Cum præterveherentur Aſiam legati, & Loryma veniſſent, qui portus viginti paulo amplius millia ab Rhodo abeſt, ex adverſo urbi ipſi poſitus; principes Rhodiorum occurrunt (jam enim eo quoque victoriæ fama perlata erat) orantes, *ut Rhodum deveherentur. pertinere id ad famam ſalutemque civitatis, noſcere ipſos omnia, quæ acta eſſent, agerenturque Rhodi, & comperta per ſe, non vulgata fama, Romam referre.* Diu negantes perpulerunt, ut moram navigationis brevem pro ſalute ſociæ urbis paterentur. Poſtquam Rhodum ventum eſt, in concionem quoque eos iidem precibus pertraxerunt. Adventus legatorum auxit potius timorem civitati, quam minuit: omnia enim Popillius, quæ ſinguli univerſique eo bello hoſtiliter dixerant, fecerantque, retulit. &, vir aſper ingenio, augebat atrocitatem eorum, quæ dicerentur, vultu truci & accuſatoria voce: ut, cum propriæ ſimultatis nulla cauſa cum civitate eſſet, ex unius ſenatoris Romani acerbitate, qualis in ſe univerſi ſenatus animus eſſet,

conjectarent. C. Decimii moderatior oratio fuit, qui, *in plerisque eorum, quæ commemorata a Popillio essent, culpam non penes populum, sed penes paucos concitores vulgi esse*, dixit. *eos, venalem linguam habentes, decreta plena regiæ assentationis fecisse: & eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet, quam pœniteret. Quæ omnia, si tamen populo foret, in capita noxiorum versura.* Cum magno assensu auditus est, non magis eo, quod multitudinis noxam elevabat, quam quod culpam in auctores verterat. Itaque cum principes eorum Romanis responderent, nequaquam tamen grata oratio eorum fuit, qui, quæ Popillius objecerat, diluere utcunque conati sunt; quam eorum, qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxæ objiciendis assensi sunt. Decretum igitur extemplo, ut, qui pro Perseo adversus Romanos dixisse quid, aut fecisse, convincerentur, capitis condemnarentur. Excesserunt urbe sub adventu Romanorum quidam, alii mortem sibi consciverunt. Legati, non ultra quam quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiscuntur. Nec eo segniùs judicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur: quam perseverantiam in exsequenda re Decimii lenitas *.

XI. Cum hæc gererentur, Antiochus frustra tentatis mœnibus Alexandriæ abscesserat: ceteraque Ægypto potitus, relicto Memphi majore Ptolemæo, cui regnum quæri suis viribus simulabat, ut victorem mox aggrederetur, in Syriam exercitum abduxit. Nec hujus voluntatis ejus ignarus Ptolemæus, dum conterritum obsidionis metu minorem

fratrem haberet, poſſe ſe recipi Alexandreæ, & ſorore adjuvante, & non repugnantibus fratris amicis, ratus; primum ad ſororem, deinde ad fratrem amicoſque ejus, non prius deſtitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. Suſpectum Antiochum effecerat, quod, cetera Ægypto ſibi tradita, Peluſii validum relictum erat præſidium. apparebat, clauſtra Ægypti teneri, ut, cum vellet, rurſus exercitum induceret: bello inteſtino cum fratre eum exitum fore, ut victor, feſſus certamine, nequaquam par Antiocho futurus eſſet. Hæc, prudenter animadverſa a majore, cum aſſenſu minor frater, quique cum eo erant, acceperunt: ſoror plurimum adjuvit, non conſilio modo, ſed etiam precibus. Itaque, conſentientibus cunctis pace facta, Alexandream recipitur, ne multitudine quidem adverſante: quæ in bello, non per obſidionem modo, ſed etiam poſtquam a mœnibus abſceſſum eſt, quia nihil ex Ægypto ſubvehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. His cum lætari Antiochum conveniens eſſet, ſi reducendi ejus cauſa exercitum Ægyptum induxiſſet, quo ſpecioſo titulo ad omnes Aſiæ & Græciæ civitates, legationibus recipiendis literiſque dimittendis, uſus erat, adeo eſt offenſus, ut multo acrius infeſtiuſque adverſus duos, quam ante adverſus unum, pararet bellum. Cyprum extemplo claſſem miſit: ipſe, primo vere cum exercitu Ægyptum petens, in Cœlen Syriam proceſſit. Circa Rhinocolura Ptolemæi legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepiſſet, petentibuſque, ut ſuum munus tueretur, & diceret potius,

quid fieri vellet, quam, hoſtis ex ſocio factus, vi atque armis ageret, reſpondit: *Non aliter neque claſſem revocaturum, neque exercitum reducturum, niſi ſibi & tota Cypro, & Peluſio, agroque, qui circa Peluſiacum oſtium Nili eſſet, cederet:* diemque præſtituit, intra quam de conditionibus peractis reſponſum acciperet.

XII. Poſtquam dies data induciis præteriit, * navigantibus oſtio Nili ad Peluſium, per deſerta Arabiæ * ad Memphim incolebant, & ab ceteris Ægyptiis, partim voluntate, partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus deſcendit. Ad Leuſinem tranſgreſſo flumen, qui locus quatuor millia ab Alexandria abeſt, legati Romani occurrerunt. quos cum advenientes ſalutaſſet, dextramque Popillio porrigeret; tabellas ei Popillius ſcriptum habentes tradit, atque omnium primum id legere jubet. quibus perlectis, cum ſe conſideraturum, adhibitis amicis, quid faciendum ſibi eſſet, dixiſſet; Popillius, pro cetera aſperitate animi, virga, quam in manu gerebat, circumſcripſit regem: ac, *Priuſquam hoc circulo excedas*, inquit, *redde reſponſum, ſenatui quod referam.* Obſtupefactus tam violento imperio parumper cum hæſitaſſet, *Faciam*, inquit, *quod cenſet ſenatus.* Tum demum Popillius dextram regi, tanquam ſocio atque amico, porrexit. Die deinde finita cum exceſſiſſet Ægypto Antiochus, legati, concordia etiam auctoritate ſua inter fratres firmata, inter quos vixdum convenerat, pars Cyprum navigant: & inde, quæ jam viceret prœlio Ægyptias naves, claſſem Antiochi dimittunt. Clara

ea per gentes legatio fuit, quod haud dubie ademta Antiocho Ægyptus habenti jam, redditumque patrium regnum ſtirpi Ptolemæi fuerat. Conſulum ejus anni, ſicut alterius clarus conſulatus inſigni victoria, ita alterius obſcura fama, quia materiam res gerendi non habuit. Jam primum cum legionibus ad conveniendum diem dixit, non auſpicato templum intravit. vitio diem dictam eſſe augures, cum ad eos relatum eſt, decreverunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Siciminam & Papinum ſtativa habuit: deinde circa eadem loca cum ſociis nominis Latini hibernabat: legiones Romanæ, quod vitio dies exercitui ad conveniendum dicta erat, Romæ manſerant. Et prætores, præter C. Papirium Carbonem, cui Sardinia evenerat, in provincias iere. eum jus dicere Romæ (nam eam quoque ſortem habebat) inter cives & peregrinos Patres cenſuerant.

XIII. Et Popillius & ea legatio, quæ miſſa ad Antiochum erat, Romam rediit: retulit, controverſias inter reges ſublatas eſſe, exercitumque ex Ægypto in Syriam reductum. Poſt ipſorum regum legati venerunt: Antiochi legati, referentes, *Omni victoria potiorem pacem regi, quæ ſenatui placuiſſet, viſam: eumque haud ſecus, quam Deorum imperio, legatorum Romanorum juſſis paruiſſe.* Gratulati deinde victoriam ſunt, *ad quam ſumma ope, ſi quid imperatum foret, affuturum regem fuiſſe.* Ptolemæi legati, communi nomine regis & Cleopatræ, gratias egerunt, *Plus eos ſenatui populoque Romano, quam parentibus ſuis, plus, quam Diis immortalibus, debere:*

per quos obſidione miſerrima liberati eſſent, regnum patrium prope amiſſum recepiſſent. Reſponſum ab ſenatu eſt: *Antiochum recte atque ordine feciſſe, quod legatis paruiſſet, gratumque id eſſe ſenatui populoque Romano.* Regibus Ægypti, Ptolemæo Cleopatræque: *ſi quid per ſe boni commodique eveniſſet, id magnopere ſenatum lætari: daturumque operam, ut regni ſui maximum ſemper præſidium poſitum eſſe in fide populi Romani ducant.* Munera legatis ut ex inſtituto mittenda curaret, C. Papirio prætori mandatum. Literæ deinde Macedonia allatæ, quæ victoriæ lætitiam geminarent: *Perſea regem in poteſtatem conſulis veniſſe.* Dimiſſis legatis, diſceptatum inter Piſanos Lunenſeſque legatos: Piſanis querentibus, agro ſe a colonis Romanis pelli; Lunenſibus affirmantibus, eum, de quo agatur, a triumviris agrum ſibi aſſignatum eſſe. Senatus, qui de finibus cognoſcerent ſtatuerentque, quinqueviros miſit, Q. Fabium Buteonem, P. Cornelium Blaſionem, Ti. Sempronium Muſcam, L. Nævium Balbum, C. Appulejum Saturninum. Et ab Eumene & ab Attalo & ab Athenæo fratribus, communis legatio de victoria gratulatum venit. Et Maſgabæ, regis Maſiniſſæ filio, Puteolis navem egreſſo, præſto fuit, obviam miſſus cum pecunia, L. Manlius quæſtor, qui Romam eum publico ſumtu perduceret. Advenienti extemplo ſenatus datus eſt. Is adoleſcens ita locutus eſt, ut, quæ rebus grata erant, gratiora verbis faceret. Commemoravit, *quot pedites equiteſque, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater ſuus in Macedoniam miſiſſet. Sed duas res ei rubori fuiſſe: unam, quod rogaſſet*

eum per legatos ſenatus, quæ ad bellum opus eſſent, & non imperaſſet; alteram, quod pecuniam ei pro frumento miſiſſet. Maſiniſſam meminiſſe, regnum a populo Romano partum auctumque & multiplicatum habere: uſu regni contentum ſcire, dominium & jus eorum, qui dederint, eſſe. Sumere itaque eoſdem, non ſe rogare, æquum eſſe, neque emere ea, ex fructibus agri ab ſe dati quæ ibi proveniant. Id Maſiniſſæ ſatis eſſe, & fore, quod populo Romano ſupereſſet. Cum iis mandatis a patre profectum poſtea conſecutos equites, qui devictam Macedoniam nuntiarent, gratulatumque ſenatui juberent indicare, tantæ eam rem lætitiæ patri ſuo eſſe, ut Romam venire velit, Jovique optimo maximo in Capitolio ſacrificare, & grates agere: id, niſi moleſtum ſit, ut ei permittatur, ab ſenatu petere.

XIV. Reſponſum regulo eſt: *Facere patrem ejus Maſiniſſam, quod virum gratum bonumque facere deceat, ut pretium honoremque debito beneficio addat. Et populum Romanum ab eo, bello Punico, forti fidelique opera adjutum; & illum, favente populo Romano, regnum adeptum; æquitate ſua poſtea trium regum bellis deinceps omnibus functum officiis. Victoria vero populi Romani lætari eum regem mirum non eſſe, qui ſortem omnem fortunæ regnique ſui cum rebus Romanis immiſcuiſſet. Grates Diis pro populi Romani victoria apud ſuos penates ageret; Romæ filium pro eo acturum. Gratulatum quoque ſatis ſuo ac patris nomine eſſe. Ipſum relinquere regnum, & Africa excedere, præterquam quod illi inutile eſſet, non eſſe e republica populi Romani, ſenatum cenſere.* Petenti Maſgabæ, ut Hanno Hamilcaris filius obſes in locum * exigeret,

Munera ex ſenatuſconſulto emere regulo quæſtor juſſus ex centum pondo argenti, & proſequi eum Puteolos, omnemque ſumtum, quoad in Italia eſſet, præbere, & duas naves conducere, quibus ipſe comiteſque regis in Africam deveherentur: & comitibus omnibus, liberis ſerviſque, veſtimenta data. Haud ita multo poſt de altero Maſiniſſæ filio Miſagene literæ allatæ ſunt, *miſſum eum ab L. Paullo poſt devictum Perſea in Africam cum equitibus ſuis; navigantem, diſperſa claſſe in Hadriatico mari, Brundiſium tribus navibus ægrum delatum.* Ad eum cum iiſdem muneribus, quæ data Romæ fratri ejus erant, L. Stertinius quæſtor Brundiſium miſſus: juſſuſque curare, ut ædes hoſpi-

*
* *

XV. *** in quatuor urbanas tribus deſcripti erant libertini, præter eos, quibus filius quinquenni major ex ſenatuſconſulto eſſet. Eos, ubi proximo luſtro cenſi eſſent, cenſeri juſſerunt: & eos, qui prædium prædiave ruſtica pluris ſeſtertiûm triginta millium haberent, cenſendi jus factum eſt. Hoc cum ita ſervatum eſſet, negabat Claudius, *ſuffragii lationem injuſſu populi cenſorem cuiquam homini, nedum ordini univerſo, adimere poſſe. Neque enim, ſi tribu movere poſſet, quod ſit nihil aliud, quam mutare jubere tribum, ideo omnibus quinque & triginta tribubus emovere poſſe; id eſt, civitatem libertatemque eripere; non, ubi cenſeatur, finire, ſed cenſu excludere.* Hæc inter ipſos diſceptata: poſtremo eo deſcenſum eſt, ut ex quatuor urbanis tribubus

unam palam in atrio Libertatis ſortirentur, in quam omnes, qui ſervitutem ſerviſſent, conjicerent. Eſquilinæ ſors exiit: in ea Ti. Gracchus pronuntiavit, libertinos omnes cenſeri placere. Magno ea res honori cenſoribus apud ſenatum fuit. gratiæ actæ & Sempronio, qui in bene cœpto perſeveraſſet; & Claudio, qui non impediſſet. Plures, quam a ſuperioribus, & ſenatu emoti ſunt, & equos vendere juſſi. omnes iidem ab utroque & tribu remoti, & ærarii facti: neque ullius, quem alter notaret, ab altero levata ignominia. Petentibus, ut ex inſtituto ad ſarta tecta exigenda, & ad opera, quæ locaſſent, probanda, anni & bimenſis tempus prorogaretur, Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in ſenatum, interceſſit. Eodem anno C. Cicerejus ædem in monte Albano dedicavit quinquennio poſt, quam vovit. Flamen Martialis inauguratus eſt eo anno L. Poſtumius Albinus.

XVI. Q. Ælio, M. Junio conſulibus de provinciis referentibus, cenſuere Patres, duas provincias Hiſpaniam rurſus fieri, quæ una per bellum Macedonicum fuerat: & Macedoniam Illyricumque eoſdem, L. Paullum & L. Anicium, obtinere, donec de ſententia legatorum & res bello turbatas, & ſtatum alium ejus regni formando compoſuiſſent. Conſulibus Piſæ & Gallia decretæ cum binis legionibus peditum, & equitum quadringentenis. Prætorum ſortes fuere, Q. Caſſii urbana, M'. Juventii Thalnæ inter peregrinos, Ti. Claudii Neronis Sicilia, Cn. Fulvii Hiſpania citerior, C. Licinii Nervæ ulterior. A. Manlio Torquato Sardinia obvenerat,

nequiit ire in provinciam, ad res capitales quærendas ex ſenatuſconſulto retentus. De prodigiis deinde nuntiatis ſenatus eſt conſultus. Ædes Deorum Penatium in Velia de cœlo tacta erat: & in oppido Minervio duæ portæ & muri aliquantum. Anagniæ terra pluerat; & Lanuvii fax in cœlo viſa erat; & Calatiæ in publico agro M. Valerius civis Romanus nuntiabat, e foco ſuo ſanguinem per triduum & duas noctes manaſſe. Ob id maxime decemviri libros adire juſſi, ſupplicationem in diem unum populo edixerunt, & quinquaginta capris in foro ſacrificaverunt. & aliorum prodigiorum cauſa diem alterum ſupplicatio circa omnia pulvinaria fuit, & hoſtiis majoribus ſacrificatum eſt, & urbs luſtrata. Inde, quod ad honorem Deûm immortalium pertineret, decrevit ſenatus, *Ut, quoniam perduelles ſuperati, Perſeus & Gentius reges cum Macedonia atque Illyrico in poteſtate populi Romani eſſent, ut, quanta dona, Ap. Claudio, M. Sempronio conſulibus, ob devictum Antiochum regem data ad omnia pulvinaria eſſent, tanta Q. Caſſius & M'. Juventius prætores curarent danda.*

XVII. Legatos deinde, quorum de ſententia imperatores L. Paullus, L. Anicius componerent res, decreverunt decem in Macedoniam, quinque in Illyricum. In Macedoniam ſunt hi nominati, A. Poſtumius Luſcus, C. Claudius, ambo cenſorii, C. Licinius Craſſus, collega in conſulatu Paulli; tum prorogato imperio provinciam Galliam habebat. His conſularibus addidere Cn. Domitium Ahenobarbum, Ser. Cornelium Sullam, L. Junium,

C. Antistium Labeonem, T. Numisium Tarquiniensem, A. Terentium Varronem. In Illyricum autem hi nominati, P. Ælius Ligus consularis, C. Cicerejus, & Cn. Bæbius Tamphilus, (hic priore anno, Cicerejus multis ante annis prætor fuerat) P. Terentius Tusciveicanus, P. Manilius. Moniti deinde consules a Patribus, ut, quoniam alterum ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliam oporteret, primo quoque tempore provincias aut compararent inter se, aut sortirentur, sortiti sunt. M. Junio Pisæ obvenerunt, (quem prius, quam in provinciam iret, legationes, quæ undique Romam gratulatum convenerunt, introducere in senatum placuit) Q. Ælio Gallia. Ceterum quanquam tales viri mitterentur, quorum de consilio sperari posset, imperatores nihil indignum nec clementia nec gravitate populi Romani decreturos esse, tamen in senatu quoque agitata est summa consiliorum, ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent.

XVIII. *Omnium primum liberos esse* placebat *Macedonas atque Illyrios, ut omnibus gentibus appareret, arma populi Romani non liberis servitutem, sed contra servientibus libertatem afferre; ut & in libertate gentes quæ essent, tutam eam sibi perpetuamque sub tutela populi Romani esse, &, quæ sub regibus viverent, & in præsens tempus mitiores eos justioresque respectu populi Romani habere se, &, si quando bellum cum populo Romano regibus fuisset suis, exitum ejus victoriam Romanis, sibi libertatem allaturum crederent. Metalli quoque Macedonici, quod ingens vectigal erat,*

locationesque prædiorum rusticorum tolli placebat. *nam neque sine publicano exerceri posse; &, ubi publicanus est, ibi aut jus publicum vanum, aut libertatem sociis nullam esse. Ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse. ubi in medio præda administrantibus esset, ibi nunquam causas seditionum & certaminis defore. Commune concilium gentis esset, ne improbum vulgus a senatu aliquando libertatem salubri moderatione datam ad licentiam pestilentem traheret. In quatuor regiones describi Macedoniam, ut suum quæque concilium haberet*, placuit; *& dimidium tributi, quam quod regibus ferre soliti erant, populo Romano pendere.* Similia his & in Illyricum mandata. cetera ipsis imperatoribus legatisque relicta, in quibus præsens tractatio rerum certiora subjectura erat consilia.

XIX. Inter multas regum gentiumque & populorum legationes Attalus, frater regis Eumenis, maxime convertit in se omnium oculos animosque. exceptus enim est ab his, qui simul eo bello militaverunt, haud paulo benignius, quam si ipse rex Eumenes venisset. Adduxerant eum duæ in speciem honestæ res: una, gratulatio, conveniens in ea victoria, quam ipse adjuvisset: altera, querimonia Gallici tumultus, Advertæque gladiis regnum in dubium adductum esse. Suberat & secreta spes honorum præmiorumque ab senatu, quæ vix salva pietate ejus contingere poterant. erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem ejus elicerent: *Eam opinionem de Attalo & Eumene Romæ esse, tanquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Persi fido*

socio. Itaque vix statui posse, utrum, quæ pro se, an, quæ contra fratrem petiturus esset, ab senatu magis impetrabilia forent: adeo universos omnia & huic tribuere, & illi vero negare. Eorum hominum (ut res docuit) Attalus erat, qui, quantum spes spopondisset, cuperent, ni unius amici prudens monitio velut frenos animo ejus, gestienti secundis rebus, imposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad id ipsum a non securo Eumene Romam missus, speculator rerum, quæ a fratre agerentur, monitorque fidus, si decedi fide vidisset. Is, ad occupatas jam aures sollicitatumque jam animum cum venisset, aggressus tempestivis temporibus rem prope prolapsam restituit, *aliis alia regna crevisse rebus*, dicendo: *regnum eorum novum, nullis vetustis fundatum opibus, fraterna stare concordia: quod unus nomen regium & præcipuum capitis insigne gerat, omnes fratres regnent. Attalum vero, quia ætate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo solum, quia tantas præsentes ejus opes cernat, sed quod haud ambiguum propediem regnaturum eum infirmitate ætateque Eumenis esset, nullam stirpem liberûm habentis:* (necdum enim agnoverat eum, qui postea regnavit.) *Quid attineret vim afferri rei, sua sponte mox ad eum venturæ? Accessisse etiam novam tempestatem regno tumultus Gallici, cui vix consensu & concordia regum resisti queat. Si vero ad externum bellum domestica seditio adjiciatur, sisti non posse; nec aliud eum, quam, ne frater in regno moriatur, sibi ipsi spem propinquam regni erepturum. Si utraque gloriosa res esset, & servasse fratri regnum, & eripuisse; servati tamen regni, quæ juncta pietati sit, potiorem laudem*

fuisse. Sed enimvero cum detestabilis altera res & proxima parricidio sit, quid ad deliberationem dubii superesse? Utrum enim partem regni petiturum esse, an totum erepturum? si partem; ambo infirmos, distractis viribus, & omnibus injuriis obnoxios fore: si totum; privatumne ergo majorem fratrem, an exsulem illa ætate, illa corporis infirmitate, an ultimum mori jussurum? Egregium enim (ut fabulis traditus impiorum fratrum eventus taceatur) Persei exitum videri, qui ex fraterna cæde raptum diadema in templo Samothracum, velut præsentibus Diis exigentibus pœnas, ad pedes victoris hostis prostratus posuerit. Eos ipsos, qui, non illi amici, sed Eumeni infesti, stimulent eum, pietatem constantiamque laudaturos, si fidem ad ultimum fratri præstitisset.

XX. Hæc plus valuere in Attali animo. Itaque introductus in senatum, gratulatus victoriam, & sua merita eo bello fratrisque, si qua erant, & Gallorum defectionem, quæ nuper ingenti motu facta erat, exposuit. Petiit, ut legatos mitteret ad eos, quorum auctoritate ab armis avocarentur. His pro regni utilitate editis mandatis, Ænum sibi & Maroneam petiit. Ita destituta eorum spe, qui, fratre accusato, partitionem regni petiturum crediderant, curiam excessit. Ut raro alias quisquam, rex aut privatus, tanto favore tantoque omnium assensu est auditus; omnibus honoribus muneribusque, & præsens est cultus, & proficiscentem prosecuti sunt. Inter multas Asiæ Græciæque legationes Rhodiorum maxime legati civitatem converterunt. nam cum primo in veste candida visi essent, quod gratulantes decebat, &, si sordidam vestem habuissent,

lugentium Persei casum præbere speciem poterant; postquam consulti ab M. Junio consule Patres, stantibus in comitio legatis an locum, lautia, senatumque darent, nullum hospitale jus in iis servandum censuerunt; egressus e curia consul, cum Rhodii, gratulatum se de victoria purgatumque civitatis crimina dicentes venisse, petissent, ut senatus sibi daretur, pronuntiat: *Sociis & amicis & alia comiter atque hospitaliter præstare Romanos, & senatum dare consuesse: Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum sociorum numero habendi sint.* His auditis, prostraverunt se omnes humi, consulemque & cunctos, qui aderant, orantes, ne nova falsaque crimina plus obesse Rhodiis æquum censerent, quam antiqua merita, quorum ipsi testes essent. Extemplo, veste sordida sumta, domos principum cum precibus ac lacrimis circumibant, orantes, ut prius cognoscerent causam, quam condemnarentur.

XXI. M'. Juventius Thalna prætor, cujus inter cives & peregrinos jurisdictio erat, populum adversus Rhodios incitabat: rogationemque promulgaverat, *Ut Rhodiis bellum indiceretur: & ex magistratibus ejus anni deligerent, qui ad id bellum cum classe mitteretur*, se eum sperans futurum esse. Huic actioni M. Antonius & M. Pomponius tribuni plebis adversabantur. Sed & prætor novo maloque exemplo rem ingressus erat, quod, ante non consulto senatu, non consulibus certioribus factis, de sua unius sententia rogationem ferret, *Vellent, juberentque, Rhodiis bellum indici?* cum antea semper prius senatus de bello consultus esset, deinde ad popu-

lum latum; & tribuni plebis, cum ita traditum esset, ne quis prius intercederet legi, quam privatis suadendi dissuadendique legem potestas facta esset; eoque persæpe evenisset, ut, qui non professi essent se intercessuros, animadversis vitiis legis ex ratione dissuadentium, intercederent; &, qui ad intercedendum venissent, desisterent, victi auctoritatibus suadentium legem. Tum inter prætorem tribunosque omnia intempestive agendi certamen erat. Tribuni festinationem prætoris, ante tempus intercedendo,

* * *

in adventum im-

* * *

XXII. *** *peccaverimusne, adhuc dubium est: pœnas, ignominias omnes jam patimur. Antea, Carthaginiensibus victis, Philippo, Antiocho superatis, cum Romam venissemus, ex publico hospitio in curiam gratulatum vobis, Patres conscripti, ex curia in Capitolium ad Deos vestros dona ferentes; nunc ex sordido deversorio, vix mercede recepti, ac prope hostium more extra urbem manere jussi, in hoc squalore venimus in curiam Romanam Rhodii, quos provinciis nuper Lycia atque Caria, quos præmiis atque honoribus amplissimis donastis. Et Macedonas Illyriosque liberos esse (ut audimus) jubetis, cum servierint, antequam vobiscum bellarent: (nec cujusquam fortunæ invidemus, immo agnoscimus clementiam populi Romani) Rhodios, qui nihil aliud quam quieverunt hoc bello, hostes ex sociis facturi estis? Certe quidem vos estis Romani, qui ideo felicia bella vestra esse, quia justa sint, præ vobis fertis; nec tam exitu eorum, quod vincatis, quam principiis, quod*

non sine causa suscipiatis, gloriamini. Messana in Sicilia oppugnata Carthaginienses, Athenæ oppugnatæ & Græcia in servitutem petita, & adjutus Hannibal pecunia, auxiliis, Philippum hostem fecerunt. Antiochus ipse, ultro ab Ætolis hostibus vestris arcessitus, ex Asia classe in Græciam trajecit; Demetriade, & Chalcide, & saltu Thermopylarum occupato, de possessione imperii vos dejicere conatus. Cum Perseo socii vestri oppugnati, alii interfecti reguli principesque gentium aut populorum, causa belli vobis fuere. Quem tandem titulum nostra calamitas habitura est, si perituri sumus? Nondum segrego civitatis causam a Polyarato & Dinone; civibus nostris, & iis, quos, ut traderemus vobis, adduximus. Si omnes Rhodii æque noxii essemus, quod nostrum in hoc bello crimen esset? Persei partibus favimus; &, quemadmodum Antiochi Philippique bello pro vobis adversus reges, sic nunc pro rege adversus vos stetimus. Quemadmodum soleamus socios juvare, & quam impigre capessere bella, C. Livium, L. Æmilium Regillum interrogate, qui classibus vestris in Asia præfuerunt. Nunquam vestræ naves pugnavere sine nobis. nostra classe pugnavimus semel ad Samum, iterum in Pamphylia adversus Hannibalem imperatorem. quæ victoria nobis eo gloriosior est, quod, cum ad Samum magnam partem navium adversa pugna & egregiam juventutem amisissemus, ne tanta quidem clade territi, iterum ausi sumus regiæ classi ex Syria venienti obviam ire. Hæc non gloriandi causa retuli, (neque enim ea nunc nostra est fortuna) sed ut admonerem, quemadmodum adjuvare socios solerent Rhodii.

XXIII. *Præmia, Philippo & Antiocho devictis;*

amplissima accepimus a vobis. Si, quæ vestra nunc est fortuna Deûm benignitate & virtute vestra, ea Persei fuisset, & præmia petitum ad victorem regem venissemus in Macedoniam, quid tandem diceremus? Pecuniane a nobis adjutum, an frumento? auxiliis terrestribus, an navalibus? quod præsidium tenuisse nos? ubi pugnasse, aut sub illius ducibus, aut per nos ipsos? Si quæreret, ubi miles noster, ubi navis intra præsidia sua fuisset; quid responderemus? Causam fortasse diceremus apud victorem, quemadmodum apud vos dicimus. Hoc enim, legatos utroque de pace mittendo, consecuti sumus, ut ne ab utraque parte gratiam iniremus; ab altera etiam crimen & periculum esset. Quanquam Perseus vere objiceret, id quod vos non potestis, Patres conscripti, nos principio belli misisse ad vos legatos, qui pollicerentur vobis, quæ ad bellum opus essent; navalibus, armis, juventute nostra, sicut prioribus bellis, ad omnia paratos fore. Ne præstaremus, per vos stetit, qui de quacunque causa tum aspernati nostra auxilia estis. Neque fecimus igitur quidquam tanquam hostes, neque bonorum sociorum defuimus officio; sed a vobis prohibiti præstare fuimus. Quid igitur? nihilne factum neque dictum est in civitate vestra, Rhodii, quod nolletis, quo merito offenderetur populus Romanus? Hinc jam non, quod factum est, defensurus sum, (non adeo insanio) sed publicam causam a privatorum culpa segregaturus. Nulla enim est civitas, quæ non & improbos cives aliquando, & imperitam multitudinem semper habeat. Etiam apud vos fuisse audivi, qui assentando multitudini grassarentur: & secessisse aliquando a vobis plebem, nec in potestate vestra rempublicam fuisse. Si hoc in hac

tam bene morata civitate accidere potuit, mirari quiſquam poteſt, aliquos fuiſſe apud nos, qui, regis amicitiam petentes, plebem noſtram conſiliis depravarent? qui tamen nihil ultra valuerunt, quam ut in officio ceſſaremus. Non præteribo id, quod graviſſimum eſt in hoc bello crimen civitatis noſtræ. Legatos eodem tempore & ad vos, & ad Perſea de pace miſimus: quod infelix conſilium furioſus (ut poſtea audivimus) orator ſtultiſſimum fecit: quem ſic locutum conſtat, tanquam C. Popillius legatus Romanus, quem ad ſubmovendos a bello Antiochum & Ptolemæum reges miſiſtis, loqueretur. Sed tamen ea, ſive ſuperbia ſive ſtultitia appellanda eſt, eadem, quæ apud vos, & apud Perſea fuit. Tam civitatum, quam ſingulorum hominum mores ſunt: gentes quoque aliæ iracundæ, aliæ audaces, quædam timidæ: in vinum, in Venerem proniores aliæ ſunt. Athenienſium populum fama eſt celerem & ſupra vires audacem eſſe ad conandum: Lacedæmoniorum cunctatorem, & vix in ea, quibus fidit, ingredientem. Non negaverim, & totam Aſiæ regionem inaniora parere ingenia, & noſtrorum tumidiorem ſermonem eſſe, quod excellere inter finitimas civitates videamur; & id ipſum non tam viribus noſtris, quam veſtris honoribus ac judiciis. Satis quidem & tunc in præſentia caſtigata illa legatio erat, cum tam triſti reſponſo veſtro dimiſſa. ſi tum parum ignominiæ penſum eſt, hæc certe tam miſerabilis ac ſupplex legatio etiam inſolentioris, quam illa fuit, legationis ſatis magnum piaculum eſſet. Superbiam, verborum præſertim, iracundi oderunt, prudentes irrident; utique ſi inferioris adverſus ſuperiorem eſt: capitali pœna nemo unquam dignam judicavit. Id enim-

vero periculum erat, ne Romanos Rhodii contemnerent. Etiam Deos aliqui verbis ferocioribus increpant, nec ob id quemquam fulmine ictum audimus.

XXIV. *Quid igitur superat, quod purgemus, si nec factum hostile ullum nostrum est, & verba tumidiora legati offensionem aurium, non perniciem civitatis, meruerunt? Voluntatis nostræ tacitæ velut litem æstimari vestris inter vos sermonibus audio, Patres conscripti: favisse nos regi, & illum vincere maluisse; ideo bello persequendos esse credunt. Alii vestrum, voluisse quidem nos hoc, non tamen ob id bello persequendos esse: neque moribus, neque legibus ullius civitatis ita comparatum esse, ut, si quis vellet inimicum perire, si nihil fecerit, quo id fiat, capitis damnetur. His, qui nos pœna, non crimine, liberant, gratiam quidem habemus: ipsi nobis hanc dicimus legem; si omnes voluimus, quod arguimur, non distinguimus voluntatem à facto: omnes plectamur. Si alii principum nostrorum vobis, alii regi faverunt; non postulo, ut propter nos, qui partium vestrarum fuimus, regis fautores salvi sint: illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non estis vos illis infestiores, quam civitas ipsa; & hoc qui sciebant, plerique eorum aut profugerunt, aut mortem sibi consciverunt. alii, damnati a nobis, in potestate vestra erunt, Patres conscripti. Ceteri Rhodii, sicut gratiam nullam meriti hoc bello, ita ne pœnam quidem, sumus. Priorum nostrorum benefactorum cumulus hoc, quod nunc cessatum in officio est, expleat. Cum tribus regibus gessistis bella per hos annos. ne plus obsit nobis, quod uno bello cessavimus, quam quod duobus bellis pro vobis pugnavimus. Philippum, Antiochum, Per-*

sea, tanquam tres sententias, ponite. duæ nos absolvunt: una dubia est, ut gravior sit. Illi de nobis si judicarent, damnati essemus. vos judicate, Patres conscripti, sit Rhodus in terris, an funditus deleatur. Non enim de bello deliberatis, Patres conscripti, quod inferre potestis, gerere non potestis; cum nemo Rhodiorum arma adversus vos laturus sit. Si perseverabitis in ira, tempus a vobis petemus, quo hanc funestam legationem domum referamus: omnia libera capita, quidquid Rhodiorum virorum, feminarum est, cum omni pecunia nostra naves conscendemus; ac, relictis penatibus publicis privatisque, Romam veniemus: &, omni auro & argento, quidquid publici, quidquid privati est, in comitio, in vestibulo curiæ vestræ, cumulato, corpora nostra conjugumque ac liberorum vestræ potestati permittemus, hic passuri, quodcunque patiendum erit. procul ab oculis nostris urbs nostra diripiatur, incendatur. Hostes Rhodios esse, Romani judicare possunt: est tamen & nostrum aliquod de nobis judicium, quo nunquam judicabimus nos vestros hostes: nec quidquam hostile, etiam si omnia patiemur, faciemus.

XXV. Secundum talem orationem universi rursus prociderunt, ramosque oleæ supplices jactantes, tandem excitati, curia excesserunt. Tunc sententiæ interrogari cœptæ. Infestissimi Rhodiis erant, qui consules prætoresve aut legati gesserant in Macedonia bellum. Plurimum causam eorum adjuvit M. Porcius Cato; qui, asper ingenio, tum lenem mitemque senatorem egit. Non inseram simulacrum viri copiosi, quæ dixerit, referendo: ipsius oratio scripta exstat, Originum quinto libro inclusa. Rho-

diis reſponſum ita redditum eſt, ut nec hoſtes fierent, nec ſocii permanerent. Philocrates & Aſtymedes principes legationis erant. Partem cum Philocrate renuntiare Rhodum legationem placuit, partem cum Aſtymede Romæ ſubſiſtere, quæ agerentur, ſciret, certioreſque ſuos faceret. In præſentia deducere ante certam diem ex Lycia Cariaque juſſerunt præfectos. Hæc Rhodum nuntiata, quæ per ſe triſtia fuiſſent, quia majoris mali levatus erat timor, cum bellum timuiſſent, in gaudium renuntiata verterunt. Itaque extemplo coronam viginti millium aureorum decreverunt: Theodotum, præfectum claſſis, in eam legationem miſerunt. Societatem ab Romanis ita volebant peti, ut nullum de ea re ſcitum populi fieret, aut literis mandaretur: quod, niſi impetrarent, major repulſis ignominia eſſet. Præfecti claſſis id unius erat jus, ut agere de ea re ſine rogatione ulla perlata poſſet. nam ita per tot annos in amicitia fuerant, ut ſociali fœdere ſe cum Romanis non illigarent, ob nullam aliam cauſam, quam ne ſpem regibus abſcinderent auxilii ſui, ſi cui opus eſſet, neu ſibi ipſis fructus ex benignitate & fortuna eorum percipiendi. Tunc utique petenda ſocietas videbatur; non quæ tutiores eos ab aliis faceret, (nec enim timebant quemquam, præter Romanos) ſed quæ ipſis Romanis minus ſuſpectos. Sub idem fere tempus & Caunii deſcivere ab his, & Mylaſenſes Euromenſium oppida occuparunt. Non ita fracti animi civitatis erant, ut non ſentirent, ſi Lycia & Caria ademtæ ab Romanis forent, cetera aut ſe ipſa per defectionem liberarent, aut a finitimis

occuparentur, includi ſe inſulæ parvæ & ſterilis agri litoribus, quæ nequaquam alere tantæ urbis populum poſſet. miſſa igitur juventute, propere & Caunios, quanquam Cibyratarum adſciverant auxilia, coegerunt imperio parere; & Mylaſenſes Alabandenoſque, qui, Euromenſium provincia adenita, ad ipſos conjuncto exercitu venerunt, circa Orthoſiam acie vicerunt.

XXVI. Dum hæc ibi, alia in Macedonia, alia Romæ geruntur; interim in Illyrico L. Anicius, rege Gentio, ſicut ante dictum eſt, in poteſtatem redacto, Scodræ, quæ regia fuerat, præſidio impoſito Gabinium præfecit, Rhizoni & Olcinio urbibus opportunis C. Licinium. Præpoſitis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum eſt profectus. ubi prima Phanota ei dedita, tota multitudine cum inſulis obviam effuſa. hic præſidio impoſito, in Moloſſidem tranſgreſſus: cujus omnibus oppidis, præter Paſiaronem, & Tecmonem, & Phylacen, & Horreum, receptis, primum ad Paſſaronem ducit. Antinous & Theodotus principes ejus civitatis erant, inſignes & favore Perſei, & odio adverſus Romanos: iidem univerſæ genti auctores deſciſcendi ab Romanis. Hi conſcientia privatæ noxæ, quia ipſis nulla ſpes veniæ erat, ut communi ruina patriæ opprimerentur, clauſerunt portas, multitudinem, ut mortem ſervituti præponerent, hortantes. Nemo adverſus præpotentes viros hiſcere audebat. Tandem Theodotus quidam, nobilis & ipſe adoleſcens, cum major a Romanis metus timorem a principibus ſuis viciſſet, *Quæ vos rabies*, inquit,

agitat, qui duorum hominum noxæ civitatis accessionem facitis? Equidem pro patria qui letum oppetissent, sæpe fando audivi: qui patriam pro se perire æquum censerent, hi primi inventi sunt. Quin aperimus portas, & imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit? Hæc dicentem cum multitudo sequeretur, Antinous & Theodotus in primam stationem hostium irruperunt, atque ibi, offerentes se ipsi vulneribus, interfecti. urbs dedita est Romanis. Simili pertinacia Cephali principis clausum Tecmonem, ipso interfecto, per deditionem recepit. Nec Phylace, nec Horreum, oppugnationem tulerunt. Pacata Epiro, divisisque in hiberna copiis per opportunas urbes, regressus ipse in Illyricum, Scodræ, quo quinque legati ab Roma venerant, evocatis ex tota provincia principibus, conventum habuit. Ibi pro tribunali pronuntiavit de sententia consilii: *Senatum populumque Romanum Illyrios esse liberos jubere. præsidia ex omnibus oppidis, arcibus, & castellis sese deducturum. Non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses, & Taulantios, Dassaretiorum Pirustas, Rhizonitas, Olciniatas, quod, incolumi Gentio, ad Romanos defecissent. Daorseis quoque immunitatem dare; quod, relicto Caravantio, cum armis ad Romanos transissent. Scodrensibus, & Dassarensibus, & Selepitanis, ceterisque Illyriis, vectigal dimidium ejus, quod regi pendissent.* Inde in tres partes Illyricum divisit. unam eam fecit, quæ supra dicta est; alteram Labeatas omnes; tertiam Agrauonitas, & Rhizonitas, & Olciniatas, accolasque eorum. hac formula dicta in Illyrico, ipse in Epiri Passaronem in hiberna rediit.

XXVII. Dum hæc in Illyrico geruntur, Paullus ante adventum decem legatorum Q. Maximum filium, jam ab Roma regressum, ad Æginium & Agassas diripiendas mittit: Agassas, quod, cum Marcio consuli tradidissent urbem, petita ultro societate Romana, defecerant rursus ad Persea: Æginiensium novum crimen erat. famæ de victoria Romanorum fidem non habentes, in quosdam militum, urbem ingressos, hostiliter sævierant. Ad Æniorum quoque hostiliter urbem diripiendam L. Postumium misit, quod pertinacius, quam finitimæ civitates, in armis fuerant. Autumni fere tempus erat; cujus temporis initio circumeundam Græciam, visendaque, quæ nobilitata fama magis auribus accepta sunt, quam oculis noscuntur, ut statuit, præposito castris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio & Athenæo Eumenis regis fratre, per Thessaliam Delphos petit, inclitum oraculum: ubi, sacrificio Apollini facto, inchoatas in vestibulo columnas, quibus imposituri statuas regis Persei fuerant, suis statuis victor destinavit. Lebadiæ quoque templum Jovis Trophonii adiit. ibi cum vidisset os specus, per quod oraculo utentes sciscitatum Deos descendunt, sacrificio Jovi Hercynnæque facto, quorum ibi templum est, Chalcidem ad spectaculum Euripi * ævoque ante insulæ, ponte continenti junctæ, descendit. A Chalcide Aulidem trajicit, trium millium spatio distantem, portum inclitum statione quondam mille navium Agamemnoniæ classis, Dianæque templum, ubi navibus cursum ad Trojam, fi-

lia victima aris admota, rex ille regum petiit. Inde Oropum Atticæ ventum eſt; ubi pro Deo vates Amphilochus colitur, templumque vetuſtum eſt, fontibus rivisque circa amœnum. Athenas inde, plenas quidem & ipſas vetuſtate famæ, multa tamen viſenda habentes: arcem, portus, muros Piræeum urbi jungentes, navalia magnorum imperatorum, ſimulacra Deorum hominumque, omni genere & materiæ & artium inſignia.

XXVIII. Sacrificio Minervæ præſidi arcis in urbe facto profectus, Corinthum altero die pervenit. urbs erat tunc præclara ante excidium. arx quoque & Iſthmus præbuere ſpectaculum: arx inter omnia in immanem altitudinem edita, ſcatens fontibus: Iſthmus duo maria, ab occaſu & ortu ſolis finitima, arctis faucibus dirimens. Sicyonem inde & Argos nobiles urbes adit: inde haud parem opibus Epidaurum, ſed inclitam Æſculapii nobili templo; quod, quinque millibus paſſuum ab urbe diſtans, nunc veſtigiis revulſorum donorum, tum donis dives erat, quæ remediorum ſalutarium ægri mercedem ſacraverant Deo. Inde Lacedæmonem adit, non operum magnificentia, ſed diſciplina inſtitutiſque memorabilem: unde per Megalopolin Olympiam aſcendit. Ubi & alia quidem ſpectanda viſa, &, Jovem velut præſentem intuens, motus animo eſt. Itaque, haud ſecus quam ſi in Capitolio immolaturus eſſet, ſacrificium amplius ſolito apparari juſſit. Ita peragrata Græcia, ut nihil eorum, quæ quiſque Perſei bello privatim aut publice ſenſiſſet, inquireret, ne cujus metu ſollicitaret animos ſociorum, Demetriadem

cum revertit, in itinere ſordidata turba Ætolorum occurrit; mirantique & percontanti, quid eſſet, defertur, quingentos quinquaginta principes ab Lyciſco & Tiſippo, circumſeſſo ſenatu per milites Romanos, miſſos a Bæbio præſide, interfectos; alios in exſilium actos eſſe: bonaque eorum, qui interfecti eſſent, & exſulum poſſidere, qui arguebant. Juſſis Amphipolim adeſſe, ipſe, convento Cn. Octavio Demetriade, poſtquam fama accidit, trajeciſſe jam mare decem legatos, omnibus aliis omiſſis, Apolloniam ad eos pergit. quo cum Perſeus obviam Amphipoli nimis ſoluta cuſtodia proceſſiſſet, (id diei iter eſt) ipſum quidem benigne allocutus eſt: ceterum, poſtquam in caſtra ad Amphipolim venit, graviter increpuiſſe traditur C. Sulpicium: primum, quod Perſea tam procul a ſe vagari per provinciam paſſus eſſet: deinde, quod adeo indulſiſſet militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula ſua pateretur. referrique tegulas & reſarciri tecta, ſicut fuerant, juſſit. Et Perſea quidem cum majore filio Philippo, traditos A. Poſtumio, in cuſtodiam miſit: filiam cum minore filio, a Samothrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit.

XXIX. Ipſe, ubi dies venit, quo adeſſe Amphipoli denos principes civitatum juſſerat, literaſque omnes, quæ ubique depoſitæ eſſent, & pecuniam regiam conferri, cum decem legatis, circumfuſa omni multitudine Macedonum, in tribunali conſedit. Aſſuetis regio imperio tamen novum formam terribilem præbuit tribunal, ſubmotor aditus, præco, accenſus, inſueta omnia oculis auribuſque;

quæ vel ſocios, nedum hoſtes victos, terrere poſſent. Silentio per præconem facto, Paullus Latine, quæ ſenatui, quæ ſibi ex conſilii ſententia viſa eſſent, pronuntiavit: ea Cn. Octavius prætor (nam & ipſe aderat) interpretata ſermone Græco referebat. *Omnium primum liberos eſſe jubere Macedonas, habentes urbes eaſdem agroſque, utentes legibus ſuis, annuos creantes magiſtratus: tributum dimidium ejus, quod pependiſſent regibus, pendere populo Romano. Deinde in quatuor regiones dividi Macedoniam. unam fore & primam partem, quod agri inter Strymonem & Neſſum amnem ſit: acceſſurum huic parti trans Neſſum, ad orientem verſum, qua Perſeus tenuiſſet vicos, caſtella, oppida, præter Ænum, & Maroneam, & Abdera; trans Strymonem autem vergentia ad occaſum, Biſalticam omnem cum Heraclea, quam Sinticen appellant. Secundam fore regionem, quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis, præter Sinticen Heracleam & Biſaltas: ab occaſu qua Axius terminaret fluvius, additis Pæonibus, qui prope Axium flumen regionem orientis colerent. Tertia pars facta, quam Axius ab oriente, Peneus amnis ab occaſu, cingunt: ad ſeptemtrionem Bora mons objicitur. adjecta huic parti regio Pæoniæ, qua ab occaſu præter Axium amnem porrigitur: Edeſſa quoque & Beræa eodem conceſſerunt. Quarta regio trans Boram montem, una parte confinis Illyrico, altera Epiro. Capita regionum, ubi concilia fierent, primæ regionis Amphipolim, ſecundæ Theſſalonicen, tertiæ Pellam, quartæ Pelagoniam fecit. Eo concilia ſuæ cujuſque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magiſtratus creari juſſit.* Pronuntiavit

deinde, *neque connubium, neque commercium agrorum ædificiorumque inter ſe placere cuiquam extra fines regionis ſuæ eſſe. Metalla quoque auri atque argenti non exerceri: ferri & æris permitti.* vectigal exercentibus dimidium ejus impoſitum, quod pependiſſent regi. Et ſale invecto uti vetuit. Dardanis repetentibus Pæoniam, quod & ſua fuiſſet, & continens eſſet finibus ſuis, *omnibus dare libertatem* pronuntiavit, *qui ſub regno Perſei fuiſſent.* Poſt non impetratam Pæoniam, ſalis commercium dedit: tertiæ regioni imperavit, ut Stobos Pæoniæ deveherent, pretiumque ſtatuit. Navalem materiam & ipſos cædere, & alios pati vetuit. Regionibus, quæ affines barbaris eſſent, (excepta autem tertia, omnes erant) permiſit, ut præſidia armata in finibus extremis haberent.

XXX. Hæc, pronuntiata primo die conventus, varie affecerunt animos. Libertas præter ſpem data arrexit, & levatum annuum vectigal. Regionatim commerciis interruptis ita videri lacerata, tanquam animalia in artus, alterum alterius indigentes, diſtracta: adeo, quanta Macedonia eſſet, quam diviſui facilis, & a ſe ipſa quæque contemta pars eſſet, Macedones quoque ignorabant. Pars prima Biſaltas habet, fortiſſimos viros, (trans Neſſum amnem incolunt & circa Strymonem) & multas frugum proprietates, & metalla, & opportunitatem Amphipolis: quæ objecta claudit omnes ab oriente ſole in Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas urbes, Theſſalonicen & Caſſandriam, habet; ad hoc Pallenen, fertilem ac frugiferam ter-

ram: maritimas quoque opportunitates ei præbent portus ad Toronen ac montem Atho, (Æneæ vocant hunc) alii ad insulam Eubœam, alii ad Hellespontum opportune versi. Tertia regio nobiles urbes, Edessam & Berœam & Pellam, habet, & Vettiorum bellicosam gentem: incolas quoque permultos Gallos & Illyrios, impigros cultores. Quartam regionem Eordæi & Lyncestæ & Pelagones incolunt; juncta his Atintania, & Stymphalis, & Elimiotis. frigida hæc omnis, duraque cultu, & aspera plaga est: cultorum quoque ingenia terræ similia habet. ferociores eos & accolæ barbari faciunt; nunc bello exercentes, nunc in pace miscentes ritus suos. Divisæ itaque Macedoniæ partium usibus separatis, quanta universos teneat Macedonas, formula dicta, cum leges quoque se daturum ostendisset.

XXXI. Ætoli deinde citati: in qua cognitione magis, utra pars Romanis, utra regi favisset, quæsitum est, quam utri fecissent injuriam, aut accepissent. Noxa liberati interfectores: exsilium pulsis æque ratum fuit, ac mors interfectis. A. Bæbius unus est damnatus, quod milites Romanos præbuisset ad ministerium cædis. Hic eventus Ætolorum causæ in omnibus Græciæ gentibus populisque eorum, qui partis Romanorum fuerant, inflavit ad intolerabilem superbiam animos; & obnoxios pedibus eorum subjecit, quos aliqua parte suspicio favoris in regem contigerat. Tria genera principum in civitatibus erant: duo, quæ adulando aut Romanorum imperium, aut amicitiam re-

gum, sibi privatim opes oppressis faciebant civitatibus: medium unum, utrique generi adversum, libertatem & leges tuebatur. His ut major apud suos caritas, ita minor apud externos gratia erat. Secundis rebus elati Romanorum partis ejus fautores, soli tum in magistratibus, soli in legationibus erant. Hi cum frequentes & ex Peloponneso, & ex Bœotia, & ex aliis Græciæ conciliis adessent, implevere aures decem legatorum: *Non eos tantum, qui se propalam per vanitatem jactassent, tanquam hospites & amicos Persei, sed multo plures alios ex occulto favisse. reliquos per speciem tuendæ libertatis in conciliis adversus Romanos omnia instruxisse. nec aliter eas mansuras in fide gentes, nisi, fractis animis partium, aleretur confirmaretur que auctoritas eorum, qui nihil præter imperium Romanorum spectarent.* Ab his editis nominibus, evocati literis imperatoris ex Ætolia, Acarnaniaque, & Epiro, & Bœotia, qui Romam ad causam dicendam sequerentur: in Achajam ex decem legatorum numero profecti duo, C. Claudius & Cn. Domitius, ut ipsi edicto evocarent. Id duabus de causis factum: una, quod fiduciæ plus animorumque esse Achæis ad non parendum credebant, & forsitan etiam in periculo fore Callicratem & ceteros criminum auctores delatoresque: altera, cur præsentes evocarent, causa erat, quod ex aliis gentibus principum literas deprehensas in commentariis regiis habebant: in Achæis cæcum erat crimen, nullis eorum literis inventis. Ætolis dimissis, Acarnanum citata gens: in his nihil novatum, nisi quod Leucas exemta est

Acarnanum concilio. Quærendo deinde latius, qui publice aut privatim partium regis fuiſſent, in Aſiam quoque cognitionem extendere: & ad Antiſſan in Lesbo inſula diruendam, traducendos Methymnam Antiſſæos, Labeonem miſerunt; quod Antenorem, regium præfectum, quo tempore cum lembis circa Lesbum eſt vagatus, portu receptum commeatibus juviſſent. Duo ſecuri percuſſi viri inſignes: Andronicus Andronici filius Ætolus, quod, patrem ſecutus, arma contra populum Romanum tuliſſet; & Neo Thebanus, quo auctore ſocietatem cum Perſeo junxerant.

XXXII. His rerum externarum cognitionibus interpoſitis, Macedonum rurſus advocatum concilium: pronuntiatum, *Quod ad ſtatum Macedoniæ pertinebat, ſenatores, quos Synedros vocant, legendos eſſe, quorum conſilio reſpublica adminiſtraretur.* Nomina deinde ſunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis, majoribus quam quindecim annos natis, præcedere in Italiam placeret. Id, prima ſpecie ſævum, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate ſua eſſe factum. nominati ſunt enim regis amici purpuratique, duces exercituum, præfecti navium aut præſidiorum; ſervire regi humiliter, aliis ſuperbe imperare aſſueti: prædivites alii, alii, quos fortuna non æquarent, his ſumtibus pares: regius omnibus victus veſtituſque: nulli civilis animus, neque legum neque libertatis æquæ patiens. Omnes igitur, qui in aliquibus miniſteriis regiis, etiam qui in minimis legationibus fuerant, juſſi Macedonia excedere, atque in

Italiam ire: qui non paruiſſet imperio, mors denuntiata. Leges Macedoniæ dedit cum tanta cura, ut non hoſtibus victis, ſed ſociis bene meritis, dare videretur: & quas ne uſus quidem longo tempore (qui unus eſt legum corrector) experiendo argueret. Ab ſeriis rebus ludicrum, quod ex multo ante præparato, & in Aſiæ civitates, & ad reges miſſis, qui denuntiarent, & cum circumiret ipſe Græciæ civitates, indixerat principibus, magno apparatu Amphipoli fecit. Nam & artificum omnis generis, qui ludicram artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo, & athletarum, & nobilium equorum convenit: & legationes cum victimis, & quidquid aliud Deorum hominumque cauſa fieri magnis ludis in Græcia ſolet. Ita factum eſt, ut non magnificentiam tantum, ſed prudentiam in dandis ſpectaculis, ad quæ rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulæ quoque legationibus paratæ & opulentia & cura eadem. Vulgo dictum ipſius ferebant, & convivium inſtruere, & ludos parare, ejuſdem eſſe, qui vincere bello ſciret.

XXXIII. Edito ludicro omnis generis, clypeiſque æreis in naves impoſitis, cetera omnis generis arma, cumulata in ingentem acervum, precatus Martem, Minervam, Luamque matrem, & ceteros Deos, quibus ſpolia hoſtium dicare jus faſque eſt, ipſe imperator, face ſubdita, ſuccendit. deinde circumſtantes tribuni militum pro ſe quiſque ignes conjecerunt. Notata eſt in illo conventu Europæ Aſiæque, undique partim ad gratulationem, partim ad ſpectaculum contracta multitudine, tantis

navalibus terreſtribuſque exercitibus, ea copia rerum, ea vilitas annonæ, ut & privatis, & civitatibus, & gentibus, dona data pleraque ejus generis ſint ab imperatore, non in uſum modo præſentem, ſed etiam quod domos aveherent. Spectaculo fuit ei, quæ venerat, turbæ non ſcenicum magis ludicrum, non certamina hominum, aut curricula equorum, quam præda Macedonica omnis, ut viſeretur, expoſita ſtatuarum, tabularumque, textilium, & vaſorum ex auro & argento & ære & ebore factorum ingenti cura in ea regia: ut non in præſentem modo ſpeciem, qualibus referta regia Alexandriæ erat, ſed in perpetuum uſum fierent. Hæc, in claſſem impoſita, devehenda Romam Cn. Octavio data. Paullus, benigne legatis dimiſſis, tranſgreſſus Strymonem, mille paſſuum ab Amphipoli caſtra poſuit: inde profectus, Pellam quinto die pervenit. Prætergreſſus urbem, ad Spelæum (quod vocant) biduum moratus, P. Naſicam, & Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Perſea juverant bello, miſit, juſſos ad Oricum ſibi occurrere: ipſe, Epirum petens, quintiſdecimis caſtris Paſſaronem pervenit.

XXXIV. Haud procul inde Anicii caſtra aberant. ad quem literis miſſis, ne quid ad ea, quæ fierent, moveretur; *ſenatum prædam Epiri civitatum, quæ ad Perſea defeciſſent, exercitui dediſſe*, ſubmiſſis centurionibus in ſingulas urbes, qui ſe dicerent ad præſidia deducenda veniſſe, ut liberi Epirotæ, ſicut Macedones, eſſent, denos principes ex ſingulis evocavit civitatibus: quibus cum denun-

tiasset, ut aurum atque argentum in publicum proferretur, per omnes civitates cohortes dimisit. ante in ulteriores, quam in propiores, profecti, ut uno die in omnes perveniretur. Edita tribunis centurionibusque erant, quæ agerentur: mane omne aurum argentumque collatum: hora quarta signum ad diripiendas urbes datum est militibus: tantaque præda fuit, ut in equitem quadringeni denarii, peditibus duceni dividerentur, centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur. Muri deinde direptarum urbium diruti sunt: ea fuere oppida circa septuaginta. Vendita præda omnium, de ea summa militi numeratum est. Paullus ad mare Oricum descendit, nequaquam, ut ratus erat, expletis militum animis: qui, tanquam nullum in Macedonia gessissent bellum, expertes regiæ prædæ esse indignabantur. Orici cum missas cum Scipione Nasica Maximoque filio copias invenisset, exercitu in naves imposito, in Italiam trajecit. Et post paucos dies Anicius, conventu reliquorum Epirotarum Acarnanumque acto, jussisque in Italiam sequi principibus, quorum cognitionem causæ reservarat, & ipse, navibus exspectatis, quibus usus Macedonicus exercitus erat, in Italiam trajecit. Cum hæc in Macedonia Epiroque gesta sunt, legati, qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos & regem Eumenem missi erant, in Asiam pervenerunt. Induciis per hiemem factis, & Galli domos abierant, & rex in hiberna concesserat Pergamum, gravique morbo æger fuerat. Ver primum ex domo excivit: jamque Synnada pervenerant, cum Eumenes ad Sardes un-

dique exercitum contraxerat. Ibi & Romani Solovettium ducem Gallorum Synnadis allocuti, & Attalus cum eis profectus; sed castra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex disceptatione irritarentur. P. Licinius cum regulo Gallorum est locutus, retulitque, ferociorem eum deprecando factum: ut mirum videri posset, inter tam opulentos reges, Antiochum Ptolemæumque, tantum legatorum Romanorum verba valuisse, ut extemplo pacem facerent; apud Gallos nullius momenti fuisse.

XXXV. Romam primum reges captivi, Perseus & Gentius, in custodiam cum liberis abducti; dein turba alia captivorum: tum quibus Macedonum denuntiatum erat, ut Romam venirent, principumque Græciæ. nam hi quoque non solum præsentes exciti erant, sed etiam, si qui apud reges esse dicebantur, literis arcessiti sunt. Paullus ipse post dies paucos regia nave ingentis magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant, ornata Macedoninicis spoliis, non insignium tantum armorum, sed etiam regiorum textilium, adverso Tiberi ad urbem est subvectus, completis ripis obviam effusa multitudine. Paucos post dies Anicius & Octavius classe sua advecti. Tribus iis omnibus decretus est ab senatu triumphus: mandatumque Q. Cassio prætori, cum tribunis plebis ex auctoritate Patrum ageret, rogationem ad plebem ferrent, ut iis, quo die urbem triumphantes inveherentur, imperium esset. Intacta invidia media sunt: ad summa ferme tendit. nec de Anicii, nec de Octavii triumpho dubitatum

eſt: Paullum, cui ipſi quoque ſe comparare erubuiſſent, obtrectatio carpſit. Antiqua diſciplina milites habuerat; de præda parcius, quam ſperaverant ex tantis regiis opibus, dederat nihil relicturis, (ſi aviditati indulgeretur) quod in ærarium deferret. Totus Macedonicus exercitus imperatori erat negligenter affuturus comitiis ferendæ legis. Sed eos Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus militum ſecundæ legionis in Macedonia fuerat, privatim imperatori inimicus, prenſando ipſe, & per ſuæ legionis milites ſollicitando, ſtimulaverat, ut frequentes ad ſuffragium adeſſent: *Imperioſum ducem & malignum antiquando rogationem, quæ de triumpho ejus ferretur, ulciſcerentur. plebem urbanam ſecuturam eſſe militum judicia. Pecuniam illum dare non potuiſſe, militem honorem dare poſſe? ne ſperaret ibi fructum gratiæ, ubi non meruiſſet.*

XXXVI. His incitatis, cum in Capitolio rogationem eam Ti. Sempronius tribunus plebis ferret, & privatis lege dicendi locus eſſet, nec ad ſuadendum, ut in re minime dubia, quiſquam procederet; Ser. Galba repente proceſſit, & a tribuno poſtulavit, *Ut, quoniam hora jam octava diei eſſet, nec ſatis temporis ad demonſtrandum haberet, cur L. Æmilium non juberent triumphare, in poſterum diem differrent, & mane eam rem agerent. Integro ſibi die ad cauſam eam orandam opus eſſe.* Cum tribunus dicere eo die, ſi quid vellet, juberet, in noctem rem dicendo extraxit, referendo admonendoque, *Exacta acerbe munia militiæ; plus laboris, plus periculi, quam deſideraſſet res, injunctum; contra in præmiis, in honori-*

bus, omnia arctata: militiamque, ſi talibus ſuccedat ducibus, horridiorem aſperioremque bellantibus, eandem victoribus inopem atque inhonoratam futuram. Macedonas in meliore fortuna, quam milites Romanos, eſſe. Si frequentes poſtero die ad legem antiquandam adeſſent, intellecturos potentes viros, non omnia in ducis, aliquid & in militum manu eſſe. His vocibus incitati, poſtero die milites tanta frequentia Capitolium compleverunt, ut aditus nulli præterea ad ſuffragium ferendum eſſet. Intro vocatæ primæ tribus cum antiquarent, concurſus in Capitolium principum civitatis factus eſt, *Indignum facinus eſſe* clamitantium, *L. Paullum, tanti belli victorem, diſpoliari triumpho. obnoxios imperatores tradi licentiæ atque avaritiæ militari: in uno nimis ſe per ambitionem peccare. Quid, ſi domini milites imperatoribus imponantur?* In Galbam pro ſe quiſque probra ingerere. Tandem, hoc tumultu ſedato, M. Servilius, qui conſul & magiſter equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent, ab tribunis petere, dicendique ſibi ad populum poteſtatem facerent. Tribuni, cum ad deliberandum receſſiſſent, victi auctoritatibus principum, de integro agere cœperunt, revocaturoſque ſe eaſdem tribus renuntiarunt, ſi M. Servilius aliique privati, qui dicere vellent, dixiſſent.

XXXVII. Tum Servilius: *Quantus imperator L. Æmilius fuerit, Quirites, ſi ex alia re nulla æſtimari poſſit, vel hoc ſatis erat, quod, cum tam ſeditioſos & leves milites, tam nobilem, tam temerarium, tam eloquentem ad inſtigandam multitudinem inimicum in caſtris haberet, nullam in exercitu ſeditionem habuit.*

Eadem ſeveritas imperii, quam nunc oderunt, tunc eos continuit. Itaque, antiqua diſciplina habiti, neque fecerunt. Ser. quidem Galba, ſi in L. Paullo accuſando tirocinium ponere, & documentum eloquentiæ dare voluit, non triumphum impedire debuit, quem, ſi nihil aliud, ſenatus juſtum eſſe judicaverat: ſed poſtero die, quam triumphatum eſt, privatum eum viſurus eſſet, nomen deferret, & legibus interrogaret; aut ſerius paullo, cum primum magiſtratus ipſe cepiſſet, diem diceret, inimicum ad populum accuſaret. Ita & pretium recte facti triumphum haberet L. Paullus pro egregie bello geſto; & pœnam, ſi quid & vetere gloria ſua & nova indignum feciſſet. Sed videlicet, cui crimen nullum, nullum probrum dicere poterat, ejus obtrectare laudes voluit. Diem integrum heſterno die ad accuſandum L. Paullum petiit: quatuor horas, quantum ſupererat diei, dicendo abſumſit. Quis unquam tam nocens reus fuit, cujus vitia vitæ tot horis expromi non poſſent? Quid interim objecit, quod L. Paullus, ſi cauſam dicat, negatum velit? Duas mihi aliquis conciones parumper faciat: unam militum Macedonicorum; puram alteram, integrioris judicii, & a favore & odio, univerſo judicante populo Romano. Apud concionem togatam & urbanam prius reus agatur. Quid apud Quirites Romanos, Ser. Galba, diceres? illa enim tibi tota abſciſa oratio eſſet: « In ſtatione ſeverius & intentius inſtitiſti; vigiliæ » acerbius & diligentius circumitæ ſunt; operis plus, » quam antea, feciſti, cum ipſe imperator & exactor cir- » cumires; eodem die & iter feciſti, & in aciem ex itine- » re duxiſti. Ne victorem quidem te acquieſcere paſſus eſt: » ſtatim ad perſequendos hoſtes duxit. Cum te præda

» partienda locupletem facere posset, pecuniam regiam » translaturus in triumpho est, & in ærarium laturus. » Hæc sicut ad militum animos stimulandos aliquem aculeum habent, qui parum licentiæ, parum avaritiæ suæ inservitum censent; ita apud populum Romanum nihil valuissent: qui, ut vetera atque audita a parentibus suis non repetat, quæ ambitione imperatorum clades acceptæ sint, quæ severitate imperii victoriæ partæ, proximo certe Punico bello, quid inter M. Minucium magistrum equitum & Q. Fabium Maximum dictatorem interfuerit, meminit. Itaque accusatorem id scire potuisse, & supervacaneam defensionem Paulli fuisse. Transeatur ad alteram concionem: nec Quirites vos, sed milites videor appellaturus, si nomen hoc saltem ruborem incutere, & verecundiam aliquam imperatoris violandi afferre possit.

XXXVIII. *Equidem ipse aliter affectus animo sum, qui apud exercitum mihi loqui videar, quam paulo ante eram, cum ad plebem urbanam spectabat oratio. Quid etiam dicitis, milites? Aliquis est Romæ, præter Persea, qui triumphari de Macedonibus nolit? & eum non iisdem manibus discerpitis, quibus Macedonas vicistis? Vincere vos prohibuisset, si potuisset, qui triumphantes urbem inire prohibet. Erratis, milites, si triumphum imperatoris tantum, & non militum quoque & universi populi Romani, esse decus censetis. Non unius hoc Paulli. Multi etiam, qui ab senatu non impetrarunt triumphum, in monte Albano triumpharunt. Nemo L. Paullo magis eripere decus perfecti belli Macedonici potest, quam C. Lutatio primi Punici belli, quam P. Cornelio secundi, quam illis, qui post eos triumphave-*

runt. Nec L. Paullum minorem aut majorem imperatorem triumphus faciet. militum magis in hoc universique populi Romani fama agitur. primum ne invidiæ & ingrati animi adversus clarissimum quemque civem opinionem habeat, & imitari in hoc populum Atheniensem, lacerantem invidia principes suos, videatur. Satis peccatum in Camillo a majoribus vestris est, quem tamen ante receptam per eum a Gallis urbem violarunt: satis insuper a vobis in P. Africano. Literni domicilium & sedem fuisse domitoris Africæ! Literni sepulcrum ostendi! Erubescamus, gloria si par illis viris L. Paullus, injuria vestra exæquetur. Hæc igitur primum infamia deleatur, fœda apud alias gentes, damnosa apud nostros. Quis enim aut Africani, aut Paulli, similis esse in ingrata & inimica bonis civitate velit? Si infamia nulla esset, & de gloria tantum ageretur, qui tandem triumphus non communem nominis Romani gloriam habet? Tot de Gallis triumphi, tot de Hispanis, tot de Pœnis, ipsorum tantum imperatorum, an populi Romani, dicuntur? Quemadmodum non de Pyrrho modo, nec de Hannibale, sed de Epirotis Carthaginiensibusque triumphi acti sunt; sic non M'. Curius tantum, nec P. Cornelius, sed Romani triumpharunt. Militum quidem propria est causa; qui & ipsi laureati, & quisque donis, quibus donati sunt, insignes, triumphum nomine cient, suasque & imperatoris laudes canentes per urbem incedunt. Si quando non deportati ex provincia milites ad triumphum sint, fremunt: & tamen tum quoque se absentes, quod suis manibus parta victoria sit, triumphare credunt. Si quis vos interroget, milites, ad quam rem in Italiam depor-

tati, & non statim, confecta provincia, dimissi sitis; quid Romam frequentes sub signis veneritis, quid moremini hic, & non diversi domos quisque abeatis vestras: quid aliud respondeatis, quam vos triumphantes videri velle? Vos certe victores conspici velle debebatis.

XXXIX. *Triumphatum nuper de Philippo, patre hujus, & de Antiocho est. ambo regnabant, cum de his triumphatum est. De Perseo capto, in urbem cum liberis abducto, non triumphabitur? Quod si in curru scandentes Capitolium, auratos purpuratosque, ex inferiore loco L. Paullus in turba togatorum unus privatus interroget: L. Anici, Cn. Octavi, utrum vos digniores triumpho esse, an me, censetis? currum ei cessuri, & præ pudore videntur insignia ipsi sua tradituri. Et vos Gentium, quam Persea, duci in triumphum mavultis, Quirites, & de accessione potius belli, quam de bello, triumphari? Et legiones ex Illyrico laureatæ urbem inibunt, & navales socii? Macedonicæ legiones, suo abrogato, triumphos alienos spectabunt? Quid deinde tam opimæ prædæ, tam opulentæ victoriæ spoliis fiet? Quonam abdentur illa tot millia armorum, detracta corporibus hostium? an in Macedoniam remittentur? Quo signa aurea, marmorea, eburnea, tabulæ pictæ, textilia, tantum argenti cælati, tantum auri, tanta pecunia regia? An noctu, tanquam furtiva, in ærarium deportabuntur? Quid illud spectaculum maximum, nobilissimus opulentissimusque rex captus, ubi victori populo ostendetur? Quos Syphax rex captus, accessio Punici belli, concursus fecerit, plerique meminimus. Perseus rex captus, Philippus & Alexander filii regis, tanta nomina, subtrahen-*

tur civitatis oculis? Ipſum L. Paullum, bis conſulem, domitorem Græciæ, omnium oculi conſpicere urbem curru ingredientem avent. Ad hoc fecimus conſulem, ut bellum, per quadriennium ingenti etiam pudore noſtro tractum, perficeret. cui ſortito provinciam, cui proficiſcenti præſagientibus animis victoriam triumphumque deſtinavimus, ei victori triumphum negaturi? & quidem non homines tantum, ſed Deos etiam ſuo honore fraudaturi? Diis quoque enim, non ſolum hominibus, debetur. Utrum majores veſtri omnium magnarum rerum & principia exorſi ab Diis ſunt, & finem eum ſtatuerunt? Conſul, proficiſcens, prætorve, paludatis lictoribus, in provinciam & ad bellum, vota in Capitolio nuncupat: victor, perpetrato eodem, in Capitolio triumphans ad eoſdem Deos, quibus vota nuncupavit, merita dona populi Romani traducit. pars non minima triumphi eſt victimæ præcedentes; ut appareat, Diis grates agentem imperatorem ob rempublicam bene geſtam redire. Omnes illas victimas, quas traducendas in triumpho vindicavit, alias alio cædente, mactate. illas quidem epulas ſenatus, quæ nec privato loco, nec publico profano, ſed in Capitolio eduntur, utrum hominum voluptatis cauſa, an Deorum hominumque, auctore Ser. Galba turbaturi eſtis? L. Paulli triumpho portæ claudentur? Rex Macedonum Perſeus cum liberis & turba alia captivorum, ſpolia Macedonum, citra flumen relinquentur? L. Paullus privatus, tanquam rure rediens, a porta domum ibit? Et tu, centurio, miles, quid de imperatore Paullo ſenatus decrerit potius, quam quid Ser. Galba fabuletur, audi: & hoc dicere me potius, quam illum, audi. Ille

nihil, præterquam loqui, & ipſum maledice ac maligne, didicit: ego ter & vicies cum hoſte per provocationem pugnavi: ex omnibus, cum quibus manum conſerui, ſpolia retuli. inſigne corpus honeſtis cicatricibus, omnibus adverſo corpore exceptis, habeo. Nudaſſe deinde ſe dicitur, &, quo quæqne bello vulnera accepta eſſent, retuliſſe. quæ dum oſtentat, adapertis forte, quæ velanda erant, tumor inguinum proximis riſum movit. Tum, *Hoc quoque, quod ridetis*, inquit, *in equo dies noctesque perſedendo habeo: nec magis me ejus, quam cicatricum harum, pudet pœnitetque; quando nunquam mihi impedimento ad rempublicam bene gerendam domi militiæque fuit. Ego hoc ferro ſæpe vexatum corpus vetus miles adoleſcentibus militibus oſtendi. Galba nitens & integrum denudet. Revocate, ſi videtur, tribuni, ad ſuffragium tribus; ego ad vos milites,*

* * *

XL. Summam omnis captivi auri argentique tranſlati ſeſtertiûm millies ducenties fuiſſe, Valerius Antias tradit: quæ haud dubie major aliquanto ſumma ex numero plauſtrorum ponderibuſque auri, argenti, generatim ab ipſo ſcriptis, efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum abſumtum, aut in fuga, cum Samothracen peteret, diſſipatum tradunt: eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniæ intra triginta annos poſt bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum, partim ex vectigalibus aliis, coacervatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniæ Philippus, Perſeus contra

prædives, bellare cum Romanis cœpit. Ipse postremo Paullus in curru magnam, cum dignitate alia corporis, tum senecta ipsa, majestatem præ se ferens: post currum inter alios illustres viros filii duo, Q. Maximus & P. Scipio: deinde equites turmatim, & cohortes peditum suis quæque ordinibus. Pediti in singulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti. tantum pediti daturum fuisse credunt, & pro rata aliis, si aut non refragati honori ejus fuissent, aut benigne, hac ipsa summa nuntiata, acclamassent. Sed non Perseus tantum per illos dies documentum humanorum casuum fuit, in catenis ante currum victoris ducis per urbem hostium ductus; sed etiam victor Paullus, auro purpuraque fulgens. Nam duobus e filiis, quos, duobus datis in adoptionem, solos nominis, sacrorum, familiæque heredes retinuerat domi, minor, ferme duodecim annos natus, quinque diebus ante triumphum, major, quatuordecim annorum, triduo post triumphum decessit: quos prætextatos curru vehi cum patre, sibi ipsos similes prædestinantes triumphos, oportuerat. Paucis post diebus, data a M. Antonio tribuno plebis concione, cum de suis rebus gestis more ceterorum imperatorum disseruisset, memorabilis ejus oratio & digna Romano principe fuit.

XLI. *Quanquam & quam feliciter rempublicam administraverim, & quod duo fulmina domum meam per hos dies perculerint, non ignorare vos, Quirites, arbitror, cum spectaculo vobis nunc triumphus meus, nunc funera liberorum meorum fuerint; tamen paucis,*

quæso, sinatis me cum publica felicitate comparare eo, quo debeo, animo privatam meam fortunam. Profectus ex Italia, classem a Brundisio sole orto solvi; nona diei hora cum omnibus meis navibus Corcyram tenui. Inde quinto die Delphis Apollini pro me, exercitibusque, & classibus lustra sacrificavi. A Delphis quinto die in castra perveni: ubi exercitu accepto, mutatis quibusdam, quæ magna impedimenta victoriæ erant, progressus, quia inexpugnabilia castra hostium erant, neque cogi pugnare poterat rex, inter præsidia ejus saltum ad Petram evasi, &, ad pugnam rege coacto, acie vici: Macedoniam in potestatem populi Romani redegi, &, quod bellum per quadriennium quatuor ante me consules ita gesserunt, ut semper successori traderent gravius, id ego quindecim diebus perfeci. Aliarum deinde secundarum rerum velut proventus secutus. civitates omnes Macedoniæ se dediderunt; gaza regia in potestatem venit; rex ipse, tradentibus prope ipsis Diis, in templo Samothracum cum liberis est captus. Mihi quoque ipsi nimia jam fortuna mea videri, eoque suspecta esse. Maris pericula timere cœpi, in tanta pecunia regia in Italiam trajicienda, & victore exercitu transportando. Postquam omnia secundo navium cursu in Italiam pervenerunt, neque erat, quod ultra precarer, illud optavi, ut, cum ex summo retro volvi fortuna consuesset, mutationem ejus domus mea potius, quam respublica, sentiret. Itaque defunctam esse fortunam publicam mea tam insigni calamitate spero; quod triumphus meus, velut ad ludibrium casuum humanorum, duobus funeribus liberorum meorum est interpositus. Et, cum ego & Perseus nunc nobilia maxime sortis mortalium exempla

*ſpectemur, ille, qui ante ſe captivos captivus ipſe duci liberos vidit, incolumes tamen eos habet: ego, qui de illo triumphavi, ab alterius funere filii curru in * * * ex Capitolio prope jam exſpirantem veni: neque ex tanta ſtirpe liberûm ſupereſt, qui L. Æmilii Paulli nomen ferat. Duos enim, tanquam ex magna progenie liberorum in adoptionem datos, Cornelia & Fabia gens habent; Paulli in domo, præter ſe, nemo ſupereſt. Sed hanc cladem domus meæ veſtra felicitas & ſecunda fortuna publica conſolatur.*

XLII. Hæc, tanto dicta animo, magis confudere audientium animos, quam ſi miſerabiliter orbitatem ſuam deflendo locutus eſſet. Cn. Octavius Kalendis Decembribus de rege Perſeo navalem triumphum egit. Is triumphus ſine captivis fuit, ſine ſpoliis. Dedit ſociis navalibus in ſingulos denarios ſeptuagenos quinos; gubernatoribus, qui in navibus fuerant, duplex; magiſtris navium quadruplex. Senatus deinde habitus eſt. Patres cenſuerunt, ut Q. Caſſius Perſea regem cum Alexandro filio Albam in cuſtodiam duceret; comites, pecuniam, argentum, inſtrumentum quod haberet. Bitis, regis Thracum filius, cum obſidibus in cuſtodiam Carſeolos eſt miſſus. Ceteros captivos, qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Paucos poſt dies, quam hæc acta, legati ab Cotye rege Thracum venerunt, pecuniam ad redimendum filium alioſque obſides apportantes. Eis, in ſenatum introductis, & id ipſum argumenti prætendentibus orationis, non ſua voluntate Cotyn bello juviſſe Perſea, quod obſides dare coactus eſſet, orantibuſque, ut eos pretio,

quantum ipsi statuissent Patres, redimi paterentur, responsum ex auctoritate senatus est: *Populum Romanum meminisse amicitiæ, quæ cum Cotye, majoribusque ejus, & gente Thracum fuisset. Obsides datos crimen, non criminis defensionem, esse: cum Thracum genti ne quietus quidem Perseus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Ceterum, etsi Cotys Persei gratiam prætulisset amicitiæ populi Romani, magis, quid se dignum esset, quam quid merito ejus fieri posset, æstimaturum: filium atque obsides ei remissurum. Beneficia gratuita esse populi Romani: pretium eorum malle relinquere in accipientium animis, quam præsens exigere.* Legati nominati, T. Quinctius Flamininus, C. Licinius Nerva, M. Caninius Rebilus, qui obsides in Thraciam reducerent: & Thracibus munera data in singulos binûm millium æris. Bitis, cum ceteris obsidibus a Carseolis arcessitus, ad patrem cum legatis missus. Naves regiæ, captæ de Macedonibus inusitatæ ante magnitudinis, in campo Martio subductæ sunt.

XLIII. Hærente adhuc, non in animis modo, sed pæne in oculis, memoria Macedonici triumphi, L. Anicius Quirinalibus triumphavit de rege Gentio Illyriisque. Similia omnia magis visa hominibus, quam paria. minor ipse imperator, & nobilitate Anicius cum Æmilio, & jure imperii prætor cum consule collatus: non Gentius Perseo, non Illyrii Macedonibus, non spolia spoliis, non pecunia pecuniæ, non dona donis comparari poterant. Itaque sicut præfulgebat huic triumphus recens; ita apparebat ipsum per se intuentibus ne-

quaquam esse contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies, terra marique ferocem, locisque munitis fretam, gentem Illyriorum: regem regiæque omnes stirpis ceperat: transtulit in triumphum multa militaria signa, spoliaque alia, & supellectilem regiam: auri pondo viginti & septem, argenti decem & novem pondo: denariûm tria millia, & centum viginti millia Illyrii argenti. Ante currum ducti Gentius rex cum conjuge & liberis, & Caravantius frater regis, & aliquot nobiles Illyrii. De præda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti, sociis nominis Latini quantum civibus, & sociis navalibus dedit quantum militibus. Lætior hunc triumphum est secutus miles, multisque dux ipse carminibus celebratus. sestertiûm ducenties ex ea præda redactum esse, auctor est Antias, præter aurum argentumque, quod in ærarium sit latum: quod quia unde redigi potuerit, non apparebat, auctorem pro re posui. Rex Gentius cum liberis, & conjuge, & fratre Spoletium in custodiam ex senatusconsulto ductus, ceteri captivi Romæ in carcerem conjecti: recusantibusque custodiam Spoletinis, Igiturvium reges traducti. Reliquum ex Illyrico prædæ ducenti viginti lembi erant; de Gentio rege captos eos Corcyræis, & Apolloniatibus, & Dyrrachinis Q. Cassius ex senatusconsulto tribuit.

XLIV. Consules eo anno, agro tantum Ligurum populato, cum hostes exercitus nunquam eduxissent, nulla re memorabili gesta, Romam ad magistratus subrogandos redierunt; & primo comitiali

die consules crearunt M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gallum. Deinde prætores postero die L. Julium, L. Appulejum Saturninum, A. Licinium Nervam, P. Rutilium Calvum, P. Quinctilium Varum, M. Fontejum. His prætoribus duæ urbanæ provinciæ sunt decretæ, duæ Hispaniæ, Sicilia ac Sardinia. Intercalatum eo anno: postridie Terminalia intercalares fuerunt. Augur eo anno mortuus est C. Claudius: in ejus locum augures legerunt T. Quinctium Flamininum. & flamen Quirinalis mortuus Q. Fabius Pictor. Eo anno rex Prusias venit Romam cum filio Nicomede. Is, magno comitatu urbem ingressus, ad forum a porta tribunalque Q. Cassii prætoris perrexit: concursuque undique facto, *Deos, qui urbem Romam incolerent, senatumque & populum Romanum salutatum se* dixit *venisse: & gratulatum, quod Persea Gentiumque reges vicissent; Macedonibusque & Illyriis in ditionem redactis, auxissent imperium.* Cum prætor senatum ei, si velit, eo die daturum dixisset; biduum petiit, quo templa Deûm urbemque & hospites amicosque viseret. Datus, qui circumduceret eum, L. Cornelius Scipio quæstor, qui & Capuam ei obviam missus fuerat: & ædes, quæ ipsum comitesque ejus benigne reciperent, conductæ. Tertio post die senatum adit; gratulatus victoriam est; merita sua in eo bello commemoravit; petiit, *Ut votum sibi solvere, Romæ in Capitolio decem majores hostias, & Præneste unam Fortunæ, liceret. ea vota pro victoria populi Romani esse. Et ut societas secum renovaretur; agerque sibi, de rege Antiocho captus, quem*

nulli datum a populo Romano Galli possiderent, daretur. Filium postremo Nicomedem senatui commendavit. Omnium, qui in Macedonia imperatores fuerant, favore est adjutus. Itaque cetera, quæ petebat, concessa: de agro responsum est, *Legatos ad rem inspiciendam missuros. Si ager populi Romani fuisset, nec cuiquam datus esset, dignissimum eo dono Prusiam habituros esse. Si autem Antiochi non fuisset, eo ne populi quidem Romani factum apparere: aut, si datus Gallis esset, ignoscere Prusiam debere, si ex nullius injuria quidquam ei datum vellet populus Romanus. Ne quod detur quidem, gratum esse donum posse, quod eum, qui det, ubi vellet, ablaturum esse sciat. Facile Nicomedis commendationem accipere. Quanta cura regum amicorum liberos tueatur populus Romanus, documento Ptolemæum Ægypti regem esse.* Cum hoc responso Prusias est dimissus. Munera ei ex * sestertiis jussa dari, & vasorum argenteorum pondo quinquaginta. & filio regis Nicomedi ex ea summa munera dari censuerunt, ex qua Masgabæ filio regis Masinissæ data essent: & ut victimæ aliaque, quæ ad sacrificium pertinerent, seu Romæ, seu Præneste immolare vellet, regi ex publico, sicut magistratibus Romanis, præberentur: & ut ex classe, quæ Brundisii esset, naves longæ viginti assignarentur, quibus uteretur, donec ad classem, dono datam ei, rex pervenisset. L. Cornelius Scipio ne ab eo abscederet, sumtumque ipsi & comitibus præberet, donec navem conscendisset. Mire lætum & ea benignitate in se populi Romani regem fuisse, ferunt: munera sibi ipsum emisse; filium jussisse do-

num populi Romani accipere. Hæc de Prusia nostri scriptores. Polybius, eum regem indignum majestate nominis tanti, tradit; pileatum, capite raso, obviam ire legatis solitum, libertumque se populi Romani ferre; & ideo insignia ordinis ejus gerere. Romæ quoque, cum veniret in curiam, submisisse se, & osculo limen curiæ contigisse: & *Deos servatores suos* senatum appellasse, aliamque orationem, non tam honorificam audientibus, quam sibi deformem, habuisse. Moratus circa urbem triginta haud amplius dies in regnum est profectus.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER XI.

IN LOCUM LIB. XLVI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QUADRAGESIMI SEXTI.

Eumenes rex Romam venit : qui, quia Macedonico bello se medium egerat, ne aut hostis judicatus videretur, si exclusus esset, aut liberatus crimine, si admitteretur ; in commune lex lata est, ne cui regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus consul Alpinos Gallos, C. Sulpicius Gallus consul Ligures subegit. Legati Prusiæ regis conquesti sunt de Eumene, quod fines suos depopularetur : dixeruntque, eum conspirasse cum Antiocho contra populum Romanum. Societas cum Rhodiis deprecantibus juncta est. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti septem millia viginti duo. Princeps senatus lectus M. Æmilius Lepidus. Ptolemæus Ægyptiorum rex, pulsus regno a minore fratre, missis ad eum legatis, restitutus est. Ariarathe Cappadociæ rege mortuo, filius eius Ariarathes regnum accepit, & amicitiam cum populo Romano per legatos renovavit. Res præterea adversus Ligures, & Corsos, & Lusitanos, vario eventu gestas, & motus Syriæ, mortuo Antiocho, qui filium Antio-

chum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum cum Lyſia tutore ejus Demetrius, Seleuci filius, qui Romam obſes miſſus fuerat, clam, quia minime dimittebatur a Romanis, interemit: & ipſe in regnum receptus. L. Æmilio Paullo, qui Perſen vicerat, mortuo, tanta ejus abſtinentia fuit, ut, cum ex Hiſpania & ex Macedonia opes retuliſſet, vix ex auctione bonorum ejus redactum ſit, unde uxori ejus dos redderetur. Pomptinæ paludes a Cornelio Cethego conſule, cui ea provincia evenerat, ſiccatæ, agerque ex iis factus.

I. AFFLICTA Macedonum regia, totque nobiles provinciæ imperio adjectæ, cum potentiam Romanam omnibus jam regibus nationibuſque formidabilem effeciſſent; nullum ferme regnum, nulla reſpublica fuit, quin mittendis Romam legatis victori gentium populo adularetur. Acuerat præterea diligentiam quorundam non injuſtus terror, ne pœnæ repoſcerentur parum ex fide cultæ ſocietatis. Iſta maxime cauſa movit Eumenem Aſiæ regem, ut in Italiam navigaret. Comperto regis conſilio dubitavere Patres, quonam modo excipi venientem verum eſſet. quippe cum proximo bello Macedonico, neque ſatis pro amico, neque pro hoſte ſe geſſiſſet, hærebant, ne aut repulſus condemnari iſto crimine, aut admiſſus liberari videretur. Nam & abſolvere pigebat haudquaquam illibatæ fidei virum: & pudebat bello petere, quem ipſi paulo ante principem amicorum, ut aliis ad colendam amicitiam Romanam exemplum eſſet, opibus & honoribus ambitioſe auxerant.

II. Tandem ea via placuit, qua animi vireſque regis frangerentur, nec in illum tamen nominatim aliquid conſtitueretur. Igitur in commune lata lex eſt, *ne cui regi Romam venire liceret.* Ejus exemplum miſſus a ſenatu quæſtor Eumeni, qui jam Brundiſium appulerat, attulit: ſimul denuntiato, *ſi quid ei a populo Romano opus eſſet, uti ederet; quod*

§ I. Pol. excerpt. Legat. 97. Liv. Epit. 46. Polyb.

si nihil esset opus, quamprimum excederet Italia. Breve responsum Eumenis fuit, & quale in animo regio metus & ira pepererant, *nulla sibi re opus esse.* Submoto sic Eumene, senatus aliarum gentium civitatumque legatis operam dedit, qui gratulandi causa cum muneribus venerant. ii perhumaniter auditi dimissique sunt, impetratis ferme, quae postulaverant.

III. Sed Atheniensium legatio, neque moribus civitatis, ad quam mittebatur, neque famæ ejus, quæ mittebat, satis convenire visa est. *Pro Haliartiis, quorum urbem C. Lucretius prætor bello Persei deleverat*, nequidquam deprecata; prolatis aliis mandatis repente vertit sermonem, & *agros* miserorum, quos precibus suis juvare instituerant, *populo Atheniensi* petiverunt. Minore indignatione acceptum est, quod *Delon & Lemnum insulas restitui sibi* postulavere: nam eas & olim obtinuerant. itaque tunc quoque reddi senatus jussit.

IV. Sub idem tempus Theætetus Rhodiorum legatus apud Patres verba *de societate* fecit. sed cum res in curia traheretur, ille mœrore & annis oppressus, (erat enim octogenario major,) diem suum obiit. Supervenere deinde Cauniorum & Stratonicensium exsules, *urbesque suas contra quam senatui placuisset, Rhodiorum præsidiis teneri*, questi, novum impetravere senatusconsultum, quo *urbibus istis excedere Rhodii* jubebantur. Erant adhuc in Urbe Philophron & Astymedes: quos cum cepisset metus, ne civitatis suæ contumacia Romanorum iram asperaret, validiores parendi auctores futuri, si cœtibus publicis interessent, continuo in patriam sunt profecti. Movit repræsentatio discriminis Rhodios, ut non modo statim deducenda curarent præsidia; sed etiam *legationem* decernerent *Romam, quæ de societate conjungenda omni ope contenderet.* Aristoteles legationis ejus caput erat. is cum adulta jam æstate in Urbem pervenisset, *obsequium Rhodiorum & promtam ad parendum etiam du-*

§ II. Liv. Epit. Polyb. Diodor. ap. Fulv. Ursin. § III. Pol. excerpt. Legat. 98. Vell. 1, 2.

ris imperiis voluntatem expoſuit. deinde *de ſocietate ineunda* multa verba fecit, vario ſermone uſus ad expugnandos iratorum animos. At Patres ad extremum amicitiæ neutram in partem facta mentione, reſponderunt: ut *ſocietas in præſentia Rhodiis daretur, ex dignitate populi Romani non videri.*

V. Ludos interea Megalenſes M. Fulvius, M'. Acilius Glabrio ædiles curules ediderunt. Conſulibus, nullo uſquam majore bello, Inalpini Galli & Ligures provinciæ fuere. ex utraque gente triumphatum: cum Cl. Marcellus Gallos, C. Sulpicius Ligures ſubegiſſet. Conſularibus deinde comitiis tanta candidatorum ambitio fuit, ut convocato in Capitolium ſenatu opus eſſet. Eo ſe milvus avis intulit, raptamque de cella Jovis muſtelam in medium conſeſſum miſit. Id prodigium ſolitis ſacrificiis, & luſtratione urbis procuratum eſt. Plura mox ſequens annus attulit, cum T. Manlius A. F. T. N. Torquatus, Cn. Octavius Cn. F. Cn. N. conſulatum iniviſſent. Nam & peſtilentia ſic in Urbe laboratum eſt, ut ex Sibyllinis libris populus, circum compita & ſacella operatus, ſederit. & in æde Penatium noctu ſua ſponte fores patuerunt: lupi quoque in Eſquiliis & colle Quirinali media luce conſpecti, perſequentibus eos, qui viderant, fugerunt. Urbe iterum luſtrata, domi foriſque tranquillæ res fuerunt. Ludis Magnis pugilum & funambulorum ſpectacula in ſcenam Sex. Julius Cæſar, Cn. Cornelius Dolabella ædiles curules introduxere.

VI. Hic quoque annus memorabilior legationibus, quam rebus bello geſtis, fuit. Venere Gallogræcorum in Urbem legati, magna ſpe, fore ut ſuſpectus Eumenes, & tantum non pro hoſte habitus, gratiorem apud Romanos petitionem ſuam faceret. Bellum enim habebant cum Eumene, præter ſolita hoſtibus, peculiari quadam feritate gentis exitiabile, quod ex captivis ætate & forma præcipuum quemque victimarum in morem ornatos Diis ſuis immolaverant; cetera omni turba, quanquam multi olim noti amicique in

§ IV. Pol. excerpt. Legat. 99 & 100. § V. Tit. And. Terent. Jul. Obſeq. Col. Triumph. Liv. Epit. 46. Prolog. Hecyræ Terent.

ea essent, telis obruta. Concessum his est ab senatu, *ut legibus suis uterentur*: jussi tamen sunt *domi se continere*, *neque cum armis fines suos egredi.*

VII. Haud æque propitiis auribus, licet justiore in desiderio, Achæorum est audita legatio. Populus iste unus ea tempestate per Græciam erat, cui ad res novandas neque animus, si ferret occasio, neque vires deesse viderentur. Igitur has accidere quærentibus Callicrates & Andronidas aperuere viam, *plerosque primores Achæorum*, *quasi cum Perseo sensissent*, criminati. Ex quibus Xenon, qui & ipse per ea tempora exercitum duxerat, cum innocentiæ conscientia exclamasset, *se vel in ipso senatu causam suam defensurum esse*: dedit occasionem legato Romano, qui tum aderat, ut *mitti Romam omnes*, *qui ab accusatoribus nominati fuerant*, imperaret. Duris & insolentibus mandatis (neque enim aut Philippus olim, aut filius ejus Alexander, cum rerum potirentur, tam acerba jusserant) Achæi deteriorum metu paruere; missis in Urbem principibus gentis, & quotquot aliorum per tempora Macedonici belli in imperiis aut curationibus alicujus momenti fuerant, circiter mille. Hos Romani, tanquam a suis judicatos, circum municipia coloniasque Italiæ custodiendos dimiserunt. Ergo repetitis legationibus, *ut causa civium suorum cognosceretur*, *aut si credere innocentes senatus*, *quam reperire mallet*, *patriæ redderentur*, Achæi orabant.

VIII. Quod ubi frustra fiebat, vacuique in Peloponnesum legati revertebantur, tanta omnium indignatio in Callicratem & ceteros ejusdem sectæ exarsit, ut non jam secretis odiis, sed plane confessa simultate ab omnibus incesserentur, eousque, ut etiam a pueris e schola redeuntibus palam *proditores* appellarentur: neque in sacris Græcorum conventibus quisquam eorum cum laude mentionem facere posset, quin sibilis & tumultu vix credendo excipe-

§ VI. Just. 38, 6. Pol. excerpt. Legat. 97 & 102. Front. Strat. 1, 2, 16. Casaub. in Polyæn. p. 714. Diod. ap. Vales. § VII. Just. 34, 1. Polyb. ap. Vales. Pausan. l. 7.

retur. eſtque tradita res non indigna memoratu, aliquando Sicyone cum inter Antigoniorum ſolemnia balneis publice inſtructis Callicrates & Andronidas uſi fuiſſent; neminem in eadem ſolia poſtmodum voluiſſe deſcendere, niſi prius emiſſa priore aqua omni, novaque infuſa, veluti expiata & luſtrata viderentur.

IX. Sed Achæi, cum aliud auxilium præterquam in precibus nullum eſſet, & harum vim maxime in perſeverando poſitam crederent, denuo legationem decernunt, quam Eureas & cum Anaxidamo Satyrus obierunt. Ii ſub idem ferme tempus venere Romam, quo inter complures minorum gentium legatos a Rhodiis Aſtymedes, & a rege Pruſia Python quidam acceſſerat. Hic introductus in ſenatum Eumenis accuſationem orſus eſt, *cujus incurſionibus fines Bithyniæ vaſtarentur, oppidis etiam aliquot ereptis occupatiſque. neque aliud magnopere Pruſiam Eumeni diſplicere, quam quod amicitiam Romanorum cum fide retineret. idque ex eo intelligi poſſe, quod cum Antiocho Syriæ rege de bello Romano agitaret conſilia: neque ſenatuſconſultis haberet honorem, ſed contra hæc vexaret Gallogræciam, omneſque in univerſum ſocios clienteſque Romanorum: res autem ſuas ubivis confirmando, qui ſuæ factionis eſſent, ſtabiliret.* Non ſpernenda res ſenatui viſa: ne tamen adhuc nudarent conſilia, ſufficere creditum, ſi favore ſuo Gallogræcorum ſuſtinerent animos, illorumque libertatem, quantum citra manifeſtam Eumenis injuriam fieri poſſet, tutarentur.

X. Poſt hos Aſtymedes Rhodius iteravit civitatis ſuæ preces: *ſatis eam magnas ſuperbiæ temeritatiſque pœnas luiſſe, quin & graviora delictis pertuliſſe ſupplicia. Nam & Lycia Cariaque decedere coacti ſumus, quas regiones non ſine maximis ſumtibus, triumque bellorum laboribus & periculis, civitas noſtra quæſiverat. Nunc igitur vectigalibus iſtarum tributiſque caremus, unde nobis egregii nuper fructus, & opum publicarum acceſſiones magnæ certæque fuere. Quanquam de Lycia Caria-*

§ VIII. Pol. excerpt. Legat. 103. Polyb. ap. Valeſ. § IX. Pol. excerpt. Leg. 104. Liv. Epit. 46. Polyb.

que, si quis infensius urgeat, forte minus licitum sit queri. Quod enim vestro munere possederamus, videri potest non inique nobis ademtum esse, offensionibus obortis, & civium nostrorum væcordia suspiciones & iram vestram provocante. Sed Caunum certe ducenis talentis a Ptolemæo, sed Stratoniceam ab Antiocho & Ptolemæo in magni beneficii loco accepimus: unde nobis annuus proventus centum viginti talentorum uno decreto vestro periit: cui quidem obedire quanquam maximo cum reipublicæ nostræ detrimento conjuncta res erat, non distulimus. Quibus ex rebus effectum est, ut majores pœnas Rhodii dederimus semel dubii amici, quam semper certi hostes Macedones. ut jam alias taceamus gentes, ne cui incolumitatem suam invidere potius, quam velificari nostræ videamur.

XI. *Et tamen præcipuum civitatis nostræ vulnus nondum attigi, quod exemtione Deli, demtaque populo de portu & publicis statuendi potestate, portorium, hoc est, Rhodiæ rei fundus & columen sic interiit, ut quod paulo ante quadragies H-S. locari consueverat, hodie vix in sexcenta millia nummûm inveniat redemtorem. adeo, Patres conscripti, jugulum premit ira vestra, & ipsos quasi nervos incidit civitatis. Quod si meritos hæc urgeret calamitas, non foret absonum, publico delicta consilio, publicis quoque miseriis expiari: nunc autem, quando & paucorum iste furor fuit, & reorum omnium suppliciis a populo Rhodio expiatus; relinquitur, ut remotis a sensu malorum sontibus, indignatio vestra tantummodo adversus innocentes desæviat. Quod quia neque pro cetera mansuetudine vestra, neque pro gloria sæpius ignoscendo, quam vindicando quæsita, facere videmini; certa me spes tenet, fore, ut aliquando misericordiæ, quam iræ, meminisse malitis.*

XII. *Ob amentiam paucorum, iracundiam non injustam contra Rhodios concepistis. quanto æquius fuerit venia prosequi sceleris innoxios, ob errorem supplices, & pœnitentia ac obsequiis admissa correcturos? Amisimus dignitatem, potentiam, vectigalia, etiam libertate, pro qua jam inde ab antiquissimis temporibus nihil non sustinuimus, haud parum imminuta. & tamen ferimus*

§ X. Diodor. ap. Vales. § XI. Polyb.

ista patimurque: modo sic tandem satisfactum sit iræ vestræ, Patres conscripti, ærumnæque Rhodiorum vel in hac fortuna finem inveniant. id autem nullo pacto sperare audemus, nisi, quod toties oravimus, in amicitiam societatemque populi Romani recipiamur. olim invidiosa & suspecta multis potuit hæc esse postulatio, ne ad spes nimias præscriptione vestræ societatis abuti cogitaremus: nunc ad eam, velut ad asylum confugimus, nec ut aliis timori simus, sed ut timere ipsi desinamus.

XIII. Huic orationi, cum similis argumenti alia quædam adjecisset, imagine humilitatis, in quam ex tanto fastu subito deciderat clarissima civitas, movit animos Patrum, ut *societatem cum deprecantibus jungendam esse* decernerent. Neque deerant, qui reniterentur, *simulatam Rhodiorum pœnitentiam* arguentes: sed apud plures misericordia valuit, adjuta Ti. Gracchi testimonio, qui *senatusconsultis omnibus obtemperatum a Rhodiis fuisse* referebat, *condemnatosque publico judicio universos, qui populum a Romanis alienaverant.* Nam hujus Gracchi, A. Manlio A. F. T. N. Torquato, Q. Cassio L. F. Q. N. Longino Coss. celebris legatio per Asiam fuit, quam missus ab senatu ad res sociorum inspiciundas obiverat. Causa mittendi maxime fuit, ut coram cognosceret, quid Antiochus & Eumenes animi consiliique invicem aut adversus populum Romanum haberent. Honorificentissime ab utroque rege exceptum ferunt, nullo conspirationis inter eos certo indicio, benevolum ipsis faventemque revertisse.

XIV. Acerrimi viri diligentiam Eumenes prudentia eluserat, qua nemine tum regum inferior fuit; vicinia potentiorum ad consilia sua sollicite tegenda tam longa ætate exercitus. Antiocho loco sapientiæ temeritas fuit, qua omnibus in negotiis usus, vix ullum animi sui certum firmumque vestigium sinebat animadverti. Cum enim alii reges potentiam divitiasque suas pari sollicitudine augerent tegerentque, gnari magnarum opum famam suspicionibus obnoxiam esse; hic, quasi data opera, produxit thesauros suos,

§ XIII. Liv. Epit. 46. Pol. excerpt. Legat. 104 & 105.

& oſtentavit. Magnificentiſſimos enim ludos inſtruxit, ex univerſo fere terrarum orbe per ambitioſa præmia coactis artificibus: quo tempore quidquid regiæ ſupellectilis, ceteræque opulentiæ, fuerat reconditum, id omne publice ſpectandum propoſuit. Vix peracta hac ſolemnitate ſupervenit Ti. Gracchus, quem omni comitate ac liberalitate ſic obruit, ut animum regis ob ereptam Ægyptum a populo Romano alieniſſimi nullo indicio poſſet deprehendere. Cum enim natura largitor animus eſſet; tunc etiam ſtudio honoris cultuſque omnia argumenta ſic intendit, ut toto eo tempore aliis in ædibus diverſaretur, quo vacuam legatis Romanis regiam relinqueret. Ea res, & quoniam paulo ante inter ludos animum uſque ad pudendas ineptias effuſiſſima hilaritate laxaverat, Romanis facile perſuaſit, nihil in tali mente magnæ ſeriæque cogitationis agitari.

XV. Ceterum, ut ad inſtitutum redeamus, non eadem humanitate, qua priores, Achaici oratores excepti ſunt ab ſenatu. Negabant illi, *principes Achæorum tanquam damnatos, ſed, uti cauſam dicerent, miſſos Romam fuiſſe. rogare igitur nunc quoque, ut ita fiat, ſi Patribus videatur. quod ſi iſthoc nolint, at ſaltem remittant illos domum. ſpondere concilium Achaicum eniſe daturum operam, ne judicium ſuum lenius, quam pro cujuſque merito, fuiſſe dicatur.* Nihil impetratum. literæ quin etiam ad principes Græcarum civitatum, qui Romanæ factionis erant, & in Achajam ad Callicratem miſſæ: *Neque civitatibus publice, neque ipſis privatim profuturum videri, ſi homines iſti ſuam quiſque in patriam revertantur.* Hoc per Græciam vulgato reſponſo, paſſim metus erat & trepidatio, non eorum modo, qui Macedonum rebus ſtuduerant, ſed omnium, quibus erat patriæ caritas externa dominatione potior. At Charopus & Callicrates, & ceteri ejuſdem conſilii, quanto humiliores videbant alios redigi, tanto ipſi majores ſpiritus ſumebant.

XVI. Dum iſta diverſis locis ſic aguntur, Perſeo, qui

§ XIV. Pol. ap. Valeſ. Diod. ap. Valeſ. Pol. excerpt. Legat. 101. Joſeph. 12, 11. § XV. Pol. excerpt. Legat. 105.

rerum iſtarum omnium cauſa fuerat, dubium an voluntarius exitus, calamitatis vitæque finem attulit. Poſt L. Æmilii triumphum in carcerem Albanum conditus, & inde eodem L. Æmilio, ſenatuſque principe M. Lepido adjuvante exemtus, in libera cuſtodia biennium extraxit. tum vero miſerias certas, ſpem incertam reputans, inedia ſibi conſcivit necem. quidam a cuſtodibus, quos forte offenderat, ſomno prohibitum exſpiraſſe tradiderunt. Defunctum publico funere in honorem priſtinæ fortunæ ſenatus efferri juſſit, miſſo ad hoc quæſtore Albam, ubi deceſſerat. Nec omittendum eſt in caſu tanti modo regis aliud fortunæ ludibrium, etiam ipſa, ut mihi videtur, captivitate ac morte miſerabilius. Alexander ſolus liberorum patri ſuperſtes fabriles artes didicit, quibus ſe toleraret: deinde ſcriptum fecit, operamque eam magiſtratibus Albanis locavit. Hoc anno Romæ cenſus actus eſt, luſtrumque conditum. L. Æmilius Paullus, Q. Marcius Philippus condidere. cenſa ſunt civium capita trecenta triginta ſeptem millia, quadringenta quinquaginta duo.

XVII. Mitis ea cenſura fuit, moribuſque & manſuetudini Paulli conveniens. tres tantum ſenatu moti: nemo ex inſignibus. eadem in equitibus Romanis recenſendis moderatio fuit. Principem ſenatus, quem & antecedentes quidam cenſores, legere M. Æmilium Lepidum. operum, quæ locavere, quod mireris, ſplendidiora neſciuntur. memoratur Horologium, quod diligentius ordinatum Q. Marcius in publico poſuit, grato in populum Romanum munere, quia vetus, quod ibidem centeſimum ferme ante annum M. Valerius Meſſalla ſtatuerat, ad horas Romanas parum conveniebat. Publicavit idem & Concordiæ ſignum, quod deinceps in curia collocavit C. Caſſius. At L. Æmilius Minervam, Phidiæ præclarum opus, in æde Fortunæ poſuit. Hoc primum anno in Italiam veniſſe mor-

§ XVI. Diodor. Plut. Æmil. c. 63. Diod. ap. Valeſ. Sal. Hiſt. 4 in Ep. Mithrid. Val. Max. 5, 1. Zonar. Marcellin. 14, 40. Oroſ. 4, 20. Liv. Epit. 46. Faſti Capitol.

bum, qui carbunculus appellatur, in annalibus annotatum eſt.

XVIII. Comitia deinde conſularia habente A. Manlio, nam collega ejus Q. Caſſius in magiſtratu deceſſerat, Ti. Sempronius P. F. Ti. N. Gracchus iterum, M'. Juventius T. F. T. N. Thalna facti ſunt. Ii cum magiſtratum iniviſſent, Ti. Gracchus Galliam, M'. Juventius Corſos provincias accepere. ſed in urbe ludi Megalenſes a L. Cornelio Lentulo, L. Valerio Flacco, ædilibus curulibus acti ſunt. In Corſis feliciter bellatum cauſa fuiſſe putatur conſuli, ut rariſſimo fati genere interiret. Cum enim ſacrificanti forte literæ ſenatus allatæ eſſent, quæ *ob res ab eo geſtas ſupplicationem decretam* nuntiabant; eas attentiſſime legens ante foculum, ſubito concidit, exſtinctus, ut putatur, gaudio, cujus in translatitia felicitate intemperiem anguſtus animus non ferebat.

XIX. Circum hæc tempora, cum jam mirifice amplificata res Romana eſſet, moribus omnium ferme regnorum ſe permiſcuit. quare deinceps domeſtica externaque geſta, ſicuti cauſis eventibuſque ſunt connexa, ſic etiam narratione conjungentur. Pruſias nunquam æquus Eumeni, & jam apud ſenatum criminationes adverſus illum pronis auribus accipi doctus, non deſinebat intendere ſuſpiciones, etiam Gallogræcis & Selgenſibus, aliiſque per Aſiam populis, ad idem faciundum excitatis. Igitur Eumenes, quoniam ipſe Roma excludebatur, fratres Attalum & Athenæum miſit, querelis omnium reſponſuros. Quod illi cum haud incommode perfeciſſe viderentur, magnis honoribus doniſque affecti diſceſſere. Neque tamen omnis cura deceſſit Patribus, nunquam ſatis credito, *conſpirationis adverſus populum Romanum cum Antiocho initæ vanam delationem fuiſſe.*

XX. Placuit igitur, *C. Sulpicium Gallum*, *M. Sergium ſpe-*

§ XVII. Liv. 43, 15. Diod. 31, 2. Cenſorius c. 19. Plin. 7, 60. & 26, 1. Scaliger. Cic. pro Domo. § XVIII. Faſti Capitol. Victor. in 1. Rhet. Cicer. Titulus Heautontim. Terentiani. Plin. 7, 53. Val. Max. 9, 12. § XIX. Polyb. exc. Legat. 106. Diod. ap. Urſin.

cie legationis ad consilia regum exploranda proficisci. Obtendebantur *res Græciæ passim interna discordia diffidentis : & controversia Megalopolitanorum, qui cum Lacedæmoniis de agri parte disceptabant. In ea legatione C. Sulpicium multa insolenter fecisse,* Græci scriptores arguunt. *Nam & cognitionem de finibus inter Argivos Spartanosque, Philippo quondam, qui Alexandrum genuit, disceptatam, ad Callicratem impurum invisumque toti Græciæ hominem rejecisse : & Ætolis a Pleurone, qui sejungi a concilio Achaico cupiebant, indulsisse, ut suo nomine legatos Romam mitterent.* Sane senatui placebat, *imminui potentiam Achæorum, spiritusque frangi :* quapropter & Ætolis, quod petierunt, concessum est; & C. Sulpicius occulto Patrum mandato morem gerens, alias quoque civitates, quæ Achaicæ formulæ erant, ab eo fœdere dissociare instituit. Neque minore deinceps acerbitate tractatus est Eumenes, cum idem ille C. Sulpicius in Asiam transjecisset. per celeberrimas enim Asiæ urbes edicta legatus proposuit, *ut quibus de Eumene queri decretum esset, dicto die Sardis occurrerent.* Quo ubi venisset, posito apud gymnasium tribunali, decendium solidum audiendis adversus regem querelis vacavit: convicia in illum probraque tam avide suscipiens, ut invitare accusatores, & desiderio reum faciundi quidlibet in crimen trahere videretur : vanus ingenio, & ex claris inimicitiis constantis animi famam appetens.

XXI. Cum hic Asiaticarum rerum status esset, in Ægypto Ptolemæi fratres iterum æmulatione & discordiis exarsere. validior tum junioris factio, Philometorem, cognomen id majori fuit, regno pulsum, ad petendam ab senatu opem Romam compulerat. Paucis comitatus servis, ex præsentis fortunæ squalore pedes ad urbem faciebat iter, cum Demetrius Seleuci F. qui obses Syriæ regum Romæ hærebat, re cognita obviam profectus est, familiamque suam & cum diademate ac veste regia equum eximie ornatum obtulit, ne loci sui majestatem sordido cultu prodidisse visus, a Romanis despectui haberetur. At ille De-

§ XX. Pausan. l. 2 & 7. Polyb. ap. Vales.

metrii comitate prolixe laudata, illorum accepit nihil: rogavitque Demetrium, ut alicubi subsistens in via, se quo instituisset modo ingredi urbem pateretur. Id sive misericordiæ movendæ causa fecerit, sive metu, ne tanto cum fastu accedens, legem, qua reges urbis aditu prohibebantur, adversam haberet, parum mihi compertum est.

XXII. Ceterum tacite ingressus urbem, in hospitium pictoris cujusdam Alexandrini se contulit. Quod ubi rescivere Patres, advocatum humanissime sunt allocuti, excusaruntque diligenter, *quod ei quæstorem non misissent obviam, neque publicum hospitium præbuissent; id enim non sua negligentia, sed ipsius improviso adventu commissum esse. ceterum posse illum senatus adeundi diem petere, & ab eo, quidquid amicis sociisque regibus tribui par esset, exspectare.* Statim deinde e curia deductus est in publicam domum: decretaque pecunia quæstori, ex qua ei quotidie munera mitteret. Sic erectus ad spem pristinæ fortunæ, non deteriorem his initiis eventum habuit. Missi enim deinde ab senatu legati, concordiam inter fratres, & pulso reditum confecerunt.

XXIII. Inter hæc mortuum Cappadociæ regem Ariarathen cognominis patri filius excepit. Qui statim inter initia regni legatos in urbem ad amicitiam cum populo Romano renovandam misit, maxima cum demonstratione benevolentiæ studiorumque. Neque fides orationi defuit, quod Ti. Gracchus, *quo tempore legationem Asiaticam obiverit, cum hujus, tum defuncti regis animum abunde inspexisse*, testabatur. Sed etiam postea M. Junium, qui ad bellum inter eos reges & Gallogræcos componendum venerat, perhonorifice habuerant. neque minoribus officiis coluerant Cn. Octavium & Sp. Lucretium post paulo ab urbe missos. Nam & cetera omnia promte copioseque præstiterant: & cum in Syriam ituros comperissent, *suas regnique vires obtulerant, si iis ad res Syriæ constituendas eguissent.* pertinere enim magnopere ad se negotia Syriæ judicabant: non magis ob terrarum, quam

§ XXI. Liv. Epit. 46. Trogi Pomp. prolog. 34. Val. Max. 5, 1. Diod. ap. Valef.

ob ſanguinis conjunctionem, quia ſenior Ariarathes filium iſtum ex Antiochide ſuſceperat, Magni Antiochi nata. Sed recuſaverunt id auxilium legati, majeſtate nominis Romani tutos ſe rati fore: quod longe ſecus evenit. Nam apud tranquillos & modeſtos auctoritas ac reverentia plurimum valet: ubi turbari res cœpere, adverſus improbitatem armatam debile munimentum pudor eſt.

XXIV. Quibus autem initiis concuti regiones iſtæ cœperint, operæ pretium ex exponere. Puerum Antiochum pater Epiphanes Philippo cuidam amicorum commendaverat, expeditionis Elymaicæ comiti. Sed audita morte regis Lyſias, qui relictus in cuſtodia regni fuerat, tutelam pueri novennis occupavit. Quod ubi Romæ Demetrius comperit, adito ſenatu oſtendit, *patris Seleuci nomine obſidem ſe in urbem veniſſe: ſub Antiochi deinde regno, magis quia per ætatem jus ſuum neſciverit, quam legitima ex cauſa, eadem in conditione permanſiſſe: nunc etiam hoc exſtincto, ſe obligatione omni liberatum videri, æquumque putare dimitti ab ſenatu, atque etiam in regno recuperando adjuvari. Non enim modo jure potior ſum,* inquit, *Antiochi filio, cujus pater ætatem & abſentiam meam occaſionem ſuam ratus eſt; ſed non minus etiam favori veſtro confido. Puer in hanc urbem veni: nunc tertio & viceſimo ætatis anno, tanto tempore inter vos educatus, civis potius veſter, quam externus videri debeo. Vos ego patres mihi, veſtros liberos, æquales meos, fratres eſſe reor: neque alia aut vos reverentia, aut illos caritate amplector.*

XXV. Non erat equidem vel injuſta Demetrii cauſa, vel ingrata oratio. Sed vicit utilitas, ut potius immaturum puerum, quam ætate florenti adoleſcentem, opulentiſſimo regno præeſſe vellent. Itaque non retentus modo ille; ſed etiam paulo poſt tres legati Cn. Octavius, Sp. Lucretius, L. Aurelius delecti, qui in Syriam proficiſcerentur, ex voluntate

§ XXIII. Liv. Epit. Pol. excerpt. Legat. 107 & 109. Diod. 31, 3. Polyb. § XXIV. Machabæorum 1-6. Joſeph. 12, 14. Hieronym. in Daniel. 110. Polyb. & Diod. ap. Valeſ. Appian. Syriac. Polyb. excerpt. Legat. 107. Juſtin. 34, 3. Polyb. Zonar.

ſenatus regnum ordinaturi. Facile paſſuros hoc Syros rebantur, rege per ætatem invalido, & tutoribus ſatis habituris, ſi Demetrio Romæ retento, ipſi in adminiſtratione rerum relinquerentur. Neque ſpecies honeſti conſilio aberat: *cura ſocii & amici regni* prætendebatur, *ne quietem ejus mors regis & ex ea timendi tumultus turbarent: maxime cum procurationem regni Lyſias invaſiſſet; jus ex mandato morientis regis, cum reliquiis exercitus rediens Philippus vindicaret.*

XXVI. Ceterum occaſio nata videbatur ad opes regni minuendas, mandataque in hoc legati acceperant: & nominatim, *ut naves tectas incenderent, elephantos occiderent, quæ contra fœderis leges habere Antiochus dicebatur.* Iiſdem etiam commiſſa Macedoniæ pacandæ cura, quam ex regio imperio inſolita libertas, & publicorum conſiliorum nondum bene compoſita forma in ſeditiones egerat. *Gallogræcos etiam & Cappadociæ regnum diligenter inſpicere* juſſi ſunt: & jam digreſſis advenere literæ, quibus negotium dabatur, *ut ad conciliandos Ægypti reges nihil laboris induſtriæque prætermitterent.*

XXVII. Interea Ti. Gracchus Coſ. ſubacta Cammanorum gente, Romam ad triumphum regreſſus, comitia conſularia in annum ſequentem habuit. quibus P. Cornelius P. F. Cn. N. Scipio Naſica, C. Marcius C. F. Q. N. Figulus deſignati. Notabilis tum res accidiſſe traditur: inter creandos conſules, cum primus rogatorum eos retuliſſet, illico exſpiravit, neque ſegnius peracta ſunt comitia: id in omen verſum, ſermonibuſque populi agitatum eſt, timentis, ne quid in religiones peccatum eſſet, publicis malis expiandum. Gracchus rem ad ſenatum retulit: ſenatus *conſulendos* cenſuit *haruſpices.* Hi ubi, *rogatorem comitiorum non fuiſſe juſtum*, reſponderunt, incenſus ira Gracchus, *itane*, inquit, *ego non juſtus, qui & conſul rogavi, & augur, & auſpicato? Vos juſti comitiorum, Romanique juris interpretes, Tuſci homines, & barbari?* ſic in præſentia nihil mutatum. Conſul peractis comitiis in Corſos profectus videtur, ut

§ XXV. Juſt. Appian. Liv. Epit. 47. Polyb. Zonar. Machab. 1, 6. Joſeph. 12, 14. § XXVI. Cic. Philippic. 9, 2. Polyb.

morte collegæ tumultuantes coerceret: inde, forte quod ibi quoque novarum rerum ſemina erant, in Sardiniam transjeciſſe. Neque enim de geſtis hujus & proximorum annorum certa ſatis memoria ſupereſt, ſed leviter annotatum, circum hæc tempora contra Ligures, Corſos, & Luſitanos, vario ſucceſſu bellatum eſſe.

XXVIII. Jam Scipio Figulusque non magiſtratum inierant modo; ſed etiam in provincias fuerant profecti, cum Ti. Gracchi literas ad ſenatum augures detulere, ad collegium ſuum ex Sardinia miſſas, quibus ſignificabat, *comitiis conſularibus, cum ad auſpicium repetendum urbe in campum rediiſſet, eodem ſe tabernaculo, quo antea de cœlo ſervaverat, uſum: id jam libros augurales legenti apparere rectum non fuiſſe: eamque rem, licet cum ſuo pudore conjuncta eſſet, quia pertinere ad religiones populi Romani videretur, perſcribere voluiſſe.* Tanta res ſenatui viſa, ut a prætore urbano literas ad conſules ſcribendas cenſeret, quibus certiores de eo negotio fierent, provinciiſque decedere juberentur. Atqui illi vitio creatos rati, & antiquiorem reipublicæ, quam ſuæ dignitatis, curam eſſe oportere; Scipio e Corſica, Figulus e Gallia maturato reditu, magiſtratum abdicarunt. Nam & ingenio probo modeſtoque erant (Scipio etiam ſapientiæ fama celebris) & recordabantur, quale C. Flaminius in cauſa ſimili ſenatus auctoritate ſpreta, certamen cum Patribus, & poſtremo fatum habuiſſet.

XXIX. Per interregem deinde ſuffecti conſules. P. Cornelius L. F. L. N. Lentulus, Cn. Domitius L. F. Cn. N. Ahenobarbus fuerunt. Cum inter hæc in Syriam legati ab ſenatu perveniſſent, & *multa paſſim a regibus contra fœdus facta* arguerent, mutarentque; in odium gentis, atque ex eo in periculum inciderunt. Maxime movebant naves pulcherrimæ ſumtuque ingenti fabricatæ, quas incendi Cn. Octavius juſſerat; etiam elephantorum incendebat miſeratio, quod egre-

§ XXVII. Polyb. excerpt. Legat. 106. Plut. in Gracch. c. 1. Cic. de Nat. Deor. 2, 4. Liv. Epit. 46. § XXVIII. Val. Max. 1, 1. Plut. Marcello c. 5. Cic. ad Q. fratrem. 2, 2. Idem de Nat. Deor. 2, 4. Auctor de Vir. ill. c. 46.

giæ belluæ, raræque poſſeſſionis, domitæ inſuper manſuetæque, nulla, ut putabant, de cauſa concidebantur. Itaque non difficulter inducti Syri, gens læta ſeditionibus, ut Romanos ejicerent, Cn. Octavium etiam interficerent, cui Laodiceæ, dum in Gymnaſio ungitur, Leptines quidam manus attulit. Lyſias, ad diſſimulandam facinoris, cujus ipſe præcipuus auctor ferebatur, conſcientiam, & Octavium magnifico funere extulit, & ad purgandum crimen nomine regis legatos e veſtigio miſit Romam. Ii cum multis verbis, *nihil publico conſilio geſtum eſſe,* contendiſſent, ſine reſponſo dimiſſi ſunt. Cn. Octavio, *quod pro republica mortem oppetiſſe videretur*, ſtatuam in Roſtris, loco celeberrimo, ſenatus decrevit.

XXX. Nec Romani tantum ſuccenſebant Syris, ſed in exterorum quoque mentibus immanitas rei conciverat indignationem. Inter quos præcipuus Ariarathes Cappadox, præter inſitum virtutis amorem, ſtudiumque in populum Romanum, etiam amicitia privata movebatur, quam cum Octavio in regia ſua contraxerat. Quia tamen, legatis ad puerum Antiochum miſſis, matris ſuæ ſororiſque reliquias repetebat, alieno tempore Lyſiam offendere timens, earum rerum mentionem a ſuis fieri vetuit. Ceterum haud obſcurum ejus judicium erat, cum populi Romani amicitiam plurimi faceret: ita quidem, ut ſub idem fere tempus reverſis, quos Romam miſerat, legatis, promtamque Patrum erga regem voluntatem referentibus, honorem habuerit Diis, ſacrificioque magno peracto, cum ducibus ſuis hilariter fuerit epulatus.

XXXI. Dum hæc in iſtis locis fiunt, alibi quoque parum tranquillæ res fuerunt. Calyndenſes obſidione Cauniorum, a quibus defecerant, preſſi, a Cnidiis auxilio impetrato aliquamdiu reſtiterunt: deinde, timentes de exitu belli, ni majoribus opibus defenderentur, Rhodios imploravere, ſe ſuaque dedere polliciti. Rhodii receperant quidem parumper ex priori conſternatione animos: ſed tamen iram

§ XXIX. Faſti Capitol. Appian. Syriac. Zonar. Julius Obſeq. Polyb. excerpt. Legat. 114. Cic. Philipp. 9, 2. Plin. 34, 6. § XXX. Polyb. excerpt. Legat. 112. Diod. ap. Valeſ.

ſenatus verebantur, ſi inconſulto eo quidquam majoris negotii aggrederentur. Ablegatis igitur Cleagora & Lygdami petiverunt, *ut ſibi recipere Calyndenſes liceret; utque poſſeſſiones, quas in Caria Lyciaque privatim Rhodii haberent, eodem eſſent jure, quo ante fuiſſent. Donum præterea decreverant in æde Minervæ, coloſſum cubitorum triginta, populo Romano ponere.* ceſſitque res iis feliciter. nam & ſubſidiis terra marique miſſis, Calyndenſium oppidum hoſte ſubmoto receperunt: & Romæ accepta facti ratio eſt, juſque novæ ditionis auctoritate ſenatus ſtabilitum.

XXXII. Major deinde res occaſionem præbuit Patribus, ex aliena diſcordia ſuam potentiam augendi. Quippe minor Ptolemæus, cui Phyſcon cognomentum erat, Romam profectus, *inſtitutam cum fratre diviſionem retractari* orabat. *neque enim ſe ſponte aſſenſum, ſed iniquitati temporum ceſſiſſe.* petebat igitur, *ut Cyprus adjiceretur ſorti ſuæ, ſic quoque fraternam non adæquaturæ.* Contradicebat his Menithyllus Alabandenſis, princeps legationis, quam ob id ipſum Ptolemæus major miſerat, ut ſenatum edoceret, *ſuo beneficio fratrem non modo Cyrenaicum regnum, ſed etiam vitam ipſam habere: quam citra ipſius operam contracto tam acri omnium odio tueri non potuiſſet. Præterea religionibus, quæ apud Ægyptios ſanctiſſimæ cenſeantur, mutuoque jurejurando firmata pacta violari non debere.* Iſthæc differentes, etiam Canuleji & ceterorum, qui rebus omnibus interfuerant, teſtimonio juvabantur.

XXXIII. At Patres, quibus potentiſſimi regni vires dividi opportunum videbatur, refellenti iſthæc Phyſconi credere maluerunt: & legatione, quæ illi Cyprum a fratre impetraret, decreta, T. Manlium Torquatum, Cn. Merulam proficiſci juſſerunt, cum mandatis, *ut conciliatis inter ſe fratribus, minori Ptolemæo Cypri regnum citra vim & arma traderetur.* Cum in eo ſtatu res regnorum eſſent, Demetrius Seleuci F. ad Syriæ recuperandum regnum apertam ſibi occaſionem judicabat, infenſis Lyſiæ Romanis, & ob facinus

§ XXXI. Polyb. excerpt. Legat. 110 & 111. § XXXII. Polyb. excerpt. Legat. 113 & 114. Diod. ap. Valeſ.

contra gentium jura patratum, totam iſtam aulam averſantibus. Igitur, Apollonio Apollonii F. conſultore (quippe Polybius, ingenio & uſu excellenti præditus, communi proverbio uſus, *caveret bis ad eundem lapidem impingere*, diſſuaſerat) ſenatum adire ſtatuit, ut, *ſi regnare Patres Antiochum mallent, ipſe ſaltem neceſſitate pro obſide manendi ſolveretur. Nec enim jure ſe attineri, mortuo Epiphane, cujus in locum obſes ipſe factus eſſet.*

XXXIV. Hæc cum ita nequidquam poſtulaſſet (nihil enim acciderat, cur priorem ſententiam ſenatus mutaret) ad alia conſilia converſus, Diodorum ad ſe vocat, educatorem ſuum, qui nuper ex Syria Romam advenerat. Is, ut erat homo callidus, & qui præſentem regni ſtatum accurate teneret, oſtendit, *nulla re alia, præterquam præſentia Demetrii, fore opus: ei, ubi conſpectus primum eſſet, protinus omnes adhæſuros. Nam & Lyſiam inviſum popularibus, & populum Lyſiæ ſuſpectum eſſe, neque a Romanis timendum; nunquam enim iis, quorum opera Cn. Octavium occiſum eſſe crederent, auxilium laturos. Nihil igitur aliud in præſentia meditandum, niſi qua ratione fugæ conſilium ſolertiſſime nunc tegere, mox exſequi poſſit.* Adoleſcens, probata Diodori ſententia, rem cum Polybio communicat: per hunc Menithyllus, Philometoris Ægyptii legatus, Demetrio conciliatur. Is navem Punicam nactus, quæ primitias Carthagine Tyrum ex veteri religione vehebat, quaſi uſurus ea ad reditum ſuum, palam cum nautis paciſcitur: convenit de mercede; comparatur ac infertur commeatus; tempus profectionis conſtituitur.

XXXV. His ita præparatis, præmittitur in Syriam Diodorus. Demetrius in eam diem, qua erat abiturus, paucis domeſticorum ſecum retentis, *ceteram turbam præcedere Anagniam*, jubet; *& cum canibus apparatuque venatico, ad Circæum ſibi occurrere.* nam ibi ſæpe antea venationi operam dare conſueverat. Idem fit a ceteris, quos conſilii participes,

§ XXXIII. Polyb. exc. Leg. 114. Appian. Syriac. § XXXIV. Polyb.

viæque comites legerat. in quibus & Nicanor fuit, mox præcipuus amicorum. Ii cum ſingulis pueris ad navem, quæ ad Oſtiam ſtabat, ſeſe conferunt. venit eodem Demetrius, reperitque Menithyllum, qui nautis obtentu *novi a rege mandati* excuſat, *quod ipſe nequeat diſcedere: ceterum ſe juvenes iſtos probatæ fidei ad illum mittere.* Non interfuit nautarum, quos vectores tollerent, quandoquidem de mercede nihil ipſis decedebat. Itaque prima luce ſublatis ancoris vela fecerunt, de comitibus ſuis præter id, quod a Menithyllo acceperant, nihil ſuſpicati. Hac fraude quatriduum abiit, priuſquam de fuga Demetrii dubitatum eſt.

XXXVI. Quinto demum die coactus ob eam rem ſenatus, quia multum itineris ille jam præceperat, *minime proſequendum eſſe* cenſuit. Sed haud multo poſt tempore Ti. Gracchum, L. Lentulum, & Servilium Glauciam ad res Græciæ inſpiciundas miſerunt. iis mandatum, *ut ex Græcia in Aſiam transjicientes, cum aliorum regum, tum præcipue Demetrii conſilia ſpecularentur.* Datum etiam negotium eſt, *ut regum cum Gallogræcis controverſias judicarent.* præſertim Graccho injunctum, *ut his rebus omnibus præſens ſupereſſet.* M. deinde Valerius M. F. M. N. Meſſalla, C. Fannius C. F. C. N. Strabo conſulatum acceperunt. In horum magiſtratu conviviorum luxui obviam itum: qui tum, ut rebus proſperis ſolemne eſt, in dies ſumtuoſiore intemperantia valeſcebat. Neque lex Orcia, quam viceſimo ante anno C. Orcius de ſenatus ſententia in tribunatu tulerat, ruentes mores ſatis ſuſtinebat, etiamſi ſervaretur: quia numero tantum convivarum coercito, ceteram epularum luxuriem ſine freno reliquerat.

XXXVII. Crevit igitur, ut ſæpe fit, irritatum remedio malum, paſſimque jam in pauciores convivas major impenſa, quam in plures antea, fiebat. Adeoque in publicum damnum & dedecus væſana ingluvies iverat, ut vulgo jam in comitium ad conſultationes de republica homines ebrii

§ XXXV. Joſeph. 12, 17. Juſtin. 34, 3. Polyb. § XXXVI. Faſti Capitol. Macrob. Saturnal. 3, 17.

ventitarent: multique bonis suis evoluti per fœdam & abominandam turpitudinem prostituto corpore quærerent, quod mox haud multo minore infamia per gulam erant perdituri. Cum igitur hanc intemperiem ægerrime ferret, quidquid in urbe sanum erat, consensu bonorum sumtuariæ leges expeti cœpere. Consulibus ea de re ad senatum referentibus, senatus in hæc verba censuit: *uti principes civitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutitarent, jurarent apud consules verbis conceptis, non amplius in singulas cœnas sumtui esse facturos, quam centenos vicenosque æris, præter holus & far & vinum, neque vino alienigena, sed patrio, usuros: neque argenti in convivio plus pondo, quam libras centum illaturos.*

XXXVIII. *Ferre deinde consules ad populum* placuit *de modo sumtuum, qui in unumquemque diem fierent.* ab altero consulum *Fannia lex* est appellata. Hæc *ludis Romanis, item ludis plebejis, & Saturnalibus, & aliis quibusdam diebus centenos æris insumi* concessit, *decemque aliis diebus in singulis mensibus tricenos: ceteris autem omnibus diebus non amplius denos. Invitari vero præter domesticos convivas ceteris diebus ternos, nundinis quinos.* Eorum, qui legem suaserunt, C. Titii oratio exstat. qui, acriter invectus in vitia civitatis, *stare istam posse negavit, nisi illa tollerentur.* Ludos Megalenses Romanosque hoc anno L. Postumius Albinus, L. Cornelius Merula ædiles curules fecerunt.

XXXIX. Ita constitutis domi rebus, nihil æque, ac Syriaci motus, curam Patrum exercuit. Demetrius enim, postquam Lyciam fuga attigisset, scripserat senatui, *se ad pœnas ob Octavii necem a Lysia repetendas, in Syriam festinare. Antiocho, quem populus Romanus regem appellasset, nihil nociturum.* Neque segnius, quam ostenderat, Tripolin pervectus, urbem voluntate oppidanorum recepit. Ibi cum magnus hominum ad eum concursus fieret, diademate sumto,

§ XXXVII. Sammonicus Serenus ap. Macrob. Att. Capitol. ap. Agell. 2, 24. § XXXVIII. Sammonicus. Lucillus ap. Agell. & Macrob. Athenæus l. 6. f. Titulus Comœd. Terentianar. Zonar.

Roma se ad repetendum senatus auctoritate regnum venire, mentiebatur. nihil enim aut sciebant aut suspicabantur de fuga ejus homines, cujus famam celeritate prævenerat. Igitur paulo post Apamea quoque potitus, cum valido jam exercitu contendit Antiochiam, regni caput. Lysias metu Romanorum opponere arma non ausus, in speciem pacis cum Antiocho procedit obviam. nec admissus in conspectum, cum pupillo a suis militibus interficitur. ita Demetrius regnum paternum citra laborem recuperat.

XL. Eodem anno senatum M. Pomponius prætor *de philosophis atque rhetoribus* consuluit: *quod sub his nominibus multi mercenarii sapientiæ facundiæque professores, juventutem Romanam contemtu patriorum institutorum, religionumque imbuere dicebantur.* De his senatusconsultum factum est, *ut M. Pomponius prætor animadverteret, curaretque (si ei e republica fideque sua videretur) uti Romæ ne essent.* L. deinde Anicius L. F. L. N. Gallus, M. Cornelius C. F. C. N. Cethegus ineunt. His consulibus egregiæ vitæ L. Æmilius Paullus extremum diem clausit. Maximæ hominibus admirationi continentia viri fuit, quod cum liberaliter quidem, sed tamen citra luxuriam vixisset, unde dos uxori solveretur vix reliquerat: vendendisque mancipiis, & supellectile, & prædiis adhuc nonnullis, fuit opus, ut sexcenta nummorum millia conficerentur. Quibus detractis, in hereditate non amplius quindecies sestertiûm remanebat. Nempe cum ditissimis populis regibusque bello congressus, & incredibili opum vi potitus, ærarium populi Romani pecunia, suam domum laude locupletare studuit. Plus auri ex Hispania, quam quisquam ante illum alius, advexerat in urbem: Macedonico triumpho bis millies centies in ærarium intulerat, tanto in populum Romanum beneficio, ut exinde tributum pendere desineret.

§ XXXIX. Joseph. 12, 16. Appian. Syriac. Zonar. Machab. 1, 7. Liv. Epit. 46. Eusebius. Agellius. 15, 11. § XL. Tit. Hecyræ Teren. Liv. Epit. Plut. in Æmil. c. 5 & 42. Auctor de Vir. ill. Polyb. & Diod. ap. Valef. Valer. Max. 4, 3.

XLI. Neque male refpondit ei benevolentia & honoribus civitas, quippe maximis condecoratum magiftratibus, plus etiam impenfi amoris teftificatione ornavit. Sed & alia omnia, quæ homines faventi fortunæ acceptum ferunt, cumulatim ei obvenere. Sub finem vitæ, poftquam Veliæ, quo fe ex confilio medicorum contulerat, in feceffu & otio diu fuerat verfatus, defiderium non ferens populus, cum alias, tum in theatro, crebras edebat fignificationes, *ut fe confpectui civium redderet.* His acclamationibus, & facrificio quodam folemni inftante inductus eft, ut Romam reverteretur: idque facrum cum collegis fuis inter maximam gratulantis populi frequentiam peregit. Poftridie rurfus ipfe pro fua incolumitate fecit: ftatimque, ut reverfus eft domum, delirio correptus, per quod ne fentire quidem morbum poffet, tertia deinde luce exfpiravit.

XLII. Tum vero patuit, quantus apud omnes amor ejus viri, quantaque veneratio effet. Nam ad deductionem funeris, non modo manuarii artifices, ceteraque vilis turba, fuo quifque relicto opere, certatim concurrerunt; fed etiam magiftratus atque fenatus juftitio fumto res protulere. Quin & ex circumjacentibus municipiis, quotquot occurrere in tempore potuerant, vifendi fimul honorandique funeris caufa confluebant. Unde raro fplendidiores cujufquam exfequiæ fuere; non tam auro aut ebore, ceterique apparatus nitore, quam infigni omnium benevolentia ftudioque, defunctum decorantibus. Præferebantur quidem, ut in funere nobiliffimi viri, longa ferie majorum imagines; fed majus ornamentum erat in ipfa hominum frequentia, cum non cives modo, fed ex infenfiffimis modo hoftibus, quotquot aderant, erga memoriam tanta viri certarent ftudiis. Videres ex Liguribus, ex Hifpanis, ex Macedonibus validiores quofque circa lectum funebrem ambitiofe diligentes: fequebatur turba feniorum, & magno cum affectu *fervatorem fuæ quifque patriæ patronumque* appellabat. Quem enim armatum pugnantemque hoftes ob virtutem timuerant, eundem

§ XLI. Diodor. Vell. 1. 9. Val. Max.

in pace victi ob justitiam gravitatemque haud minus amabant.

XLIII. Funebres parenti ludos Q. & P. Æmiliani fecere: quorum alterum in Fabiam, alterum in Corneliam gentem adoptandos dederat. Heredem utrumque reliquerat pater, sed P. Scipio jam tum in ea ætate generosum monstrans animum, cujus mox gloria præcelluit, semissem suum fratri C. Fabio adjecit, quod ipse in ditiorem domum ascitus, cupiebat illum familiaris rei copiis sibi exæquari. Nec ideo minus in edendis gladiatoribus, ne sumtu frater obrueretur, dimidiam ejus partem, ad millia nummûm quadringenta, ex sua pecunia contulit.

XLIV. Hæc & alia liberalitatis specimina, quæ in affinibus & matre ediderat, in urbe, ubi si nondum avaritia, jam parsimonia magna erat, laudibus & admiratione adolescentis omnia repleverunt. Qui constanter inhærens proposito suo, paulo post novis rumoribus priorem famam auxit, cum defuncta matre Papiria, non modo ex universo, quo eam donaverat, cultu recepit nihil; sed, quanquam ipse solus heres erat, omnia bona materna concessit sororibus, ad quas nulla pars hereditatis recepto jure pertinebat. Sub ea tempora magni laboris magnæque famæ opus consul M. Cethegus perfecit, paludes Pomptinas exsiccando. Locus ille olim trium & viginti urbium fuisse creditur. ubi tum animoso conatu consulis factus est ager, læto magis præsentibus, quam in longam posteritatem durabili, beneficio.

§ XLII. Diod. ap. Vales. Plut. in Æmil. c. 67. Diod. 31, 4. § XLIII. Titul. Adelphor. Terent. Diod. & Polyb. ap. Vales. Plut. in Æmil. c. 6. § XLIV. Diod. Polyb. Liv. Epit. 46. Mucianus ap. Plinium 3, 9.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER XII.

IN LOCUM LIB. XLVII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QUADRAGESIMI SEPTIMI.

Cn. Tremellio tribuno plebis mulcta dicta est, quod cum M. Æmilio Lepido pontifice maximo injuriose contenderat: sacrorumque, quam magistratuum, jus potentius fuit. Lex de ambitu lata. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita trecenta viginti octo millia, trecenta quatuordecim. Princeps senatus lectus Æmilius Lepidus. Inter Ptolemæos fratres, qui diffidebant, fœdus ictum, ut alter in Ægypto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes Cappadociæ rex, consilio Demetrii, regis Syriæ, & viribus pulsus regno, a senatu restitutus est. Missi a senatu, qui inter Masinissam & Carthaginienses de agro judicarent. C. Marcius consul adversus Dalmatas parum prospere primum, postea feliciter pugnavit; cum quibus bello confligendi causa fuit, quod Illyrios, populi Romani socios, vastaverant; eandemque gentem Cornelius Nasica consul domuit. Q. Opimius consul Transalpinos Ligures, qui Massiliensium oppida, Antipolim & Nicæam, vastabant, subegit. Præ-

terea res in Hispania a compluribus parum prospere gestas continet. Consules anno quingentesimo nonagesimo octavo ab urbe condita magistratum, peractis comitiis, insequentisque anni consulibus creatis, inire cœperunt. Mutandi comitia causa fuit, quod Hispani rebellabant. Legati, ad disceptandum inter Masinissam & Carthaginienses missi, renuntiaverunt, vim navalis materiæ se Carthagine deprehendisse. Aliquot prætores, a provinciis avaritiæ nomine accusati, damnati sunt.

I. MEMORABILIS hoc anno contentio fuit inter Cn. Tremellium tribunum plebis, & M. Æmilium Lepidum, qui pontifex maximus erat. Itaque tribuno plebis, qui cum Lepido injuriose jurgatus fuerat, mulcta dicta; sacrosancti magistratus majestatem sacrorum vincente reverentia. Ludi hoc tempore Romani a Q. Fulvio, L. Marcio ædilibus curulibus editi sunt. Legem de ambitu, quæ circa hunc annum lata fertur, quis tulerit, adhuc quæro. Cn. Cornelium Cn. F. Cn. N. Dolabellam, aut M. Fulvium M. F. M. N. Nobiliorem legis auctorem exstitisse non absurdum est, qui proximi consules fuere. Sed quia postmodum, credo, de eodem crimine plenius diligentiusque cautum est, memoria vetustioris legis exolevit.

II. Celebrior multo censura est, quam his consulibus gessere duo clarissimi viri P. Cornelius P. F. Cn. N. Scipio Nasica, M. Popillius P. F. P. N. Lænas. Ii lustrum fecerunt quartum atque quinquagesimum. censa sunt civium capita trecenta viginti octo millia, trecenta quatuordecim. Ab his quoque princeps senatus, M. Æmilius pontifex maximus lectus est quintum. Censuræ severiter actæ hoc quoque monumentum est, quod sequitur. Eques Romanus cum equum strigosum & male habitum, ipse pinguis & bene curata cute, adduxisset, interrogatus est a censoribus, qui fieret, ut dominus equo tantum esset habitior? Atque ille, *quoniam*, inquit, *ego me curo, equum Statius meus.* Id responsum cum

§ I. Liv. Epit. 47. Titul. Hecyr. Terentianæ.

parum reverens videretur, notatus ille est a censoribus, ærariusque factus.

III. Horologium novum in superiore censura locatum fuerat: id quoniam usui non erat tempore nubilo, P. Scipio, divisis æqualiter noctis ac diei horis, horologium sub tecto dedicavit, quod fluentis aquæ indicio temporum intervalla metiretur. Græci clepsydram appellarunt. Res in speciem haud magnifica, ob ingentem utilitatem lætis animis accepta est. Nam apud prudentes pleraque vitæ officia temporibus distribuuntur: quorum negligi rationem qui parum referre putant, utilissimæ rei pretium non intelligunt. Iidem censores, ut ambitioni, vires quotidie sumenti, sic quoque iretur obviam, cum multæ passim circa forum statuæ essent positæ, sustulerunt omnes, exceptis quæ de senatus aut populi sententia statutæ essent: in his, quam apud ædem Telluris Sp. Cassius, qui regnum affectavit, posuerat; etiam conflavere. Operum, quæ in censura hac locata sunt, nobilissimum porticus in Capitolio fuere. locavit P. Cornelius. Lustrum hi fecerunt sub exitum magistratus sui, consulatum jam gerentibus M. Æmilio M. F. M. N. Lepido, C. Popillio P. F. P. N. Lænate iterum.

IV. Hic etiam annus pluribus regum negotiis, quam propriis, occupatos Patres habuit. Ptolemæus enim Physcon, magno cum favore dimissus ab senatu, in Græcia validas mercenariorum copias conduxit. Recepit & Damasippum, genere Macedonem, qui proximas inter turbas publico consilio, quod Phaci fuerat, interemto, cum uxore liberisque ex Macedonia profugerat. Cum his in oppositam Rhodo continentem transgressus, & hospitaliter exceptus a Rhodiis, navigare Cyprum statuerat: nisi T. Manlius Torquatus, qui legatione ab senatu fungebatur, monuisset, *contra sententiam Patrum facturum videri, qui eum citra vim jussissent*

§ II. Fasti Capitol. Liv. Epit. Masurius Sabinus ap. Agell. 4, 20 & Nonius voce Strigosus. § III. Plin. 7, 60. Censorinus de die Natali. L. Piso ap. Plin. 34, 6. Auctor de Vir. ill. c. 44. Vell. 2, 1, & 3.

reduci. Unde poſtremo conſenſit, ut, dimiſſo circa Sidam milite, Cypro abſtineret, & in finibus Cyrenes Torquatum opperiretur, qui, *ſe recta profecturum Alexandriam*, dicebat, *ut adducto in ſuam ſententiam rege, una cum ipſo eoſdem ad fines occurreret.*

V. Ita cum altero legatorum Cn. Merula, & Damaſippo Macedone, in Cretam ſe contulit; conductiſque mille ferme Cretenſibus, navigavit in Libyam Ægypto conterminam, ibique exſcenſione facta, caſtra ad Apin poſuit. Hic cum ad aliquot dies Torquatum fruſtra exſpectaſſet, Cn. quoque Merulæ perſuaſit, *ut Alexandriam pergeret*, animum fratris citius expugnari poſſe auctoritate duorum arbitratus. Sed hoc quoque conſilium fruſtra fuit, retentis Alexandriæ legatis, quos major Ptolemæus omni arte verſabat, ne vel perficere, quod inſtituerant, vel prius regredi, quam ex utilitate regis, poſſent. Ita cum Phyſcon ad Apin diebus quadraginta nequidquam hæſiſſet, alio præterea majoris tædii nuntio perculſus eſt.

VI. Quippe deficientes Cyrenæ alias quoque civitates ad conſenſum traxerant, aderatque iis ſocius conſiliorum & adjutor Ptolemæus, cui rex, Romam proficiſcens, ſummam rerum mandaverat. Hoc nuntio vix peracto, ſupervenit aliud, *jam in armis defectores eſſe*, *coactoque exercitu caſtra locis apertis metari.* Quapropter amittere Cyrenen timens, dum Cyprum ſtudet adjicere, dilato hoc conſilio Cyrenen verſus iter inſtituit. Ceterum neque minis, neque precibus, adduci potuere Cyrenenſes, ut arma ponerent, & immitis domini jugum ſponte ſubirent, cujus crudelitatem Alexandriæ malis abunde teſtatam noverant, horrebantque. Itaque poſt leves aliquot velitationes ſignis collatis certatum eſt: victumque regem Cyrenenſes repulerunt.

VII. Rediit tum ad eum Cn. Merula, negans, *a Philometore quidquam impetrari potuiſſe*, *aſſeverante*, *pacta inter fratres olim inita; neque eſſe*, *cur mutari ea*, *vel aboleri oporteat.* Igitur ex ſuis Comanum & Ptolemæum fratres adjun-

§ IV. Polyb. excerpt. Leg. 115.

git Merulæ, ut *de regis Alexandrini iniquitate* apud senatum querantur. Introductorum in curiam hæc oratio fuit: *Gratias senatui populoque Romano regem, gratias legatis agere: neque enim per hos stetisse, quo minus alterorum auctoritate curaque, alterorum labore ac opera finem votorum suorum obtinuisset; nisi fratris iniqui dolo circumventi omnes forent. Neque mirandum, si senatum contemtui, si legatos ludibrio habuisset, homo præter profundam dominandi cupiditatem non rationi ulli, non affectui penetrabilis: apud quem jam olim & arctissimæ necessitudinis jura, & fœderum pactorumque fides, quo uno firmissimo vinculo generis humani societas continetur, eviluerunt.*

VIII. *Sed antiqua non repetimus. utinam tam facile novis injuriis ille abstineret, quam nos priorum obliviscimur! Quinquennio ante, cum justa civium indignatione pulsus vestram ad opem persugisset, vos pro solita bonitate vestra, & quia æquum esse putabatis, quos natura tam arcta cognatione junxisset, eos animis non diffidere, vestram auctoritatem interposuistis: ibi rex noster, quanquam causa viribusque superior, tamen quid vobis deberet, quam quid ille meruisset, cogitare maluit: in potestate legatorum vestrorum fuit. illis agentibus eas conditiones victo dedit, quas in pari jure fortunaque petere non esset ausus, sperare nequivisset. An non igitur tantæ sociorum curæ favorique, tantæ fratris indulgentiæ vicem referri oportuerat? Ille autem quid fecerit, videte: Modestas fratris querelas non sine contumelia ejus insuper habuit: novis etiam additis injuriis, cumulatisque.*

IX. *Quas ubi ille ferre diutius non potuit, ad vos, tanquam deorum vicem regibus populisque jura reddentes, se contulit: vobisque, ut in tam evidenti negotio facillimum factu fuit, causam ita probavit, ut ex amplissimo ordine viros clarissimos legatos Alexandriam mitteretis, qui voluntatem vestram, de Cypro insula fratri restituenda, significarent. Te nunc, T. Torquate, appello, teque, Cn. Merula, veneritisne Alexandriam, mandata senatus exposueritis, pro fide, pro prudentia vestra prætermiseritis nihil, quo animum intractabilem docendo, monendo, hortando, ad meliora consilia flecteretis? Ita certe a vobis abunde*

§ VII. Polyb. excerpt. Leg. 116.

factum ; nequè quidquam, quod ab hominibus vestri loci animique exspectari fas est, defuit.

X. *At quo successu eventuque ista factitata sint, jam olim, opinor, Patres conscripti, his ipsis referentibus, cognovistis. Ita sunt circumducti fraudibus, ut constaret, eludendi eos consilium captum esse: ita, cum eludi non possent, per varias & absurdas causas retenti, ut appareret, si manere decepti nollent, manendum coactis fore. Post multas demum dilationes re infecta dimissi sunt. dimissi sunt, inquam, vacui irritique legati, neque apud eum regem majestas populi Romani valuit, pro quo apud hostem Antiochum, totam Ægyptum armis obtinentem, valuerat. Neque hic finis impietatis & contumaciæ fuit: sed Cyrenaica seditio, quibus aliis facibus, quam regis Alexandrini nuntiis atque consiliis, exarsit? Neque enim satis aut in fratrem acerbus, aut adversum vos contumeliosus, sibi videbatur, nisi Cypro, quam restitui jubebatis, retenta, etiam Cyrenen extorqueret.*

XI. *Verum enimvero fructu improbitatis suæ haudquaquam diu gloriabitur, sat scio, Romani: neque enim animos viresque vestras eodem, quo ille, judicio atque æstimatione metimur. Ille, ut hominibus improbis mentem vitia hebetant, neque consilia vestra supra artes suas, neque arma supra potentiam æstimat: nos neque senatui huic ullum in orbe terrarum par sapientia concilium esse novimus; neque legionibus Romanis aliud militum genus fortitudine conferendum. Itaque magna cum spe non irritarum precum, vos rogamus obtestamurque, Patres conscripti, ne regem, quem ipsi fovistis, texistis, ornastis, quique invicem vos perpetua fide observavit atque coluit, eo maxime tempore, quo vestro munere florentissimus esse debuerat, inopem, extorrem, deceptum a fratre, proditum ab amicis, contemtum a popularibus, consilium auxiliumque vestrum frustra implorare sinatis: quandoquidem ita cum vestra gloria ac utilitate causa illius conjuncta est, ut, quantum ille aut existimationis, aut opum amiserit, tantundem vestræ quoque famæ, vestrisque obsequiis decessurum esse videatur.*

XII. Adversus hæc iterum Menithyllus a majore Ptolemæo affuit. Sed in minoris causam inclinatis Patrum ani-

mis, Torquatoque & Merula, qui a legatione interim redierant, eandem enixe juvantibus, ſenatus *intra diem quintum Italia excedere Menithyllum* juſſit, decreto, *uti fœdus, quod populus Romanus cum majore Ptolemæo habuerat, tolleretur: legatique mitterentur ad juniorem, hujus ſenatusconſulti ad eum perferendi gratia.* Miſſi P. Apuſtius, C. Lentulus Cyrenis, jam receptum, reperere. Quare nova ſpe animatus, tota mente de Cypro recuperanda cœpit cogitare, militemque & alia bello neceſſaria ſumma ope colligere.

XIII. Novorum interea motuum cauſæ cum Dalmatis exortæ. Populus iſte ſub Pleurato nuper fuerat: eo defuncto, deficiens a Gentio, non uſurpabat modo libertatem, ſed jam vicinos incipiebat ad ſervitium cogere. tributoque pecorum & frumenti nonnullis impoſito, alii, qui id dedecus abnuebant, perpetuis illorum latrociniis vaſtabantur. Liſſii præcipue Daorſique fiducia Romanæ ſocietatis reſiſtebant: frequenteſque ab ipſis querelæ delatæ erant: Liſſiis *agros & oppida ſua* (*Tragyrium & Epetium habebant*) *infeſtari* nuntiantibus, nec abſimilia Daorſi afferebant. Placuit igitur legationem ad Dalmatas mitti, eadem opera res Illyricas inſpecturam. Ejus legationis princeps C. Fannius fuit. At Romæ M. Fulvius Nobilior proconſule ex Liguria de Eleatum populo triumphavit a. d. XII Kal. Septembres. De quo equidem, quas res, aut quomodo geſſerit, nihil præterea inveni. Certe per ea tempora cum graviorum bellorum materia deficeret, non ideo deficiebat ambitio: ſed quia ſoli propemodum Ligures, magis loco, quam viribus, freti, arma retinebant, in horum expugnandis caſtellis captandæ laudis occaſio quærebatur.

XIV. Sex. deinde Julio Sex. F. Sex. N. Cæſare, L. Aurelio L. F. L. N. Oreſte conſulibus, Romam Ariarathes venit, vi Orophernis, qui ſe fratrem ejus ferebat, Cappadocia expulſus. Cujus rei originem paulo ſupra repetendam

§ XII. Polyb. excerpt. Legat. 117. Diod. ap. Fulvium. Polyb.
§ XIII. Liv. Epit. 47. Zonar. Polyb. excerpt. Leg. 124. Faſti Capitol. Cic. in Bruto c. 73.

arbitror. Ariarathes, qui proxime regnaverat, Antiochidem in matrimonio habuit, Antiochi Magni filiam. quæ cum, prioribus aliquot conjugii annis ſobole nulla genita, timeret, ne vilior viro & Cappadocum genti fieret, callidiſſima mulier ſemel atque iterum fœcunditatem mentita, primum ſub Ariarathis nomine puerum, deinde alium, Orophernen, educavit. Poſtea vero cum, ut fit, natura aut remediis vitium vincentibus, voti ſe compotem factam videret, duas filias unumque mox filium eniſa, rem totam marito patefecit. Ille, ne ſubditītii liberi vero & naturali filio obſtarent, alterum quidem Romam mediocri inſtructum cenſu, alterum in Joniam ablegavit. Mithridatem autem (id nomen nato ex ſe fecerat) mutato vocabulo Ariarathen & ipſum appellavit: unice dilectum parenti, neque male reſpondentem in amore. Denique pulcherrimum certamen inter eos exortum eſt, ut, quo tempore alibi locorum regna parricidiis aut adepti, aut ſervari in morem venerat, in Cappadocia pater Ariarathes cedere filio contenderet, filius quidlibet paſſurum potius, quam ut patrem privatum videret, pervicaciſſime teſtaretur. Unde non immerito Philopatoris ei cognomen inditum eſt a Græcis, qui tum primum (nam & ſtudiorum amore peritiaque adoleſcens iſte celebratus eſt) in Cappadocia literarum & cultioris ſapientiæ ſedem poſuerunt.

XV. Hic igitur Philopator, poſt obitum ſenis hereditate adita, nihil antiquius habuit, quam ut patrem omni honoris & magnificentiæ genere contumularet: deinde amicos, præfectoſque, & populum univerſum, digna quemque cura proſecutus, maximam apud omnes benevolentiam ſibi comparavit. Unde proſpera ei regni initia fuerunt: magnuſque jam vulgo & clarus, ob amorem ſuorum, & juſtitiæ fideique gloriam, habebatur. Cujus egregium ſpecimen in caſu Mithrobuzanis Zaicadre geniti demonſtravit. Is de Sophenes regno cum fratre certans, ab illo, qui viribus Artaxiæ prævaluerat, fuſus eſt. Pulſo apud Cappadoces perfugium fuit, & mox auxilium ab Ariarathe; qui ſupplicem ſuum valido

§ XIV. Polyb. excerpt. Leg. 126. Diod. 31, 3. Diod. ap. Valeſ.

eum exercitu in regnum paternum reducebat. Sed Artaxias moris sui tenax, cum Armeniæ, parum laudabiliter occupatæ, Sophenen adjicere cuperet, legatione missa conditionem Ariarathi obtulit, *ut ille Mithrobuzanem occideret; se pariter fratrem illius interfecturum: ita dividi inter ipsos regnum Sophenes posse.* Hoc scelus aversatus Cappadox, non modo, legatis increpitis, Artaxiam monuit, *ab ejusmodi cogitatione desisteret*; verum etiam Mithrobuzanem non deseruit, priusquam in res amissas eum restitueret.

XVI. Hac fama & societate Romana conspicuus, sine metu regnabat, donec rex Syriæ Demetrius adversarium ei Orophernem excitavit: offensus, quod in gratiam Romanorum, qui Demetrio succensebant, Ariarathes, fœdere inter Syriæ Cappadociæque reges abolito, sorori quoque ejus nuntium remiserat. His incensus, & mille talentorum pretio, quæ Orophernes ei promittebat, impetere consiliis & viribus Ariarathen non ante destitit, quam regno illum cogeret excedere. Neque pulsum, & Cappadocia profugum, segnius Romæ per legatos urgebat, quorum princeps Miltiades fuit. Aderant & ab Oropherne legati Timotheus & Diogenes, donum populo Romano coronam auream ferentes, *amicitiamque renovari cum rege petebant, quæ populo Romano cum patre ejus Ariarathe fuisset.*

XVII. Hi consensu oppugnabant Ariarathen, & quoniam despectum & inopem ipsi florentes opibus & gratia premebant, apud plerosque divitum & largitorum calumniæ plus poterant, quam unius miseri vera defensio. Hactenus tamen causa ejus, & meliorum ex senatu contentio, profecit, ut *in regnum recipi* juberetur, *sed cum Oropherne fratre dividendum.* Neque enim eo tempore quidquam aut gratius Romanis, aut usitatius erat, quam dare operam, ut regnorum potentia, partitis in plures opibus, divideretur. Sed non diuturnum ob vitia novi regis incommodum prioris fuit.

§ XV. Strab. l. II. § XVI. Diod. ap. Fulvium Ursinum. Justin. 35, 1. Appian. Syriac. Liv. Epit. 46. Polyb. 3, 5. Ejusd. excerpt. Legat. 126.

Orophernes enim, cum in recenti poſſeſſione firmare ſibi favorem hominum prudentia beneficiiſque deberet, pari intemperie in luxum & avaritiam provolutus eſt. Nam & vino deditiſſimus, præter inſtituta patria, Bacchicorum artificum introduxit inſaniam: &, pecunia undiquaque corraſa, Timotheum quidem, quo præcipue auctore ad regnum pervenerat, talentis quadraginta, Demetrium regem ſeptuaginta, coronavit: præter ſexcenta talenta, quæ paulo poſt numeraturum eidem recepit, & alio die reſidua quadringenta. Quibus rebus cum alienatos a ſe popularium animos animadverteret, jam velut ab inimicis vindictæ cauſa extorquebat pecunias, quando in ſuorum animis non poſſet, in his ſpem præſentium rerum collocaturus. eo conſilio & apud Prienenſes pecuniam, talenta quadringenta, depoſuit, ut ſubſidio hoc in omnem fortunam uteretur.

XVIII. Nihil horum Ariarathen fallebat, qui, cum ſe pleriſque Cappadocum gratum eſſe, contra Orophernem omnibus exoſum, ſciret, colligere copias cœpit, & regni partem, unde vi extruſus fuerat, vi repetere. Neque leve adjumentum erat Attalus, qui nuper defuncto Eumene, pro filio ejus Philometore Attalo regnum adminiſtrans, eniſe ferebat auxilium: plus tamen ipſe ſibi contulit, prudentia & labore dignum ſe loco, quem repoſcebat, oſtendens. Unde res ſuas quotidie deteriores fieri videns Orophernes, & hoc quoque metu, ne ad hoſtem deficeret, ob ſtipendiorum ſolvendorum moram, exercitus, quem per injuſtitiam occupaverat ſtatum, ſacrilegio tueri inſtituit. Celebre gentibus illis ſub monte, quem Ariadnes vocant, templum eſt, Jovi ſacrum: id veteri opulentia dives ſpoliavit ille, militibuſque ſtipendium ex ea pecunia diſſolvit. Neque tamen (ut breve plerumque ævum eſt potentiæ pravis artibus fultæ) diu reſiſtere vel hoſtium viribus, vel civium odiis, potuit: relictoque regno, ad Demetrium, unde venerat, Antiochiam

§ XVII. Liv. Epit. Appian. Diod. ap. Valeſ. Ælian. hiſt. var. 2, 31. Polyb. ap. Athen. 10, 11.

ſe recepit. Hic eo tempore finis motuum in Cappadocia fuit.

XIX. At in Africa perpetuis Maſiniſſæ adverſus Pœnos odiis injuriiſque res inquietæ erant. Circa minorem Syrtin ager amplus colitur, quem uberem gleba, oppidis quinquaginta frequentatum, & per hæc locuplete reditu Carthaginienſes obtinebant: ipſi Tyſcam vocant regionem; Græci dixerunt Emporia. Eum cum cœpiſſet concupiſcere Maſiniſſa, ob potentiam ſuam, & favorem apud Romanos, ſeu vi, ſeu jure agendum foret, potiorem ſe futurum ratus, armata manu occupare non diſtulit. Et agrum quidem facile receperat, Pœnis cum alias ad terreſtria bella minus aptis, & tum ex diuturna pace languidioribus: oppida tamen illi retinebant. Hic rerum ſtatus utroſque impulit, ut iis de litibus frequenter legatos mitterent Romam: deteriori ſemper Pœnorum conditione. Neque dubium erat, quin cauſa vincerent. nam & Maſiniſſa, cum annis aliquot antea perſequeretur Aphtheratum quendam, qui a rege deſciverat, tranſitu per regionem iſtam, ut alienam, precario poſtulato, deinde, quia negabatur, omiſſo, Carthaginienſium jus affirmaverat.

XX. Sed ſenatorum plerique magis ad utilia, quam ad juſta reſpicientes, regi gratificabantur, adeo cum aperta Pœnorum injuria, ut non modo urbibus, de quibus controverſiam Maſiniſſa moverat, exigi, ſed & quingenta inſuper talenta, fructuum perceptorum nomine, quaſi malæ fidei poſſeſſores, pendere paterentur. Quippe decretam a ſe legationem tamdiu diſtulerant, donec adigi a rege ad iniquas pactiones poſſent: tum demum a Roma legati, & in his M. Cato, venerunt. his Maſiniſſa quidem arbitrium totius negotii facile permittere: Pœni, quod deſperabant æquo ſe jure uſuros, negare, *ullo novo arbitrio opus eſſe: fœdus ſibi cum rege multos ante annos auctore Scipione percuſſum: id potius pudore & fide contrahentium, quam correctione ulla, indigere.* Legati, quod *altera partium invita nihil ſe ſtatuere poſſe* cau-

§ XVIII. Strab. l. 13. Polyb. ap. Valeſ. Pol. 3, 5. Diod. Juſt. 35, 1.
§ XIX. Polyb. exc. Legat. 118. App. Punic. Polyb. Liv. 34, 61.

ſabantur, rebus uti erant relictis, redierunt. Neque in præſens modo iniqua hæc legatio Pœnis, ſed etiam paulo poſt exitioſa fuit: hinc orto Catonis metu, ob quem deinceps continuo ad Carthaginis delendæ conſilia Patres ſtimulabat.

XXI. Sed prior bellandi cum Dalmatis occaſio venit. C. Fannius, ex iſta legatione reverſus, renuntiaverat, *ne proferri quidem apud Dalmatas mandata potuiſſe, ſibi nihil cum Romanis eſſe negotii ferentes. ſed neque quidquam in ſe hoſpitaliter, aut etiam humaniter, Dalmatis factum. neque locum & lautia data, quin equos aliunde ab ſe adductos prædæ barbaris fuiſſe, adeo procaciter invectis, ut haud procul exitio abſuerint legati, niſi contumelias iſtas injuriaſque patientia & ſilentio pertuliſſent.* Movit hominum arrogantia Patres, eamque gentem bello perſequendam haud dubitabant: ſed plus adhuc ſtimulorum ſubjiciebant aliæ cauſæ, quod bellum ſibi neceſſarium iis locis putabant; tum quia multo jam tempore, ex quo Demetrius Pharius debellatus fuerat, partem illam Illyrici, quæ ad mare Adriaticum vergit, non inſpexerant: tum quia nolebant Italicorum populorum animos diuturniori otio marceſcere. Annum enim jam duodecimum, redacta in poteſtatem Macedonia, quieverant.

XXII. Hæc eo ferme anno geſta, & in Piceno agro Auximum coloniam deductam, reperio. Sed ubi L. Cornelius Cn. F. L. N. Lentulus Lupus, C. Marcius C. F. Q. N. Figulus iterum, magiſtratum inierunt, prodigia quædam nuntiata. quibus rite procuratis in provincias profecti ſunt conſules. Bellum Dalmaticum C. Marcio evenerat: cum eo juſſi proficiſci legati ad res Epiri ordinandas. nuper enim a Phœnica, quæ maxima Epiroticarum urbium eſt, legati venerant, poſtulantes, ne recipere exſules cogerentur, qui Charopo auctore pulſi urbe fuerant, & tum miſſis ex ſuo ordine nonnullis, *a ſenatu reſtitui* orabant. Ceterum C. Marcius conſul cum exercitu in fines Dalmatarum irruptionem fecit. Sed, occurrentibus ſtrenue Dalmatis, ignominia & pæne clades accepta eſt, turbato Romanorum agmine, & ad flu-

§ XX. Polyb. Appian. § XXI. Appian. Polyb.

vium usque Naronem retroacto. Quapropter emendaturus, quod acciderat, consul, hostem hieme jam appetente recedentem insecutus est. spes erat, quod evenit, ex anni tempore, & re commode gesta, negligentiores ad custodiam regionis Dalmatas fore.

XXIII. Illi, jam in sua oppida dilapsi, ad famam venientis exercitus Romani, propere congregantur. Sed prius ab intento hoste disjecti sunt, quam contrahere vires suas & ordinare possent. Delminium plerique fuga contenderunt: robustissimum illis locis oppidum, & gentis caput. Id ex itinere oppugnare aggressus, cum primo impetu nihil egisset, admoverique machinas loci, ubi sita urbs erat, altitudo vetaret, ad alia minora oppida exercitum circumduxit. Quæ ubi metu hostium deserta & vacua videt, Delminium revertitur. Urbs erat loco & opere munita, sed inerant ædificia multa ex arida materie. id postquam animadversum est, sudes bicubitales parari consul jubet, quas pice ac sulphure illitas, stuppaque multa obligatas, catapultis in urbem mitterent: & successit dolus: leviter incensæ, dum per aerem feruntur, ingentem vim concipiebant flammarum, quæ, ubi ædificiis incidissent, vicinis quibusque facile comprehensis, tantum excitarunt incendium, ut, eo multis hostium consumtis, ceteri venire in potestatem cogerentur.

XXIV. Nescio, an hoc anno, circa hoc tempus certe, Ælia & Fusia leges, a duobus tribunis plebis perlatæ, comitiorum vitia, quoad occurri potuit, pleramque partem sustulerunt. Ælia cavebatur, *uti comitiis legum haud minus, quam magistratuum, de cœlo servandi, obnuntiandi, intercedendique jus esset.* Fusia *fastis diebus legum ferendarum causa cum populo agi* vetabat. Exceperunt deinde P. Cornelius P. F. Cn. N. Scipio Nasica, M. Claudius M. F. M. N. Marcellus, uterque iterum consules. Horum Scipioni Dalmatæ, Marcello Ligures & Gallicæ provinciæ evenerunt. Ex præ-

§ XXII. Vell. 1, 15. Jul. Obseq. Polyb. excerpt. Legat. 117. Polyb. ap. Vales. Appian. Liv. Epit. 47. § XXIII. Liv. Epit. Appian. Florus. 4.

toribus unius A. Poſtumii Albini maxime nota ſors eſt, quem ex legationibus in ſenatum introductis prætorem urbanum fuiſſe, indubitatum eſt. nam & ille annus celebres Græcorum legationes habuit. Athenienſes delectos ſtudiorum & philoſophiæ fama Carneadem Academicum, & Diogenem Stoicum, & Critolaum Peripateticum miſere: qui *judicium reſcindi* poſtularent, *quo, ad mulctam Oropiis luendam, talenta quingenta erant condemnati.* Namque populus Athenienſis neceſſitate potius, ut creditur, ſtimulante, quam avaritia, ſociam atque fœderatam urbem Oropum diripuerat. Oropii, apud ſenatum queſti, obtinuerunt, *ut de ſuis injuriis Sicyonii cognoſcere juberentur, & quanti eas feciſſent, illis tanti Athenienſibus lis æſtimaretur.* Sicyonii talentis quingentis æſtimarunt.

XXV. Sparſa per urbem fama, *viros ſapientia & eloquentia celebratiſſimos veniſſe*, ſtatim accendit juventutem, ut ad viſendos audiendoſque concurrerent; præcipua Carneadis admiratione, cujus ad perſuadendum quidlibet incredibiliter apta erat oratio. Is enim violenta & rapida dicebat, ſcita & teretia Critolaus, modeſta Diogenes & ſobria; tanquam omnia facundiæ genera, diverſis formis, pari excellentiæ laude complexi. Quibus rebus tantum æſtimationis pepererunt, ut C. Acilius ſenator pro magno munere petierit, *mandari ſibi ad orationes illorum exponendas interpretis vices.* Hæc equidem ceteris Patrum non ægre ferentibus, (neque enim abſurdum videbatur, Romana ingenia etiam ſtudiorum cultu niteſcere,) M. Cato ſeveritate ſolita ſtomachabatur, veritus, ne guſtata harum artium dulcedine, ſtudium armorum Romana juventus amitteret. Igitur cum primum in ſenatu verba feciſſent, *omnes philoſophos per honeſtam aliquam cauſam ex urbe ablegandos* cenſuit; atque alio tempore in ſenatum ingreſſus, objurgavit magiſtratus, *quod homines perſuadendi quælibet artifices tam diu non abſolverent: quo ad Græculos ſuos regreſſi, Romanam pubem, nullis argu-*

§ XXIV. Aurel. 7, 14. Petavii Rationar. p. 128. Cic. Orat. 2, 37. Euſeb. Pauſan.

zationibus corruptam, ad majorum exemplar legibus atque magistratibus obedire ſinerent. Itaque dimiſſi deinde ſunt, mulctæ maxima parte remiſſa, *ut de quingentis centum tantummodo talenta penderent.*

XXVI. Interim in Aſia bellum inter Attalum & Pruſiam reges exarſerat. quo inferior Attalus, cum ab hoſte urgeretur, P. Lentulo, qui tum ex Aſia revertebatur, Athenæum fratrem adjunxit, *ut ſenatum de rebus omnibus certiorem faceret, ac ad opem ſibi ſerio ferendam hortaretur.* Miſerat antea quidem Andronicum, qui doceret Patres, *a Pruſia ſe infeſtari:* ſed hi potius arbitrati, Attalum Bithyno imminentem parare ſibi probabilem cauſæ ſpeciem, rem inſuper habuerunt; eo magis, quod & Nicomedes, filius Pruſiæ, & legatus Antiphilus negabant, *quidquam eorum factum, quæ Andronicus diceret.* Paulo autem poſt, cum, ipſo rumore res perferente, viderent Patres, non eſſe nihili, quod accidiſſet, neque tamen, quale eſſet, liquido poſſent intelligere, juſſerunt *L. Apulejum & C. Petronium ad res regum introſpiciundas proficiſci.* Venerunt deinde L. Lentulus, & regis frater Athenæus. Lentulus cum Aſiaticarum rerum ſtatum, qualem ipſe viderat, expoſuiſſet Patribus: confeſtim vocari Athenæum in curiam placuit, & pro benevolentia ſenatus in regem Attalum legatio decreta, quæ *Pruſiam bello* juberet *abſtinere.*

XXVII. Profecti ſunt cum Athenæo C. Claudius Centho, L. Hortenſius, L. Aurunculejus legati. Tum iterum cauſa Achaicorum exſulum tractata eſt in ſenatu, cum de iis Xenon Ægienſis, & Telecles Tegeates, verba feciſſent, nihilque propius factum, quam ut dimitterentur: niſi A. Poſtumius prætor (is per abſentiam conſulum ſenatum habebat) aſtu rem intervertiſſet. cum enim tres eſſent ſententiæ: una, *abſolvi homines placere, dimittique:* altera, *non abſolvi, & retineri:* tertia, *retineri quidem adhuc, ſed abſolvi tamen:* prætor rogatione ſua duas complexus, tertiam diſſimulavit, *diſcedere*

§ XXV. Plut. in Catone maj. c. 44. Cic. de Orat. 2, 38. Rutilius & Polyb. ap. Agellium. Macrob. Saturnal. 1, 5. Ælian. hiſt. var. 3, 17. XXVI. Pauſan. Polyb. excerpt. Legat. 128 & 129.

in unam partem jubens, *qui dimittendos censerent; in diversam, qui alia omnia.* Sic ad eos, qui absolvendos negaverant, iis quoque se adjungentibus, qui dixerant, in præsentia retinendos, illa sententia numero vincere visa est. Judicium eo tempore L. Lentuli actum, qui consul anno superiore fuerat. Isque damnatus repetundarum lege Cæcilia, postmodum tamen ad supremos in republica honores admissus est.

XXVIII. Dum hæc Romæ aguntur, in Hispania cum Lusitanis, duce Punico quodam, agros sociorum nostrorum incursantibus, improspere dimicatum est. Manilius, qui Romanum exercitum ducebat, multis amissis retrocessit. Melioribus auspiciis consules in Liguribus & Dalmatis gesto bello, triumphum meruerunt. Clariora tamen P. Scipionis acta sunt, qui, confecto bello Dalmatico, provinciam novam adjecit imperio. Maximus hæc agenti labor circa Delminium fuit, quam relictam a C. Marcio gens Dalmatarum instauraverat, contractoque ex omni regione flore juventutis, acerrime pro ea propugnabat. Unde consul, difficultate rei percepta, exercitum aliis eorum oppidis admovere cœpit. at ii, quorum ea oppida erant, omisso Delminii præsidio, ad sua quisque tutanda accurrerunt. Ibi tum Romanus, protinus ad Delminium raptis copiis, urbem inopia propugnatorum laborantem facili negotio redegit in potestatem. Imperatoris nomen, cum de more a militibus acclamatum esset, recusavit : parique deinde modestia triumphum, a senatu oblatum, vix accepit. Multi eo bello Dalmatarum capti sunt, quos in servitutem consul vendidit. Delminium, quæ prius urbs ampla fuerat, exiguam, solumque pecori pascuum redegit.

XXIX. Venerunt deinde rursus ab Achæis legati, animatis priorum relatione, qui proxime optatum finem adductum fuisse negotium narrabant. Telecles Megapolitanus & Anaxidamus missi. sed & istorum diligentia nihilo feli-

§ XXVII. Val. Max. 6, 9. § XXVIII. Appian. Hispanic. Diod. Ecl. 31, 5. Fasti Capitol. Polyb. 12, 3. Front. Strat. 36. Auctor de Vir. ill. c. 44. Zonar. Strab. l. 7. Polyb. exc. Legat. 130.

cior, quam ſuperiorum omnium, fuit. Maſſilienſium vero preces benigne ſunt auditae, *auxilium adverſus Ligures petentium*, *qui, obſeſſis Nicæa & Antipoli, Maſſilienſium oppidis, urbem ipſam magnas in anguſtias coegerant.* Decretum eſt, *uti legati ad res Maſſilienſium inſpiciundas mitterentur; iique darent operam, uti Maſſilienſibus ſatisfieret, ne quod bellum ea de cauſa ſuſcipi opus eſſet.* Neque tamen declinari neceſſitatem eam barbarorum feritas paſſa eſt; quia ſequenti anno, quo Q. Opimius Q. F. Q. N. L. Poſtumius Sp. F. L. N. Albinus conſules fuere, cum Oxybiis atque Deceatibus Liguriæ populis bellaretur. At L. Poſtumius cum iturus in provinciam immolaſſet, in plurimis victimis caput jocinori defuit. Profectus nihilominus, poſt diem ſeptimum æger relatus eſt Romam, ibique exſpiravit. Iſta res perculit hominum animos: maxime quia &, Conſæ arma in cœlo volare viſa, nuntiatum, & multa illuſtria loca fulminibus tacta fuerant. In mortui locum conſul factus eſt M. Acilius M. F. C. N. Glabrio.

XXX. Cum interea novi a Maſſilia legati, *nihil pro ſe populi Romani auctoritatem valuiſſe*, afferrent, ſtatim a ſenatu miſſi ſunt Flamininus, Popillius Lænas, L. Pupius, qui, conſcenſo navigio, Ægitnam, quod Oxybiorum oppidum eſt, appulerunt. At Ligures, audito, *venire Roma legatos, qui ſolvi obſidionem imperarent*, procurrunt in portum: alios, qui adhuc in navi erant, exſcenſionem facere vetant, Flamininum jam egreſſum *agro ſuo* jubent *excedere.* quod cum ille facere recuſaret, manus injiciunt ſarcinis: vim prohibentes ſervulos, duobus occiſis, repellunt, ipſumque adeo legatum convulnerant, haud dubie interfecturi, ni ſubito receptus in navim, præciſis funibus, imminenti exitio ſe eripuiſſet, Maſſiliam ad curanda vulnera contendens. His rebus Romæ auditis, maturare profectionem Q. Opimius conſul juſſus, in agro Placentino diem edicit militibus. inde per Apenninum ducit in Oxybios, caſtriſque ad amnem Apro-

§ XXIX. Polyb. excerpt. Legat. 113 & 132. Liv. Epit. 47. Polyb. Julius Obſeq. c. 76. Faſti Capitol.

nem positis, adventum hostium exspectat. Concurrere enim illos, & obviam Romanis ituros, fama tulerat. Deinde, ubi rem diutius trahi videt, motis ab Aprone castris, Ægitnam contendit, & urbe per vim potitus, homines in servitutem redigit, *auctores violandæ legationis vinctos duci Romam* jubet.

XXXI. His ita gestis, hosti procedit obviam, ubi Oxybiorum juventutem consedisse acceperat. Illi jam ad hominum millia quatuor convenerant, nondum adjunctis Deceatibus, numerus ad sustinendum consularem exercitum perquam exiguus. sed desperatio placari Romanos post commissum in legatos facinus posse, in eam amentiam adegerat efferatos, ut, non exspectato sociorum auxilio, ad pugnam contra Romanos egrederentur. Commovebat consulem hostium audacia: sed nulla omnino ratione temeritatem istam niti videns, ut erat vir militaris rei peritus, & ingenio mirifice sagax, certa cum spe victoriæ contra educit aciem: cohortatusque pro tempore militem, *lento passu in hostem iri; deinde, ubi cominus ventum esset, acerrima impressione turbari hostium antesignanos*, jubet. Salutaris hæc admonitio fuit. vix primum impetum tulere hostes; inde effusa fuga cesserunt, jamque Deceates, ut serum post cladem auxilium, ita fugientibus non inutile præsidium, aderant. Cum his quoque prœlium aliquanto pertinacius, sed eventu simile, fuit. Victi seque & civitatem fidei Romanorum permisere. Consul ex agro capto deditoque quam potuit plurimum Massiliensi populo dedit: utque securitati eorum etiam in posterum consuleret, *obsides Ligurum ire Massiliam, statisque temporibus permutari a suis*, imperavit.

XXXII. Jussis deinde tradi armis omnibus, & sic confecto bello, exercitum hibernandi causa per oppida Oxybiorum Deceatumque divisit. Q. Opimio ad bellum profecto, Romam iterum Ptolemæus Philometoris frater venit: ostensisque cicatricibus, dolo fratris se petitum arguit, multa arte Patres ad commiserationem suæ sortis, & odium fra-

§ XXX. Polyb. § XXXI. Polyb. Livii Epitom.

ternæ crudelitatis illiciens. Neque apud occupatos animos Neolaidæ & Andromachi (hi ab majore Ptolemæo legati aderant) defensio valebat: quorum senatus ne verba quidem ad aures sustinebat admittere. *His igitur continuo ex urbe jussis discedere*, *legati quinque* decreti sunt, quorum principes Cn. Merula, L. Thermus fuere: totidem iis decretæ quinqueremes, dataque mandata, *uti Ptolemæum in Cypri regnum deducerent.* Scriptum etiam Græcis & Asiaticis sociis, *nihil contra voluntatem senatus facturos, si eo in negotio minorem Ptolemæum adjuvissent.* Ceterum eventus belli pro majore Ptolemæo fuit. qui in Cyprum magno cum exercitu veniens, primo Archiam, præfectum suum, qui Demetrio insulam prodere voluerat, honores apud ipsum eximios, & quingenta insuper talenta pactus, amovit. deinde cum fratre, qui multorum instructus auxiliis occurrerat, prœlio congressus, victum in urbem Lapitham compulit: necessitate deinde ad deditionem coactum, non modo dimisit incolumem, sed etiam Libyen Cyrenesque regnum reddidit ei: pro Cypro urbes quasdam, & frumenti annui certum assignavit modum; etiam filiæ suæ matrimonium pollicitus. Quæ partim ingenii mansuetudine fecisse creditus, laudem invenit apud scriptores; partim, ut putant, quia Romanos metuebat, si quid in fratrem, quem protegebant illi, severius statueret. Ita compositis Ægyptiacorum regum controversiis, *Asiam adhuc ardere bello, Prusiæque injuriis Attali regnum devastari*, reversi Pergamo legati renuntiabant. Quippe Prusias, parum eo territus, quod res Attali senatui populoque Romano cordi esse audiebat, nihil ad evertendum eum violentiæ fraudisque, nihil ad despiciendam senatus auctoritatem contumeliarum reliqui fecerat.

XXXIII. Cum enim a L. Hortensio ceterisque legatis nostris, bellum cum Attalo, populi Romani socio atque amico, gerere vetaretur, parere gravatus, ad disceptationem

§ XXXII. Athenæus l. 12. Polyb. excerpt. Legat. 132 & 133. Polyb. ap. Valef. Suidas in Ptol. Euseb. Diod. ap. Valef. Liv. Epit. Zonar. Just. Prol. 30. c. 33.

controverſiarum vocantibus obſecuturum ſimulavit. Conſtitutum erat, ut ad fines regnorum cum millenis equitibus invicem occurrerent. Id Pruſias opportunum perfidiæ tempus eſſe judicans, legatos præmittit ad Attalum, qui, *affuturum paulo poſt cum numero definito*, nuntient. Ipſe interea ad opprimendum inimicum univerſas copias concitat: parumque abfuit, quin ſceleris præmio potiretur, niſi Attalus, legatique Romani, qui cum illo erant, de dolo admoniti, celerrima fuga præparatum diſcrimen evaſiſſent. Pruſias, direptis etiam legatorum impedimentis, Pergamum, quo illi cum Attalo confugerant, adducit exercitum. Erat ante urbem Æſculapii celebre fanum, ubi re divina facta, cum litaviſſet, honore ad ſuperſtitionem uſque profuſo numen veneratus, in caſtra rediit. Poſtridie vero admotis ad Nicephorium copiis, quem lucum rex Eumenes fanis & omni donariorum genere perornaverat, cuncta fœda ruina pervaſtat, delubra incendit, ſtatuas ſedibus ſuis avellit, ne Deorum quidem ſimulacris parcens. inter quæ ſuſtulit & Æſculapii ſignum, Phyromachi nobilis artificis opus, id ipſum, quod pridie tanta cum religione adoraverat. is turbatæ menti error inerat, quam nulla veri juſtique ſcientia ſtabilitam abripiebant affectus; modo ad muliebris ſuperſtitionis ineptias cogente metu, modo ira ſtimulante ad violanda per contumeliam, quæ paulo ante ſupra modum decorumque coluerat.

XXXIV. Neque melior ipſi deinde rerum eventus, quam pro tanta protervia fuit. Nullo apud Pergamum virili opere edito, Elæam, quod Attali regis emporium & navale erat, a Pergamo tria diſtans paſſuum millia, obſedit. Qua nequidquam tentata, (nam Soſander, collactaneus regis, cum præſidio ingreſſus oppidum fuerat) exercitu cetero terreſtri itinere domum reverti juſſo, ipſe navibus contendit Thyatira: ne in reditu quidem ad violanda Deorum templa ſegnior. Nam ad Hieran Comen Dianæ ſpoliavit fa-

§ XXXIII. Appian. Mithridatic. Polyb. Diod. Suidas in Πρȣσίας. Strab. L. 13. Polyb. ap. Valeſ. Plin. 34, 8.

num: Apollinis autem Cynei ædem, quæ in Temno fuit, non ſpoliavit modo, verum etiam incendio conſumſit. Atque huc deinde relatum eſt, quod & pedeſtres copiæ profluvio alvi pleramque partem interierunt, & claſſis partem ſubita tempeſtas in Propontide cum ipſis hominibus merſit, aliam, in loca importuoſa compulſam, tabulis armamentiſque confractis, reddidit inutilem. Hæc ubi Patres acceperunt, ob abſurdum & infeſtum Pruſiæ facinus ira accenſi, continuo legatos decem decrevere, qui finire bellum, & Attalo pro illatis injuriis ſatisfacere eum cogerent.

XXXV. In his L. Anicius, & C. Fannius, & Q. Fabius Maximus fuerunt. Cenſores hoc anno creati ſunt M. Valerius M. F. M N. Meſſalla, C. Caſſius C. F. C. N. Longinus: quorum Valerius ipſe aliquando cenſoria nota perſtrictus fuerat. Atque ut hic priorem ignominiam novis honoribus delevit: ita L. Cotta tribunus plebis magiſtratus ſacroſancti dignitatem vili animo factoque polluit; ne creditoribus ſuis ſatisfaceret, tribunatus præſcriptione turpiter abuſus. Sed non mens eadem reliquo collegio fuit. decreveruntque conſenſu, *ni L. Cotta æs alienum diſſolveret, aut ſponſores daret, appellantibus ſe creditoribus auxilio futuros.* Hæc Romæ geſta. Ceterum in Hiſpania res parum proſperæ fuerunt. Calpurnius Piſo prætor, a Luſitanis duce Punico victus, aliquot millia militum cum Terentio Varrone quæſtore amiſit. Victor Punicus ad Oceanum uſque promovit ſigna, concitatiſque in arma Vettonibus, agrum Blaſtophœnicum (ſic appellant progeniem ex Africa per Hannibalem transductorum) omni clade belli vaſtavit, quod ii fidem Romanis datam conſtanter tuebantur.

XXXVI. Succeſſus iſte multis & aliis Hiſpaniæ populis animos ad rebellandum fecit. Unde, quia majores jam motus timebantur, comitia conſularia citius haberi, conſuleſque deſignatos (Q. Fulvius M. F. M. N. Nobilior, T.

§ XXXIV. Polyb. ap. Steph. Strabo. l. 13. Polyb. ap. Valeſ. Diod. Polyb. exc. Legat. 133. § XXXV. Faſti Capitol. Val. Max. 2, 9. & 6, 7. Liv. Epit. Jul. Obſeq. App. Hiſpan.

Annius T. F. T. N. Lufcus erant) ante diem Kalendas Januarias inire magiftratum placuit: cum eatenus Idus Martiæ folemnis ei negotio dies fuiffent. T. Annius Gallos (nam & ii in armis erant) provinciam habuiffe videtur: Nobilior in Celtiberos, qui Belli cognominantur, eft profectus. Ilii tumultuum per Hifpaniam auctores Segedam incolebant, urbem magnam & opulentam, quam fœderi fuo Ti. Gracchus, cum Hifpaniam ordinaret, adfcripferat. Eam tum, coactis deferere minora oppida incolis, augebant barbari, murumque ftadiorum quadraginta circum exftruebant: etiam Titthis, vicina gente, in eandem compulfis. Neque parere fenatui voluerant, vetanti novari quidquam, tributaque & auxiliares copias imperanti. Quippe *fœdere Gracchano perfcriptum quidem* afferebant, *ne urbes novas conderent: veteres quin inftaurarent munirentque*, *nihil exceptum; tributorum vero & militiæ vacationem ab ipfo fenatu*, *poft Gracchi fœdus*, *datam*: neque aberat hoc a vero, fed immunitas ifta cum a fenatu conceditur, addi femper folet, *manfuram*, *donec fenatui populoque Romano videatur.*

XXXVII. Et Segidenfes quidem, cognito confulis adventu copiifque, nam ad triginta hominum millia adducebat, quia nondum permunita urbs erat, ad Arvaccos cum uxoribus & liberis perfugerunt. Arvacci, protinus confociatis viribus, Caro Segedenfi fummam rerum deferunt, viro bellicis certaminibus exercitato: qui proximo ftatim triduo, cum iter facere præter loca infidiis opportuna Romanos comperiffet, captata occafione, cum peditum viginti millibus, equitum quinque impetum fecit. Poft acrem & diuturnam pugnam vertuntur in fugam Romani: deletufque foret occidione exercitus, ni equites, ad cuftodiam impedimentorum relicti, pugnam redintegraffent, poftquam inter infequendum Celtiberorum quoque turbatos effe ordines animadverterunt. Nocte demum incumbente prœlium diremtum eft, haud levi utrinque damno. Quippe Carus,

§ XXXVI. Liv. Epit. Caffiod. Chron. Marianus Scot. Appian. Hifpan.

imperator hoſtium, & cum eo ſex millia ceciderunt, & par numerus civium Romanorum deſideratus eſt. Dies etiam ipſa (Vulcanalibus pugnatum fuerat) ex eo tempore inter atras habetur. Arvacci Numantiam ea nocte digreſſi, novos imperatores Ambonem & Leuconem conſtituunt.

XXXVIII. Conſul, refectis ſuorum animis, tertio poſt die iterum ad hoſtem ducit, & ad tria millia paſſuum ab urbe ponit caſtra. Quo cum opportune auxilia Maſiniſſæ regis, Numidæ trecenti, cum decem elephantis adveniſſent, copiam pugnandi hoſtibus facit. Qui cum & ipſi ferociter procurriſſent, ſubito diductis ſuorum ordinibus, collocatas ad hoc a tergo belluas oſtendit nec opinantibus. Hoſtes, equi virique, novo ſpectaculo conterriti, effuſa fuga urbem repetunt. inſtat fugientibus conſul, jamque ſub ipſos muros pertinaciter certabatur; cum unus ex elephantis ſaxo caput ſaucius, ingenti barritu, & mox tumultu ac ſtrage complevit omnia. nam & ceteri voce hujus excitati, eodem furore ſuorum perrumpebant ſternebantque manipulos. Numantini, contuiti hæc ex mœnibus, ubi Romanos impetum belluarum ſolutis ordinibus declinare vident, erumpunt portis, palatoſque aſſecuti, ad quatuor hominum millia, & elephantos tres interficiunt: multiſque armis ſigniſque militaribus potiti, cum tripudio ſui moris in oppidum revertuntur; cum ipſorum quoque duo ferme millia periiſſent.

XXXIX. Hac fortuna non inſolenter uſi hoſtes, miſere legatos ad pacem æquis conditionibus petendam. reſponſum eſt ex dignitate Romani nominis, *pacem niſi deditis dari non poſſe.* At conſul, ut primum confirmare ſuos ex adverſo caſu potuit, Axenium urbem petivit, ubi Celtiberi commeatuum vim magnam comportaverant. Ne hujus quidem loci felix oppugnatio fuit, deſideratiſque haud paucis, ceteri noctu ſe in caſtra receperunt. Ex caſtris deinde præfectum equitum Bieſium miſit, ut a vicina quadam gente

§ XXXVII. Flor. 2, 18.

auxiliarios equites adduceret. Excepere Celtiberi redeuntem: insidiisque eorum conspectis, sociorum equitatus fugit; Biesius, multique cum eo Romani, fortiter pugnantes occubuere. Tam crebris bellorum offensionibus sollicitati sociorum sunt animi: & Ocilis urbs gentibus illis clara, ubi annona & pecuniæ Romanorum servabantur, ad Celtiberos defecit. Consul, etiam ceteris idem animi esse suspicatus, sub pellibus hiemavit. ibi multi militum penuria aut frigore, sæviebat enim acris hiems, exstincti sunt. Hoc initium fuit Numantini belli, quod magna cum clade ac ignominia populi Romani, vicesimum ad annum productum est: tanta plerumque violentia, ut non tam de eo, uter populus imperaret, quam uter esset, susceptum videretur.

XL. At in ulteriore Hispania L. Mummius prætor cum Cæsare, quem in occisi ducis Punici locum suffecerant hostes, collatis signis dimicavit. Pulsus cum clade Hispanus, ubi victorem exercitum temere insequi neglectis ordinibus videt, cohortatur suos, convertit agmen, occisisque de Mummii exercitu novem millibus, prædam castraque jam amissa non modo recuperat, verum etiam castris Romanis potitur. Mummius, cui quinque circiter millia militum supererant, non ausus præterea copiam pugnandi facere, tutis locis castra ponens, intra vallum studiose exercebat suos, donec parumper animos territorum confirmaret. Tum in prætervehentes prædæ partem barbaros eruptione facta, disjecit hostem, prædamque & signa, quæ amiserat, militaria recuperavit. Iisdem diebus colentes cis Tagum amnem Lusitanorum civitates, Caucœno duce, Cuneos invasere socios populi Romani, urbeque ampla ac potenti (Conistorgin vocabant) expugnata, trajecerunt oceanum: inde divisis copiis, pars adversam continentem populabatur; alii urbem Ocilen obsidione cinxerant. Ibi vero L. Mummii par industria & felicitas fuit. Contractis suis & sociorum viribus, (in universum equites quingenti, cum novem peditum mil-

§ XXXIX. Diod. ap. Fulv. Ursinum. Appian. Hispan. Strab. l. 3.

libus, erant) primo populatores aggreſſus, quindecim eorum millia interfecit: inde ad Ocilen tranſduxit exercitum, magnaque & ibi ſtrage Luſitanorum edita, obſidionem ſolvit. Poſtremo agmen adortus, quod prædam ex agris raptam avehebat, occidione occidit: ut ne nuntius quidem cladis ſupereſſet. Ex præda, quantum ferri poterat, militibus datum: cetera omnia præſidibus bellorum Diis incendi prætor exurique juſſit.

XLI. Interim in Aſia rex Attalus, magno per hiemem exercitu coacto, ad bellum Pruſiæ inferendum ſe parabat, adjutus etiam auxiliaribus Cappadociæ Pontique regum copiis, quas Demetrius Ariarathis F. adduxerat. Cadis tum erat, ita ſita oppido, ut inter Phrygas Myſoſque ambigui ſoli habeatur, cum decem, quos ſenatus miſerat, legati ad eum venere. ii deinde, colloquio cum rege de communibus rebus habito, recta perrexerunt ad Pruſiam. Pruſias, auditis ſenatus mandatis, cavillando tempus trahere niſus eſt; alia quidem ſe facturum aſſerens, alia minime. Unde offenſi decem legati, renuntiata illi ſocietate, continuo ad Attalum ſe receperunt: quos aliquantiſper proſecutus Pruſias, multiſque blanditiis placare conatus, poſtquam fruſtra ſe eſſe videt, anxius jam, & magnitudinem periculi ſerio reputans, in regnum rediit. Legati, monito Attalo, *ut, ſua defendere contentus, bello ſponte inferendo abſtineret*, inter ſe conſtituerunt, ut pars ad hæc omnia renuntianda ſenatui Romam reverteretur; ceteri, per Joniam Helleſpontumque & vicinos Byzantio populos diſcurrentes, abſtraherent a Pruſia hominum animos, Attaloque conciliarent.

XLII. Ita non multo poſt tempore frater regis Athenæus cum claſſe navium tectarum octoginta navigare in Helleſpontum potuit. Ex his quinque triremes Rhodiorum erant: Cyzicenorum viginti; quibus ſuarum ſeptem & viginti Attalus addiderat; reliquæ ab aliis ſociis ſubmiſſæ fuerant. Cum his Athenæus, ut quamque urbium Pruſiæ prætervec-

§ XL. Cic. offic. 1, 2. Appian. Diod. 31, 5. Eutrop. § XLI. Polyb. exc. Legat. 135. Strab. l. 12.

hebatur, exſcenſione facta, magnam ubique vaſtitatem terroremque faciebat. Unde ſummas in anguſtias redactus Pruſias, gratanter accepit, quod Ap. Claudius, L. Oppius, A. Poſtumius, legati ab ſenatu, ad finem bello imponendum venerunt. Patres enim, edocti a prioribus, quo loco res Aſiæ eſſent, confeſtim hos juſſerant proficiſci. Horum opera convenit, *ut Pruſias Attalo regi naves tectas viginti ſtatim; deinde intra proximos annos viginti, talenta quingenta daret: ager utriuſque iis finibus eſſet, quibus ante bellum fuiſſet: Methymnæis, Ægienſibus, Cumæis, Heracleotis, damni, quod a Pruſia paſſi eſſent, nomine, talenta centum penderentur.* Hoc fœdere perfecto, Attalus cum pedeſtribus ſimul equeſtribuſque copiis domum eſt regreſſus.

XLIII. At in urbe cum iterum de iis, qui ex Græcia fuerant evocati, verba a legatis Achæorum in ſenatu facta eſſent, ſenatus nihil mutandum cenſuit. Quo quidem tempore, cum multi de ea re ſermones fierent, M. Cato, perpetuus Carthaginis hoſtis, dixiſſe fertur: *tanquam deeſſet, quod ageremus, ſedemus hic, de ſenibus Græculis deliberantes, a noſtriſne, an ipſorum, ſandapilariis ſint efferendi.* Solebat enim omnibus ſententiis, quas dicebat in ſenatu, ſubjungere: *hoc cenſeo, & Carthaginem delendam.* Tunc autem recenti metu providentiam viri ſtimulabat reverſa ex Africa legatio, quæ nuper, ſpecie diſceptandarum cum Maſiniſſa controverſiarum, magnam vim navalis materiæ Carthagine deprehenderat. Inter hæc, durantibus Hiſpaniæ bellis, & a Poenis impendente metu, neceſſarium viſum, indulgeri juſtis provinciarum querelis, quas de magiſtratuum Romanorum avaritia ad ſenatum detulerant. Itaque ſevere exercitæ ſunt leges, damnatique aliquot prætores, qui in extorquenda capiendaque pecunia egreſſi modum fuerant.

§ LXII. Polyb. excerpt. Legat. 136. Appian. Mithridat. Polyb. § XLIII. Polyb. excerpt. Legat. 137. Lucan. 6, 788. Plut. Apoph. Rom. c. 19. Appian. Punic. Flor. 2, 15. Diod. ap. Valeſ. Plin. 16, 18. Liv. Epit. 47. Plut. in Catone c. 50.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER XIII.

IN LOCUM LIB. XLVIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QUADRAGESIMI OCTAVI.

Luſtrum a cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt civium capita trecenta viginti quatuor millia. Semina tertii belli Punici referuntur. Cum in finibus Carthaginienſium ingens Numidarum exercitus, duce Ariobarzane, Syphacis nepote, diceretur eſſe, M. Porcius Cato ſuaſit, ut Carthaginienſibus, qui exercitum, ſpecie contra Maſiniſſam regem, ſed re vera contra Romanos, accitum in finibus haberent, bellum indiceretur. Contradicente P. Cornelio Naſica, placuit, legatos mitti Carthaginem, qui ſpecularentur, quid ageretur. Caſtigato ſenatu Carthaginienſium, quod contra fœdus & exercitum & navales materias haberent, pacem inter eos & Maſiniſſam facere voluerunt, Maſiniſſa agro, de quo lis erat, cedente. ſed Giſgo, Hamilcaris filius, homo ſeditioſus, qui tunc in magiſtratu erat, cum ſenatus pariturum ſe judicio legatorum dixiſſet, ita bellum adverſus Romanos ſuadendo concitavit, ut legatos, quo minus violarentur, fuga explicuerit. Id nuntiantes, in-

festum jam senatum Carthaginiensibus, infestiorem fecerunt. M. Porcius Cato filii, in prætura mortui, funus tenuissimo, ut valuit, (nam pauper erat) sumtu fecit. Andriscus, qui se Persei filium, regis quondam Macedoniæ, ingenti asseveratione mentiretur, Romam missus. M. Æmilius Lepidus, qui princeps senatus ab sextis jam censoribus erat lectus, antequam exspiraret, præcepit filiis, lecto se strato sine linteis, sine purpura efferrent; in reliquum funus ne plus, quam æris denos, consumerent: imaginum specie, non sumtibus, nobilitari magnorum virorum funera solere. De veneficiis quæsitum. Publicia & Licinia, nobiles feminæ, quæ viros suos consulares necasse insimulabantur, cognita causa, cum prætori pro se vades dedissent, cognatorum decreto necatæ sunt. Gulussa, Masinissæ filius, denuntiavit, Carthagine delectus agi, classem comparari, & haud dubium bellum strui. Cum Cato suaderet, ut iis bellum indiceretur, P. Cornelio Nasica dicente, nihil temere faciundum; placuit, decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus consules, cum delectum severe agerent, nec quemquam gratia dimitterent, ab tribunis plebis, qui pro amicis suis vacationem impetrare non poterant, in carcerem conjecti sunt. Cum Hispaniense bellum, parum prospere aliquoties gestum, ita confudisset civitatem Romanam, ut ne ii quidem invenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire vellent, P. Cornelius Æmilianus processit, & excepturum se militiæ genus, quodcunque imperatum esset, professus est. quo exemplo omnes ad studium militandi concitavit. L. Lucullus consul, qui M. Claudio Marcello successerat, cum lacessere omnes Celtiberiæ populi viderentur, Vaccæos, & Cantabros, & alias adhuc incognitas nationes in Hispania subegit. Ibi P. Cornelius Africanus Scipio Æmilianus, L. Paulli filius, Africani nepos, sed adoptivus, provocatorem barbarum tribunus militum occidit: & in oppugnatione Intercatiæ urbis, majus multo etiam periculum adiit. nam murum primus transcendit. Ser. Sulpicius Galba prætor male adversus Lusitanos pugnavit. Cum legati ex Africa cum oratoribus Carthaginiensium, & Gulussa Masinissæ filio, redissent, dicerentque, & exercitum

se & classem Carthagine deprehendisse, perrogari sententias placuit. Catone & aliis principibus senatui suadentibus, ut in Africam confestim transportaretur exercitus, quod P. Cornelius Nasica dicebat, nondum sibi justam causam belli videri, placuit, ut bello abstinerent, si Carthaginienses classem exussissent, & exercitum dimisissent: si minus, proximi consules de Punico bello referrent. Cum locatum a censoribus theatrum exstrueretur; P. Cornelio Nasica auctore, tanquam inutile & nociturum publicis moribus, ex senatusconsulto destructum est, populusque aliquamdiu stans ludos spectavit. Carthaginienses cum adversus fœdus bellum Masinissæ intulissent, victi ab eo, annos habente nonaginta duos, & sine pulpamine mandere & gustare panem tantum solito, insuper Romanum bellum meruerunt.

I. LUSTRUM deinde quintum & quinquagesimum conditum est a M. Valerio, C. Cassio censoribus. censa sunt civium capita trecenta viginti quatuor millia. Hoc lustro, cum in Capitolio, postrata tempestatibus palma, quæ aliquot ante annis eodem in loco surrexerat, ficus enata esset; prodigii loco res est habita, &, *ex eo tempore subversam in urbe pudicitiam,* L. Piso, non spernendus auctor, tradidit. Certe moribus, ad omnem turpitudinem ruentibus, legum auxilio fuit opus, ut detestabili flagitio iretur obviam. Lata est Scatinia, quæ *perversæ Veneris fœditatem, in eum, qui fecisse, quive passus esse videretur, mulcta decem millium nummûm* vindicaret. Ceterum plerisque, ut assolet, morum dehonestamenta strenue negligentibus, ea sola cura erat, ne bella, & ab hostibus discrimen, imperio portenderentur. Huc trahebant, quod & Ariciæ lapidibus pluerat, & Romæ multis locis vanæ togatorum species, accedentium visentiumque manus & oculos eluserant.

II. Senatui majus certiusque portentum videbatur, quod

§ I. Fasti Capitol. Liv. Epit. 48. Plin. 17, 25. Jul. Obseq. c. 69. Quinctil. Inst. Orat. 4, 3 & 7, 4.

ſuper omnes bellorum apparatus, qui contra fœdus a Carthaginienſibus fieri dicebantur, exercitum illi grandem coegerant. Igitur M. Claudius M. F. M. N. Marcellus, L. Valerius L. F. P. N. Flaccus, conſulatu inito, ad Patres retulerunt, *magnas Numidarum copias, duce Ariobarzane, Syphacis nepote, in Carthaginienſium finibus eſſe. prætexi a Maſiniſſa metum: ſed conſiderandum, ne imperium populi Romani his apparatibus peti poſſit.* Pleriſque ad hanc ſuſpicionem inclinantibus, præcipuus M. Catonis ardor fuit. tum multa vi orationis bellum ſuadentem P. Scipio Naſica, contrariæ ſententiæ auctor, excepit, movitque Patres, ut lenioribus remediis ageretur. Ita legatio Carthaginem miſſa, cujus princeps idem fuit, qui mittendam pervicerat, ſenatum Pœnorum caſtigavit, *quod materiam navalem exercitumque contra fœdus haberent.* illiſque *neceſſitatem, quæ leges neſciret, & Maſiniſſæ injurias* obtendentibus, obtulerunt legati, *cum rege acturos, ut æquiſſimis conditionibus arma poneret:* tantumque induſtria eorum & auctoritas apud Maſiniſſam valuit, ut *agro controverſo honoris Romanorum gratia ceſſurum* polliceretur.

III. Præclare confectum negotium erat, ſenatu quoque Carthaginienſi legatorum judicio rem permittente, niſi fortuna urbis perituræ unius hominis temeritatem ad excitandum id incendium perpuliſſet, quo paulo poſt tantæ antiquitatis potentiæque reſpublica conflagravit. Agebat in magiſtratu Giſgo Hamilcaris filius, homo ſeditioſus. is pro concione non in Romanos magis, quam ſenatum urbis ſuæ, invectus, imbellem eundem & ferocem populum adeo incitavit, ut *adverſus Romanam verſutiam, qua toties rebus Punicis amplius, quam bello, nocuiſſent, armis agendum* conclamaret, ac, velut inde rectiſſime inciperetur, legatos ipſos ad exitium quæreret. Sed illos quidem, licet ægre, tamen explicuit fuga. Principes civitatis, quia Romanorum & Maſiniſſæ rebus ſtudere arguebantur, quadraginta ferme in exſilium pulſi; obſtrictuſque jurejurando populus, *ne aut*

§ II. Zonar. Liv. Epit.

reciperet exsules unquam, aut etiam de recipiendis verba fieri a quoquam pateretur.

IV. Atque hi quidem, ad Masinissam pergentes, illum ad bellum patriæ suæ inferendum stimulabant. Neque minores iras excitabant, reversi Romam, legati; certumque jam habebatur, insolentiam Carthaginiensis populi severioribus minis retundi oportere. quo minus bellum statim juberetur, nihil tam obstitisse, atque Celtiberiæ motus, credi potest, qui tum maximis cum terroribus effervescebant. Nam in Gallia prosperæ res erant; &, *ea in provincia hoc anno bene pugnatum*, tradunt. At M. Marcello consuli, & M. Atilio prætori, quorum ille citeriorem Hispaniam, hic ulteriorem obtinebat, ut ad extremum felix expeditio, ita multis emenda periculis, fuit. Jam primum Marcello, advenienti cum legionibus duabus, in quibus quaterna millia peditum, equites duceni quinquageni fuere, structæ sunt ab Hispanis insidiæ; quibus ille sapienter evitatis, ad Ocilin, quæ nuper ab Romanis defecerat, penetravit: quam ipso adventus sui terrore perculsam extemplo accepit in fidem, obsidibus, & argenti talentis triginta imperatis.

V. Asperiorem adversum desertores futuram crediderant victoriam Celtiberi: ergo clementiam imperatoris Romani admirata Nergobrigum civitas misit quæsituros, *quo fidei & obsequii pignore in gratiam recipi posset.* Petiit consul equites auxiliares centum: & accepta est conditio. Verum donec legati Nergobrigum pacis vias legesque cum Romano tractant; alia manus, partem exercitus iter facientem adorta, turbavit postremos, impedimentorumque nonnihil abripuit. Redierunt nihilominus cum promissis equitibus legati: veniamque delicti petentes, excusabant *ab ignaris initæ pactionis commissum.* At Marcellus equites in vincula conjici, equos vendi jussit: & mox vastatis Nergobrigum agris, prædaque militibus divisa, oppidum obsidione cinxit. Conspicati periculum hostes (strui enim Marcellus aggeres,

§ III. Appian. Punic. § IV. Jul. Obseq. c. 77. Eutrop. Appian. Hist.

admoverique machinas jufferat) caduceatorem mifere, pacem orantes. Amictus ille fuit pelle lupi, quod iis gentibus pro caduceo pacifici nuntii fignum eft. Conful, *nihil iis exfpectandum pacati*, refpondit, *nifi Arvacci omnes, Bellorumque & Titthorum populi una rogarent.* Neque mora in illis fuit. venere trium civitatum legati, rogitantes, *ut, tolerabili mulcta imperata, reciperet omnes in Gracchani fœderis leges.*

VI. Contradicebant his aliarum gentium oratores, qui, ab Arvaccis fociifque bello vexati, quod Romanarum partium effent, obteftabantur confulem, *ut fuæ vindictæ fimul fecuritatifque rationem ageret.* Conful, non minus belli adverfus duram gentem finiendi cupidus, quam voluntatem fuam callide tegens, utrofque rejecit ad fenatum, induciafque cum hoftibus, donec legati reverterentur, pactus, hibernatum abiit Cordubam, eumque locum abundantibus circa agris alendæ hominum multitudini non incommodum videns, in urbis fpeciem atque magnitudinem exædificavit. Sed in Lufitania, poftquam L. Mummius ad triumphum deceffiffet, M. Atilius prætor provinciam accepit. ubi cum, feptingentis hoftium interfectis, urbem Oxthracas, iis locis maximam, occupaffet; eoque metu vicina oppida Romanis adjunxiffet (inter quæ pars aliqua Vettonum fuit, vicinæ Lufitanis nationis) in hiberna abduxit exercitum. Tum vero fubita defectione omnium de integro turbatæ res, & quædam urbium, cum Romanis fentientium, circumfeffæ.

VII. Dum in eo ftatu Hifpanienfe bellum eft, Romæ fenatus Aftymedi datur Rhodiorum legato, quem præfectum fimul claffis creaverant. Erat his bellum cum Cretenfibus, adverfus quos fociorum opes follicitabant. Decrevit extemplo legatos fenatus, qui bello finem imponerent. Idem negotium Achæorum erga Romanos detexit obfequium, libertati gentis haud fane conveniens, fed pro tempore neceffarium. Rhodiis, auxilium petentibus, plerique mittendum cenfuerant. Sed Callicrates Leontefius negavit,

§ VI. Polyb. excerpt. Legat. 141. Appian. Strab. l. 3.

ſas Achæis eſſe vel indicendi cuiquam belli, vel ferendi auxilii, Romanis inconſultis. Hac oratione tanquam fulmine perculſi, qui diverſum cenſuerant, quievere. Multæ deinceps legationes Romam cum veniſſent, præ reliquis auditus Attalus eſt, Eumenis filius. Venerat is in urbem admodum puer, ut ſe commendaret Patribus, amicitiamque & hoſpitii paterni jus cum populo Romano recoleret. Hic igitur perbenigne comiterque tum ab ſenatu, tum a paternis amicis, exceptus, cum reſponſo, quale optaverat, honoribus ætati convenientibus, domum rediit: inſigni favore Græcarum urbium, per quas iter ipſi erat, profuſæ benevolentiæ ſignis venientem abeuntemque proſequentium. Nam pater pueri Eumenes unus omnium ſua ætate regum, plurima in Græcos publice privatimque beneficia contulerat. Venit ſimiliter diſceſſitque Roma Demetrius puer, mediocribus, ut anni ejus erant, affectus honoribus.

VIII. Hoc digreſſo, Heraclides, qui cum Laodice & Alexandro dudum in urbe commorabatur, poſtquam ad cauſam ſuam fulciendam nihil calliditatis & præſtigiarum prætermiſiſſet, quos facillimos fraudi putabat Patres ambiendo, tandem in curiam eſt introductus. Prior Alexander oravit ſenatum, ut *amicitiæ, quæ cum patre ſuo Antiocho fuiſſet, memor, maxime quidem regnum Syriæ ſibi reſtitui juberet; ſin vero, at certe permitteret eum ſuis fatis, neque aut abeuntem moraretur, aut volentibus juvare paternas opes repetentem impedimento eſſet.* Excipiens deinde Heraclides, multis collaudata regis Epiphanis memoria, multis incuſato Demetrio, ſermonem eo deduxit, ut, *quando res & tempus ita ſe daret, juſtum eſſe* diceret, *adoleſcentes, veram Antiochi ſtirpem, modis omnibus adjuvari.* Diverſæ ſuper his ſententiæ ſenatorum fuere. Optimus quiſque atque ſapientiſſimus commentum improbum, & actorem fabulæ Heraclidem, abominabantur: at plures, quos aut mendaciis ſuis dementaverat, aut promiſſis corruperat, ſenatuſconſulti in hæc

§ VII. Polyb. excerpt. Legat. 138 & 140.

verba ſcribendi auctores fuerunt: *Quod Alexander & Laodice regis ſocii amicique liberi in ſenatu verba fecerunt: ſenatus cenſuit, dimittendos in paternum regnum, atque, uti petierunt, auxiliis adjuvandos videri.*

IX. Hoc armatus ſenatuſconſulto Heraclides non diſtulit extemplo conducere militem, &, quos ex illuſtribus viris ei conſilio opportunos noverat, arceſſere. Quibuſcum Epheſum delatus, totis viribus ad bellum, quod parabat, ſe cœpit accingere. Demetrius, ut adverſus hunc terrorem ſe Romanorum benevolentia tueretur, cum alia ipſis officia attente præſtitit; tum Adramyttenum quendam, Andriſco nomen erat, ſub cuſtodia Romam miſit, quia Perſei ſe filium is ferebat, qui poſtremo rex Macedoniæ fuerat. Neque parvi æſtimandum hoc officium Demetrii fuiſſe, mox eventus docuit, cum ille veterator, clam elapſus, Macedoniam Thraciamque ingenti motu concitaret, ut in loco referemus. Cum hæc diverſis terrarum partibus agerentur, Romæ inſignes aliquot viri obierunt: M. Æmilius Lepidus pontifex maximus, & M. Porcius prætor: alter quoque conſulum L. Flaccus in magiſtratu mortuus eſt. M. Porcius Cato pater pro modo facultatum, quas habebat non ampliſſimas, honore ac affectu, quam impenſa, majore extulit. & eum quidem cariſſimum habuiſſe, ipſe ſibi teſtimonio eſt, qui tanquam præſtantiſſimi animi virum paſſim in ſcriptis ſuis prædicat: mortem tamen ejus, cum pro cetera morum conſtantia fortiter tulit; tum, quia philoſophiæ ſtudiis eruditus, negabat *interire, qui mori dicantur;* ſperabatque, *ſe filium meliore in vita, cœtibuſque piorum eſſe repertarum.*

X. Memorabile etiam in M. Lepido fuit, quod, priuſquam moreretur, præcepit filiis, *lecto ſe ſtrato ſine linteis, ſine purpura, efferrent: in reliquum funus etiam modicam conſumi pecuniam* juſſit, dictitans, *imaginum ſpecie, non ſumtibus, nobilitari magnorum virorum funera ſolere.* Hujus in locum P. Cor-

§ VIII. Polyb. excerpt. Legat. 140. Sulpicius Severus. Polyb.
§ IX. Liv. Epit. L. Ampelius. Faſti Capitol. Cic. in Catone. Plut. in Catone major. c. 48.

nelius Scipio Nafica pontifex maximus lectus eft. Aliorum deinde complurium obitus admonebant homines, quod initio anni, cum ante ædem Jovis in campo columna cum figno aurato decuffa effet, harufpices *interitum magiftratuum & facerdotum fore* refponderant. Sed & in fufpicionem veniffe matronas crediderim, antiquum eas fcelus retuliffe: nam *& olim fraude muliebri magnus principum Romanorum numerus eodem anno interceptus* ferebatur. Certe Publicia & Licinia, nobiles feminæ, quarum hæc Claudium Afellum, illa L. Poftumium, qui tertio ante anno conful obiverat, viros fuos veneno necaviffe arguebantur, cognita caufa, cum vades prætori dediffent, ad cognatorum judicium remiffæ, horumque decreto ftrangulatæ funt. Ne fic quidem fatis expiatæ prodigiorum minæ videbantur; nifi removerentur, in quos intentatæ illæ fuiffent: ita monitis harufpicum magiftratus omnes abdicarunt.

XI. Comitia per interregem habita. L. Licinius L. F. Lucullus, A. Poftumius A. F. Sp. N. Albinus confules facti. Animos deinde, his eventibus triftes, aliæ aliæque perturbationum caufæ concuffere. maxima fuit omnium, quod in Africa fimul Hifpaniaque res parum pro voluntate fenatus fucceflerant. Ex Africa filius Mafiniffæ nuntiabat, *fe per caufam deprecandi pro exfulibus cum fratre Micipfa, parentis miffu, Carthaginem veniffe. ceterum in urbem non effe admiffos: & fibi, cum reverteretur, ab Hannibale Samnite, qui caput factionis popularis effet, infidias ftructas, & ex comitatu fuo quofdam interemtos; fe fuga falutem quæfiviffe. Ceterum pro comperto fe afferre, Carthagine delectus agi, parari claffem, neque diffimulanter jam aut obfcure bellum contra Romanos ftrui.* Non erat ita proftratus domeftico vulnere Catonis animus, ut aut publicis confultationibus abftinendum, aut de folito rigore quidquam remittendum effe, duceret. Itaque tum quoque, ut femper, *bellum indici Pœnis oportere*, magna afleveratione tendebat. neque fegnius opinionem fuam P.

§ X. Liv. Epit. Cic. in Caton. Appian. 64. Julius Obfequens c. 77. Liv. 8. 18. Val. Max. 6, 3.

Scipio Nasica tuebatur, *omnia prius experiunda.* Sic iterum in hanc sententiam discessum, facto senatusconsulto, *uti decem legati quamprimum mitterentur, speculaturi, quid Carthaginiensibus animi consiliive esset.*

XII. Interim Celtiberorum legati, cum Romam pervenissent, diversimode excepti sunt. nam qui a sociis civitatibus venerant, iis in urbe hospitium præbitum: reliqui trans Tiberim manere jussi. Die senatus, priores vocati sociorum oratores, civitatis cujusque separatim, eandem in sententiam verba fecerunt: *Eam esse conditionem Hispaniæ, ut aliis nihil carius Romano imperio, aliis nihil intolerabilius videatur. has inter factiones necessario intuta inimicaque omnia esse: nec alteram posse stabili in fortuna consistere, nisi depressis partis alterius viribus. Quod si igitur,* ajebant, *duces vestros exercitusque bello nondum confecto revocatis, nihil futurum est certius, quam ut in nos, tanquam proditores patriæ, omnis communium hostium cooriatur impetus. Nam si hoc constiterit, arma vobis impune inferri posse, neque aliud inde timendum, nisi ut vindictam minitemini, deinde omittatis, non erit tam imbecillis animi quisquam, ut vim Romanam sibi magnopere formidandam esse putet. Eorum deinceps exemplo & successu sollicitabuntur ceterarum nationum animi: quando inter feroces & periculis lætos haud difficulter imitatores invenit felix temeritas. Nos igitur, ut in certo & propinquo timore, merito fidem vestram invocamus, Patres conscripti, ne deserti & proditi præda nostris vestrisque inimicis relinquamur. Arvaccorum magna potentia & in nos inexpiabile odium est. neque nobis ullum sollicitudine ac periculo vacuum tempus erit, nisi aut perpetuo consularis exercitus in Hispania sit; aut, priusquam decedat, ita castigentur hostes, ne aut ipsi possint ultra nocere sociis Romanorum, aut alii audeant.*

XIII. Secundum hos placuit Arvaccorum legatos audiri. his sermo, quam animus, modestior demissiorque fuisse dicitur. Pacem orabant: sed ut ne bellum quidem recusaturi

§ XI. Liv. Epit. Appian. Punic. Florus 2, 15. Plut. in Caton. c. 48. § XII. Polyb. excerpt. Legat. 141. Appian. Hispanic. Polyb.

viderentur, nisi, quod petebant, fieret. petebant autem, *ut certa sibi mulcta indiceretur; quam ubi luissent, iterum fruerentur fœderis ejus legibus, quod olim cum iis Ti. Gracchus icisset:* ad hoc, ut reputatione sortis humanæ inclinarent animos, inter loquendum sæpe *ambiguos fortunæ lusus* commemorabant, pugnarumque cum Romanis ducibus ita faciebant mentionem, ut, quanquam gloria belli cederent, plus tamen successuum aliquanto habuisse intelligerentur. Post omnes introducti in senatum sunt, quos proconsul miserat. Ii literas M. Marcelli attulerunt, quibus pacem suadebat: & epistolis consentientia ipsi loquebantur. Patres, re expensa, sociis consulendum esse, spiritusque Arvaccorum deprimendos, non dubitabant: quibus id potissimum rationibus fieret, ambigebatur. responderi tandem in præsentia placuit, *M. Marcellum proconsulem senatus voluntatem utrisque significaturum esse.* Legatis Marcelli clam mandatum, ut ad bellum ex dignitate populi Romani gerendum, proconsulem hortarentur.

XIV. Metu enim cunctari illum plerique interpretabantur, dabantque operam, ut quamprimum successor ei mitteretur. Sed studium senatus, haudquaquam pari ardore juventutis, aliquamdiu vanum & inefficax fuit. Cum enim Q. Fulvius, quique cum eo ex Hispania decesserant, *Celtiberici belli difficultatem, continua cum hoste certamina, numerum occisorum, virtutem hostium*, assiduis sermonibus ferrent; jamque etiam Marcellum detrectare id bellum formidine appareret: is pavor invasit civitatem, ut neque tribuni militum ad numerum reperirentur, neque legatus ire quisquam vellet; &, quod importunissimum erat, citati juniores vel ad nomina non responderent, vel eas causas comminiscerentur, quas neque cognosci pudor sinebat, neque puniri delinquentium multitudo. Rem per se tædii ac difficultatis plenissimam difficiliorem reddebat tribunorum plebis intemperies, qui delectum recusantibus auxilio erant,

§ XIII. Appian. Hispan. Polyb.

consulumque conatum & industriam intempestiva contentione morabantur. Ergo, ad præcidendam omnem non iniquæ querelæ speciem, instituerunt, munia militaria, non, ut semper moris fuerat, sui beneficii arbitriive facere, sed inter æquales sorte distinguere præfecturarum ac ordinum gradus. Quanquam ne sic quidem petulantia tribunorum composita usque eo prorupit, ut consules ambos, quoniam gratiæ nihil dabant, nec pro amicis suis deprecantibus militiam tribunis obsequebantur, in carcerem conjicerent. In hac rerum perturbatione, cum neque senatui, neque magistratibus, quidquam consilii potestatisve reliquum esset, sciriique nequiret, quem ad finem juniorum abitura esset *impudentia* (nam hoc nomen inauditæ antea consternationi senatus fecerat) P. Cornelius Scipio Æmilianus peropportunam orationem habuit, juvenis adhuc, nec nisi togatis virtutibus notus.

XV. Is, graviter increpita civium formidine, *Sæpe*, inquit, *hoc loco interfui, Patres conscripti, cum de republica sententiæ dicerentur: neque verba sum facere conatus, quod malebam eorum auscultare dictis, quibus venerationem ætas, & longus rerum usus prudentiam conciliasset. Nunc autem, quia præsens consultatio magis animos & exemplum, quam auctoritatem & consilium, desiderat, nihil aut annis meis alienum, aut proposito discors facturum arbitror, si præsentem, ignaviamne dicam, an consternationem nostræ juventutis, juvenis ipse coarguam, aliorumque mentes ab hoc tanto dedecore ad pristinam virtutem verbis factisque, quantum quidem in me erit, revocem. Igitur, quod felix faustumque sit, jamprimum legationem Macedonicam abdico, deponoque: deinde ad bellum Hispaniense operam meam, quacunque in re consul utendum ea judicabit, reipublicæ offero. Constare autem puto, si quidem bellum defugerem, nemini meorum æqualium honestiorem & speciosiorem vacationis causam esse, nominatim a paternis clientibus postulatus; si nobilissimæ provinciæ dissidia, fortassis ad*

§ XIV. Suidas in πύρινος πόλεμος. Polyb. Liv. Epit. Appian.

imperii noſtri periculum eruptura, componerem, & obtentum timor, & ambitio cupiditaſque occaſionem haberent. Sed ego, in domibus Æmiliorum atque Scipionum genitus ac educatus, neque metuere pericula, neque mirari pecuniam debeo: gloriam autem veram inde demum ſperandam exiſtimo, ſi rationes meas omnes ad patriæ ſalutem retulero, idque potiſſimum quoquo tempore peragendum putaro, quod ipſius neceſſitates aut commoda præcipue poſtulaverint.

XVI. *Neque vero domeſticum mihi exemplum deeſt. nam & avus meus P. Africanus, quo tempore in Italia Hannibal erat, in eandem iſtam Hiſpaniam, aliis itidem, ut nunc fit, provinciam iſtam metu detrectantibus, profectus eſt, atque illa populo Romano aſſerta, ſibi etiam in Africam iter ad belli omnium graviſſimi plenam victoriam patefecit. Quanquam profecto longe majoris tum periculi res fuit: non modo pluribus populis, rebuſque ſuis multo florentioribus, in odium Romani nominis accenſis; ſed etiam Carthagine ipſa, aliis ſuper alios mittendis ducibus exercitibuſque, ad retinendam Hiſpaniam omnes opes effundente. Nunc vero paucis neque maximis nationibus tumultuantibus, cum neque diuturnum æque bellum, neque clade aliqua magna inſigne geramus, juventutis noſtræ animi ceciderunt, & priſtinus ille bellatoris populi ardor ſic emarcuit, ut vix mihi ipſi credam, aut eoſdem nos eſſe, qui eſſe ſolebamus, aut iis prognatos, quorum virtutem & conſtantiam nulla vis laſſare potuit, nullum diſcrimen frangere. Verum enimvero pro ſe quiſque viderit, quid vel ſibi, vel majoribus poſteriſque ſuis, approbet: ego, quod unum poſſum, neque cuiquam exemplum inertiæ ero, & primo quoque tempore ad exercitum proficiſcar.*

XVII. Adoleſcentis orationem admirati Patres, quibus in tanto omnium timore nihil ab his annis ſperatum præſidii fuerat, certatim in complexum ejus ruebant; *dignum familia, & in qua genitus, & in quam adoptatus eſſet*, prædicantes. *pergeret bonis avibus implere datam fato ſortem, & clariſſimam majorum famam, ſuis virtutibus gloriaque & felici-*

§ XV. Val. Max. Oroſ. 4, 21. Polyb. § XVI. Liv. 26, 18.

tate renovaret. Majores natu referebant *factum senioris Africani, qui, cum eandem in Hiſpaniam ire auderet nemo, patriæ ſuam operam ultro obtuliſſet. nunc ab alio P. Scipione idem prorſus exemplum relatum, in quo cum cetera eſſent omnia, qualia & avus habuiſſet, jam ſe eandem in illo factorum nominiſque amplitudinem* ajebant *augurari.* Productus deinde in concionem populi, cum eadem diſſeruiſſet, pudore & æmulatione ſic permovit non vulgus modo, ſed etiam primarios cives, ut & legatorum tribunorumque numerus, ſponte ſe multis offerentibus, expleretur; & legiones, agminatim jam nomina dantibus, qui antea tergiverſati fuerant, citra longiorem moram conſcribi poſſent.

XVIII. Dum his impedimentis delectus Romæ trahitur, M. Marcellus proconſul, cupidus belli ante ſucceſſoris adventum quoquo modo finiendi, ut pacatæ Hiſpaniæ titulum aucuparetur, quantum ipſis immineret periculi, admonere Celtiberos non deſtitit: &, ut humanitate quoque ad pacis amorem eos illiceret, obſides reddidit petentibus. Cum principe autem legationis, quæ miſſa Romam fuerat, diu ſecreto collocutus, ſuſpicionem propoſiti ejus auxit; ceteris etiam, quæ mox evenere, non obſcura rei ejuſdem indicia præferentibus. ſtatim enim & Nergobrigas quinque Arvaccorum millia occuparunt: & proconſul, ad Numantiam exercitu ducto, ante urbem poſuit caſtra, egreſſoſque obviam levi certamine intra muros compulit. Ibi Litenno, hoſtium ductor, pede firmato exclamavit, *ſe colloqui cum proconſule cupere.* Accepta haud gravate petitio eſt: convenitque, *ut, obſidibus & pecunia data, Celtiberi ſuis legibus viverent, ſociique & amici populi Romani haberentur.* Summam pecuniæ talenta ſexcenta fuiſſe Poſidonius, Hiſpanicarum rerum peritus auctor, tradidit.

XIX. Cum hoc modo pacati omnes Celtiberiæ populi viderentur, novum ſubinde bellum L. Luculli conſulis cupiditate excitatum eſt. Is, cum Hiſpaniam ſorte accepiſſet,

§ XVII. Liv. Epit. Polyb. § XVIII. Appian. Hiſpan,

idque ſibi putaret agendum, ut locupletis provinciæ copiis rei familiaris anhelantem inopiam refocillaret, occaſionem manubiarum cœpit quærere. Novam pacem, cum re acta ſuperveniſſet, turbare periculoſum rebatur. in Turdulos, Cantabros, aliaſque nationes, Romanis adhuc armis incognitas, impreſſionem facere ſtatuit. ad hos iter per Vaccæos erat. Huc igitur ſigna protinus infert, cum neque mandatum belli cum his gerundi ab ſenatu, neque cauſam ab ipſis ullam accepiſſet. Cauca trans Tagum urbs erat, ad quam, tranſmiſſo amne, cum caſtra poſuiſſet, mirantibus oppidanis, *qua in Romanos offenſa obſidionem meruiſſent; Carpetanorum injurias ultum ſe venire*, profeſſus eſt. Caucæi, ad ſua tuenda converſi, poſtquam hoſtem frumentari lignarique audacius animadvertunt, eruptione in palantes facta, multos interficiunt, reliquos ad ipſa uſque caſtra repellunt. Primis conatibus cum ita ſucceſſiſſet, facti animoſiores, ſignis collatis dimicare ſunt auſi: &, donec eminus certabatur, levibus aſſueto prœliis, & ad velitationem meliore Hiſpano, conſulis exercitus laborabat. ubi, miſſilibus exhauſtis, ad manus & gladios ventum, hoſtis, ut in nulla re pari, continuo terga vertit, urbem haud longe diſtantem concitato curſu petens. Aderat Lucullus, haud ſegniter perculſis inſtans: ita, dum pro ſe quiſque inter primos nititur irrumpere, conſtipati in anguſtiis portarum impune ſe cædendos victori præbuere. tria millia eo caſu ſunt deſiderata.

XX. Quo cum cecidiſſent animi, poſtridie ejus pugnæ cum coronis & ſupplicum velamentis ſeniores Lucullum adeunt, *quibus obſequiis placari pateretur*, rogitantes. Ille primum *obſides, & argenti talenta centum*, poſtulavit; *equitibus etiam eorum inter ſua auxilia militare* juſſis. Hoc ubi promte a barbaris factum: adjecit, *præſidio in urbem introducto ſibi opus eſſe*. Annuentibus & hoc Caucæis, delectorum ex toto exercitu duo millia per hanc ſpeciem introiverunt. Sed fœda conſulis avaritia mœnibus hi, ut mandatum erat, occu-

§ XIX. Strab. l. 3. Liv. Epit. Appian.

patis, omni reliquo exercitui patefecerunt aditum; ſignoque tuba dato, omnes Caucæorum puberes ad millia hominum viginti interficiuntur, imbellis ætas ſexûſque præmium perfidiæ in captivitatem abſtrahitur: tantaque ex multitudine oppido pauci, per prærupta quædam, eoque neglecta custodibus, loca, jactis in præceps corporibus, evaſere. Urbe direpta, cum facinoris ejus fama omnes juxta populos velociter percurriſſet, qui apertis locis habitabant, in præaltos montes, aut munita oppida ſe contulerunt, corruptis, quæ avehi non potuerant, rebus ſuis, ne quid hoſti tam crudeli, tamque perfidioſo relinqueretur.

XXI. Sic aliquamdiu plus exercitui laboris, per deſertam regionem eunti, quam ab hoſtilibus armis periculi fuit: donec Intercatiam perventum, Vaccæorum & ipſam. ubi Hiſpanorum copiæ, pedites viginti millia, duo equitum conſederant. Hi cum a conſule ad conditiones invitarentur, illudentes interrogarunt, *eidemne fidei credituri eſſent, cui Caucæi credidiſſent*? Erat omnino eorum hominum Lucullus, qui, quoties aliquid exprobrari ſentiunt, aliorum potius libertati, quam ſuis delictis, iraſcuntur. Itaque, velut gravi injuria læſus, agrum pervaſtat. oppidum circumvallare aggreditur, & ſæpe, inſtructa acie progreſſus, poteſtatem æquis locis pugnandi hoſtium ducibus facit. Verum illi, levibus prœliis vires experiri contenti, ad periculum de ſumma rerum adduci non patiebantur. Ea cum ſæpe fierent, Intercatienſis quidam, ſplendidis armis ornatus, ſæpe Romanos provocabat, ſi quis ſingulari certamine vellet congredi: &, nemine contra exeunte, diſcedebat, irriſu & ludibriis ignaviam hoſtium exagitans.

XXII. Non tulit indignitatem rei P. Scipio, qui tum ſub Lucullo tribunus, cum ea magnitudine animi, quam haud multo poſt ampliſſimis geſtis orbi teſtatiſſimam reddidit, corporis etiam inſigne robur, rara felicitate conjunxerat. Is igitur, pugna cum provocatore conſerta, proſtravit hoſtem,

§ XXI. Polyb. ap. Strab. l. 3. Appian. Plin. 37, 1. Val. Max. 3, 2. Liv. Epit,

pari Romanorum lætitia, & hoſtium terrore, quod ingentis corporis virum, modicus ipſe ſtaturæ dejeciſſet. Proxima nox vanam in caſtris trepidationem movit errore incerti clamoris, qui pariter ex urbe campiſque accidebat. Equitatus enim Vaccæorum, qui, ſub adventum Luculli pabulatum egreſſus, deinde hoſtilium copiarum objectu excluſus urbe fuerat, paſſim obequitans altiſſimis vocibus ſtrepebat. cui cum ex urbe par clamor redderetur, percellebatur Romanus incerta æſtimatione, quidnam ſibi periculi tumultu iſto, & unde portenderetur. Augebant metum invalidæ ſtationes, quod ad obeunda militiæ munia, præter damna prœliorum, etiam morbis imminutus exercitus erat. Carnibus enim cervorum leporumque ſine ſale veſcebantur (ſal omne vinumque, cum aceto, & oleo defecerat) & his alimentis cœperat tentari militum valetudo, multique paſſim profluvio alvi moriebantur. Ergo, poſtquam tumultus iſte ceſſavit, tanto intentius operibus inſtitit conſul, machiniſque admotis muri perfregit partem.

XXIII. Ibi denuo Scipionis Æmiliani magnifica virtus enituit. nam irrumpentibus in urbem militibus, ipſe, primus omnium conſcenſis mœnibus, aperuit viam: neque tamen obtineri urbs potuit, prævalidis numero hoſtibus, & pro ſalute ſua ſuorumque fortiſſime propugnantibus: repulſique ſunt cum aliquo detrimento Romani, cum ſuper eos, quos hoſtile ferrum abſumſerat, etiam multi locorum ignorantia in ſubterranea quædam aquarum receptacula illapſi periiſſent. Nocte ſublapſam muri partem refecit hoſtis: pluresque deinde per dies, expertis utrinque cum damno viribus, ſegnis obſidio fuit. Ea res inopiam ſimul in caſtris, & in urbe auxit. quod quia neutris ignotum erat, inde colloquio initium, & mox deditioni fuit. Et quando ſuſpecta barbaris Luculli fides erat, Scipio ſpopondit, *nihil contra pacta factum iri:* moxque patuit, quanti ſit uſus etiam in bellis opinio juſtitiæ, quæ probitate conſtantiaque morum comparatur. Adoleſcentis privati dexteræ inermi permiſere barbari urbem,

§ XXII. Diod. ap. Valeſ. Florus 2, 17. Appian. Vellejus. 1, 12.

quam consul exercitusque Romanus armati, nec auctoritate sua, neque forte vi extorquere potuissent. Agnovit beneficium Lucullus, juvenemque pro concione meritis cumulatum laudibus, murali corona donavit. Intercatienses consuli sex millia sagorum dedere, cum obsidibus quinquaginta (sic enim convenerat) & certo armentorum pecorumque numero. Hæ solæ divitiæ fuere; auri & argenti, qua maxime gratia Lucullus eas regiones scrutatus fuerat, nihil repertum. Dum istæ res in Hispania citeriore geruntur; ulterior, infestis Lusitanorum armis, luctuosa populo Romano fuit.

XXIV. Ser. Sulpicius Galba prætor, cum a M. Atilio provinciam eo in statu accepisset, ut ad eximendos obsidioni socios festinatione opus videretur, incredibili celeritate supra sexaginta millia passuum una die ac nocte permensus, ex itinere instruxit ad prœlium copias, ut hostibus improvisus incumberet. Neque fefellerat fortuna consilium, nisi fortunam ipse alio consilio fefellisset. Prima impressione pepulit imparatum hostem: poteratque velocitatis suæ fructu gaudere, si ad vires reparandas defatigato militi spatium concessisset. dum fugientes languide persequendo infirmitatis suæ admonet, corrupta & prodita victoria est. Cum enim continuatus itineris & pugnandi labor, ad recipiendum spiritum nunc hos, nunc illos, interquiescere cogeret; in dissipatos & defessos impetu reversus hostis, ad septem millia militum obtrivit. Prætor, assumtis, quos circum se habebat, equitibus, fugæ beneficio evasit Carmelim: ubi collectis, qui eodem ex fuga convenerant, cum etiam de sociorum auxiliis hominum millia viginti effecisset, in Cuneorum gentem se recepit, nihilque præterea tentare ausus, exercitum in hiberna distribuit; donec ex citeriore Hispania L. Lucullus adveniret.

XXV. Lucullo enim, sicut fortuna prosperior, ita plus ad reliquos conatus audaciæ, fuit. Ab Intercatia digresso ten-

§ XXIII. Val. Max. 3, 2. Auct. de Vir. ill. Strab. c. 58. Appian, Vell. 1, 12. § XXIV. Liv. Epit. Appian. Oros. 4, 20.

tare Pallantiam placuit, Tarraconenſis Hiſpaniæ clariſſimam civitatem: cujus, ob magnitudinem oppidi, & virtutem civium, inſignis fama, plurimos accolentium barbarorum, ut ibi perfugium ſalutis ſuæ quærerent, attraxerat. Quare neque deerant, qui ſuaderent in conſilio, *potius omittendam firmiſſimæ urbis oppugnationem, quam eo anni tempore cum evidenti periculo cladis & ignominiæ ſuſcipiendam eſſe.* Putant, avaritiam obſtitiſſe conſulis, ne ſententiam iſtam ſequeretur: urbem enim opulentam eſſe audiverat. Non igitur prius abſceſſit, quam in magnas redactus anguſtias, quod ob Pallantinorum equitum frequentes excurſiones tenui re frumentaria utebatur, non modo ſpem capiendæ urbis, ſed etiam quieti reditus, amiſiſſet. Quadrato agmine abeuntem carpſere Pallantini, donec ad Durium amnem perventum eſt. inde, digreſſis noctu Hiſpanis, conſul in Turdetaniam hiematum abiit.

XXVI. Interea Romæ ſuſpenſi omnium animi rerum Africanarum exſpectatione erant. Decem enim legati, quos ad ſpeculanda Pœnorum conſilia ſenatus Carthaginem miſerat, *& exercitum & claſſem ibi ſe deprehendiſſe*, referebant. reverterat una Maſiniſſæ filius Guluſſa, paternis & propriis odiis infenſus Carthagini: neque quidquam, quod ad exacerbandos Patrum animos pertineret, docendo, rogando, querendo, prætermittebat. Miſerant & Pœni ſuos oratores: ſed apud averſas aures etiam vera & æqua pro fictis indignisque accipiebantur. Auditis omnium orationibus, perrogari ſententias placuit. ibi plerique principes, *bellum indicendum eſſe*, fremebant, & ante omnes implacabilis Cato: ſed hujus violentiam, & illorum numerum, & ceteri ſenatus inclinationem, unus maxime P. Cornelius Naſica facundia & auctoritate ſuſtinuit; pervicitque, *ut, nunc quoque dilato ultimæ indignationis impetu, tempus Carthaginienſibus ad pœnitentiam daretur, intra quod ſi claſſem exuſſiſſent, dimiſiſſentque copias, amico populo Romano uterentur: ni facerent, futuri con-*

§ XXV. Pomp. Mela 2, 6. Appian.

fules de bello iis inferendo referrent. Neque fine caufa temporibus illis tantum ei viro deferebatur; quippe fanctiffimis moribus, & inviolabili mentis rectitudine præditus, ætatem procul iis ineptiis habuerat, quibus vis ingenii animique inanium aut noxiarum rerum admiratione vilefcit. Sapientiæ artibus, publici privatique juris peritiam, & utrifque ftudium eloquentiæ conjunxerat: illis opus habere judicans, ut vir civifque bonus effe poffet; hoc, ut alios efficere. Quibus de caufis in admiratione hominum cum effet, communi faventium ufu *Corculum* eft appellatus. Idem iifdem temporibus documentum illuftre dedit, cum efficaci facundia fummæ auctoritatis.

XXVII. Inter alia quædam opera publica theatrum proximi cenfores, a Lupercali in Palatium verfus locaverant. id tum ftruebatur, neque procul perfectione aberat; cum P. Cornelius, exitiofum civitatis moribus inftitutum effe docens, fi vanæ voluptatis illecebris manfura fedes poneretur, *neque ædificari porro, & quod ædificatum effet dirui oportere*, cenfuit. Multum profpexiffe fapientiffimi viri animum fequentis ævi vecordia demonftravit, cum ingeni civitatis dedecore ac damno, theatralibus ludis, quidquid enervare virilem indolem, quidquid imbuere flagitiis, impudentia, feditionibus homines poteft, fpectandum publice, atque per hoc imitandum proponeretur. Tum autem, necdum adeo degenerantibus a priftina integritate mentibus, perfuafum eft, ut fenatufconfulto *deftrui affectum opus, fubhaftarique omnia, quæ comparata theatro fuerant*, juberentur: addito; *ne quis in urbe propiufve paffus mille fubfellia pofuiffe, ludofve fedens fpectare vellet:* digno utique fenatufconfulto, quod inter nobiliffima Romanæ gravitatis argumenta notaretur.

XXVIII. Nequaquam eadem innocentia res in Hifpania gerebantur. ubi Lucullus, bello cum Vaccæis injuffu fenatus populique gefto, in Turdetania hiemabat. Ibi cum animum

§ XXVI. Liv. Epit. Vell. 1, 12. Auctor de Vir. ill. c. 44. Cic. Bruto c. 20 & Caton. c. 14. § XXVII. Auctor de Vir. ill. Liv. Epit. Vell. 1, 15. Appian. Civil. lib. 1. Auguft. de Civitate Dei.

advertiſſet, Luſitanorum copias in propinquo negligentius agere, dimiſſa cum legatorum tribunorumque acerrimis expedita manu, circumvenit incautos, & ad millia quatuor interfecit. Iterum deinde circa Gades magnum eorundem hoſtium exercitum adeptus, occiſis mille quingentis, ceteros, in edita loca compulſos, cum rerum neceſſariarum inopia premerentur, in deditionem accepit. Poſt hos ſucceſſus perterritis hoſtium animis, per Luſitaniam populabundus incedebat, nemine obſiſtere auſo. quæ res etiam Ser. Galbæ fecit audaciam, ut & ipſe ad vaſtandas hoſtium regiones liberius procurreret. Unde correpti pœnitentia, qui defecerant, miſerunt ad Galbam, petitum, *ut iiſdem legibus, quibus anno præterito cum M. Atilio pacti fuerant, in amicitiam reciperentur.*

XXIX. Galba, minime laudabili arte, perfidia in perfidos uti cogitans, ſimulata comitate excipit legatos: *compertum ſibi, non pravitate ingenii a prioribus pactis reſiliſſe Luſitanos, ſed inopia coactos, ob ſterilitatem ſuæ regionis, alienos agros incurriſſe. Id ne deinceps quoque facere neceſſum haberent, terram* ait *daturum bonam atque commodam: non quidem, quæ tantam multitudinem continenti ſpatio aleret: ſed ſi tres in partes dividi paterentur, idoneas ſingulis ſedes aſſignari poſſe.* Credunt promiſſis proprætoris, accepta in id fide, barbari: deſertiſque domibus, ad eum locum, quem Romanus indicaverat, maximo numero confluunt. Eos in tria partitus agmina in lata planicie, ſatis magno alios ab aliis intervallo, conſidere jubet: ibique reditum ſuum præſtolari. Tum proximos benigna oratione compellans, quando jam amici ſociique eſſent, deponere arma jubet. barbari ſine metu paruere. at ille vallo circumdari univerſos imperat, mox immiſſis armatis cædi. Eadem deinde fraude alteros oppreſſit; eadem tertios. nec ex tanta vi hominum evadere crudelem ejus perfidiam, niſi perpauci, potuere. quos inter Viriatus fuit, quem fortuna vindictæ, ſecutæque vindictam

§ XXVIII. Liv. Epit. Oroſ. 4, 21. Val. Max. 2, 4. Tacit. 14, 4. Vell. 1. Appian. Hiſpan.

celeberrimi nominis nobilitati ſervaverat. ceteros aut ferrum ſtatim hauſit, aut captos in ſervitutem Galba vendidit; incertum avarior, an crudelior, quibus rebus Lucullum, cum perfidia æquaret, ſuperabat.

XXX. Tum quoque prædæ minima parte militi amicisque diſtributa, ceteram ſervavit ſibi: inter immenſas opes, quibus nemo tum Romæ inſtructior fuit, ſemper egenus, & in pace quoque non mendacio, non perjuriis parcens, quoties ex his lucrum ſperaret. De numero Luſitanorum, qui Galbæ dolo perierint, diſſentitur: aliis novem fuiſſe millia, quibusdam, aucto vehementer numero, triginta millia affirmantibus. Simillimum vero eſt, hunc univerſæ multitudinis numerum fuiſſe: ex eo interfectos novem millia, ceteros ſub corona veniſſe. Et hæc quidem in annum ſequentem egreſſa ſunt, qui T. Quinctium T. F. T. N. Flaminium, M'. Acilium L. F. C. N. Balbum conſules, idemque initium tertii cum Pœnis belli habuit; quod ut certius cognoſcatur, quædam illorum adverſus Maſiniſſam referenda geſta ſunt, quando illa, ſi non cauſam Romanis armis, occaſionem certe præbuerunt.

XXXI. Oroſcopa vocatur oppidum, quod, Pœnorum cum eſſet, a Numida obſidebatur. Mittitur ab urbe quinque & viginti peditum millibus, equitibus urbanis quadringentis ſtipatus Haſdrubal: adeo felici expeditionis principio, ut advenienti ſtatim ſex millia regiorum equitum a præfectis Anaſi Jubaque adducerentur, qui ob contentiones quaſdam cum Maſiniſſæ liberis fidem mutaverant. Unde plenus animorum Haſdrubal, caſtris propius hoſtem motis, premebat Maſiniſſam, omnibus ferme levibus prœliis, quæ ut inter vicinos exercitus crebra fiebant, ſuperior. At rex, inveteratus belli artibus, ex ipſo incommodo ſuo victoriam moliebatur. tanquam igitur hoſtilibus armis reſiſtere non poſſet, cedere paulatim, ſimulare metum, caſtriſque ſæpe mutatis, aliis atque aliis locis conſidere: donec in aridam

§ XXX. Val. Max. 9, 6. Liv. Epit. Sueton. in Galb. c. 3.

planitiem pertraxit hoſtes, præruptiſque collibus undique cinctam. hic locus cum prœlio placuiſſet, caſtra in eadem planitie poſuit rex: Haſdrubal in tumulos, ut tutiores, ſubduxit copias.

XXXII. Pridie quam pugnaretur, miſſu L. Luculli ad Maſiniſſam P. Scipio Æmilianus acceſſit, elephantos ad bellum Celtibericum ab eo petiturus. Rex, miſſis cum omni equitatu filiis, excipi venientem jubet: quo minus ipſe obviam proficiſceretur, non tam ætate, quam imminente mox prœlio, præpeditus, cui vires integras reſervabat. Is enim adhuc vigor duodenonaginta annos agenti aderat, ut nihil in eo ad ducis pariter militiſque obeunda officia deſideraretur. Neque labore ullo, neque victu duriore frangebatur: panem ſine pulpamine mandere, iiſdem in veſtigiis, quoties opus videretur, totos dies perſiſtere, itinera longa pedibus aut equo continenter, utro cœpiſſet modo, peragere, neque inſolitum ipſi neque moleſtum habebatur. ſenem ſe eſſe ſola præteritarum rerum recordatione ſentiebat. Tum quoque ſummo mane, more Numidarum nudo inſidens equo, copias eduxit, acieque inſtructa provocavit hoſtem. Neque moram pugnandi Haſdrubal fecit, aucto ex novis auxiliis animo, quæ magno numero ad eum ex tota Carthaginienſium ditione confluxerant.

XXXIII. Id prœlium P. Scipio ex locis editis velut in theatro ſpectavit: ſæpe poſtea profeſſus, nullum aliud tanta cum voluptate vidiſſe, quia cura omni exſolutus (tanquam amicus & hoſpes utrorumque) tantum vacaret notandis, quæ a centenis denis hominum millibus facinora ederentur. *Neque ante ſe, niſi duobus, ſimili ſpectaculo frui licuiſſe*, prædicabat: *Jovi ab Ida, Neptuno e Samothracia.* Pugnatum eſt acerrimis animis ab orto ſole ad occaſum, magna utrinque cæde, ſed melioribus ad extremum Maſiniſſæ rebus. Cui a pugna redeunti Scipio ſe obtulit, ab eoque maxima cum amoris lætitiæque demonſtratione eſt exceptus. Etiam

§ XXXI. Appian. Punic. § XXXII. Liv. Epit. 48 & 50. Polyb. ap. Valeſ. Appian.

Carthaginienſes, audito Scipionis adventu, gaviſi ſunt, ſperantes, per illum ſe pacem impetrare poſſe. Ceterum cum agro circum Emporium cederent Pœni, prætereaque præſentis pecuniæ talenta ducenta daturos pollicerentur, & octingenta alia in certum tempus; rex ante omnia transfugas reſtitui poſtulabat. cujus rei mentionem cum nec ad aures admitteret Pœnus, colloquium re infecta diremtum eſt. Scipio, acceptis elephantis, in Hiſpaniam renavigavit.

XXXIV. At Maſiniſſa, commeatum ademturus hoſti, collem, in quo Punica erant caſtra, foſſa circumdedit: quanquam ea etiam locorum natura eſſet, ut quantumvis libera frumentatione, parum reperiri copiarum potuiſſet: adeoque ipſi quoque vix e longinquis locis neceſſaria parce afferebantur. Unde ſpes Haſdrubali fuit (nam inſtructior ipſe videbatur) priorem Numidam inopiæ ſuccubiturum eſſe. accedebat, quod ab Roma legati adventare dicebantur, quorum imperio ſolutum iri bellum putabat. Verum illi cum his mandatis advenerant, *ut, ſicubi laborare viderent Maſiniſſam, tollere controverſias ſtuderent, ſuperiorem uti fortuna hortarentur.* Ita fruſtratus exſpectatione ſua Haſdrubal, cum etiam erumpendi occaſionem, attritis interim corporibus amiſiſſet, in maximam calamitatem incidit. Jam jumentis omnibus equiſque in cibum abſumtis, etiam amenta telorum coxerant. ita fame afflictis, ut ſolet, morbi non pepercere, maxime cum ingens hominum vis anguſto loco clauſa, præter ceteras miſerias, æſtatis, quæ per Africam ardentiſſima eſt, incommodis urgeretur. Eſurientibus cibus, ægrotis fomenta, etiam ſepultura morientibus deerat: cum neque cremari corpora lignorum penuria, (jam enim & ſcuta combuſſerant) neque efferri caſtris intentæ hoſtium cuſtodiæ paterentur. ita languentes, ſemivivi, mortui, cum permixti jacerent, adeo totis caſtris increbuit peſtilentiæ malum, ut tolerari ultra nequiret. Maſiniſſa conditiones impoſuit, quales infenſus & ſuperbus victor poteſt. Transfugis redditis, vectigal talenta centena in annos quinqua-

§. XXXIII. Homer. Iliad. 1, 11 & 183.

ginta pendere, exſuleſque ſuos, contra jusjurandum, recipere promiſerunt. Ita cum ſingulis tunicis ignominioſe dimiſſos Guluſſa, periculi ſic memor, & velut in auctores perfidiæ ipſorum exemplo juſte uſurus, interfici a Numidis equitibus juſſit: incertum an inſcio Maſiniſſa. illi, cum neque ad reſiſtendum arma, nec ad fugiendum vires haberent, præter paucos, qui cum ipſo duce evaſerunt, ſunt interfecti. Hoc bellum exitio Carthagini fuit. nam & prætextum dedit Romanis, ut eos armis peterent, & victoriæ fiduciam: cum exſcindere attritas a Maſiniſſa opes (hominum ad millia duodeſexaginta perierant) neque periculoſæ admodum, neque diuturnæ luctæ videretur.

§ XXXIV. Zonar. Polyb. ap. Suidam. Appian.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER XIV.

IN LOCUM LIB. XLIX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QUADRAGESIMI NONI.

Tertii Punici belli initium altero & ſexcenteſimo anno ab urbe condita, intra quintum annum, quam erat cœptum, conſummatur. Inter M. Porcium Catonem & Scipionem Naſicam, quorum alter ſapientiſſimus vir in civitate habebatur, alter etiam vir optimus a ſenatu judicatus erat, diverſis certatum ſententiis eſt; Catone ſuadente bellum, & ut tolleretur deleretur-que Carthago; Naſica diſſuadente. Placuit tamen, quod contra fœdus naves haberent, quod exercitum extra fines duxiſſent, quod ſocio populi Romani & amico Maſiniſſæ arma intuliſſent, quod filium ejus Guluſſam, qui cum legatis Romanis erat, in oppidum non recepiſſent, bellum iis indici. Priuſquam ullæ copiæ in naves imponerentur, Uticenſes legati Romam venerunt, ſe ſuaque omnia dedentes. Ea legatio, veluti omen, grata Patribus, acerba Carthaginienſibus fuit. Diti patri ludi ad Terentum, ex præcepto librorum Sibyllinorum, facti: qui anno centeſimo, primo Punico bello, quingenteſimo

& altero anno ab urbe condita, facti erant. Legati triginta Romam venerunt, per quos se Carthaginienses dedebant. Catonis sententia pervicit, ut in decreto perstaretur, & ut consules quam primum ad bellum proficiscerentur. Qui ubi in Africam transierunt, acceptis, quos imperaverant, trecentis obsidibus, & armis, omnibusque instrumentis bellicis, si qua Carthagine erant; tunc, cum ex auctoritate Patrum juberent, ut in altum locum, dum a mari decem millia passuum, ne minus, remotum, oppidum facerent, indignitate rei ad bellandum Carthaginienses compulerunt. Obsideri oppugnarique cœpta est Carthago ab L. Marcio, M'. Manilio consulibus. In qua oppugnatione cum neglectos ab una parte muros duo tribuni temere cum cohortibus suis irrupissent, & ab oppidanis graviter cæderentur, a Scipione Africano expliciti sunt: per quem & castellum Romanorum, quod nocte expugnabant, paucis equitibus juvantibus, liberatum est: castrorumque, quæ Carthaginienses, omnibus copiis ab urbe pariter egressi, oppugnabant, liberatorum is ipse præcipuam gloriam tulit. Præterea, cum ab irrita oppugnatione Carthaginis consul (alter enim Romam ad comitia ierat) exercitum duceret adversus Hasdrubalem, qui cum altera manu iniquum saltum insederat, suasit primo consuli, ne tam iniquo loco confligeret. victus deinde complurium, qui & prudentiæ ejus & virtuti invidebant, sententiis, & ipse saltum ingressus est. cumque, sicut prædixerat, fusus fugatusque esset Romanus exercitus, & duæ cohortes ab hoste obsiderentur, cum exiguis equitum turmis in saltum reversus, liberavit eas, & incolumes reduxit. Quam virtutem ejus & Cato, vir promtioris ad vituperandum linguæ, in senatu sic prosecutus est, ut diceret, reliquos, qui in Africa militarent, umbras militare, Scipionem vigere; *& populus Romanus eo favore complexus, ut comitiis plurimæ eum tribus consulem scriberent, cum hoc per ætatem non liceret. Cum L. Scribonius tribunus plebis rogationem promulgasset, ut Lusitani, qui, in fidem populi Romani dediti, a Ser. Galba in Galliam venissent, in libertatem restituerentur, M. Cato acerrime suasit. exstat oratio in Annalibus ejus inclusa. Q. Fulvius Nobilior, & sæpe ab eo in senatu laceratus,*

respondit pro Galba: ipse quoque Galba, cum se damnari videret, complexus duos filios prætextatos, & Sulpicii Galli filium, cujus tutor erat, ita miserabiliter pro se locutus est, ut rogatio antiquaretur. exstant tres orationes ejus: duæ adversus Libonem tribunum plebis rogationemque ejus, habitæ de Lusitanis: una contra L. Cornelium Cethegum, in qua Lusitanos propter sese castra habentes cæsos fatetur, quod compertum habuerit, equo atque homine suo ritu immolatis, per speciem pacis adoriri exercitum suum in animo habuisse. Andriscus quidam, ultimæ sortis homo, Persei regis se filium ferens, & mutato nomine Philippus vocatus, cum ab urbe Romana, quo illum Demetrius Syriæ rex ob hoc ipsum mendacium miserat, clam profugisset, multis ad falsam ejus fabulam, velut ad veram, coeuntibus, contracto exercitu, totam Macedoniam aut voluntate incolentium, aut armis occupavit. Fabulam autem talem finxerat. Ex pellice se & Perseo rege ortum, traditum educandum Cretensi cuidam esse, ut in belli casus, quod ille cum Romanis gereret, aliquod velut semen regiæ stirpis exstaret. Perseo demortuo, Adramyttei se educatum usque ad duodecimum annum ætatis, patrem eum esse credentem, a quo educaretur, ignarum generis fuisse sui. affecto deinde eo, cum prope ad vitæ finem ultimum esset, detectam tandem sibi originem suam, falsæque matri libellum datum, signo Persei regis signatum, quem sibi traderet, cum ad puberem ætatem venisset: obtestationesque ultimas adjectas, ut res in occulto ad id tempus servaretur. pubescenti libellum traditum: in quo relicti sibi duo thesauri a patre dicerentur. tum scientem mulierem subditum se esse, veram stirpem ignoranti edidisse genus: atque obtestatam, ut prius, quam manaret ad Eumenem res, Perseo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur. eo se exterritum, simul sperantem aliquod a Demetrio auxilium, in Syriam se contulisse: atque ibi primum, quis esset, palam expromere ausum.

I. TERTIUM Carthaginiense bellum, sicut diuturnitate temporis, & magnitudine prœliorum prioribus impar,

ita longe maximum eventu, nobilissimumque fuit. Siquidem hoc quintum intra annum cœpto finitoque, non modo gloria roburque Punici imperii, sed ipsa quoque sedes civitatis funditus excisa est. Post malam adversus Numidas pugnam, haud magis præsentium tædio, quam exspectatione futuri sollicita, consiliique incerta Carthago, jam tum imminentis exitii sensum desperatione & luctu præsumebat. Rex vicinus & victor ipsis urbis faucibus cum validis copiis instabat: & graviore adhuc metu senatus Romani nunquam æquus Punicæ genti animus, & præsentium rerum facie ad vindictam odio speque irritatus, timebatur. Atqui non alia Romæ consilia, quam pro suspicione Pœnorum, agitabantur. Quamprimum enim de rebus Africanis auditum fuerat, senatus decrevit, ut per universam Italiam, quæ quisque populus auxilia consuesset mittere, ea in parato haberet: non addito, quem ad usum imperarentur. Itaque Carthaginienses, ne tam publico consilio, quam instinctu paucorum bellasse viderentur, Hasdrubalem ducem, & ex magistratibus Carthalonem, aliosque nonnullos, perduellionis reos publico præconio pronuntiarunt: missisque Romam legatis, in hos & Masinissam omnem actorum culpam conferentes, non minus de temeritate suorum, quam de injuriis Masinissæ, querebantur. *hunc improbe lacessendo, illos præpropere vindicando, res in eum statum adduxisse.*

II. Antiquas referre artes videbantur, ut prospera publice agnituri, quia fortuna contra dederat, privato ducum consilio cœptum gestumque bellum videri cuperent. Igitur a senatore quodam interrogati: *quid ita damnandis ducibus belli eventum exspectassent, nullo eousque signo edito, sibi consilia eorum displicere?* cum parum expedirent responsum, audivere: *populum Carthaginiensem ob illatum contra fœdus socio amicoque regi bellum, satis purgatum senatui populoque Romano non videri.* His perturbati oratores rogabant, *siquidem peccavisse respublica sua judicaretur, qua ratione corrigi delictum*

§ I. Florus 2, 15. Liv. Epit. Appian. Zonar.

luique posset? neque aliud responsum auferre potuerunt, nisi *dandum esse operam, uti senatui populoque Romano fiat satis.* Torsit ea res senatum Carthaginis, quid ea formula Romani præcepissent plerisque ambigentibus. alii, *pecuniam adjiciendam videri*, dicebant, *summæ, quam P. Cornelius Scipio suo fœdere imperasset*: alii, *Masinissæ relinquendam esse regionem, de cujus jure pugnatum esset.* postremo satius visum, denuo mitti cum precibus exploraturos, *quemadmodum senatus satisfieri vellet.* Nihil responsum, nisi *rem ipsis minime ignotam Carthaginienses frustra quærere.* Quod ubi Carthaginem relatum, major in urbe consternatio pavorque esse cœpit: cum perplexis omnium animis, nihil jam, nisi bellum, & hostis, & captarum urbium species, & extrema omnia obversarentur.

III. At eodem tempore, quemadmodum rigide cum Carthaginiensibus, ita cum Achæis clementius actum: principesque eorum longo exsilio absoluti, post septimum decimum, quam evocati fuerant, annum, minus trecenti rediere. ceteros (supra mille initio fuerant) partim morbus, alios, cum evadere ex custodia tentavissent, pœna absumserat. Dimissos in Polybii maxime gratiam, annitente P. Scipione, constat, cui & antea & postea vir ille ob virtutem & egregias artes fuit gratissimus. Tum quoque Pietatis ædes in circo Flaminio exstructa est, memorabili de causa. Mulier ingenua ob delictum tradita triumviro capitali fuerat, ut in carcere necaretur. Eam cum fame constituisset occidere, mulieris filia puerpera obtinuit a præfecto custodiæ, ut ad matrem visendam admitteretur. Hoc cum factum aliquoties esset, morsque mulieris ultra, quam humana natura pati inediam possit, protraheretur, admiratus rem præfectus, quamvis puerperam minime suspectam haberet, quam semper diligentissime, ne quid ciborum inferret, excusserat; tamen attentius observare illam statuit: deprehenditque exserta mamma lactis alimenta reddentem anui, cujus ipsa lac aliquando juvenculæ infans suxerat. Dignum erat spectaculum, quod ad triumvirum, & ab hoc ad prætorem

referretur. Prætor ipſe quoque re ad conſilium judicum relata, ut pœna mulieri condonaretur, impetravit. Addidit ſenatus utrique perpetua de publico alimenta: locumque carceris mutari juſſit in ſedem Pietatis, velut ab ipſo numine delectam.

IV. At in curia per eos dies ſententiis de Punici belli fine certabatur, nobili jam inter duos civitatis principes controverſia, cum M. Cato, *ſalvam eſſe rempublicam poſſe, ſtante urbe Punica*, negaret; P. Naſica, *ne Carthaginis excidium Romanis quoque rebus perniciem afferret, relinqui illam oportere* teſtaretur. Quod enim videbat, antiquos mores non jam paulatim exoleſcere, ſed amore peregrinæ luxuriæ abjici expellique: verebatur, quod evenit, ne, remoto urbis æmulæ timore, veluti vinclis exſoluta improbitas in omnia magnorum imperiorum vitia, & ex his in calamitates præceps rueret. Carthaginis autem opes minores eſſe judicabat, quam ut Romanis nocere poſſent; ampliores, quam ut deberent contemni. Atqui hoc ipſum Cato anceps eſſe reputabat, ſi morbis inteſtinis laboranti reipublicæ, urbs antiquitus nobilis potenſque, & rebus adverſis non tam fracta, quam ad prudentiam & ſeveritatem erudita, immineret. Senatui nequaquam facile erat ſtatuere, utrius ſententiæ ſtandum eſſet. Nam & majorem imperii gloriam majoremque fructum inde redire videbant, ſi maximarum urbium domini, quam ſi everſores eſſe dicerentur: ſatiſque proſpiciebant, crebriora deinceps pertinacioraque domi futura certamina: neque ſocios magiſtratuum Romanorum avaritiam ſuperbiamque pari patientia perlaturos.

V. Vicit ad extremum propior metus, adjutus inſuper invidia, quod, poſt duo graviſſima bella, non modo ſtabat adhuc Carthago, ſed valebat. Irritatos etiam maximopere Catonis artificio Patres ferunt, qui præcocem aliquando

§ III. Pauſan. l. 7. Plut. in Cat. Maj. c. 16. Jul. Obſeq. c. 114. Val. Max. 5, 4. Solin. c. 7. Plin. 7, 36. § IV. Feſtus. Florus 2, 15. Cic. Caton. c. 6. Polyb. ap. Valeſ. Plin. 33, 11. Salluſt. Hiſt. l. 1. Plut. in Cat. major. c. 51.

ficum in curiam intulit, cumque ſenatores magnitudinem pomi pulchritudinemque mirarentur, interrogavit eos, *quando demtum ex arbore putarent?* illis, *recens videri*, affirmantibus, *Atqui*, inquit, *tertium ante diem ſcitote decerptum Carthagine: tam prope ab hoſte abſumus.* His machinis expugnati Patres, quibus moris erat non niſi juſta bella ſuſcipere, diuque ac multum conſiderare, ne quid temere decerneretur, cum in Capitolio coactus ſenatus eſſet, *bellum Pœnis indicendum* cenſuere, *quod contra fœdus naves haberent: quod extra fines exercitum duxiſſent: quod ſocio & amico populi Romani arma intuliſſent: quod filium ejus Guluſſam, qui cum legatis Romanis fuerat, non recepiſſent.* Hæ inferendi belli cauſæ in publicum ſunt editæ.

VI. Ad ſenatuſconſultum faciundum cum ultro ſenatus inclinaret, magnopere quoque impulſum ferunt ab Uticenſibus legatis, qui, non exſpectato adventu conſulum, (L. Marcius C. F. C. N. Cenſorinus, M'. Manilius P. F. P. N. jam inierant) ſe ſuaque omnia in populi Romani fidem poteſtatemque dediderunt. Peracerbum id Pœnis accidit, urbium Libycarum poſt Carthaginem maximam, portu idoneo, paſſuum ſex millibus paulo amplius diſtantem, odio ſuperbæ dominationis in tempore detegendo, rerum Punicarum imbecillitatem deſperatione ſua prodidiſſe. Romæ etiam, tanquam certe & facilis victoriæ omen, accepta deditio eſt. Neque diutius moram nectere conſules juſſi, præparatis omnibus Lilybæum transjecerunt. L. Marcio claſſis evenerat: pedeſtrem exercitum M'. Manilius ſortitus equitum quatuor erant millia, peditum octoginta, lecta juventus, quod ad uberem claramque militiam civium ſociorumque maximæ copiæ concurrerant: pleriſque ultro nomina dantibus. Hic exercitus quinqueremibus quinquaginta, hemioliis centum, vehebatur; aphractis præterea, & cercuris, & onerariis permultis. Conſulibus ſecreto mandatum, *ne quem bello finem, niſi diruta Carthagine, facerent.*

§ V. Diod. ap. Valeſ. Vellejus 1, 12. Plut. in Caton. c. 51 & 16. Plin. 5, 18. Appian. Liv. Epit. § VI. Appian. Liv. Epit. Polyb. excerpt. Leg. 142. Strab. l. 17. Diod. ap. Fulv. Urſinum.

VII. Interea domi animis, ut in magnarum rerum exordiis consueverunt, ad religionum curam versis, decemviri jussu senatus libris Sibyllinis aditis, ex iis ediderunt, *Diti Patri ludos faciendos ad Terentum* (loci ad Tiberim, haud procul urbe, nomen est) *quales ante centesimum annum, flagrante primo bello Punico celebrati fuerant.* Hæc omnia cum Carthaginienses idem nuntius docuisset, qui & senatusconsultum belli indicendi, & classem jam profectam attulerat; maximis in angustiis constituti, quomodo præsentibus uterentur, deliberabant. ad bellum erant imparatissimi: æquas conditiones pacis omnes desperabant: ne iniquas quidem Uticensium factum reliquerat, a quibus præventi, etiamsi urbem dederent, parum habituri gratiæ ad promerendam misericordiam videbantur. Post multas secretas consultationes, consilium, quod ipsa necessitas suggerebat, tenuit: delectique sunt ex primoribus triginta, quibuslibet conditionibus pacem impetraturi: quem ad finem liberam eis agendi, quæ ex usu publico viderentur, potestatem concedebant. Horum principes Gisgo, cognomento Strytanus, tum Hamilcar, & Misdes, & cum Magone Gillicas fuere.

VIII. De hac quoque legatione inter se commissi sunt consuetum his certaminibus par, P. Nasica, & M. Cato. Cato, *neque revocari decretum de bello, neque admitti legatos*, volebat: Nasica obtinente admissi sunt, & miserabili oratione, *urbem Carthaginem, agrumque, & omnia sua populo Romano permittere* dixerunt. Non improbabile est, quod quidam sentiunt, minime hanc sententiam legatis aut populo Carthaginiensi fuisse (neque enim prioribus bellis, quanquam ad extrema redacti, mentionem deditionis aut facere aut accipere sustinuerant) sed quia parum referre putabant, quantum promitterent, resilire a pactis, quamprimum occasio fuisset, atque interim præsens periculum quoquo modo avertere, certi. Revocatis in curiam oratoribus, senatus sententiam prætor exposuit: *quando ad optimum tandem consilium*

§ VII. Zosim. l. 2. Val. Max. Liv. Epit. Appian. Polyb.

adjecissent animos Pœni, Patres ipsis libertatem, leges suas, agrum omnem, sacra, sepulcra, quidquid denique publice privatimve possiderent, concedere. Quæ cum legati, ut in ejusmodi rebus satis optabilia, læti audivissent, adjecit prætor, *ita compotes horum fore, si, antequam in Africam consules proficiscerentur* (triginta dierum spatio id tempus definitum est) *obsides trecentos ex senatorum aut seniorum liberis Lilybæum misissent, & consulibus dicto audientes fuissent.* Quod postremum quamvis angebat homines, quam habiturum interpretationem esset nescios, tamen, quia potius sperari nihil poterat, confestim ad renuntianda acta in patriam renavigarunt.

IX. Senatus, auctore Catone, *insistendum proposito nihilominus*, censuit, misitque ad consules, *ut profectionem maturarent; neque aliter facerent, quam in urbe præsentibus senatus præcepisset.* Pœnos tamen celeriores ad redeundum timor, quam Romanos ad solvendum cupiditas, effecerat: itaque, non exspectato die præstituto, cum obsidibus affuerunt. Nam Carthaginienses, cognito senatus responso, cetera quidem haud male per legatos peracta credebant; uno mirifice affligebantur, quod inter multa, quæ Romani concessuros dixerant, omissa fuisset urbium mentio, cum alia nominatim referrentur. Ibi quidam inter eos Mago, cui Brutio cognomen erat, prudenter & animose monuisse fertur: *ex duobus temporibus deliberandi, alterum jam cessisse, alterum nondum venisse. nam & priusquam se suaque in jus & ditionem Romanorum dederent, quærendum fuisse, quid imperaturi consules, quove consilio prætermissa urbium mentio esset: nunc nihil restare, nisi ut patienter ferant, quidquid imperatum fuerit, donec alterum illud tempus advenerit, ubi plura sibi sentientes injungi, quam tolerare possint, iterum consultent, habere tale bellum, an facere imperata, malint.*

X. Ita non dubitatum est diutius, quin mitti obsides oporteret: conquisitique trecenti ex principibus juventutis, qui Lilybæum aveherentur. Eos magna omnium tristi-

§ VIII. Liv. Epit. Diodor. ap. Fulv. Ursinum. Polyb. Zonar. Appian. Diodor. § IX. Liv. Epit. Appian. Polyb. Diodorus.

tia dimiſſos referunt, proſequentibus propinquis neceſſariiſque, miſerabili præcipue matrum ejulatu, quæ, matronalis decori parum inter hanc calamitatem memores, tanquam lymphatæ diſcurrebant. modo liberos amplexu, modo naves, adhærendo ancoris, præcidendo funiculos, retinentes. fuerunt, quas ipſas in aquas adigeret dolor, ut, quoad poſſent, natatu inſequentes, velut poſtremo ſuorum adſpectu potirentur. omnes profuſo fletu, evulſis comis, percuſſis pectoribus ſuam pariter publicamque vicem miſerabantur. nam & inter promiſcuas querentium voces non defuere, quæ prædicerent, *liberorum ſe ſuorum jacturam gratis facere, nullo inde ad patriam redituro emolumento.* Ut Lilybæum venerunt, acceptos a legatis obſides Q. Fabio Maximo, qui prætor Siciliam regebat, tradidere conſules; Pœniſque dixerunt, *cetera, quæ ad pacem pertinerent, Uticæ ſe imperaturos.* Q. Fabius obſides in urbem miſit: conſules navigarunt in Africam, exercituque iis in locis conſtituto, ubi olim P. Scipio caſtra habuerat, claſſis portum Uticenſium ingreſſa eſt.

XI. Ejus rei nuntio Carthaginem perlato, plena erant omnia luctus & timoris ob mala, quæque paſſi, quæque paſſuri erant; nec quidquam ſatis expediebatur, niſi quod legandos conſtabat, qui a conſulibus, *quid juberetur*, exquirerent; *civitatem promte facturam imperata*, pollicentes. Apud Romanos omnia conſulto ad terrorem augendum præparata erant. Tuba ſigno dato cum ſilentium factum eſſet, voce præconis legati Carthaginienſium ad conſulum tribunal juſſi ſunt accedere. Illi media per caſtra & diſpoſitos utrinque cum erectis comtiſque ſignis ordines, ut multitudo noſceretur, adducti, conſules in ſuggeſtu excelſo ſedentes repererunt, legatis tribuniſque circumſtantibus. Ibi intervallo, quod in morem Atticorum judiciorum prætenſis funiculis effectum erat, diſcluſi, ſilentium tenuere: donec a conſulibus, *ſi quid vellent dicere,* juſſi, de antiquis populi utriuſque fœderibus cœperunt commemorare, deductaque per Car-

§ X. Diodor. Polyb. Appian. Zonar. Oroſius. 4, 22.

thaginis ipſius antiquitatem, frequentiam, opes, & ampliſſimum terra marique imperium oratione, ſubjecerunt, *non jactantiæ cauſa hæc referri (neque enim ſuis temporibus eam convenire) ſed ut noſtris,* ajebant, *calamitatibus edocti, præſenti fortuna ſapienter atque moderate utamini.*

XII. *Nam, ut quiſque melior atque temperantior eſt, ita rebus aliorum afflictis celerius movetur ad miſericordiam: ſibique propitiam ſemper fortunam fore confidit, ſciens, in adverſam aliorum nihil ſe per inhumanitatem peccaviſſe. Et hæc quidem vobis maxime digna ſunt, veſtraque religione, quam uni omnium hominum ſanctiſſime vos colere profitemini. Quod ſi tamen mala quadam ſorte noſtra in hoſtes inexorabiles incidimus; ſic quoque ſatietas aliqua noſtrarum miſeriarum eſſe deberet. imperium terræ mariſque ereptum eſt, ademtæ naves, ferarum uſu & venatione interdictum, obſides nobiliſſimi & olim, & nuper dati, vectigalia, quæ ab aliis conſueti eramus accipere, juſto tempore ſoluta. Et his quidem contenti patres veſtri fuere, quibuſcum noſtri bellaverant: fœduſque in has leges factum, ut inter ſocios amicoſque, pari utrinque religione firmatum. Atque illi, cum bello poſitis inimicitiis, placitas ſemel conditiones bona fide ſervavere: vos vero, quibus nec oppoſita unquam arma ſunt, quam quæſo temporum horum noxam poteſtis coarguere?*

XIII. *Ideone bellum & priuſquam audiremur decernendum, & priuſquam indiceretur inferendum fuit, quia tributa ex fide ſolvimus? elephantos non domamus? nihil contra fœdus antiquum facimus? an quia modo ſupra quinquaginta hominum millia fame nobis perierunt? At geſſiſtis contra Maſiniſſam bellum. geſſimus enim, ſed laceſſiti, ſed coacti. diu enim patientiſſime quidlibet pertulimus, vos reveriti: donec ille contra nos, ſolumque, ubi educatus, ubi inſtitutus eſt, nullum injuriarum finem faciens, regionem circa Emporium, &, hac potius, alias ſubinde aliaſque invaderet, ac ad hoc fœderis veſtri caput negligendum vi ac neceſſitate nos ſubigeret. Hæc igitur neceſſitas ſi apud vos vel in cauſam armorum, vel in prætextum invaluit; nos certe & publico præconio condemnavimus eos, qui Numidæ*

§ XI. Polyb. Appian. Liv. 45, 29. Meurſius Lect. Attic. 60, 14.

vim repulerant, & Romam oratores ad factum purgandum misimus; postque paulo alios, quibus omnis potestas accipiendi leges, quas imponeretis, commissa fuit. Quorsum igitur classis tam instructa, quorsum tantus exercitus adductus est, si, & quod commisimus, Pœni fatemur, & luere commissum arbitrio vestro parati sumus? Nihil a nobis fingi, rebus ipsis apparuit, cum obsides ejus nobilitatis, tanto numero, etiam ante diem dictam, cum frumentum, a vobis his diebus imperatum, summo studio misimus. Quæ cum ita sint, nosque ejusdem senatusconsulti partem alteram mittendis in tempore obsidibus expleverimus, alteram ut vos expleatis superest; quæ, datis obsidibus, libertatem nobis resque nostras reliquit.

XIV. Hæc locuti conticuerunt. Tum L. Marcius, *causas*, inquit, *belli, Carthaginienses, cum legati vestri ab senatu intellexerint, quid opus est exponere? Quod autem senatusconsulto satis a vobis factum prædicatis, id vero argui jure debet. Nam & senatusconsulto comprehensum, & a nobis in Sicilia prædictum est, cetera mandata senatus Uticæ nos edituros esse. De obsidibus quidem, cum delectu & diligentia adductis, consilium vestrum laudamus; sed, si nihil præterea præstari creditis oportere, fallimini. Equidem si fraudulenter pacem petitis, per occasionem rebellaturi, non est nobis animus, calliditati vestræ arma, per quæ nocere possitis, relinquere: sin bellandi cogitationem omnem vere deponitis, jam æquis animis bellorum instrumento carebitis. Afferte igitur, quidquid vobis publice privatimque armorum est, telaque & catapultas; naves etiam, quas habetis, tradite.*

XV. Non ausi repugnare Carthaginienses, tantum oraverunt, *cogitarent consules, quid futurum urbi suæ esset, si, exsulibus castra in propinquo habentibus, inermis ipsa relinqueretur.* Nam Hasdrubal, qui post infelix cum Masinissa bellum capitis fuerat damnatus, collectis hominum viginti ferme millibus, bellum patriæ intulerat. Responsum est, *securitatem gentis Punicæ senatui populoque Romano curæ fore.* missique ad exurendam classem, & accipienda arma, quæstores con-

§ XIII. Zonar. § XIV. Appian. Polyb. excerpt. Legat. Zonar. Polyb.

fulum P. Cornelius Scipio Nafica, Cn. Cornelius Hifpallus.: *Tantam armorum vim fuiſſe traditam*, auctores quidam funt, *quanta toti armandæ Africæ ſuffeciſſet.* illud relatione multorum conftat, *gravis armaturæ millia ducenta*, *telorum innumerabilem copiam fuiſſe : catapultarum* apud alios fcriptores *duo millia*, apud alios *tria* inveni. Confulto fecerant confules, ut fingula imperia feorfim ederent: ne, fi tot res tamque graves fimul juberentur, Carthaginienfes ad bellum præoptandum adigi defperatione poffent. Exarmatis quidlibet tuto injunctum iri putantes, mifere Carthaginem, qui delectos ex fenatu arcefferent: iis fe poftremum eorum, quæ faciunda effent, denuntiaturos. Venerunt triginta ex illuftribus, quos ultro comitata eft alia principum & facerdotum manus, patriæ difcrimine anxia, & confules afpectu fuo reverentiaque permotura ad mifericordiam.

XVI. Hi omnes eodem, quo accefferant, cultu ad confules introducti, cum taciti adftarent; iterum confurgens L. Marcius (nam hujus facundiæ fenior collega concedebat) *Quod obſidibus armiſque tradendis voluntati ſenatus celeriter & cum cura eſtis obſecuti, recte & ordine a vobis factum eſt, Carthaginienſes. nunc, quia neceſſitatis minime verboſa eſt oratio, unum, quod reſtat, ſenatus mandatum, magno animo capeſſite. Urbem aliam, ubicunque videbitur, ſed decem minimum millia paſſuum a mari diſtantem, & ſine muris, condite. nam hanc quidem Carthaginem ſolo æquare juſſi ſumus.* Interrupit poftrema confulis verba fublatus a Pœnis ululatus, clamorque, qualis in graviffima eadem & inexfpectata calamitate effe debuit: cum modo, manibus in cœlum extentis, invocarent Deos, doli, quo appetiti effent, ultores; modo, converfa in Romanos voce, multa & acerba increparent: five exitium tædio vitæ provocantes, five mentem dolor eripuerat. nam & multa faciebant infanientibus folita: abjicere fe in humum, pugnis atque capitibus verberare terram, lacerare amictus,

§ XV. Appian. Punic. Diod. ap. Fulv. Urfinum. Florus 2, 15. Pighii Annal. Orof. 4, 22. Strab. l. 17. Zonar. Diodor.

ne ipsis quidem corporibus abstinere infestas manus: postremo, ubi jam fatigatus remiserat dolor, mortuorum instar sine voce, sine motu jacebant.

XVII. Attoniti ad hæc Romani stabant, commiseratione & exemplo sortis humanæ stupentibus animis: ipsi quoque consules indulgebant hominibus, in subita consternatione primum animi impetum male sustinentibus; gnari, hoc habere magnas calamitates, ut statim quidem audaciam injiciant mentibus, mox necessitate, & assuetudine ferendi, audacia in humilitatem vertatur. Quod etiam Carthaginiensibus tum contigit. cum enim aliquamdiu taciti mala sua considerassent, indignatione deposita, cum ploratu & lacrimis vicem suam liberorumque & conjugum deflebant, ipsiusque patriæ; & hanc, quasi audientem, nomine invocabant. At vero sacerdotes vocabula sacrorum numinumque ciere, ipsis quoque, tanquam præsentibus, communem interitum exprobrare; mixtusque & miserabilis luctus nunc privatas calamitates, nunc publicas, deplorantium, ipsos quoque Romanos hostium infortunio illacrimari coegerat. Consules, & ipsi rerum humanarum instabile fatum gementes, severo tamen vultu finem & horum questuum exspectabant.

XVIII. Pœnos ubi, lamentis paulisper cessantibus, res ipsa suæ sortis admonuit: urbem exarmatam, copias domesticas exiles, sociales nullas, ne tempus quidem aut spem parandarum esse; contra liberos suos, arma, agrum in potestate hostium, Romanorum navalem pedestremque exercitum in oculis, Masinissam in lateribus, reputantes; omissa invidia tumultuque, infirmis adversorum solatiis, iterum ad preces confugerunt; &, qui præsentium nobilissimus erat, Hanno cognomento Gillas, impetrata dicendi venia, ita cœpit: *Siquidem iisdem de rebus iterare sermonem fas est, non ego de jure vobiscum contendam, Romani; nam id quidem intempestivum est miseris: sed tantum ostendam, si misericordia velitis uti, nihil præter rationem atque decorum facturos esse. Nos enim*

§ XVI. Liv. Epit. Zonar. Appian. Diodor. § XVII. Diodor. Appian.

Africæ quondam marisque domini, cum vobiscum de imperio diu certassemus, a Scipione victi, classem, elephantos, tributa dedimus. per Deos igitur, qui tum jurati sunt, parcite nobis, parcite famæ Scipionis, ne, socios & amicos Romanis Carthaginienses fore, falso juraverit. Neque enim est, quod contra fœdus istud peccaverimus. tulimus, dedimus, fecimus, omisimus, quidquid illo comprehensum fuit. præterea adversus tres reges, duos Macedoniæ, unum Syriæ, vobis auxilia misimus. neque reprehendatis, si repete, quæ nuper etiam dicta sunt, cum a nobis arma postularentur.

XIX. *Loquaces miseriæ faciunt: & in ore supplicum quid validius esse commemoratione fœderum potest? aut ad quæ potius argumenta confugere nos æquum est, qui horum intuitu vobis potentiæ nostræ viriumque instrumenta tradidimus? Et sic quidem vetera habent, quorum nobis sponsor Scipio fuit: horum vero recentium pactorum auctores iidemque testes ipsi estis, consules. Petiistis obsides; tradidimus lectissimos: petiistis arma; tradidimus omnia: quod ne in captis quidem urbibus, nisi ultima necessitate metuque, obtinetur. Moribus porro consuetudinique Romanæ credidimus. nam & senatus literis, & vos sermone confirmabatis, suis legibus usuram Carthaginem, si obsides traderentur.*

XX. *Dicetis, adjectum fuisse, ut, obsidibus traditis, & alia, quæ imperaturi essetis, præstarentur. certe. sed unde rem tam incredibilem conjiceremus, ut, quam Carthaginem in petendis obsidibus liberam fore dixissetis, ejus excidium accessionem acceptorum obsidum velletis facere? præsertim cum ex eo tempore tot alia, frumentum, naves, arma accepissetis. quibus omnibus promte exhibitis, cum jam sive delicto nostro, sive infortunio, satisfactum esse putaremus, hoc adeo acerbum & triste imperium additis, ut Carthago diruatur. Quam profecto si vobis evertere fas est, qui poteritis libertati legibusque suis relinquere, quemadmodum facturos affirmatis? Et hæc quidem erant, quæ tum de priori fœdere, tum de præsenti, diceremus. quod si vero ne hæc quidem audire sustinetis, omittimus, omittimus omnia; quodque unum re-*

§ XVIII. Diodor. Appian.

lictum est infelicibus, lamentis, precibusque rem gerimus. Et horum quidem amplissimam materiem tanta nobis malorum vis suppeditat. Sunt enim eæ res in periculo, quarum nuda enumeratio humanum pectus possit ad misericordiam flectere: urbs pervetusta, Deorum imperio condita, potens, nobilissima: templa, quotquot in ea sunt, (sunt autem permulta & ornatissima) dicata numinibus, quæ nihil utique adversum vos deliquerunt; quibusque ideo solemnia sua religionesque non voletis adimere: quemadmodum nec sepulcra parentationesque mortuis invidebitis, quando neque ad hos odia vestra, aut supplicia, cupietis extendere.

XXI. *Quod si nostri quoque vos miseret (qui enim alibi quietam liberamque sedem conceditis, videmini misereri) parcite, quæsumus, iis, sine quibus vivere non possumus. nec enim aris focisque nostris, & foro, & Deæ, quæ curiæ præsidet, denique omnibus, quæ homini grata & veneranda habentur, superstites esse sustinebimus. Adde, quod nullus jam vobis a Carthagine metus superesse potest, ademtis navibus, elephantis, armis. Si quis autem est, qui abunde tributum misericordiæ putet, quod alio loco, sed a mari remotius, exstruere urbem sinimur, is non satis æstimat, quam exiguum hoc esse possit solatium populo nautico, maximam partem constanti ex infinito mortalium numero, non aliunde, quam ex re maritima, viventium. Quapropter aliam vobis conditionem referimus, optabiliorem nobis, & vestro imperio minus invidiosam: ut hanc quidem urbem, nullius ream maleficii, sinatis intactam; nos vero, quibus alias conceditis sedes, jubeatis interfici. sic enim fiet, ut hominibus succensuisse videamini; non autem in fana, & Deos, & sepulcra, & innocentis urbis ædificia, improbabilem iram effudisse.*

XXII. *Quam equidem sævitiem ultro deprecatur fama pietatis & virtutis, quam omnibus in operibus vestris quæritis, Romani: eoque semper, ut quosque populos armis superastis, (superastis autem quam plurimos) studium vobis fuit, ut mansuetudinem vestram moderationemque orbi terrarum approbaretis. Ne igitur, per Jovem ceterosque Deorum, cum alios, tum qui Carthaginem adhuc habitant, ne, inquam, odiorum erga nos liberosve nostros memineritis: neve vestram ipsi gloriam in nobis primum*

ſinatis intercidere, ſi partam tot monumentis clementiæ exiſtimationem tali facinore polluatis, quod & factu fuerit ſævum, & auditu horrendum, cujuſque ne quidem exemplum hactenus ullum humana vita tulerit. Cum enim & Græci & barbari bella multa geſſerint, multa vero & vos, Romani; nemo tamen unquam urbem excidiſſe memoratur, quæ & ante pugnam ſubmiſerit manus, & arma, obſideſque principum liberos tradiderit, & quamcunque mulctam aliam mortalitas invenire aut pati poteſt, ſubire parata fuerit.

XXIII. *Per igitur vos jurata fœderibus numina, per conditionem humanitatis, & formidandam felicibus Nemeſin obteſtamur, ut & veſtram fortunam habeatis reverenter, & noſtram ſupra modum ne oneretis. Quod ſi vobis certum eſt lacrimis pro urbe deprecantium non moveri, at, ut Romam legatos mittamus, concedite. nihil hic puto petitur, quod ullo pacto vobis moleſtum eſſe queat. quidquid in eo negotio grave incommodumque erit, id totum noſtrum erit. temporis haud magna mora poſtulatur: intra quod noſtros quidem animos incerti eventus torquebit acris exſpectatio; vobis autem patrandi, quæ voletis, tum quoque manebit eadem facilitas, ſed accreſcet interim pietatis & clementiæ fama.*

XXIV. Hæc prolocutus Hanno finem dicendi fecit. Conſules totum hominis ſermonem immoto vultu exceperant, ut appareret, nihil eorum, quæ peterentur, conceſſuros. Tum L. Marcius, *de ſenatus quidem voluntate*, inquit, *quid opus eſt ſæpius loqui? illius arbitrium fuit, noſtrum obſequium eſt. neque differre ulterius poſſumus, quod jam factum oportuit. Et quidem ſi hæc tanquam hoſtibus imperarentur, nihil, niſi juſſa & parendi neceſſitatem, adhiberi decuit. nunc, quia communis utilitatis habita eſt ratio, & magis etiam veſtræ, non me pigebit rationes adducere, ut perſuaſi potius eadem, quam coacti, malitis. Iſtud mare conſpectu ſuo priſtinæ potentiæ admonens, ad delinquendum, & ex hoc ad pœnam delictorum, vos præcipitat. Per hoc & invaſiſtis Siciliam, & perdidiſtis: navigaſtis in Hiſpaniam, & eandem amiſiſtis: inter fœdera negotiatoribus inſidiati eſtis, civibus Romanis maxime, quos etiam, ne deprehenderemini, demerſiſtis; donec, patefacto ſcelere, mulctati a nobis Sardiniæ poſſeſſione eſtis. ita per hoc idem mare & Sardinia vobis periit. Ejus enim hæc na-*

tura est, ut, quoniam ad opes celeriter adaugendas nihil est quæstuosius, quibus plurimum lucri contulit, plus semper desiderare cogat.

XXV. *Atque hoc & Atheniensibus accidit, donec classibus studuerunt, ut parvo temporis spatio tollerentur, caderentque. Similes sunt enim mercatoriis maritimi quæstus, in quibus neque lucro ferme, neque detrimento, mediocri locus est. Illos equidem, ut scitis, imperio adblandiente, in Siciliam usque pertraxit cupiditas; neque prius missos fecit, quam omni potentia exuti, navesque & portus victoribus tradere, præsidium in urbem accipere, muros longos suis manibus diruere coacti, quasi mediterranei victu moribusque esse cœperunt. per quam deinde mutati status tranquillitatem diutissime servata est civitas. Constantior enim, Carthaginienses, in continenti hominibus vita est, quæ, per agriculturæ labores silentio traducta, minorem forte quæstum, sed certiorem atque securiorem, exhibet. Mihi quidem civitas maritima similis omnino navigio videtur, quod non minus exposita periculis & mutationibus, quam istud ventis fluctibusque, sit: urbes autem mediterraneæ, quemadmodum ipsa terra, rariore motu & clementiore conquassantur. Hanc ob causam veteres quoque regiæ omnes mediterraneæ erant: & ob hanc maxime creverunt opibus, ut Medorum, Assyriorumque & Persarum, aliarumque gentium historiæ testantur.*

XXVI. *Sed regia quidem exempla, quæ parum ad vos hoc tempore attinent, prætermitto: vos autem Africam vestram intuemini, ubi vobis licebit deligere vicinos, quos optaveritis; simul aberitis a conspectu eorum, quæ animos vestros recordatione præteritorum excruciant. nunc enim, quoties vacuum navibus mare aspicitis, navalium, quas habuistis, copiarum magnitudinem cogitatis, & reportatas ex longinquis regionibus manubias, & portuum, navalium, armamentariorum magnificentiam: jam vero, quæ sunt in mœnibus vestris, receptacula exercituum, equorumque & elephantorum stabula, quæque juxta exædificata sunt horrea, quarum vobis rerum monumenta sunt, quidve aliud possunt, quam ut dolorem in mentibus vestris excitent, desideriumque, si qua pos-*

§ XXIV. Cic. de offic. 1, 2.

ſitis, eandem potentiam gloriamque recuperandi? Remedium vero amiſſorum nullum eſt oblivione certius. at hæc contingere vobis nequit, niſi oculos ab eorum conſpectu abſtraxeritis. Hoc autem a me veriſſime dici, argumento eſt ipſa experientia. nam ſæpius veniæ paciſque facti compotes, his neglectis, priorem fortunam repetiviſtis. Quo animo ſi adhuc eſtis, imperiumque affectare pergitis, temporibus inſidiantes; certum eſt, indigere vos hujuſmodi urbe, talibuſque portubus, & navalibus, & mœnibus caſtrorum in formam diſpoſitis: ſed haud minus certum eſt, nos hominibus hoc modo affectis parcere non debere. Sin vero cupiditatem imperii bona fide ponitis, & retenta, quæ veſtri juris eſt, Africa, cetera populo Romano vere permittitis; agite, omiſſo, quod alienæ jam ditionis eſt, mari, veſtra in terra ſtatuite urbem, ut, quam verbis præfertis, obedientiam ipſo etiam opere factoque demonſtretis.

XXVII. *Neque enim eſt, ut ſacrorum, & penatium, & fori, & ſepulcrorum vicem deflere fingatis: nam delubra quidem & ſepulcra non movemus; licebitque ſacrorum & parentandi cauſa eo accedere; cetera vero diruamus. neque enim navalibus immolatis, neque parentatis mœnibus. domos autem & alia ſacra, promtum erit vobis, ubicunque eritis, condere. quod ubi factum fuerit, parvo poſt tempore & hæc vobis erunt patria: plane ut olim iis, quæ Tyri erant, relictis, hic in Africa alia inſtituiſtis, eademque nunc patria vocatis, quæ tum recens comparata fuerunt. Sed, ut compendio dicam, vel hinc cognoſcetis, nullo nos odio, ſed quia concordiæ ſecuritatique communi conſultum cupimus, hæc præcipere: quod Albam quoque, minime hoſtilem urbem, immo antiquam patriam, communis utilitatis gratia diruimus, civeſque Romam tranſtulimus. cujus rei neutrum populum pœnituit.*

XXVIII. *Id quoque vanum fuit, quod turbam hominum victum ex mari quærentium allegaſtis: nam & his proſpectum ſatis eſt, poteruntque facili negotio ad exportandos importandoſque fructus opportunitate maris uti, non ultra ab eo, quam ad decimum lapidem, remoti; cum nos ipſi, qui hæc præcipimus, paſſuum duodecim millibus quingentis abſimus. Locum autem vobis indulge-*

mus, quem legeritis, ubi libertate legibusque salvis habitetis. Hoc enim est, quod ante quoque diximus, civitatem vobis liberam mansuram, si imperata fecissetis. Vos enim, non solum atque ædificia, Carthaginem esse arbitramur. Cum, verbis hactenus factis, consul obticuisset, videretque sibi nihil a Pœnis metu exsternatis responderi, adjecit, *quæ ad persuadendum consolandumque facerent a se dicta esse: ceterum senatus imperio, & quidem sine mora, parendum. abirent igitur, & hæc renuntiarent suis civibus: adhuc enim legatos videri.*

XXIX. His dictis, cum a lictoribus submoverentur, prospicerentque animis tumultum, qui renuntiata hac legatione Carthagini esset futurus, rursum dicendi veniam petiverunt; introductique dixerunt, *videre se mentem consulum inexorabilem, neque potestatem sibi concedi Romam mittendi oratores: ne ad vos quidem*, inquiebant, *licebit per nostrum populum reverti, qui tristissimæ rei nuntios, priusquam sermonem absolverimus, discerpet. Rogamus autem, non nostram vicem solliciti, quos paratos ad perferenda omnia videtis, sed ipsius patriæ cura, si forte cominus admoto armorum terrore cogi ad obsequium possit: ut interea, dum proficiscimur domum, classem in conspectum urbis adducatis; ut simul a nobis audiens imperia vestra, simul vos ad exsequendum instructos conspiciens civitas, ad subeundam hanc necessitatem animum, si potest, inducat. Huc enim calamitates nostræ nos propulerunt, ut ipsi adversus patriam classes vestras advocemus.* Id quoque gratificati sunt consules, & L. Marcius quinqueremibus viginti adnavigans, haud procul urbe oberrabat. Legatorum autem pars, quo cuique melius visum, desperatis patriæ rebus, diffugerunt: alii manserunt in Romanis castris: plures domum silentio regrediebantur.

XXX. At in urbe magna hominum multitudo muros compleverat, cunctationem eorum increpantium, comasque præ dolore vellentium: alia manus impatiens moræ extra urbem procurrerat; quæ ubi in legatos incidit, avida no-

§ XXVIII. Diodor. ap. Fulv. Ursinum. Appian. § XXIX. Diodor. Zonar. Appian.

ſcendi quæ afferrentur, poſtquam mœſto vultu incedentes vidit, frontem manibus pulſans, modo ab univerſis, modo a ſingulis, ut quibuſque familiaritas, aut notitia erat, quod actum eſſet, requirebant. Ut vero reſpondit nemo, ipſum hoc ſilentium pro diriſſimo nuntio accipientes, ut certo in exitio complorabant: quorum audito gemitu, qui in mœnibus conſtiterant, quidquid afferretur, acerbum eſſe interpretati, pari & ipſi luctu inſonuerunt. Jam vero poſtquam ad portam ventum, adeo denſa incubuit turba, ut pæne conculcati laceratique inter diripientium percontantiumque manus legati fuerint: donec, *ſenatui prius indicanda, quæ ferrent*, exclamarunt. Statim diſcedere via plerique: pars ultro ſubmovere reſtitantes, ut eo celerius deſiderio ſuo ſatisfieret. Ibant legati modo capita ferientes, modo ſublatis in cœlum manibus invocantes quidquid Deorum in mentem venerat: donec in ſenatum introgreſſis, illoque conſidente, ſubmota turba curiam circumſtetit.

XXXI. Tum, legati ut primum expoſuerunt conſulum juſſa, clamor ortus eſt in curia, qui ſtatim foris a populo exceptus auctuſque. illis deinde narrare pergentibus, quid ipſi pro jure Carthaginis, aut miſericordiæ movendæ reſpondiſſent, quibuſque verbis veniam mittendæ Romam legationis oraſſent; iterum altum in curia ſilentium erat, univerſis exitum rei anxia quiete opperientibus. ad hoc exemplum & conſiſtens in foro plebs tacebat. Ut vero cognitum eſt, ne legationis quidem impetratam poteſtatem eſſe, denuo ingenti ejulatu curia perſonuit; quo excitata plebs, non ultra dilationem ferens, irrupit & ipſa, impetuque & furore, qualis bacchantium mulierum eſſe ſolet, cuncta permiſcuit.

XXXII. Non enim jam ullo dignitatis aut meritorum reſpectu reliquo, quidam invadebant auctores ſententiæ, qua obſides erant dati: *primoſque hoſtilis doli architectos* increpantes excruciabant, lacerabantque. alii pari crudelitate vexabant eos, qui arma tradenda cenſuerant. nec deerant,

§ XXX. Diodor. Appian.

qui legatos lapidarent, ut ferales nuntios, raptarentque per urbem corpora. ftatimque furentis vulgi impetus in Italici generis homines incubuit: (erant autem adhuc ibi, ut in fubito improvifoque malo, plures:) in quos varia immanitate fævientes, *pœnam fe ab his obfidum, & armorum, & totius Romanæ fraudis repetere*, dictitabant.

XXXIII. Ita commota urbe, plena omnia luctus fimul, & iræ, & timoris, & minarum erant: ftrepebant viæ clamoribus cariffima quæque nominibus cientium: in templa, tanquam afyla, confugiebatur: ibidem convicia ingerebantur numinibus, *quibus ne ad fui quidem defenfionem ullæ vires effent*: multi, cum in armamentaria fe intuliffent, vacua videntes, ploratum edebant. alii, ad navalia decurrentes, abfentiam navium querebantur, quas hominibus perfidis tradidiffent. erant, qui nomina elephantorum, tanquam adhuc præfentium, inclamarent. inter hæc majores fuos feque ipfos exfecrabantur, *quod elephantos, naves, tributa, arma dediffent, quos una cum patria armata potius extrema quæque pati decuiffet.* Inflammabant amentium iras matronæ, quarum liberi traditi Romanis obfides fuerant, tragicarum Erinnyum inftar crinibus paffis urbem cum ululatu pervagantes, ut in quemque incurrerant, *liberos ab amplexu matrum raptos, fpretafque miferarum preces*, exprobrabant. tum infanos in cachinnos effufæ, ita meritis vindictam hanc Deorum gratulabantur.

XXXIV. Non multos, ut ex tanto numero, vidiffes, qui mentis adhuc compotes crederentur: iis tamen claudere portas urbis curæ fuit, &, quia catapultæ deerant, ad arcendos aggreffores vim lapidum in mœnia comportare. Eodem die, ut primum aliqua fenatus effe forma potuit, decretum de gerendo bello factum eft. ad quod quia præfidia omnia deerant, uno præconio fervos omnes ad libertatem & militiam vocari placuit. proxima de exfulibus cura fuit. quorum dux Hafdrubal, exercitu viginti millium ftipatus, haud procul urbe confederat. ad hunc miffus eft, qui ro-

§ XXXII. Zonar. Appian.

garet, *ut injuriarum, quas necessitate coacta patria intulisset, oblitus, Carthaginiensium imperator rebus foris gerendis esse vellet.* In urbe cum imperio esse jussus alius Hasdrubal, Masinissæ filia genitus.

XXXV. His ita constitutis, iterum legarunt ad consules, petitum, *ut induciæ triginta dierum mittendis Romam oratoribus concederentur.* Qua re tum quoque denegata, prorsus inaudita audacia infremuit civitas; adeoque sunt accensi omnium animi, ut *vel in defensa patria victuros sese dicerent, vel in defendenda morituros.* Itaque statim delubris omnibus aliisque amplioribus ædificiis in officinas publicas versis, viri, feminæ, pueri, senes, non die, non noctu intermisso labore, armis fabricandis insudabant. &, ne quod tempus ab opere vacaret, dimensum non simul, sed per partes, suo quisque tempore accipiebat. Hoc studio quotidie scuta efficiebantur centena quadragena, gladii treceni: tela, quæ machinis mittuntur, millena: tragulæ & lanceæ quingenæ, tum catapultarum quantum poterat. ad quas tendendas quia funiculorum erat inopia, primum ancillas raserunt, ut ex earum capillis torquerentur; mox etiam matronæ crines suos hunc ad usum contulere. ferro deinde & ære, cujus antiquitus vis magna in thesauris publicis superfuerat, deficiente, statuas conflatas, & pro viliore metallo aurum & argentum adhibitum, reperio.

XXXVI. At ex diversa parte consules, sive ut pœnitentiæ spatium furentibus darent, sive urbem inermem, quandocunque libuisset, capi posse existimantes, adhuc cunctabantur. quod enim notæ erant necessitates Carthaginiensium, eventurum credebant, quod solet, ut qui pro atrocitate rei plurimum indignationis statim conceperant, re diligentius expensa ad obsequium timore descenderent: præsertim cum etiam Carthagine quendam, ut de alia re dicturum, surrexisse comperissent, qui, ad præsentem civitatis fortunam ora-

§ XXXIV. Liv. Epit. Flor. 2, 15. Zonar. Appian. § XXXV. Zonar. Oros. 4, 22. Strab. l. 17. Front. Strat. 1, 8. Florus. Plut. de v. ære alieno cap. 3. Appian.

tione deflectens, *inermi populo, quod ex malis minimum foret,* dixiſſet *eligendum.* Verumtamen ſpe ſua falſos, etiam Maſiniſſæ ſuperbia tædio & dolore affecit. Ferebat enim iniquo animo, quod, vincendæ Carthaginis cum ipſe cauſa fuiſſet, victæ titulum Romani occupatum ibant; ne quidem, ut antea facere conſueverant, re cum ipſo communicata. poſtremo, cum ſibi debellandum Haſdrubalem popoſciſſet, non fuerat auditus. Quapropter conſulibus ad pertentandum ejus animum auxilia poſtulantibus, *miſſurum* ait, *ubi vidiſſet opus eſſe.* neque multo poſt miſit quæſitum, *an aliqua re indigerent.* Conſules, elato regis animo offenſi, præterea diffiſi, tanquam irato, nihil reſponderunt, niſi *petituros, cum eguiſſent.*

XXXVII. Et tamen commeatu non admodum amplo utebantur, cum tantum Adrumeto, & Lepti, & Utica ſubveheretur, duobuſque obſcuri nominis oppidis, Saxo & Acholla. nam cetera quidem Africa tota Haſdrubalis erat: iſque res neceſſarias inde mittebat Carthaginem. Cum hæc paucos intra dies ſic geſta fuiſſent, ambo conſules ad urbem Punicam adduxerunt copias, oppugnandique fecerunt initium. Sed antequam obſidionis ejus acta narrem, ſitum antiquæ Carthaginis, qualis, quo tempore oppugnabatur, fuit, parteſque urbis præcipuas, operæ pretium eſt, eorum, qui hanc hiſtoriam legent, oculis ſpectanda proponere.

XXXVIII. Igitur Magna Carthago ſita fuit in ſpatioſi ſinus intimo receſſu, in peninſulæ figuram annexa continenti. cervix, quæ inter duo maria protenditur, non ultra trium millium paſſuum latitudinem patet. ipſa peninſula quinque & quadraginta millia in circumitu habet, quod totum ſpatium muro erat permunitum. A cervice lingua paſſus circiter ſexaginta lata in longitudinem haud exiguam occaſum verſus procurrit, quæ inter mare & paludem rupibus præaltis cincta non niſi ſimplici lorica ad tutelam ſui egere viſa fuerat, ſed qua meridiem terramque ſpectabat locus, ubi

§ XXXVI. Zonar. Appian. § XXXVII. Strab. l. 17. Appian. Liv. Epit.

Byrſa quoque fuit, arx Carthaginis, triplex fuit murus circumdatus, in altitudinem triginta cubitorum, qua propugnacula & turres non erant additæ: his enim ad alios quoque cubitos decem creſcebant mœnia: quorum turres binum maxime jugerum ſpatio inter ſe diſtabant, ad contignationes quatuor eductæ, pedum triginta altitudinem habentibus fundamentis.

XXXIX. Ipſa mœnia binis diſtincta tabulatis: interius cava recipiendis elephantis ſtabula erant ſtructa, adjectis etiam horreis ad pabula ipſorum aſſervanda. Similiter in ſuperiore ſpatio ſtabulare poterant equorum millia quatuor, cum ſuo & ipſi penu. Præterea militum ibidem erant cubilia, quæ peditum viginti millia caperent, equitum quatuor. Tantus hic apparatus ſolo mœnium ſpatio continebatur. Sic tota eorum latitudo ad duos & viginti cubitos pertinebat. In tam accurata munitione urbis unus tantum angulus, qui ex muro præter linguam, de qua dixi, ad portus deflectebat, infirmus erat, & jam inde àb initio neglectus.

XL. Portuum autem hic erat ſitus, ut ex altero in alterum navigari poſſet, & a mari venientibus aditus eſſet paſſuum ſeptuaginta, qui catenis ferreis claudebatur. Prior horum portuum negotiatoribus patebat, multiſque & varii uſus tabernis erat inſtructus. in interiore jacebat inſula rotunda, cui *Cothon* erat nomen, (quaſi parvam diceres) crepidinibus magnis & ipſam & portum continentibus. in his crepidinibus loca erant manu facta recipiendis navibus, quarum ibi ſtare ad ducentas viginti poterant: & ſupra ipſa navium receptacula ſtructæ erant cellæ, quibus armamenta & ſupellex nautica clauderetur. ab uniuſcujuſque ſtationis lateribus prominebant columnæ operis Jonici, ſpeciem porticus undique reddentes viſentibus. In ipſa inſula tabernaculum erat præfecto claſſis, unde ſignum tuba dabatur, & præco edicebat, & præfectus ipſe proſpiciebat. nam in primo portus ore cum poſita eſſet inſula, ſic ea præ-

§ XXXVIII. Strab. l. 17. Appian. Oroſ. 4, 22. Juſtin. 18, 7. Diod. l. 32. § XXXIX. Strab. Appian. Diodor.

tendebatur, ut in mare proſpectus præfecto late pateret, & contra adnavigantibus interiora portus viſu impenetrabilia eſſent. ne intrantibus quidem negotiatoribus ſtatim in conſpectu erant navalia: duplici enim muro cingebantur: & in urbem accedere ex ſuo portu mercatores per aliam viam poterant, quam quæ per navalia ducebat. Hæc antiquæ Carthaginis forma fuit: qua in urbe tum temporis hominum ad ſeptingenta millia numerabantur: cujus adhuc imperium trecentæ per Africam urbes agnoſcebant.

XLI. Sed Romani conſules nihil aliud, quam exarmatam eſſe, cogitantes, minimi laboris expugnationem eam futuram arbitrabantur. ideoque nulla de re, niſi ſcalis comparandis, ſolliciti, his effectis ad oppugnandam urbem proficiſcebantur: partibuſque inter ſe diviſis, Manilio quidem a continente per cervicem foſſa implenda, loricaque ſuper foſſam, & deinde murus ſublimior ſuperandus evenerat. L. Marcius ad infirmum muri angulum ex terra ſimul navibuſque ſcalas admovebat. Nihil tam contra opinionem evenire cuiquam poteſt, quam quod eo tempore conſulibus Romanis evenit, cum muro tantum & inermibus perculſiſque defenſoribus negotium ſibi futurum ratis. ergo ubi novis armis inſtructa manus ubique ſe objecit, fortiſſime pro mœnibus propugnans, inopinata re perterriti retroceſſerunt. renovata deinde impreſſione, cum nihilo magis profeciſſent, Carthaginienſes quidem confirmati ſunt animis, conſules autem metu Haſdrubalis, qui a tergo ipſorum ſupra paludem, haud longe a Romanis, cum exercitu conſederat, bina & ipſi caſtra munire ſunt aggreſſi; L. Marcio ſupra paludem ſub mœnibus urbis, Manio in ipſa cervice ducentis ad continentem viæ, vallum jacientibus.

XLII. Per eos dies L. Marcius, machinis opus eſſe videns, materiæ cædendæ cauſa paludem trajecit. Sed immiſſus ab Haſdrubale præfectus equitum Himilco, cui Phameas cognomen, acer juvenis, ad quingentos eorum, qui

§ XL. Strab. Appian. Zonar. § XLI. Zonar. Appian.

in opere erant, occidit, armaque multa (cujus rei penuria maxima tum laborabant Pœni) cepit. Asportata tamen materiæ vis est, quanta parandis, quæ desiderabantur, machinis sufficiebat. quibuscum iterum adorti sunt urbem ambo consules, iterumque re infecta discesserunt. quippe Manilius, qui a terra oppugnabat, cum magno labore vix loricæ oppositæ partem dejecisset, nihil ultra tentare ausus, abscessit. L. Marcius, aggerato margine paludis juxta linguam, quo plus ad machinas admovendas esset spatii, duos adhibuit vastæ molis arietes, quorum alter a sex millibus peditum impellebatur, alter a navalibus sociis: his præfecti triremium, militibus tribuni præerant. Sic inter diversa genera oppugnantium, æmulatione virtutem stimulante, pars aliqua muri cessit, ut jam interiora urbis conspicerentur. Sed plus auxilii Carthaginiensibus in animorum firmitudine, quam in mœnibus fuit.

XLIII. Repulsis ergo, qui conati fuerant irrumpere, collapsam muri partem noctu instaurare cœperunt: deinde considerato, neque noctem operi sufficere, neque recentes & udos adhuc muros Romanorum machinis resistere posse, ad has corrumpendas eruptionem per ruinas fecerunt, aliis arma, aliis nihil præter faces accensas ferentibus. & incendi quidem machinæ non potuere, accurrentibus ad arcendum hostem Romanis: inutiles tamen sunt redditæ; & militum aliquis numerus desideratus. Orta luce, Romanos impetus cepit in urbem perrumpendi, qua nondum commissa murorum latera ostentabant iter. nam aream quandam intus videbant, in qua explicari acies posset: ibi Carthaginienses instructi stabant, armatis in fronte, post hos inermibus collocatis, qui fustes & saxa portabant: circum ædes quoque vicinas magnum disposuerunt numerum, qui a lateribus irrumpentes incesserent. At Romani magis etiam hoc spectaculo animabantur, pudore quoque incitante, ne ab inermibus contemni paterentur. Itaque duo tribuni militum cum

§ XLII. Zonar. c. 47. Appian.

cohortibus alacriter intulerunt ſigna. Sed P. Scipio Æmilianus, quem in quarta legione tribunum conſul Manilius adduxerat, altiore conſilio rei difficultatem menſus, introire ſuos vetuit; & plures in partes diviſos circa murum conſtituit: cumque pellerentur, ut præviderat, Romani, recipiebat eos, hoſtemque cupide incumbentem, objecta recenti armatorum manu, a perſequendo deterrebat. Iſta res Scipioni prima earum, quas ad Carthaginem geſſit, patefecit ad gloriam iter, quod eventura certius acutiuſque, quam ipſe conſul, providiſſet.

XLIV. At Romanos angebat tum irriti incepti pudor, tum alia non pauca incommoda. neque enim longius a caſtris ad varios uſus Haſdrubalis & Phamææ metus ſinebat digredi: nec auxiliis Maſiniſſæ ſublevabantur: & Marciana caſtra, ſtantibus & graveolentibus aquis impoſita, morbo tentabantur: neque liberum ex mari curſum imminentia urbis mœnia permittebant. Hæc L. Marcium ex loco, quem caſtris ceperat, in mare transferre claſſem coegerunt. Carthaginienſes, obſervato, qui mare verſus ferebat, vehementi vento, ſcaphas, ſarmentis ſtuppiſque repletas, ſub muris, donec videri ab hoſtibus non poterant, rudentibus protrahebant: deinde ubi flexere ſinus, & jam in conſpectu Romanorum erant, ſulfure ac pice perfuſas, igne injecto ventis permiſerunt. Atque illæ velorum & flammæ impetu in claſſem Romanam momento delatæ, non ita multis effugientibus navibus, ceteras exuſſerunt. Jamque comitiorum tempus inſtabat: quorum cauſa profecturus domum conſul Marcius, cum obiter maritima loca vaſtare vellet, nullum memoria dignum eventum habuit; niſi quod Æmigurum (inter Siciliam & Africam inſula eſt) prætervectus, deinde ſubito reverſus, in poteſtatem redegit.

XLV. Sed Carthaginienſes, diſceſſu alterius conſulis dimidiato timore, Manilium acrius audaciuſque infeſtabant.

§ XLIII. Appian. Zonar. c. 47. Liv. Epit. Oroſ. 4, 22. § XLIV. Appian. Liv. Epit. Zonar. Strab. l. 17.

Semel noctu facta eruptione, fossam adversus se ductam, per tabulas, quas eum ad usum portaverant, superarunt; vallumque aggressi sunt convellere. Jamque in magna consternatione res exercitus erant, nocte tumultum augente, & morante consilia ac imperia; cum P. Scipio cum equitibus per aversam ab hoste portam egressus, terrorem injecit Pœnis: quorum cum haud pauci, maxime ex inermibus, cecidissent, reliqui recessissent intra muros, P. Scipio servatorum eo tempore castrorum præcipuam gloriam tulit. Ab hoc prœlio timidior factus consul, majori diligentia castra communiit, loco valli muro circumducto, & ad mare castello excitato, quod appellentibus cum annona onerariis præsidium esset.

XLVI. Inde in mediterranea loca suscepit expeditionem, lectis ad hoc decem peditum, duobus equitum millibus, ibatque per agros hostium populabundus: hoc instituto, ut quoties lignatum, aut pabulatum, frumentatumve pars copiarum emitteretur, tribuni militum, sua quisque vice præessent. Id quoque Scipionis famam comparatione ceterorum illustravit. Cum Phamæa negotium erat, viro perstrenuo, qui ætate & audacia promtus, cum equis parvis & celeribus, ad famem sitimque ferendam assuefactis, si modico interim gramine reficerentur, omnia quotidie intuta infestaque Romanis efficiebat. Sæpe longissime abesse creditus, in propinquis arbustis, valliumve confractibus latitabat: unde simul alicubi remissum aliquid neglectumve senserat, in morem aquilæ provolabat; damnoque, quanto poterat, dato, priusquam circumveniri posset, iterum dilabebatur. Sed idem, quoties Scipionis esse vices senserat, nusquam comparebat. Is enim nunquam aliter, nisi instructa velut ad prœlium acie, iter faciebat: deinde cum ad campum, quem demessurus venerat, accessisset, ante omnia equitum & gravis armaturæ firmis stationibus cingebat locum: cum reliquo equitatu ipse continuo obibat messores, & si quis se-

§ XLV. Liv. Epit. Appian.

cretus ab aliis, aut extra præſidia vagatus deprehenderetur, eum ſevere caſtigabat.

XLVII. Horum cum Phamæas neſciret nihil, hunc ſolum ex omnibus timebat aggredi. quod ubi in morem, & ex more in famam vertit, invidia correpti ceteri tribunorum, *Phamæam, ob avitum hoſpitium, quod ei cum Scipionibus eſſet, a laceſſendo Æmiliano abſtinere*, comminiſcebantur. Sed nimirum fruſtra premit virtutem invidia; quod illa ſemper ſui ſimilis, & in quaſvis occaſiones promta, ſæpe invenit gloriæ locum, ubi hæc nullum invenit calumniæ. Igitur nequidquam oppugnata Scipionis fama apud militem, apud hoſtem quotidie fiebat clarior, cum non modo ſuis laudibus, ſed etiam vitiis inimicorum, commendaretur. Afris enim in caſtella turreſque, quarum ea in regione magnus erat numerus, confugientibus, reliqui tribuni fidem dabant ſe dedentibus, fallebantque. at Scipio magna ſalutis eorum cura domum illæſos deducebat; unde poſtea nemo ſe Romano cuiquam, niſi præſente Scipione, dedere voluit. tantum brevi tempore tam apud cives, quam apud hoſtes, virtus ejus fideſque incrementum gloriæ habuit.

XLVIII. Poſt hanc expeditionem cum Carthaginem ad caſtra revertiſſet conſul, caſtellum Romanorum, quod ad tutelam navium exædificatum erat, noctu a Pœnis oppugnatum eſt cum maximo clamore, quem non pugnantes modo, ſed etiam qui relicti in urbe fuerant, ad diſtrahendum hoſtem tollebant. proceſſeratque ipſis inventum ſuum, ni Scipio in exercitu fuiſſet. Quippe conſul ancipiti tumultu, quod periculum & ubi eſſet dubitans, ne hoſtilibus inſidiis daret locum, ſuos in caſtris continebat. Scipio autem, aſſumtis equitum haud amplius duabus alis, cum accenſis facibus accurrit, edicto ſuis, ne quis per tenebras cum hoſte concurreret, ſed tantummodo cum facibus obe-

§ XLVI. Zonar. Appian. § XLVII. Suidas in διαζηλοτυπούμενοι. Appian. Diodor. apud Valeſium c. 48. Zonar. Liv. Epit.

quitantes, multitudinis ſpeciem Pœnis, & tanquam aggreſſuri metum facerent. hoc commento perturbatis hoſtibus, & in oppidum refugientibus, caſtellum periculo liberatum eſt.

XLIX. Conſul, cum hinc frequentibus Pœnorum eruptionibus, inde incurſu Haſdrubalis nocte dieque fatigaretur, in hunc convertere impetum ſtatuit; eo devicto, cetera ſibi ad victoriam proclivia fore arbitratus. Nepheris erat caſtellum, ſitu & opere permunitum, ad quod caſtra habebat Haſdrubal. diſſuadebat expeditionem Scipio, quod per iniquum ſaltum, ſuperioribus ab hoſte locis occupatis, eundum eſſet. verum victus diverſa per invidiam ſuadentium conſiliis, ipſe quoque iter eſt ingreſſus. minus jam paſſibus quadringentis ab hoſte aberant, cum amnis ſe objecit, qui caſtra Haſdrubalis petentibus tranſeundus erat.

L. Ibi cum agmen neceſſario conſtitiſſet, iterum inſtitit Scipio, ut reverterentur, *alia occaſione aliiſque artibus adverſus Haſdrubalem opus eſſe*, dictitans. reliquis autem tribunis magno ſtudio repugnantibus, *timiditati*que *rem ſimiliorem, quam conſilio, futuram* dicentibus, *ſi conſpecto hoſte retrocederent, idque nec impune facturos, illo terga tanquam fugientium contemtim invaſuro:* iterum petiit, *ut ſaltem caſtra citra amnem ponerent, quo ſi pellerentur*, quod omnino futurum affirmabat, *receptus tamen eſſet, ſic quidem nec fugæ locum habituris.* At illi hanc quoque ſententiam irridebant. fuitque, qui minaretur, *abjecturum ſe gladium, ſi quidem non conſuli Manilio, ſed tribuno Scipioni, parendum eſſet.* Manilius igitur, vir nec alias multæ in bello experientiæ, confirmatus plurium ſententiis, tranſcendit flumen. Cui cum occurriſſet Haſdrubal, magna utrinque cædes facta eſt, donec Haſdrubal omiſſa pugna in caſtellum ſe recepit, ubi ex tuto tempus obſervabat turbandi regredientes.

LI. Romani, quos jam conſilii ſui pigebat, donec impedimentum itineri nullum occurrit, ſervatis ordinibus diſ-

§ XLVIII. Liv. Epit. Appian. Zonar. c. 49. § XLIX. Liv. Epit. Appian. § L. Liv. Epit. Zonar. Appian. c. 41.

ceſſere. ubi ad amnem ventum, iſque paucis locis vadari & difficulter poterat, neceſſario diſtractum turbatumque agmen eſt. quod ſimul intentus hoſtis vidit, tum primum totis viribus incubuit, paucoſque pugnantes, plures fuga palatos interfecit. ſed & tribuni tres cecidere, ii ipſi, qui malæ pugnæ præcipui auctores fuerant. At Scipio cum trecentis, quos ſecum habebat, equitibus, aliiſque, quotquot colligi celeriter potuerant, curſu duxit in hoſtem, duas in turmas diviſos, præmonitoſque, *ut alternatim capeſſerent pugnam, emiſſiſque jaculis ſe reciperent:* ſic enim fiebat, ut, uno recedente globo, alter extemplo ſuccederet; neque hoſti quies ulla daretur; multique Afrorum continuo telorum jactu convulnerarentur. Ita, dum in ſe plurimos hoſtium abſtrahunt Scipionis equites, exercitus minore cum impedimento cis fluvium ſe recepit: tum demum concitatis equis vadum petiit Scipio, & quanquam denſus in eum telorum imber mitteretur, incolumis in citeriorem ripam penetravit.

LII. Acciderat autem, ut in primo ingruentium hoſtium tumultu, cohortes quatuor, a ceteris divulſæ, in quendam tumulum confugerent: eæ ab Haſdrubale circumſidebantur, ignaris adhuc Romanis, donec in ſtativa perventum eſt. Tum, conſilio advocato, pleriſque rectius viſum, *urgeri cœptum iter, neque cauſa paucorum cunctos in perniciem conjici.* donec Scipio dixit, *hunc ſibi ſemper animum fuiſſe, ut, antequam diſcrimen ſubiretur, etiam atque etiam cogitandum exiſtimaret, non magis quemadmodum lædi hoſtis poſſet, quam ſui quomodo minimum ab hoſte læderentur. Sed rebus eò deductis, ut tot cohortes ſignaque periclitentur, optimum conſilium putare, non conſulere, ſed, quæ res atque tempus poſtulet, celeriter ac ſtrenue peragere. Ergo, ſi me paucas equitum alas legere ſinitis, aut hos*, inquit, *mecum incolumes adducam, aut ego cum illis lætus lubenſque mortem oppetam.* Accepto deinde bidui commeatu, ſtatim ſe commiſit itineri, maximo cum metu univerſi exercitus, ne & ipſe amitteretur.

§ LI. Zonar. Appian. § LII. Liv. Epit. Appian. Diodor. apud Valeſium.

LIII. Ut vero ad obſeſſum ab hoſte collem ventum eſt, oppoſitum illi tumulum curſu cepit, ut inter utroſque tantum vallis intereſſet. Tum vero Afri omni conatu expugnare collem ſunt aggreſſi, priuſquam, reſumtis ex itinere viribus, ſuccurrere Scipionis equites poſſent. At ille, qui per radices tumulorum circumiri poſſe vallem interjectam animadverterat, nihil cunctatus, qua patere viam videbat, ſtrenue in hoſtes incurrit. illi, ne inter duo Romana agmina medii clauderentur, veriti, non ſolum ceſſere loco, ſed effuſa fuga dilapſi ſunt. Scipio, ſervaſſe ſuos contentus, neque Afros, numero longe ſuperiores, perſequi curæ habuit, & cum liberatis obſidione cohortibus ad exercitum reverſus eſt. ubi cum præter ſpem omnium non modo ſalvus ipſe, verum etiam ſervator aliorum conſpiceretur, maximus præ gaudio ſublatus eſt clamor, virtutem ejus fortunamque cunctis admirantibus, tanquam exemplo ſuperioris Africani (de quo creditum idem fuerat) divino quodam inſtinctu futura præſentiſceret, omnibuſque in conatibus ſuis præſentem numinis favorem experiretur. obſidionali corona donatum ob ſervatas cohortes Scipionem, Varro tradidit: ſtatuæque Scipionis in foro ſuo poſtea adſcripſit Auguſtus.

LIV. Uni inter hæc tam læta querelæ cauſam præbebant inſepulta militum interfectorum corpora, præſertim tribunorum, qui occubuerant, vicem miſerantibus. & hinc quoque Scipioni laudis materies fuit: qui permiſſu conſulis per captivum vinculis ſolutum Haſdrubali ſcripſit, ut tribunos ſepeliret. Atque ille requiſitos inter cadavera, & agnitos ex annulis aureis (nam vulgus militum ferreos geſtabat) tumuli honore affecit, lectaque eorum oſſa remiſit ad conſulem; ſive humanitate quadam, ſive, quod moribus hominis proximius eſt, ſurgentem Scipionis magnitudinem jam tum incipiens adulari. Magnam haud dubie res hæc exiſtimationem Scipioni circumdedit, quem unum præ omnibus Romanis etiam apud hoſtes in honore eſſe videbant.

§ LIV. Plin. 22, 6. Auctor de Vir. ill. Diodor. ap. Valeſ. Appian. Diodor.

LV. Conſul ad caſtra, quæ ſub Carthagine habebat, reduxit exercitum, multa paſſus ob errorem, quo conſilia Scipionis neglexerat. nam, ſuper priora incommoda, recedentibus ab Haſdrubale Phamæas moleſtus fuit: & Carthaginienſes in poſtremum caſtra intrantium agmen eruperunt, impedimentorumque pars ante ipſa munimenta amiſſa eſt. Dum iſta maxime aguntur, ab ſenatu legati ad inſpiciendas res Africæ venerunt: citoque cognitis omnibus, in urbem reverterunt laudibus Scipionis onuſti. Nam & conſul, & conſilium, & tribunorum ſuperſtites, cedente jam meritæ felicitati invidia, & univerſus denique exercitus teſtimonium ei verum præclarumque dabant, & rerum ipſarum præſens fides id honoris digniſſimo haberi oſtendebat. Lætus favenſque accepit iſta ſenatus, & ipſe Cato, vir promtioris ad vituperandum linguæ, Græci poetæ verbis, *reliquos velut umbras oberrare*, dixit; *Scipionem ſolum ſapere, ac vigere.* unde tantum ei nomen tantuſque favor apud populum Romanum eſſe cœpit, ut comitiis multæ tribus conſulem eum facerent, cum ab ætate conſulari, quam leges poſtulabant, plurimum abeſſet.

LVI. Ne legum quidem auctoritas plus, quam in unius anni moram, valuit: in quem Sp. Poſtumius Albinus Magnus, L. Calpurnius C. F. C. N. Piſo Cæſonius, ſunt deſignati. Clarum hoc tempore judicium in urbe Ser. Sulpicii Galbæ fuit, qui nuper in Hiſpania pro prætore Luſitanos diripuerat. ei L. Scribonius Libo tribunus plebis diem dixit: idemque rogationem privilegio ſimilem promulgavit, *ut Luſitani, qui in fidem populi Romani dediti, a Ser. Galba in Gallia veniſſent, in libertatem reſtituerentur.* Eam M. Cato, qui a tempore conſulatus, in Hiſpania exacti, patrocinium ejus provinciæ ſuſceperat, acerrime ſuaſit, nonaginta circiter annos natus, ſed corpore adhuc ſufficiens, animo accenſus, *quod tantam rem publicam agier arbitraretur.* Hæc enim verba ſunt orationis, quam paucis ante mor-

§ LV. Liv. Epit. Plut. in Caton. c. 52. & Apophtheg. Hom. c. 20. Polyb. ap. Suidam.

tem diebus an menſibus habitam, ſeptimo Originum ſuarum libro incluſit. Reum defendebat Q. Fulvius Nobilior, qui & ipſe ob res, in eadem provincia perperam adminiſtratas, ſæpe laceratus in ſenatu a Catone fuerat.

LVII. Sed ipſe maxime Galba, cum ſe damnari videret, flexit populum & facundia, qua ut inter illius ætatis oratores excelluit; & magis artificio concitandæ miſericordiæ, cum duos filios prætextatos, & filium C. Sulpicii Galli, cujus tutor erat, complexus, *nihil pro ſe recuſare* diceret, *ſed ſuos liberos, ſed propinquum ſuum, memoria clariſſimi patris favorabilem, populo Romano commendare, ac, tanquam in procinctu teſtamentum faceret, ſine libra atque tabulis populum Romanum tutorem inſtituere eorum orbitati.* Sic mitigata concione, petentibus inimicis, & incumbenti ad perniciem ejus Catoni a populo ereptus eſt, cum pæne nullum triſte ſuffragium habuiſſet, qui paulo ante conſenſu omnium periturus videbatur. Ferunt, divitias ei auxilio fuiſſe, ne damnaretur: ſed ipſe Cato ſcribit, *niſi pueris & lacrimis uſus eſſet, pœnas ei daturum fuiſſe.*

LVIII. Galbæ de hac cauſa orationes tres ſunt editæ: duæ adverſus Libonem, tribunum plebis, rogationemque ejus: una contra L. Cornelium Cethegum (qui & ipſe in Galbam ſubſcripſerat) in qua *Luſitanos, prope ſeſe caſtra habentes, cæſos* fatetur; *quod compertum habuerit, equo atque homine ſuo ritu immolatis, per ſpeciem pacis adoriri exercitum ſuum in animo habuiſſe.* Infamia magiſtratuum, nam ab aliquot annis multi, ob provincias avare adminiſtratas, accuſati fuerant, cum optimi cujuſque ſermonibus traduceretur, occaſionem legi dedit, per quam ſociis ereptas ſibi pecunias recuperare liceret. Tulit L. Calpurnius Piſo tribunus plebis, qui, neſcio an ob hoc factum, primus Frugi cognominatus eſt. Hæc rogatio diutiſſime ſervata eſt ob ſum-

§ LVI. Appian. Hiſpan. Corn. Nepos in Caton. Val. Max. 8, 1. Cic. de Divin. c. 20. Idem in Brut. c. 23. Tac. 3, 66. Agellius 13, 23. Liv. Epit. § LVII. Quinctil. de corrupt. eloquent. c. 25. Liv. Epit. Cic. Brut. c. 23. Idem de Orat. 1, 53. Val. Max. Cic. pro Murena c. 21. Appian.

mam utilitatem. fuerunt certe paucæ leges æquiores, quando etiam bonæ pleræque ita comparatæ ſunt, ut nocentes puniant, non ut læſis opitulentur.

LIX. Sub idem tempus Macedonia atque Thracia magno rerum novarum motu concuſſæ ſunt ex levibus principiis. Andriſcus, qui ſe Philippum, Perſei filium, vocabat, exinde *Pſeudophilippi* nomine notior, cum in cuſtodia Romæ haberetur, clam elapſus, & in Macedoniam profugus, apud homines regio imperio aſſuetos, & poſt illud everſum perpetuis ſeditionibus agitatos, facile fidem favoremque invenit. Fabulam autem hujuſmodi finxerat: *Ex pellice ſe & Perſeo rege ortum, traditum educandum Cretenſi cuidam eſſe, ut in belli caſus, quod ille cum Romanis gereret, aliquod ſemen ſtirpis regiæ exſtaret. Perſeo demortuo, Adramytti ſe educatum uſque ad duodecimum annum ætatis, patrem eum eſſe credentem, a quo educaretur, ignarum generis fuiſſe ſui. affecto deinde eo, cum prope ultimum finem vitæ eſſet, detectam ſibi tandem originem ſuam, falſæque matri libellum datum, ſigno Perſei regis ſignatum, quem ſibi traderet, cum ad puberem ætatem veniſſet: obteſtationeſque ultimas adjectas, ut res in occulto ad id tempus ſervaretur. pubeſcenti libellum traditum: in quo relicti ſibi duo theſauri a patre dicerentur. tum ſcientem mulierem, ſubditititium ſe eſſe, veram ſtirpem ignoranti edidiſſe genus; atque obteſtatam, ut, priuſquam ad Eumenem manaret res, Perſeo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur. eo ſe exterritum, ſimul ſperantem aliquod auxilium a Demetrio, in Syriam ſe contuliſſe: atque ibi primum, quis ipſe omnino eſſet, palam exponere auſum.*

LX. Aderat juveni forma, quæ Perſei filium non dedeceret, ſi ex ſimilitudine liberi æſtimarentur. His confiſus, antea quoque, ſed clanculum, ſollicitaverat Macedonum animos: neque motus eſt quiſquam, ſive quod fidem fabulæ haberet nemo, ſive Romani metuebantur. Tum autem ipſo liberationis ſuæ miraculo, deinde opportunitate temporum,

§ LVIII. Cic. de Divinat. c. 5. Idem in Bruto c. 27. Idem pro Font. c. 13. § LIX. Porph. ap. Euſeb. L. Ampelius. Liv. Epit.

quia belli Punici gravia Romanis initia fuerant, primo credulos, mox dubitantes impulit: poſtremo, quidquid factionibus corruptum erat, confluxit ad eum, multæque jam urbes, tanquam ſervato divinitus regi parebant. ita contracto exercitu, regium aſſumſit habitum, & in arce regni paludatus jus dixit. Inde profectus in Thraciam, multos ex liberis populis, quoſdam etiam regulos, imperium Romanum gravatos, in commilitium traxit; horumque ingentibus auxiliis validus totam Macedoniam, aut voluntate incolentium, aut armis, occupavit.

§ LX. Flor. 2, 14. Zonar. Vell. 1, 2. Liv. Epit.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER XV.

IN LOCUM LIB. L. LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QUINQUAGESIMI.

Thessalia, cum & illam invadere armis atque occupare Pseudophilippus vellet, per legatos Romanorum auxiliis Achæorum defensa est. Prusias, rex Bithyniæ, omniumque humillimorum vitiorum, a Nicomede filio, adjuvante Attalo, rege Pergami, occisus est. Habebat alium filium, qui, pro superiore ordine dentium, enatum habuisse unum os continens dicitur. Cum legatos ad pacem inter Nicomedem & Prusiam faciendam Romani misissent, & unus ex iis multis cicatricibus sparsum caput haberet, alter pedibus æger esset, tertius ingenio socors haberetur; dixit Cato, eam legationem nec caput, nec pedes, nec cor habere. In Syria, quæ eo tempore ex stirpe generis Persei, regis Macedonum, inertia socordiaque similem Prusiæ regem habebat, jacente eo in ganea & lustris, Ammonius regnabat; per quem & amici omnes regis, & Laodice regina, & Antigonus, Demetrii filius, occisi. Masinissa, Numidiæ rex, major nonaginta annis decessit, vir insignis. Inter cetera

opera juvenilia, quæ ad ultimum edidit, adeo, etiam versus in senectam, viguit, ut post sextum & octogesimum annum filium genuerit. Inter tres liberos ejus, maximum natu Micipsam, Gulussam, Mastanabalem, qui etiam Græcis literis eruditus erat, P. Scipio Æmilianus (cum commune eis pater regnum reliquisset, & dividere eos arbitro Scipione jussisset) partes administrandi regni divisit. Item Phamææ Himilconi, præfecto equitum Carthaginiensium, viro forti, & cujus præcipua opera Pœni utebantur, persuasit, ut ad Romanos cum equitatu suo transiret. Ex tribus legatis, qui ad Masinissam missi fuerant, Claudius Marcellus, coorta tempestate, fluctibus obrutus est. Carthaginienses Hasdrubalem, Masinissæ nepotem, quem prætorem habebant, proditionis suspectum, in curia occiderunt: quæ suspicio inde emanavit, quod propinquus esset Gulussæ, Romanorum auxilia juvantis. P. Scipio Æmilianus, cum ædilitatem peteret, consul a populo dictus, quoniam per annos consulem fieri non licebat, cum magno certamine suffragantis plebis, & repugnantibus aliquamdiu Patribus, legibus solutus, & consul creatus est. M'. Manilius aliquot urbes circumpositas Carthagini expugnavit. Pseudophilippus in Macedonia, cæso cum exercitu P. Juventio prætore, a Q. Cæcilio victus captusque est, & recepta Macedonia.

I. SP. Postumio Albino, L. Calpurnio Pisone Consulibus, tantum animorum novo Macedoniæ regi accesserat, ut ad vicinas quoque regiones extenderet manus; magnitudinem imperii, quibus finibus nuper Philippus ante bellum Romanum tenuisset, cupiditate speque complexus. Ille modo mercenarius, incertæ libertatis, qui nihil ab infantia, nisi sordidum & humile, viderat, anguste sibi dominari videbatur, si intra Macedoniæ terminos potentiam coerceret. adeo nimirum amplas opes ex nullis, & ingentes ex mediocribus, non tam appetere magni animi, quam omittere moderati & sapientis est. Thessalia, proxima Macedoniæ, & diu ditionis ejusdem, cum ad commoditatem invadendi, tum

ad juris ſpeciem, omnibus aliis Græciæ regionibus viſa eſt opportunior. In hanc tranſgreſſus, haud exiguam ejus portionem in fidem receperat: neque dubitabatur, quin ſecutura cetera eſſent, ni legati Romanorum ruinæ in modum præcipitanti defectioni conſiliis & armis occurriſſent.

II. Nam Romæ, ubi certis nuntiis de progreſſibus Andriſci auditum, contemta eouſque res, diligentiore cura tractari cœpit: placuitque ſenatui, *legationem mitti, quæ in naſcente adhuc & nondum confirmato malo daret operam, ut motus iſte lenibus remediis, docendo meliora, ſpemque veniæ deceptis oſtendendo, conſideret.* Nemo viſus ad hæc P. Scipione Naſica melior, neque cui ad homines blande cogendos, plus exiſtimationis, & facundiæ, & dexteritatis eſſet. Idem neque bellicæ laudis inops, ſi res armis eguiſſent, hæc quoque paraturus auctoritate, recturus prudentia credebatur. Scipio, ſimulatque Græciam attigit, & quo in ſtatu res Macedonum Theſſalorumque forent, certis auctoribus cognovit, perſcriptis his omnibus diligenter ad ſenatum, ipſe ſociorum adiit concilia, copias, quibus Theſſaliam tutaretur, contrahens. Promtiſſima & maxima ab Achæis auxilia venere, qui tum adhuc plurimum inter Græcos viribus valebant.

III. Cum his ingreſſus Theſſaliam, præſidia Andriſci paſſim exturbavit, & receptis, quæ tenuerat, omnibus, ad fines uſque Macedoniæ ſigna promovit. Romæ interea, perlatis lectiſque Naſicæ literis, compertoque, majores opinione tumultus in Macedonia eſſe, P. Juventio Thalnæ prætori negotium a ſenatu datum eſt, *ut, primo quoque tempore conſcripto exercitu, ad liberandam Macedoniam proficiſceretur.* Moram neque ipſum hoc negotium pati videbatur, & periculum erat, ne alibi quoque turbatis ſociorum regnis, rerum novarum exordia, nunquam negligenda præpotentibus, naſcerentur. Apud Bithynos maxime Syroſque bellum, aut bello non melior pax erat: magis ob culpam regnantium, quam

§ I. Flor. 2, 14. Liv. Epit. Zonar. § II. Liv. Epit.

ullas externas caufas, ftatu regnorum vacillante. Bithyniam adhuc minime laudato regimine Prufias obtinebat. Multa eum vitia corporis morumque dehoneftabant, illiberalis facies, ftatura enormiter brevis, membra muliebri cultu indecora. nam pudendo luxu dies noctefque continuans, animumque & corpus fic effeminaverat, ut nec ad pericula bellorum quidquam ei conftantiæ, neque ad ferendos labores roboris fupereffet. Venationis tamen ftudiofus, unde & nomen Cynego fuit, fic quoque infuavis popularibus, cum voluptatem virtuti fimillimam per luxuriam & fumtus ignavia fua mollitieque infamaret.

IV. Tales autem reges nulla ferme gens æquo animo patitur: Bithyni ceteris etiam minus, durum genus, & remiffo imperio haudquaquam tractatu facile. Sed & in libidines præceps, omni genere fœditatis corpus commaculabat. Summa inter hæc bonarum artium imperitia, neque fapientiæ ftudiis ullus apud ipfum honos, neque fermonum ejufmodi patientia aut intellectus erat. Quapropter quotidie in pejus mutatus, omniumque, etiam humillimorum, vitiorum infamia obrutus, in tanto jam fuorum odio & contemtu effe cœperat, ut, parva occafione oblata, non ad regnum ei modo, fed etiam ad vitam eripiendam concurreretur. Filium habebat Nicomedem, gratum vulgo, vel ideo, quia mali regis filius: ipfe nondum imperaverat. Prufiæ crudelitatem (nam & hoc inter cetera vitio laborabat) ea quoque ftimulabat cura, ne Bithyni novum imperium, moresque filii nondum cognitos experiri, quam fævi luxuriofique fenis immedicabilem pravitatem diutius tolerare, mallent. Accedebat & ftudium confulendi alterius uxoris liberis, quorum ætati Nicomedes, firma ipfe juventa, gravis imminebat.

V. Igitur, quamquam pridem, ut ab oculis hominum amoveret juvenem, in urbem Romam eum miferat, ne fic qui-

§ III. Zonar. Appian. Syriac. Diod. ap. Valef. Polyb. ap. Valefium & Suidam. Polyb. § IV. Liv. Epit. Polyb. Appian. Zonar. Juftin. 34, 4.

dem tranquillo erat animo, maxime cum ibi quoque valere eum gratia & amicitiis principum intellexiſſet. Itaque varie verſans animo, utrum ex vita filii potius, an ex morte, fructum perciperet (erat enim ad callida conſilia minime hebes) Menam quendam ex amicis Romam mittit, datis ad Nicomedem mandatis, ut ipſe & Menas, tanquam legati patris, adito ſenatu, *remitti pecuniam* poſtularent, *quæ ex poſtremæ pacis legibus Attalo debebatur.* Id ſi eſſet effectum, parci filio jubebat: ſin vero nil obtinuiſſet, ne dubitaret eum Romæ interficere. hunc in uſum, & quo minore periculo facinus perageret, cercuros aliquot Menæ, militeſque ad millia duo attribuit. Miſſus & ab Attalo eſt Andronicus, eoque docente, *minorem imperatam eſſe pecuniam Pruſiæ, quam ipſe ex agro Pergameno rapuiſſet*, *nihil eſſe remittendum* ſenatus cenſuit.

VI. Menas, cum acceptum Romanis Nicomedem de medio tollere periculoſum eſſet, neque tutius ad regem, mandato ejus poſthabito, reverti, per aliquot dies incertus conſilii in urbe ſubſtitit. Subodoratus cauſam Nicomedes, colloquium expetivit hominis, id ipſum cupide amplexi, convenitque, *ut impiarum inſidiarum fraudes in caput ejus, qui ſtruxiſſet, converterentur.* Aſſumitur in conſcientiam Andronicus, ut per eum Attalus, re cognita, juveni Bithyniæ regnum invaſuro arma vireſque præpararet. Priores illi diſceſſerunt: ita compoſita re, ut ad Bernicen (Epiri oppidulum eſt) appellenti occurrerent. Ibi egredientem ex navi, cum quingentis, quos habebat, militibus, Andronicus excepit, regiſque appellatum nomine, cujus & habitum aſſumſerat, honorifico cum ſuis comitatu deducebat.

VII. Menas, ignorantiam anteactorum, & tum, ut in re ſubita, perturbationem ſimulans, accurrit ad ſuos, & multis quaſi per indignationis æſtum temere effuſis, *porro quid agendum*, inquit, *milites? neque enim levis eſt deliberatio; ſed*

§ V. Zonar. Appian. Polyb. § VI. Juſtin. 34, 4. Strab. l. 13. Appian.

ex cujus eventu salus nostra nostrorumque & fortunæ omnes pendeant. Inter duos reges judicamus, utrius deinde judicio vitæ necisque nostræ potestatem permissura fortuna sit. Nam in hoc uno omnis consilii nostri prudentia vertitur, ut illius in partibus inveniamur, cujus imperium approbaturi Dii sunt. Sane quis eventus negotii sit futurus, non aliunde rectius, quam ex utriusque comparatione intelligetur. In itinere nostro juvenis est; domi sedet senex: ille carus Bithynis; hic exosus: carus & externis ille, de Romanis scitis; Attali legatum Andronicum jam etiam satellitem Nicomedis videtis, non obscuro argumento, quidquid hoc est, consiliis Attali geri, gerundumque mox viribus, quas & magnas habet, late imperans; & opportunas, Bithyniæ imminens; & promtas, ex veteri contra Prusiam ob superiora bella odio.

VIII. *Unde mihi, fateor enim, valde inclinat animus, ut eum potiorem judicemus, qui & propior nobis, & ætate amicitiisque firmior est: præsertim ubi Prusiæ crudelitatem recogito. neque de quotidiana illa pervulgataque loquor, milites: scelus est, quod neque nunc suspicamini, neque, ubi dixissem, de alio possetis, quam de Prusia, credere. Nicomedem Romæ interfici voluit: hoc erat præcipue, cur ego mitterer. ad hoc & naves istas, & hanc militum manum accepi. Quæ & ipsa non ultima reputandi causa est, quanto cum periculo simus ad tam immitem dominum reversuri, & an nobis parsurus videatur, qui filio non pepercerit? Quod si quo casu patris crudelitatem effugerimus, non minus timenda erit filii severitas, ne tanquam spretus a nobis pœnas exigat. at demus, eum oblivisci injuriam, quam vindicare, malle: tamen sine notitia, sine gratia vulgus erimus. at nunc beneficio dando recipiendoque locus est: & vacuam adhuc novi principis gratiam occupamus, cujus liberalitatem præ omnibus sensuri sunt, qui ante omnes accesserunt. Velimus, nolimus, Nicomedis auso, Bithyniæ votis, Andronici consilio subscribendum erit, milites, nisi potius videtur, deterrimo regi cum certo exitio, quam innocenti cum salute & præmio accedere.* Hac oratione cum permotos omnium animos sensisset, priusquam mutari pœni-

tentia possent, ad Nicomedem universos adduxit, proficiscentemque in Attali regnum comitatus est.

IX. Attalus juvenem comiter exceptum *confidere* jussit: *debitumque sibi Deûm hominumque voluntate Bithyniæ regnum magno animo capessere.* Nam & Sibyllæ quædam carmina ferebantur, per quæ Attalus fato destinatam Nicomedi Bithyniam interpretatus, cupiditatem hominis fiducia inflammabat. Missis deinde ad Prusiam legatis postulavit, *urbes quasdam concedi filio & agros, quorum reditibus aleretur.* ille, *paulo post totum Attali regnum ei daturum, neque alia mente nuper in Asiam se irrupisse*, respondit. Certos deinde homines Romam misit, de Nicomedis pariter Attalique injuriis questum, contra quos auxilium fidemque populi Romani invocabat. Neque illi segnius in Bithyniam invasere: subinde deficientibus ad eos multis. Unde Prusias universis diffisus, & Romanorum ope insidias evasurum sperans, exercitum opponere supersedit: tantum a Diegyllide socero petitis acceptisque Thracibus quingentis, eorum præsidio, & arcis Nicææ munimentis salutem tutabatur.

X. Non fuit id consilium felix Prusiæ. nocuit præter alia prætoris urbani factum, qui per absentiam consulum de legatione Bithynica referre cum debuisset, quo gratum Attalo faceret, per quam multos dies neglexit: deinde cum senatus decrevisset, *ut ab ipso prætore legati tres nominarentur ad res Bithyniæ componendas*, tales delegit, ut causam præberet M. Catoni dicendi, *legationem a populo Romano mitti, quæ nec caput, nec pedes, nec cor haberet.* unius enim legatorum caput cicatricibus deforme erat: alter laborabat ex pedibus: tertius ad stultitiam usque simplex habebatur. Nec meliorem igitur eventum hæc legatio, quam pro hominum opinione, habuit. Cum enim ex compacto Nicomedes Attalusque, *se in potestate senatus fore*, respondissent; Bithynorum principes prius edocti negaverunt, *se prodi discessu eorum debere, quorum fidem secuti, bellum adversus Prusiam sumsissent.*

§ IX. Zosim. l. 55. Appian. Liv. Epit.

Neque enim post professa odia, detectumque animum suum, sub ditionem crudelissimi regisredituros. Ita legati, ut qui ad Bithynorum istas querelas nullum a senatu mandatum attulerant, rebus eodem in statu, quo repererant, relictis, discesserunt.

XI. Destitutus unica spe Prusias, cujus fiducia nihil aliunde præsidii paraverat, Nicomediam perfugit, munire urbem, &, si venisset hostis, ferre obsidionem paratus. Tum vero vices suas plane peregit publicum odium; apertæque ab oppidanis portæ Nicomedem cum exercitu admiserunt. Prusiæ ab omnibus, etiam servis, deserto perfugium in ædem Jovis fuit: ubi religione se tutantem, quam sæpe violaverat, immissi a filio percussores interemerunt. Ambiguæ æstimationis scelus, ut nescias, uter fuerit deterior, qui filium interficere voluit, an qui patris parricidium alio parricidio ultus est. cum enim cujuslibet hominis sanguinem haurire, nisi justissime fiat, inhumanum sit; etiam ferarum immanitatem superat, eripere vitam, cui dederis, aut a quo acceperis. Neque mitior deinde in fratres fuit. quorum unus cognominis patri, raro naturæ lusu pro superiore dentium ordine, os unum continuum ita habuisse dicitur, ut neque aspectu deformior inde, neque ad usum ineptior fieret.

XII. Cum hic Bithynicarum rerum status esset, in Syria nihilo mitiora tempora fuere, cum regem inertia socordiaque Prusiæ simillimum haberet. Alexander is fuit, quem pro filio Antiochi se gerentem, ad regnum Demetrio extorquendum, Ephesi se paravisse diximus. Quæ ab illo tempore secuta sunt, donec vita regnoque Demetrius exutus, ab instituto minime alienum est exponere. Demetrium luxus & ebrietas, qua majore diei parte laborabat, neque minus vitium superbia, invisum suis reddiderant. Nam & conspectum sui populo denegans, vitam agebat in regia, quam

§ X. Liv. Epit. Plut. in Catone major. c. 16. Appian. § XI. Justin. 34, 4. Diod. l. 32. Appian. Val. Max. 1, 8. Plin. 7, 16. Liv. Epit.

ſibi prope Antiochiam ſtruxerat, turribus quatuor munitam, ſine cura negotiorum regni, ſuis tantum voluptatibus intentus. Unde non materia magis odii hominibus, quam occaſio proditionis fuit. Qua uſus Alexander Ptolemaida, tradentibus, qui in præſidio erant, militibus, occupavit. Hæc audita veternum Demetrio excuſſere: collectoque ingenti exercitu, ad confligendum cum hoſte properavit. Judæorum eo tempore gens ducum ſuorum victoriis ex magno contemtu, in famam virtutis & fidei ſe vindicaverat. ergo Jonathanem (is tum præerat genti) amicis literis Demetrius ad auxilium vocat: & oblivifci acceptarum a Syris injuriarum jubet. Prævaluere Alexandri promiſſa, qui, nullis exoſus maleficiis, proniores ad credendum ſibi animos invenerat.

XIII. Tandem cum ſummis uterque viribus ſeſe armaviſſent, prœlio commiſſo, anceps primum victoria, deinde, cadente Demetrio, tota in parte Alexandri fuit. Nam dextrum Demetrii cornu ita ſplendide vicerat, ut oppoſitos ſibi hoſtes non modo averteret, ac diu perſequeretur, ſed etiam caſtra capta ſpoliaret. at in læva acie Demetrius ſuperabatur, ſuorum ignavia: nam ipſi ad extremum virtus & robur animi ſuperfuit. Diffugientibus enim, qui cum ipſo fuerant, fortiſſime pugnans haud paucos interfecit: donec alios impetum ejus declinantes inſecutus, equo in paludoſum locum adacto, explicare ſe non potuit. Tum reverſi, qui ceſſerant, regemque jam peditem circumſiſtentes, conjectis undique telis non ſegniter ſe defendentem obruerunt. Hic exitus Demetrio fuit, undecimum annum Syris imperanti.

XIV. Alexander, ducta in uxorem Ptolemæi Philometoris filia, fortunam faventem ignavo animo tulit. Tanquam enim voluptatum, non virtutis & gloriæ officina regnum eſſe deberet, ſegnis & excors, inter ſcortorum greges, in ganeo & luſtris, Ammonio cuidam, crudeli & perfido homini, permiſſa regni adminiſtratione, infamem vitam tranſi-

§ XII. Polyb. ap. Athen. 10, 12. Joſeph. 13, 3. § XIII. Joſeph. 13, 4 & 5.

gebat. Unde non per civitates modo atrocia multa gerebantur, venali ad omnium facinorum auxilium veniamque Ammonio; ſed ipſam quoque regiam omnia ſævæ abſurdæque dominationis mala circumvenerant: donec præter alios innumeros, amicis regis omnibus, & regina Laodice, & Antigono, Demetrii filio, interfectis, ſpoliatus conſilio, privatus amore Syrorum, Alexander externis ſimul armis domeſticæque proditioni objiceretur.

XV. Haudquaquam pari vita famaque per idem tempus in Africa Numidiæ rex Maſiniſſa deceſſit: vir non tantum armis, quibus nobiliſſimus fuit, ſed etiam ingenio & artibus regnandi maximus. Ergo moriens quoque rebus filiorum & regni optime providit, donis luculentis inter naturales liberos, quos habebat multos, diſtributis; *legitimiſque*, quorum ingenia moreſque valde diverſi erant, *P. Scipionis arbitrium exſpectare* juſſis, *ut id unuſquiſque eorum haberet, quod ipſe tribuiſſet.* Et hunc quidem vivus adhuc arceſſiverat, avita propriaque amicitia cognitum, ut eo in hereditate filiis diſtribuenda conſultore uteretur. Prævenit fatum: ſed tamen rata ſanctaque liberis etiam morientis voluntas fuit.

XVI. Hic non modo a Pœnis & Syphace regnum paternum armis receperat, ſed etiam multiplicaverat; hinc ad vicinam Oceano Mauritaniam, inde uſque ad Cyrenaici agri terminos ditione prolata. Sed & mores gentis, quod maxime regium opus eſt, humaniores, quam invenerat, reddidit; pro vagis & latronibus, civilis atque militaris diſciplinæ capaces, & urbium agrorumque bonos cultores efficiendo. Superioribus enim annis per ignaviam incolarum tellus, ſuo ingenio ferax, ſterilitatis opprobrium immerito tulerat; cum homines, otiandi & prædandi dulcedine agriculturam negligentes, agrum feris relinquerent, ipſi herbis & lacte veſcentes, inter ſeſe potius de vili & aſpero victu, quam adverſum feras de optimi agri poſſeſſione, dimicarent. Horum deſidiam & imperitiam Maſiniſſa ipſo opere arguit,

§ XV. Appian. Punic. Val. Max. 9, 132. Eutrop. Liv. Epit.

ingentes diverſis locis agros conferendo, qui omnis generis frugibus fructibuſque, haud minus, quam ulla feliciſſimarum toto orbe regionum, abundarent. Unicuique filiorum agros ejuſmodi reliquiſſe dicitur, denûm millium jugerum ſingulos.

XVII. Vitam ad hæc & valetudinem, neceſſaria rebus magnis inſtrumenta, ſupra nonageſimum ætaris annum, temperantia & labore propagaverat: ex quibus ſexaginta regnavit. Argumentum haud vulgarium in ſene virium fuit, ſemper plena liberis regia, quorum numerus poſtquam primum ſuperare denarium cepit, nunquam poſtea fuit minor; cum in deficientium locum plerumque plures ſubnaſcerentur: in quibus annotatus eſt robuſto corporis habitu puer, quadrimus admodum, cum vita pater excederet. *Sthemba* ei nomen fuit, quem poſt communis parentis obitum Micipſa frater adoptavit. Sic tradidit Polybius; alii *Methymnatum* appellarunt: de re non dubitatur. Præter hunc filios reliquit ex juſto matrimonio quatuor, ut idem Polybius ſcripſit: ſed trium modo nomina & geſta noſcuntur. His omnibus, ceteriſque, quos ex concubinis ſuſceperat, adeo ſemper venerabilis ejus majeſtas fuit, ut domus illa nullo unquam motu, quales in regiis familiis ciere juvenum cupiditas, aut ſuſpicio ſenum ſolet, concuteretur: cum & pecuniarum vim maximam, & egregios haberet exercitus; majorem interdum novandis, quam continendis rebus, materiam, niſi magna dominorum auctoritate cuſtodiantur. Scipio, dimiſſus a Manilio proconſule, poſt tertium diem, quam exſpiraverat rex, Cirtam pervenit.

XVIII. Ibi cognito Maſiniſſæ teſtamento, cui & filiorum unanimis conſenſus acquieſcebat, ceteræ quidem liberorum turbæ (quatuor & quadraginta relictos quidam numerant) præter accepta a parente dona adjecit oppida quædam agroſ-

§ XVI. Strab. l. 17. Val. Max. 11, 8. Polyb. ap. Valeſ. Diod. 32, 2. Appian. § XVII. Lucian. Macrobius. Polyb. Appian. Liv. Epit. Polyb. ap. Valeſ. & Suidam. Val. Max. Plin. 7, 14. Zonar. Eutrop.

que; penes legitimos vero thefauros, & vectigalia, & regium nomen communiter effe voluit: feorfim autem, uti cujufque moribus congruum videbatur, Micipfæ, cui annulum pater moriens dederat (maximus is natu, & pacis erat amans) Cirtam cum regia, vectigaliumque tractationem; Guluffæ, viro militari, pacis & belli arbitrium; Manaftabili, ob Græcarum artium & juftitiæ ftudium, judicia dedit.

XIX. Revertentem ad caftra Scipionem ftatim Guluffa cum equitatu Numidico fecutus eft: jam enim hiems remiffa, quæ neque longiffima ifti cœlo, neque acerrima effe folet, rebus gerendis opportunitatem aperuerat. Præfertim adverfus Phamææ incurfiones magnum auxilium in Guluffa fuit: cujus equites equique nec audacia, nec patientia hoftilibus inferiores, non minus apti ad difturbandas infidias, quam ad ftruendas illi erant. Ita multa, quæ in parte Carthaginienfium fuerant, oppida expugnata; multa voluntate incolentium, maxime per Scipionem, recepta funt. Sed aliorum obfcura eft memoria; Tezagæ urbis expugnationem occiforum captorumque numerus illuftrem fecit. Duodecim enim Afrorum interfecta ibi millia, fex capta referuntur. Urbs in navatæ operæ præmium diripienda militi data.

XX. Maximum deinde Carthagini præfidium, Himilco Phamæas, confilio Scipionis ademtum. Sub idem tempus, cum forte ingens tempeftas oborta effet, hinc Scipio, inde Phamæas, fuis quifque caftris egreffi, ita fibi mutuo occurrerant, ut invia vallis interjecta confpectum non adimeret, facultate invicem lædendi minime permiffa. tum Scipio folita providentia, ne quid infidiarum porro abfconditum effet, tribus omnino comitatus fpeculatum proceffit. Hoc animadverfo Phamæas cum fidiffimo amicorum contra fe tulit obvium. unde Scipio in colloquium venire velle virum fufpicatus, & ipfe, relictis duobus, cum uno comite adequitavit. Ex intervallo deinde, unde percipi vox poterat,

§ XVIII. Liv. Epit. Zonar. § XIX. Appian. Liv. Epit. Zonar. Orof. 4, 22.

te vero imprudentem, ait Scipio, *qui ſalute publica deſperata, ſaltem de tua non cogitas!* tum ille: *ecquid*, inquit, *ſalutis eſſe reliquum poteſt, ſiquidem Carthaginis hæc fortuna ſalvum me præſtare nequit, vos a me tot affecti detrimentis non voletis? At ego*, excipit Scipio, *ſi meam fidem ſequeris, non modo ſalutem & veniam, ſed etiam gratiam a Romanis ſpondeo.* Ad hæc Phamæas, *te quidem Romanorum omnium fidei tenaciſſimum eſſe prædicant. ſed tamen conſiderabo, &, cum fieri poſſe putavero, faxo ſcias.* Sic in præſentia quidem diſceſſum.

XXI. At Manilius, ut prioris expeditionis dedecus novo ſucceſſu diſpungeret, iterum ad Nepherin caſtraque Haſdrubalis ſigna movit, quindecim dierum commeatum portare juſſis militibus. adveniens deinde, caſtris cis amnem, uti Scipio nuper ſuaſerat, communitis, cum oppugnando hoſtium munitiones nihil promoveret, magnum in metum conjectus eſt, ne iterum recedentem Haſdrubal, ſicut prius, adoriretur. Interim ab auxiliari Numida literæ ad Scipionem deferuntur: quas, ut erant obſignatæ, cum ad proconſulem pertuliſſent, in hanc ſententiam ſcriptas invenere. *Illa die, illum locum* (utroque definito) *ſum occupaturus. tu vero, cum quo voles numero tuorum, adeſto, vigilibuſque præcipito, ut venientem noctu recipiant.* Quanquam nullum erat adſcriptum epiſtolæ nomen, Scipionem non fallebat, a Phamæa illam proficiſci. Timebat callidum Phamææ ingenium & ſæpe expertas fraudes proconſul: ſed fidenti animo Scipionem eſſe videns, *ire* juſſit, *fidemque dare ſe dedenti, præmia ad ſenatus voluntatem rejicere.* Neque aliud Phamæas poſtulabat; ſed, *quantum ad ſalutem pertineret, ſatis ſibi pignoris in dextera Scipionis eſſe, cetera ſenatui ſe permittere*, fatus, receſſit.

XXII. Poſtero die cum ſuorum equitum aciem, tanquam ad pugnam, inſtruxiſſet, priuſquam ad teli jactum ventum eſſet, ante agmen ſuorum conſtitit, evocatiſque, velut ad ſubitum conſilium, turmarum præfectis, *ſi quidem adhuc aliqua in nobis patriæ ſpes eſſe poteſt, ultima experiri*

§ XX. Appian. Suidas. § XXI. Appian. Zonaras.

paratum videtis, inquit. *Sin vero res ad eum ſtatum, quem noviſtis, adducta eſt, mihi tempus eſſe videtur de ſalute ſingulorum conſulendi. Et ego quidem fidem jam accepi, me cum omnibus, quos adduxero, ſalvum fore: vos autem quid vobis faciendum eſſe putetis, exponendi brevis eſt occaſio.* Hæc dicenti quidam præfectorum cum equitibus bis mille ducentis ſe applicuerunt: reliquos Hanno, cui cognomen Albus erat, transfugere vetuit. Reducem cum Phamæa Scipionem obviam profectus exercitus laudibus & lætitia, veluti triumphantem, in caſtra deduxit.

XXIII. Proconſul, eo ſucceſſu gaviſus, maxime quod inter perturbationem perculſi hoc caſu Haſdrubalis, receptum habiturus tutum atque honeſtum videbatur; nec enim diutius morari commeatuum inopia ſinebat; ſeptemdecim diebus in ea expeditione jam tranſactis, ſtatim caſtris motis profectionem orſus eſt. Sic quoque fatigabat haud mollis cura, quia tridui itinere per exhauſtam inopemque regionem repetenda priora caſtra erant. At Scipio, aſſumto Phamææ Guluſſæque equitatu, & paucis Italicorum alis, in campos quoſdam (*Magnum Barathrum* vocant) incurſione facta, exercitus inopiam ſufficienti annona refecit.

XXIV. Jam adventu ſucceſſoris cognito, Manilius Scipionem cum Phamæa Romam dimiſit, datis ad ſenatum literis, quibus, *ejus juvenis toto tempore belli præcipuam operam fuiſſe*, fatebatur: additis etiam, *quæ circum Maſiniſſam illi, circum Phamæam, eximia & glorioſa contigiſſent.* Navem ingreſſo accurrens exercitus maximo cum affectu læta omnia precabatur: nominatim rogitans Deos, *uti Scipionem reverti in Africam conſulem capiendæ Carthaginis cauſa facerent.* Univerſis enim hæc perſuaſio, veluti cœlitus illapſa mentibus, aderat, *non ab alio, niſi Scipione, capi Carthaginem poſſe.* idque ipſum multorum literis in urbem perſcribebatur. Senatus Scipionem magno favore excepit. Phamææ quoque, cum in curiam eſſet introductus, honorem habuit, ut conſidere eum

§ XXII. Liv. Epit. Appian. Zonar. § XXIII. Zonar. Appian.

juberet. dona deinde data prætexta bullaque aurea, & cum phaleris aureis equus, armaturaque integra, & pecuniæ ſignatæ ſeſtertia quadraginta data, & vaſorum argenteorum pondo centum, tentoriumque cum omni inſtrumento. Laudatum deinde, majorumque ſpe repletum, *ſi bonam ad cetera belli operam* præſtitiſſet, in Africam ad exercitum remiſerunt.

XXV. Inter hæc de Claudii Marcelli fine cognitum, qui cum duobus aliis ſenatoribus ad Maſiniſſam legatus fuerat. Indigere bellum majoribus ab eo rege ſubſidiis ſenatus crediderat, & ad ea comparanda legatione tali opus eſſe. Sed inutilis ea opera fuit: neque præverti fatum regis Marcellus, neque vitare ſuum potuit, per tempeſtatem fracto navigio fluctibus hauſtus. Interea L. Calpurnius Piſo conſul, primo vere ex Sicilia profectus, in Africam appulit; unaque L. Mancinus prætor, cui claſſis evenerat. His ea ratio belli placuit, ut Carthagine & caſtris Haſdrubalis abſtinerent: ſocias tantum illorum urbes obirent avellerentque. Prima, nec ſatis felici auſpicio, tentata Clupea fuit: quam terra marique fruſtra oppugnatam omiſerunt. Novam tamen urbem, propiquam Clupeæ cepit Piſo, diripiendamque militi dedit: quamquam violari in ſe belli jura, fidemque a conſule datam inſuper haberi Neapolitani teſtarentur. Nihil exinde proſperum Piſoni fuit, ſive læſæ fidei pœnam repoſcente numine; ſive adverſus fallaces hoc acerrimum laborantibus telum eſt, nihil in promiſſis certum fidumque eſſe credere, nec alibi, niſi in ſemetipſis, ſpem habere.

XXVI. Unde cum ad Hippagreta adductus exercitus eſſet, urbem magnam, mœnibus, & arce, & portubus, & navalibus ab Agathocle Syracuſio pulchre communitam, in obſidione vana tota æſtas contrita eſt. Inter Uticam & Carthaginem erant Hippagreta, diripiendoque naves, quibus ab Utica commeatus in caſtra conſulum portabatur, copia

§ XXIV. Zonar. Appian. Liv. Epit. § XXV. Liv. Epit. Zonar. Appian. Diodor. ap. Valeſ.

rerum & divitiis inter bellum creverant. Unde non magis vindicta consuli ob injurias, quam compendium ex præda, petebatur. Sed neque oppidum expugnari, neque adversus erumpentes (bis enim eruptione pugnatum) defendi machinæ potuere; cum obsessis etiam a Carthagine subventum esset. Consul ab irrito incepto, cum jam tempus hibernorum appeteret, Uticam exercitum reduxit. Mirifice confirmavit ea res Carthaginienses, aliunde quoque prosperis eventibus in spem erectos melioris fortunæ. præterquam enim, quod incolumes erant Hasdrubalis copiæ, Phamææ defectionem solabantur Bithyæ ad ipsos transfugio, qui cum octingentis Numidicis equitibus a Gulussa discesserat: Micipsæ & Manastabalis promissa, nam Romanis arma & pecunias erant polliciti, differri videbant, haud dubie futuri cura regulis rem extrahentibus.

XXVII. Ergo regionem sine metu peragrantes, opportuna loca communiebant: & passim in concionibus apud urbes Romanorum famam lacerabant: *castra ad Nepherin bis infeliciter tentata, & vanam modo ad Hippagreta obsidionem, Carthaginemque ipsam, licet inermem, frustra oppugnatam* exprobrantes. Simul & ad Numidiæ reges, & ad Maurorum liberas civitates dimissæ legationes, *ad externum hostem Africa depellendum* hortabantur, docentes, *ipsis quoque imminere servitium a Romanis, si Carthaginem exscindi quieti* paterentur. Etiam Andriscum adiri placuit, bellum cum Romanis de Macedonia gerentem, & nuper magno prœlio victorem. cum hoc a legatis in hanc sententiam actum:

XXVIII. *Quo tempore primum ad nos fama pervenit, Philippe rex, antiquum Macedoniæ regum sanguinem, instar excisæ arboris subnato a stirpe surculo reflorescere, erigere animos cœpimus, certi, non ad exiguum aliquod opus, sed plane clarum & admirabile, tam singulari Deûm consilio te servatum esse. Ceterum, qualia mox a te perfecta sunt, ne divinare quidem, aut si quorum in mentem venisset, credere potuissemus. adeo spem*

§ XXVI. Zonar. Bocharti Geographia sacra. Appian.

quoque faventium, qua nihil solet esse in promittendo liberalius; merita felicitate antevenisti. Vix in lucem te prodiisse audiveramus, cum te Romam in vinculis duci nuntiatum est: vix rescivimus captum, cum te non modo liberatum injusto carcere, sed etiam recuperata Macedonia paterni regni compotem intelleximus. atque hæc (quis credat?) ab uno & juvene, tantillo tempore, patrata sunt: ut callidissimorum hominum astum ingenio, potentissimorum vires virtute superares; neque ex tanti regni possessione quidquam, præter admirationem tam cito deperditæ relinqueres. Quid deinde, cum prætorem exercitumque Romanum tanta cum ignominia & clade repulisti?

XXIX. *Sed hæc ut tibi præcipue gloriosa & utilia sunt, ita non possunt non læta esse omnibus, qui sub tristi communium dominorum jugo, nihil aliud, quam diem pristinæ recuperandæ libertatis, circumspiciunt. Nam & exemplo plurimum eriguntur, quod vinci Romanos posse, neque necessum esse servire, si animus sit libertatis capax, docuit: & vident occasionem sibi patefactam, qua tutius quisque adversus distractos distentosque pluribus bellis jus suum vindicet. Atque hæc senatum populumque Carthaginiensem moverunt, ut ad te gratulatum, & societatem amicitiamque petitum mitteret; spe minime dubia, te quoque paribus causis eadem consilia secuturum, eamque rem utrisque saluti & gloriæ fore: velut divina quadam sorte ita temperatis omnibus, ut magnum mutuum usum adversus communem hostem præbitura fœdera, nihil habere inter nos aut metus, aut etiam suspicionis possint. Romanis provinciis utrinque proximi, tanto maris interjecto spatio sic inter nos disjungimur, ut nocere invicem, si hostili animo simus, nequeamus: sin amico, non prohibeamur auxilia mutuo mittere.*

XXX. *Præterea fœdus illud stabile perpetuumque fore spondet, satis magno fidei pignore, quod ita se gesserunt Romani, ut neque nos Macedoniam, neque tu Carthaginem, unquam ad amicitiam illorum redituram suspicari debeamus; nisi rem omnium carissimam pulcherrimamque, libertatem, ultro projecturos opine-*

§ XXVIII. Liv. Epit. Appian. Orof. 4, 22.

mur, qualibus in se concedant dominationem immemores. Nam, ut nostra taceamus, quæ passi ab injustissimo populo gravia & intoleranda olim & recens sumus; quomodo Romanis quisquam deinceps credere Macedonum poterit, qui bella cum Philippo, bella cum Perseo gesta; regnum, ne se respicere, & pristinam gloriam repetere posset, ita dissectum, ut etiam connubiorum jure gentis ejusdem hominibus interdiceretur; alia, quorum neque obscura notitia, neque sensus esse parum acerbus potest, meminerit.

XXXI. *Nam te quod attinet, præter communes omnibus causas, domesticæ propriæque injuriæ perpetuum Romanis hostem auctorarunt. ut avum tuum taceam, ita contumeliose tractatum, ut deliberatum seni quoque fuerit, non ulterius ista pati: quam indignis modis patrem tuum habuerunt miserum, quem post varia & atrocia ludibria contra fidem datam occiderunt? quid de fratribus tuis dicam, quorum sanguini pepercerunt, ut ambigere liceat, crudeliusne servaverint filios, an interfecerint patrem. Quam immanis, Dii boni, fastus? quanta superbissimi populi insolentia? quid aliud ea clementia quæsitum est, quam ut per summam impudentiam, dum regii juvenes aut fabrili opere sordidantur, aut scriptum faciunt, & magistratibus apparent, quotidie de Macedonia triumpharet?*

XXXII. *Hæc quidem novi cujusdam & inauditi exempli sunt; adeoque, priusquam fierent, cogitare de iis nemo potuisset; jam tamen avorum nostrorum providentia satis deprehendit, quam acerbus utrique populo futurus Romanus esset, nisi juncta ope sociatisque viribus coerceretur. Et profectum aliquid esset, nisi captivitate legatorum, qui inter Hannibalem & Philippum commeabant, communionem consiliorum, & opportunitatem temporum, quæ duo plurimum valent in bello, fortuna sustulisset. Sed forte Diis ita visum, ut, quid inter gloriosam libertatem, & humile servitium interesset, experti, constantiore proposito cœptis insisteremus. Quod igitur felix faustumque sit, his legibus amicitiam ineamus, ut commune nobis contra Romanos bellum sit, nec nisi communi consilio ponatur. nec in præsens a te aliud, quam quod ultro facturus eras, petimus, ut, quam jure cepisti Macedoniæ possessionem, armis usquequaque tuearis.*

XXXIII. *Egregium exercitum habes; Thracum fortissima auxilia: nec tam longinqua est Italia, & iter, de quo jam avus tuus deliberaverat, nosti. non aliter quietæ tibi domi res erunt, quam uti, ne illis in Italia sint, effeceris. Navibus & pecunia te præ magnitudine belli parum instructum esse scimus: hæc per nos tibi populus Carthaginiensis offert. a te, si quid auxilii poteris mittere, cum opus erit, sperat. hactenus quidem ita sustinuit bellum, ut vi amiserit haud multa. nam arma, elephantos, & cetera decepti ultro tradidimus. neque, quid secutum sit, ignoras. Perfidum hostem a mœnibus patriæ, cum arma deessent, corporum objectu arcuimus. deinde raptim armati, ut præsens necessitas suggesserat, magnas hostium copias, & consularem exercitum, semel atque iterum ad Nepherin, semel atque iterum ad Hippagreta, cecidimus. præsidia locis opportunis imposuimus. denique bellum ea spe sustinemus, ut prospere cessura putemus, quæ agimus; iis animis, ut quamlibet potius sortem subituri, quam Romanis nos dedituri simus.* Quid ad has legationes responsum a regibus civitatibusque fuerit, non traditur: quamquam id etiam ex cujusque fortuna statuque, qualis eo tempore fuit, propemodum conjicere integrum est.

XXXIV. Iisdem causis, quibus Carthaginienses sustulerant animos, sed propria quoque gloria elatus Hasdrubal, jam etiam ad urbanæ militiæ præfecturam adspirabat. sed longum per bonas artes iter videbatur. quod proclivius erat, criminari Hasdrubalem urbi præfectum instituit, suspicionemque, tanquam avunculo Gulussæ urbem proderet, apud quosdam principum movit: a quibus cum in senatu crimen acerbe objectum esset, isque, improviso periculo perculsus, obmutuisset, in ipsa statim curia pro confesso subselliorum fragmentis est obrutus.

XXXV. Inter hæc cum tempus comitiorum in propinquo esset Romæ, intenta civitatis in novos magistratus cura erat, *quisnam adversus tanti belli molem idoneus imperator legeretur.* Cognitis enim Pœnorum apparatibus, & Pisonis consulis ignavia, haudquaquam securis mentibus *res in Macedonia adversas, in aliis regnis turbatas, odia Pœnorum necessitate ir-*

ritata, nullamque in tantis acerbitatibus ſpem pacis & conditionum, reputabant. cum ſubito, veluti numine quodam objectus, Scipio Æmilianus, omnium animos mœrore curaque exſolvit. Ædilitatem cum maxime petebat: nam a majoribus magiſtratibus ætas eum & annales leges arcebant. At ubi primum oculis populi ſe dedit, reſque ab illo nuper eadem in Africa geſtæ, & favor exercitus, & nomen Scipionum, animis occurrerunt, vulgo homines exclamare, hunc non modo dignum conſulatu, ſed unum eſſe, a quo ſperari optatus belli finis poſſet.

XXXVI. Urbanæ multitudinis deſiderium non jam teſtimonia modo Africani exercitus, ſed ſcriptæ ad ſenatum literæ adjuvabant, quibus diſerte Scipio ad Carthaginienſe bellum conſul poſcebatur. Obſtabant tamen haud infirma tendentibus impedimenta: majeſtas legum, dignitas candidatorum, & communis ſeniorum injuria, ſi præter morem & contra jus in civitate receptum univerſis unus adoleſcens præferretur. Hæc qui comitia habebat conſul Albinus, hæc alii Patrum inculcantes, negabant, *ſalvis legibus, ſalvaque dignitate civitatis, rationem Scipionis haberi poſſe.* Neque ſegnius niti populus, ut Scipionem utique conſulem haberet. Poſt multa non leviora, quam pro magnitudine rei, certamina, cum ad Romuli Tullique leges provocaret populus, *ſibi comitiorum poteſtatem iis datam* clamitans, unus de collegio tribunorum minatus eſt conſuli, *ſe jus comitiorum ademturum, niſi voluntati populi ceſſiſſet.* Ita poſtremo privilegium ferri placuit, quo legibus annalibus Scipio ſolveretur, accommodato magis ad præſentia conſilio, quam in ſequentem ætatem exemplo ſalutari. Adeo nunquam legibus ſine aliquo reipublicæ detrimento ſua vis adimitur, etiam ubi mutari eas honeſtæ juſtæque cauſæ coegerunt.

XXXVII. Datus Scipioni collega C. Livius Mamiliani

§ XXXV. Zonar. Appian. Auctor de Vir. ill. c. 58. Plut. Apopht. Rom. c. 20. Vell. 1, 12. § XXXVI. Val. Max. 8, 13. Appian. Diod. ap. Valeſ. Liv. Epit. Cic. in Lælio c. 3.

F. M. N. Drusus, inito consulatu, intempestiva ambitione certamen de provinciis movit; victam semel *consuetudinem* frustra in partes advocans, *qua de provinciis sortiri consules aut comparare solebant.* Difficile erat eripere provinciam consuli Scipioni, cum hujus ipsius provinciæ causa contra leges consul factus esset. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, *uter consulum in Africa cum imperio esse deberet?* consensu *Scipionem* jusserunt. Hinc decretum, *uti delectum haberet ad exercitus Africani supplementum, donec eo numero militum is esset, quo a principio fuisset. Præterea si qui ex sociis militare sponte vellent, recipere eos* permissum: *literisque populi Romani nomine auxilia regum populorumque excire.* Missaque sunt a diversis: & rebus omnibus ad profectionem apparatis, in Siciliam consul, & inde in Africam trajecit.

XXXVIII. Quæ inter hæc in Macedonia per P. Juventium primum, deinde Q. Metellum prætores, ad ipsum belli finem gesta sint, tempus est referre. Juventius Andrisci, tanquam imaginarii scenicique regis, arma despectui habens, quasi in bellis fortuna semper causam sequeretur, temere in Macedoniam irruptione facta, exercitum vitamque eadem clade amiserat, vix noctis superventu servatis copiarum reliquiis. Eo successu sublatus victor, nec enim inter fortunæ blandimenta tegere se degener animus poterat, de cetero, velut auctoritate regnandi satis stabilita, sine pudore, sine metu ad crudelitatem injustitiamque, tyrannici spiritus opera, prorumpebat. occidere, rapere, fictis criminibus ditissimum quemque tollere; postremo ne amicis quidem parcere, quorum haud pauci de medio sublati. Erat enim ingenio ferus avidusque cædium, in sermonibus arrogans, avaritiæ ceterisque vitiis fere omnibus deditus, ut satis pœnarum sub eo rege populo Romano datura fuerit Macedonia, si diutius vitam imperiumque prorogare potuisset. Ceterum post Juventii prætoris cædem iterum signa Thessaliæ

§ XXXVII. Val. Max. Appian.

intulit, multaque ejus loca depopulatus, Thracum, ut ad fortunatam militiam, plures attraxit.

XXXIX. Hæc ut Romæ ſunt audita, Q. Cæcilium Metellum feſtinare ad tutelam ſociorum ſenatus juſſit. Advenienti huic in Macedoniam Andriſcus cum exercitu ſtatuerat occurrere: ſed diſtractus Attali regis opera, qui cum claſſe in auxilium Romanis venerat, ſollicituſque de ora maritima, non eſt auſus longius procurrere; ſed modico a Pydna intervallo caſtra communiit. Inter hæc cum propius ſuggreſſus eſſet Romanus, equeſtre prœlium ortum. quo ſuperior Andriſcus, metu tamen pedeſtris exercitus, de ſumma rerum dimicare noluit. Sæpe modica victoria magnæ cladis initium fuit: adeo interdum humanæ mentes neſciunt, quibus rebus dolere lætarive oporteat. Crevit animus equeſtris pugnæ eventu, credidítque, ſe parem Metello nihilominus fore, tametſi partem copiarum ad vaſtandam Theſſaliam dimiſiſſet. Metellus, tempore uſus, ſtultitiam hoſtis in ſuam occaſionem vertit; copiiſque, quæ Macedoniæ præſidebant, facili negotio fuſis, ceteros, ultro pœnitentes commiſſorum, in deditionem accepit.

XL. Andriſcus in Thraciam profugerat, viribuſque ibi reparatis, denuo cum Metello, qui, victoriæ beneficio aperta Macedonia, defectionis auctorem, quocunque ſe reciperet, perſequebatur, confligere eſt auſus. Par priori hujus quoque prœlii eventus, ſplendidaque Metelli victoria fuit. quinque & viginti millia hoſtium duabus pugnis occiſa, provinciam Romanis, Metello cognomen Macedonici reddidere. neque minor capti Andriſci, quam ipſius victoriæ lætitia fuit. Ad Byram Thraciæ regulum confugerat, qui ſtultum eſſe ratus fidem ſervare poſt fortunam ei, quem unius fortunæ cauſa coluerat, hoſpitem & ſupplicem ſuum Romanis dedidit. Idem fere fatum & alterius mox impoſtoris fuit. qui & ipſe Perſeum patrem mentitus, & Alexandri nomine tumens, re-

XXXVIII. Liv. Epit. Vell. 1, 11. Eutrop. Flor. 1, 2. Oroſ. 4, 22. Zonar. Diodor. § XXXIX. Eutropius. Pauſanias in Achaicis. Zonar. Strabo.

gionem, quam Neſtus fluvius alluit, contracta perditorum hominum manu, occupaverat. Metellus locis, quæ tenuerat ille, nullo negotio receptis, ipſum comprehendere non potuit, cum celeri fuga ereptus in Dardaniam ſeſe penitus abſcondiſſet.

§ XL. Vellejus. Eutrop. Auctor de Vir. ill. Liv. Epit. Zonar. Flor. 2, 14.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER XVI.

IN LOCUM LIB. LI. LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QUINQUAGESIMI PRIMI.

Carthago, in circuitu viginti tria millia passuum patens, magno labore obsessa, & per partes capta est; primum a Mancino legato, deinde a Scipione consule, cui extra sortem provincia Africa data erat. Carthaginienses, portu novo (quia vetus obstructus a Scipione erat) facto, & contracta clam exiguo tempore ampla classe, infeliciter navali prœlio pugnaverunt. Hasdrubalis quoque ducis eorum castra, ad Nepherim oppidum loco difficili sita, cum exercitu deleta sunt a Scipione; qui tandem urbem expugnavit septingentesimo anno, quam erat condita. spoliorum major pars Siculis, quibus ablata erant, reddita. Ultimo urbis excidio, cum se Hasdrubal Scipioni dedidisset, uxor ejus, quæ paucis ante diebus de marito impetrare non potuerat, ut ad victorem transfugerent, in medium se flagrantis urbis incendium, duobus cum liberis, ex arce præcipitavit. Scipio exemplo patris sui naturalis Æmilii Paulli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit, transfugasque

ac fugitivos bestiis objecit. Belli Achaici semina referuntur hæc: quod legati populi Romani ab Achaicis pulsati sint Corinthi, missi, ut eas civitates, quæ sub ditione Philippi fuerant, ab Achaico concilio secernerent.

I. P. Scipio primo statim in Africam adventu haud parva aut dubia documenta dedit, quantum Romanis bonorum imperio suo, quantum calamitatis allaturus Carthagini esset. Nam appulsum ejus extemplo memorabilis casus illustravit, non minus in præsentia utilitatis, quam ad summam rerum ominis præbens. Sero diei Uticensem portum attigerat classis, & vixdum expositæ copiæ erant, cum sub mediam noctem a Mancino literæ venere, celerem opem maxima cum obtestatione flagitantes. Non ille quidem ad Scipionem scripserat, quem adesse nesciebat; sed Pisoni proconsuli Uticensibusque significabat, *se in capta parte Carthaginis obsideri, certo cum exitio, nisi ante lucem succurreretur.* Mancinus enim, animadverso urbem amplissimis spatiis diffusam (ad tria & viginti millia passuum occupabat) non eadem sollicitudine omni ex parte custodiri posse, ad Megara (regio Carthaginis ista fuit) subito admoveri depromtas ex navibus scalas jussit.

II. Quanquam enim remotior a cetera urbe pars ista erat, tamen, quia situ circum aspero & aditu difficili satis munitam putabant, non magno præsidio tenebatur. Scalis admotis pauci adhuc murum conscenderant: cum Carthaginienses portam, quæ proxima erat, aperiunt, magnoque cum clamore ad dejiciendos loco hostes feruntur. Resistentibus fortiter, terga vertunt Pœni, refugientesque per eandem portam insecuti, qui pepulerant, eodem impetu perrupere. Alacris exinde, tanquam in certa victoria, clamor, plures ex navalibus sociis (nec enim procul classis aberat) excivit: & ad ferendam suis opem, pauci armati, plerique præ studio & festinatione semiermes accurrerunt. Erat in hoc agmi-

§ I. Zonar. Appian. Liv. Epit. Bocharti Geograph. sacr.

ne dux ipſe, non ut rector ceterorum, ſed velut unus e turba, lætarum rerum imagine captus, adverſus ambiguas providere neglexerat. Tarde agnito periculo, quia neque relinqui locus tuto, neque defendi ſine armis & commeatu poterat, a Piſone milites, ab Uticenſibus cibaria petiit.

III. At fruſtra ad Piſonem reſpexerat, qui procul in mediterranea loca abduxerat copias: neque Uticenſibus animus aut vires erant, ſine majoris exercitus præſidio ad mœnia Carthaginis adeundi: eratque in ea conditione Mancinus, ut exemplis illorum ducum acceſſurus videretur, qui, nulla receptus habita ratione, cum in loca periculoſa ſe conjeciſſent, triſti temeritatis exitu, monumentum poſteris reliquerunt, *bono duci* (quod aliquanto poſt Sertorius dixiſſe dicitur) *non reſpiciendum minus, quam proſpiciendum eſſe.* Periclitantem, ne ſimul cum luce Carthaginienſes præcipitem per rupes ad mare agerent, fortuna explicuit, in idem illud tempus Scipione adducto. Qui, ut erat ad omnia ſubita conſilio & audacia promtus, mora nulla interpoſita, claſſicum ad revocandos, qui exſcenderant, milites cani, pubem Uticenſium cum armis ſequi, a ſenioribus commeatum in naves comportari juſſit. Ad terrorem deinde hoſtium ex captivis aliquot ſolvit, nuntiaturos, adeſſe Scipionem. Ad Piſonem etiam alios ſuper alios cum citis equis nuntios miſit, ut quam celerrime ad Carthaginem occurreret.

IV. Ipſe deinde quarta vigilia ſolvens, ut majoris exercitus ſpeciem eminus præberet, milites, *ubi appropinquaſſent urbi, ſtare in tabulatis navium erectos*, juſſit. Adeoque fuit opportunus conſulis, & ad ſalutem Mancini, quique cum eo erant, neceſſarius adventus, ut ſi tantillum adhuc moræ interpoſuiſſet, ſerum poſt acceptam cladem auxilium acceſſurus videretur. In orbem pugnabant Romani, receptis in medium inermium tribus ferme millibus, qui ab armatis admodum quingentis tegebantur. Jamque crebris vulneribus, & numero hoſtium fatigati, ad ipſa mœnia ſe receperant,

§ III. Zonar. Appian. Suidas in ἀναδρομαί.

unde ſi deturbarentur, per abrupta & præcipitia fugientes, etiam ſine hoſtili ferro, ſuus timor, & in abſciſſis locis facilis lapſus, velut ruina affligeret. Ad conſpectam Scipionis claſſem animi ceciderunt Pœnis: pugnaque intermiſſa, ſpatium dedere conſuli Mancinum ceteroſque in naves recipiendi. Mancinum e veſtigio Romam ire juſſit; nam & ſucceſſor ei Serranus ad claſſem venerat: ipſe, loco caſtris haud procul Carthagine capto, majore vi bellum urbi inferre inſtituit, quam a prioribus conſulibus factitatum fuerat. Carthaginienſes quoque, extra urbem progreſſi, caſtra pro muris oppoſuerunt: in quæ paulo poſt etiam Haſdrubal imperator, & præfectus equitum Bithyas, cum peditum ſex millibus, equitibus mille, veteri & exercitato milite, ſunt ingreſſi.

V. Cum interea Piſo, ex mediterraneis reverſus, exercitum Scipioni tradidiſſet, iſque milites, ambitioſo imperio habitos, pro labore & diſciplina otium, avaritiamque, & rapinas ſectari animadverteret: nihil antiquius habuit, quam ut hoc tantum flagitium primo quoque tempore tolleretur. Erat & aliud haud minus militiæ dedecus, quod ex forenſi plebe magnus numerus exercitum ſequebatur, prædæ cauſa cum audaciſſimis quibuſque militibus injuſſu ducis excurrentium. unde, ſive felix iis, ſive improſpera temeritas fuiſſet, exercitus ignominia incommodoque gravabatur, & clades eorum, aut fuga, famam Romanarum copiarum minuebat; & præda, ſi quam retulerant, diſciplinæ erat inimica, cum paſſim in caſtris, & in iiſdem ſæpe contuberniis cupiditas de lucro diſceptantium in jurgia & rixas, & nonnunquam in vulnera ac cædes exiret. His armorum dehoneſtamentis offenſus Scipio, vereque ſecum reputans, difficile eſſe imperatori, ut hoſtibus evadat ſuperior, donec ſuis militibus impar eſt, ad concionem vocatos tali oratione caſtigavit:

VI. *Si quidem quæ facitis, milites, (nam qualia ſint & ipſi noſtis, & me referre pudet,) ea veſtra magis, quam aliorum culpa fieri arbitrarer, non eſſem peccantibus facilis, neque ad repræſentanda ſupplicia piger. nunc autem, quia nuper, cum adhuc*

§ V. Vellejus. 5, 1. Appian.

vobiscum militarem, meliores fuistis, spes est, futurum, ut quos laxata disciplina corrupit, eadem adstricta & redintegrata corrigat. Quæ a vobis postulabo, eadem omnia ipse feci, facturusque sum. Bellum severa lege, & ut nomine Romano dignum, animus est gerere: non in modum latrocinii globos armatorum sponte procurrentium evagari sinere: neque lixarum magis, quam militum, officia facientes pati; neque deliciis & mollitiei locum in castris relinquere. Quæ omnia cum faceretis, nunquam vobis in mentem venit majorum vestrorum, & antiquæ severitatis, & his tantum artibus provecti ad summa imperii? Ne castrensium quidem legum usquam occurrit recordatio, in quas adacti sacramento estis? Si quis sine commeatu longius a castris discedat, quam unde tubæ cantum audire possit, eum pro desertore habendum scitis: frumentum publice datum vendi, prædas pecorum aut mancipiorum vino permutari, & alia, quibus segnior ad imperia molliorque miles redditur, vetita esse, non ignoratis.

VII. *Ad hanc igitur formam vos componite, si effugere indignationem meam, & militarium legum vindictam vultis. Et vos quidem, quotquot milites non estis, ante noctem facessere e castris jubeo: nisi cui nominatim manendi a me venia fuerit. Neque reverti quisquam vestrum ausit, nisi ex causa commeatus in castra importandi, sed simplicis & militaris. Sed & his certum tempus constituam, intra quod res suas vendant, cujus rei curam ego quæstorque agemus. Et hoc sacramento non obligatis dictum esto. vobis autem, milites, unum ad omnia præceptum suffecerit, si meos mores industriamque imitemini. nam, ad hoc exemplum si vos composueritis, neque sine successu labor vester, neque sine gratia & fructu erit. nunc igitur intendite animum nervosque. belli tempus contentionem strenuitatemque postulat; otio & deliciis si quis locus est, post victoriam erit. Atque hæc a vobis ego legesque exigunt: vestrum est dare operam, ut potius præmia per obsequium, quam animadversionem ob delicta, mereatis.*

VIII. Repurgato ad hunc modum exercitu, cum jam satis attentos ad imperia haberet milites, audendum ali-

§ VI. Appian. Punic.

quid adversus hostem statuit, &, nocte ad hoc consilium exsequendum delecta, regionem Carthaginis, quæ *Megara* vocabatur, est adortus. Diversa hinc apud scriptores traditio est: alii, *Pisonem, qui modo consul fuerat, cum parte copiarum ad unam portarum constitisse*, narrant: *ad aliam deinde longe distantem validam item manum objectam: ipsum Scipionem intra mœnia transfugarum ductu penetrasse, eosque, qui ante portas opperiebantur, effractis claustris admisisse.* Ceterum, qui ad Carthaginem gesta prolixius sunt exsecuti, de Pisone nihil, *sed duabus a partibus oppugnata Megara, neque tamen licet maximo conatu transcendi mœnia potuisse*, tradunt: *donec Scipio, conspecta privati cujusdam turricula, quæ haud procul muris pari altitudine aberat, juvenum promtissimos ascendere jussisset, & inde aditum in urbem moliri. Per hos primo missilibus deturbatos propugnatores, deinde tignis tabulisque ponticulum effectum, per quem ex turricula in muros transcensum. Inde, ad portam impetu facto, consulem cum quatuor hominum millibus intromissum, Pœnos, tanquam ea parte urbis capta, in Byrsam compulisse, tanto terrore, ut etiam, qui ante urbem habuerant castra, relictis iis, eandem ad arcem confugerent.*

IX. Utcunque gesta res est, penetratum in urbem eo die, ipsiusque consulis magnam etiam in pugnando virtutem fuisse constat: *ipsum quoque, Polybio tantum & militibus triginta comitatum, suffodisse portam, qua acceptus est exercitus*, non contemnendi auctores prodiderunt; adversus superstantium hostium ictus testudine lapidea, qua fornicata porta erat, tectum. Occupatis Megaris, consul, loci naturam intuens, quod horti magno numero ibi erant, maceriis suis sepibusque distincti, rivis quoque multis & sinuosis interfluentibus, ne per tenebras & locorum imperitiam detrimentum acciperetur, militem inhærere tergis fugientium non est passus; receptuique signo dato, in castra sua rediit. Insequenti die, tanquam in vindictam illatæ cladis, fœdum atque crudele Hasdrubal facinus facit. captivos enim Ro-

§ VIII. Zonar. Appian. Punic.

manorum, quotquot in poteftate habebat, in mœnia, unde confpici a fuis poffent, adductos, partim oculis, aut lingua, aut pudendis privat, unco divellens corpora: aliorum amputat plantas, aut digitos. quibufdam detrahi cutem jubet, atque ita vivos adhuc fpirantefque per rupes barbara feritate præcipitat.

X. Eadem opera cautum fibi rebatur adverfus mobilitatem vulgi, tædio periculorum pacem quibuslibet conditionibus accepturi, ni magnitudine facinoris omnem fpem a Romanis veniæ defperaffet. At illi res adeo in contrarium vertit, ut ex eo non vulgus modo timidius ad defendendam urbem fieret, fed etiam odio haberet Hafdrubalem, qui facto immaniffimo invifos Diis hominibufque Pœnos reddidiffet. Quibus ille opprobriis & fuis fceleribus vecors, atque in dies crudelior, aperte tyrannidem ufurpare cœpit, nihil fibi ad falutem reliquum fingens, nifi metu & terrore res fuas ftabiliret: donec eo profectus eft, ut in civitate, tot a feculis libera, impetu etiam in fenatores facto, quofdam audacius præfentia increpantes, crimine proditionis de medio tolleret.

XI. Scipio, crematis hoftium caftris, fauces inter paludem & mare tranfverfa foffa occludere cœpit, non ultra teli jactum ab urbe divifus. Spatium permuniendum erat amplius trium millium paffuum, fimul ad pugnam & opus intento. Nam Carthaginienfes, ut ex propinquo, continuis fere affultibus perrumpere ftationem, inferre fe munitoribus, difturbare opera nitebantur. Sed providentia Scipionis fuperior fuit: perfectaque, quam inftituerat, foffa, jam minore periculo, quia munimentum hoc adverfus hoftem objecerat, aliam haud magno a priori intervallo duxit, in continentem verfus: deinde aliis duabus additis, ut totum opus quadrata forma conftaret, vallis præacutis undiquaque munivit: præter hæc a tergo & lateribus aggerem, a fronte in urbem verfus murum oppofuit, fex pedum craffitie, altum

§ IX. Marcellinus. Polyb. ap. Valef. Appian. Jul. Obfequens.
§ X. Zonar. Appian. Polyb.

duodecim, propugnaculis atque turribus per legitima intervalla prominentibus: una, quæ in medio erat, celſiſſima, cui inſuper ex materia aliam tabulatis quatuor ſurgentem impoſuerat, unde quidquid in urbe rerum ageretur, oculis ſubjici poſſet.

XII. His intra diem viceſimum effectis (ſumma enim contentione militum, alternatim opus & arma capeſſentium, ſupra ipſorum hoſtiumque exſpectationem res proceſſerat) exercitum induxit conſul, duplex ab eodem labore commodum aſſecutus. Nam & caſtris opportunam ſedem eadem munimenta præbebant; & vice circumvallationis omni a terra aditu occluſo, arcebant commeatus, qui hactenus ea parte inferri in urbem conſueverant. Magnæ tamen adhuc molis erat obſidio: cum mœnium inexpugnabilis firmitudo etiam a maximo propugnatorum numero defenderetur; quos adhuc a Bithya ſubmiſſi commeatus ſuſtentabant. Redigebatur tamen quotidie annona in urbe gravior, cum, præter oppidanorum turbam, maxima hominum multitudo ex agris eo confluxiſſet, quæ, neque per hoſtium metum extra mœnia audebat progredi; neque ſubvectione peregrinæ annonæ, mercatoribus periculum vitantibus, ſublevabatur. tantum ex vicina Africa res neceſſariæ terreſtri maritimoque itinere veniebant, parcius a mari, modo tempeſtatibus, modo per claſſem hoſtium parum tuta navigatione.

XIII. Tunc autem interſepta penitus via, qua per terram erat aditus, forum rerum venalium maxima ſui parte deficiens, Carthaginienſes metu famis & jam incommodis angebat. Neque Bithyas, qui cum equitatu ante clauſam urbem emiſſus ad comparandam annonam fuerat, per caſtra Scipionis perrumpere, aut omnino propius ſuccedere, audebat; ſed longo circumitu devectum ad mare frumentum committebat navibus, quæ, obſervato vehementiore vento, per claſſem Romanorum, ante urbem exſultantem, illaberentur. Nam, ut in vadoſis importuoſiſque locis, ſparſæ, & longius

§ XI. Appian. § XII. Zonar. Appian.

a mœnibus, metu tormentorum, & ibi maxime tumultuantium fluctuum, ſtantes, facilem præbebant onerariis tranſitum; neque perſequi tranſgreſſas uſus erat, cum vento a mari fortiter flante (hoc enim ſolo tempore utebantur) fugientia vela nullo remigio conſequi triremes poſſent. Sic Bithyæ naves, ſic & aliæ mercatorum, qui lucri cauſa quidlibet audendum crediderant, aliquem frumenti modum Carthaginem convehebant. Sed neque ſæpe ejus rei obveniebat commoditas: &, quidquid advectum fuerat, vix delectis ad militiam ſufficiebat. triginta hi millia implebant, quibus Haſdrubal commeatum omnem ſolebat dividere, ceteræ multitudinis nihil miſertus.

XIV. Sed neque hoc obſeſſis diuturnum eſſe ſolatium Scipio paſſus, conſiderato loci ingenio, portus oſtium, quod ad occidentem vergebat, obſtruere inſtituit. Spem dabat haud irriti laboris os ipſum non amplo aditu patens, vicinumque ei litus, unde ducto in undas aggere ſperabat prohiberi naves introitu poſſe. itaque ab ea lingua, quæ paludem a mari diſtinguit, orſus, molem in undas agere verſus ingreſſum portus cœpit, prægrandium ſaxorum magna copia crepidinem fulciens, ne vi fluctuum fatiſceret. totum opus ita ſurgebat ab imo, minori ſubinde latitudine, ut in fundo duos & nonaginta pedes craſſum, in ſummo quatuor & viginti eſſet. Carthaginienſibus quanquam certum videbatur, improbæ ſpei opus ultro cariturum ſucceſſu eſſe, tamen nihil ad arcendos incepto Romanos prætermiſſum eſt: ſed fruſtra omnis eorum & vis, & dolus fuit.

XV. Unde graviſſimo terrore perculſi, cum nihil ſolitorum remediorum procederet, ad inuſitati exempli conſilium ſe contulerunt. Novum enim effodere oſtium aggreſſi, qua medium in mare portus proſpectabat, ubi major altitudo maris & vis ventorum impetuoſior omnem obſtruenti ſpem Romanis ademtura eſſet, opus tanto ſilentio perfecerunt, ut ne captivi quidem aliud indicare Scipioni

§ XIII. Zonar. Appian. § XIV. Liv. Epit. Zonar. Appian.

possent, quam dies noctesque continuum strepitum audiri; quid autem fieret, ipsi consulque juxta sciebant. Sed intus conclusi, quibus locatum opus fuerat, cum uxoribus & liberis, alii effodiebant terram, alii naves longas (superabat enim ex veteri copia materies) fabricabant: donec, perfectis omnibus, circa primam lucem aperto portu, subita classis emicuit triremium quinquaginta, cum cercuris & paronibus, aliisque levioribus navigiis haud paucis, ad omnem usum belli terroremque hostium instructissimis. Constat, si statim adnavigatum esset Romanæ classi, totam in hostium potestatem fuisse futuram; adeo ipso novi portus & classis hactenus ignoratæ miraculo attoniti obsessores erant: accedebat, quod nautica turba fere omnis ad urbis oppugnandæ varias partes abducta, vacuas defensoribus naves reliquerat. Maluerunt Pœni ostentatione virium ac industriæ, inanem lætitiam pascere, quam solidum aliquem fructum ferre tanti laboris. neque enim ad magnas occasiones semper gnara utendi mens hominibus datur: multique citius abstrusa penetrare, quam quæ ante pedes erant posita, prospicere potuere; dum istis acriter intenti, ad propiora, tanquam nihil habitura magni, quodam fastidio negligentiaque caligant.

XVI. Tertio post die denuo egressis instructa jam Romana classis se objecit. pugnatum est summa utrinque animorum corporumque contentione; cum in hoc certamine totam, alii salutis, alii victoriæ spem consistere haud immerito existimarent. Punicæ naves ut magnitudine hostilium urgebantur, ita nauticis artibus & levitate subducebant se periculis, neque mediocriter incommodabant hostibus, cum celeri appulsu naves inter & remorum palmulas subintrarent: & alibi terebrata puppe, alibi gubernaculis aut remis detersis, aut alio per occasionem dato damno, priusquam prohiberi, aut plecti possent, eadem celeritate refugerent. Hunc ad modum cum ad seram usque vesperam

§ XV. Strab. l. 17. Liv. Epit. Appian. Florus. 2, 15.

incerta victoria pugnatum esset, Punicarum navium gubernatoribus recedere visum, non quasi vim hostium male sustinentibus, sed quia cum luce redintegrare pugnam malebant. Ibi parva navigia cum introire portum occupassent, singulis pro se festinantibus, incursu aliorum in alia ita constipatus est aditus, ut majores deinde naves, introitu desperato, ad aggerem applicare se cogerentur, quem haud procul mœnibus olim, ad exponenda mercatorum onera, structum, nuper, ne ab hostibus occupatus periculum urbi crearet, lorica præmuniverant.

XVII. Ad hunc igitur aggerem, proris in hostem obversis, exclusæ portu naves constiterant, & suggredientes non ex tabulatis tantum propulsabant, sed etiam ab aggere & lorica superne jaculantium ope defendebantur. Ita nova pugnæ forma erat, Romanis quidem æquior ob liberum adversus stantia navigia impetum; sed quoties retrocedere volebant, molesque ista longarum navium circumagenda erat, vicissim haud minora ab hostilibus damna patiebantur, quam rectis proris intulerant: donec peregrinis artibus Romanæ virtuti subventum. Sidensium quinque naves inter auxilia Scipionis erant, quæ, animadverso incommodo, hoc remedium excogitarunt. ancoras rudentibus alligatas jecerunt eo a Carthaginiensium navibus intervallo, quod & ad impetum rostrorum sufficeret, & longitudinem funium, ex quibus religatæ erant ancoræ, non excederet. Ita concitato remigio in hostem invectæ, ubi ictum intulerant, continuo attractis ancoralibus ad locum, unde evectæ fuerant, ita revertebantur, ut prora hostibus obversa, nihil inde accipere incommodi possent. ea ratione repetitis sæpe vicibus immissæ retractæque, hostibus detrimentum sine periculo suo inferebant. Secuta est exemplum cetera classis, &, in noctem usque protracto certamine, in urbem Pœni recessere, depressa aut capta relinquentes navigia, quotquot fugam suorum sequi nequiverant.

§ XVII. Liv. Epit. Appian.

XVIII. Poſtero die Scipio aggerem illum (erat enim ad portum occludendum vehementer opportunus) capere conniſus, arietibus machiniſque ad loricam adductis, vim inferre jubet. jamque magna pars corruerat, ſperabaturque locus expugnari die ſequenti poſſe: cum, nocte interjecta, Pœni, licet fame multiſque præterea calamitatibus premerentur, perditorum hominum emittunt manum: non terra, quoniam aditus ibi non erat; neque navibus, quibus in mari vadoſo incertum iter; ſed globus nudorum hominum, neque aliud, præter faces, ne has quidem incenſas, ferentium, ne luce conatus proderetur, mare ingreſſi, qua nemo quemquam penetraturum eſſe crediderat, ut quiſque in altiora aut depreſſiora loca incidiſſet, pedibus aut nando tranſmittebant; donec ad locum, ubi machinæ ſtabant, ventum. ibi ſuſcitato igne, accenſiſque facibus, ad machinas incendendas impetu provolant. eadem opera conſpicui hoſtibus facti, multis vulneribus excipiuntur, cum vix ullum, ut in nuda corpora, irritum telum caderet. Sed ipſi, ſola deſperatione armati, ferarumque more in ferrum & mortem ruentes, non minora mala, quam patiebantur, inferebant. neque diſceſſere, donec machinis concrematis, tantum præterea terrorem Romanis injecerunt, ut multi, tanquam amiſſis rebus, fugam inirent.

XIX. Scipio, metu majoris incommodi, cum delectis obequitans, quia fugam aliter ſiſtere non poterat, fugientes pro hoſtibus cædi juſſit. ita, paucis interfectis, reliqua turba in caſtra redacta, totam deinde noctem (tanta erat trepidatio) in armis exegit, nulla unquam fiducia hoſtium, quantum nunc deſperatione omnibus exterritis. At illi ſucceſſu læti, machinis corruptis, eadem, qua venerant, via domos repetiverunt. Affirmavit is caſus Polybii prudentiam, qui, animadverſo, locis iis vadoſum mare eſſe, *ut tribuli aut aſſeres ferreis clavis horrentes, ad prohibendum hoſtilem incurſum injicerentur*, ſuaſerat. Id conſilium non vecordia aſper-

§ XVIII. Florus 2, 15. Appian.

natus eſt conſul; ſed quod *abſurdum eſſe* diceret, *ſi*, *jam muro urbis ſuperato*, *formidare congreſſum hoſtium viderentur.*

XX. Prima deinde luce Carthaginienſes, metu hoſtilium machinarum ſoluti, ruinas muri refecerunt, turribus etiam in eo multis per intervalla excitatis. Adverſus quas Romani, ſimul atque novas machinas fabricaverant, aggeribus ſtructis, faces inde & plena pice ac ſulphure vaſcula in tabulata turrium jaculabantur. ita multis partibus materia concepit ignem: Romaniſque inter flammas irrumpentibus, ſuperata gemino periculo propugnatorum conſtantia ceſſit. fuga tamen ſecurior fuit; quod victoribus per loca, quæ, iiſdem diebus ſæpius cruore perfuſa, lubricitate fallebant gradum, minor currendi facilitas fuit. Conſul, toto aggere potitus, murum ex adverſo mœniorum urbis, non longo ab illis intervallo, neque breviorem, quam illa erant, lateribus ſtruxit, foſſamque ante murum objecit. Ibi præſidium impoſuit, quatuor jaculatorum atque velitum millia: qui continuo mœnia hoſtium obſervantes, ſimul apparere quemquam in illis viderant, ut ab æquali altitudine, non fruſtra petebant. Atque inter hæc ferme opera, haſque pugnas, illa æſtas præteriit.

XXI. Conſul, compulſis intra munitiones Carthaginienſibus, cum eruptiones illorum minus jam frequentes, minuſque timendas operibus & armis effeciſſet, ne otioſum in caſtris militem pateretur, donec tempus anni ſinebat, præſidia Punica, quæ paſſim adhuc per Africam erant, expugnare, omnemque ſpem auxiliorum obſeſſis adimere ſtatuit. Dimiſſis igitur varia in loca, cum idonea manu, legatis tribuniſque, ipſe Nepherim, celebre irrito priorum ducum conatu oppidum, proficiſcitur, cui per abſentiam Haſdrubalis Bithyas præerat. in quibuſdam præfuiſſe Diogenem invenio: quod quia ignotum aliunde nomen eſt eo bello, inclinare cogor, ut hoc alterum nomen Bithyæ fuerit, quemadmodum per ea tempora duplici nomine celebratus Himilco Phamæas

§ XIX. Plut. Apopht. Rom. c. 20. § XX. Appian.

fuit. Huc ipse navibus per ſtagnum, C. Lælio terreſtri itinere circummiſſo, cum adveniſſet, caſtra ad centum quinquaginta paſſus ab hoſte metatus, relictoque, ad Afros continenter infeſtandos, Guluſſa, propere Carthaginem rediit, ne ſpatium temeritati ſuorum, aut hoſtium ingeniis deſperationique, ad mutandam belli fortunam daret. Atque ita ſæpius ultro citroque commeando (abeſt autem Carthagine Nepheris tribus ferme & viginti paſſuum millibus) necubi res ſuæ detrimentum caperent, ſtrenue providebat.

XXII. Inter hæc oppugnata machinis Romanorum Punica caſtra, collapſo, quod inter tres turres fuerat, murorum ſpatio, aditum patefecerunt; cum ſuperveniens Scipio tria delectorum millia facere impetum jubet, ordinibus in altum ita denſatis, ut, etiamſi urgerentur primi, incumbente tamen ſuorum pondere, pedem quo referrent non habentes, vi ac neceſſitate perrumpere cogerentur. Dum ab ea parte magno clamore magniſque viribus certatur, a mille ad hoc a conſule delectis caſtra capta ſunt: qui neglectum a diverſo latere vallum, omnibus in eventum periculi, quod ante oculos habebant, intentis, tranſcenderunt. Afri, conſpectos intra vallum hoſtes numerare non permittente metu, tanquam totus Romanorum exercitus irrupiſſet, effuſa fuga ſe caſtris ejecerunt. Ibi patentibus in locis palantes adeptus Guluſſa cum elephantis Numidiſque ſuis, ingentem cædem fecit. interfecti dicuntur eo die milites agreſteſque, cujus generis ad commeatus vehendos magna in caſtris multitudo fuerat, ad ſeptuaginta millia, capta decem; ferme quatuor millia effugiſſe.

XXIII. Nec tamen ſtatim recipi Nepheris potuit, quæ petræ præaltæ impoſita, adhuc duos & viginti dies exercitum occupatum tenuit, tanto difficiliori oppugnatione, quanto in locis aſperis hiberna frigora vehementius ſentiuntur. Sed magnum operæ pretium ab hac expugnatione conſuli fuit. eodem enim fato Carthaginis vires cecidere.

§ XXI. Zonar. Appian. Strab. l. 17. § XXII. Liv. Epit. Appian.

His enim e caſtris commeatus mittebatur obſeſſæ urbi; hæc altera ſpes Punicum imperium amantibus, hoc unicum ad retinendos ambiguos vinculum erat. neque diſtulerunt cetera deinceps præſidia Romanorum fidei ſe permittere. unde, clauſis in unam urbem Pœnis, omnis in poſterum accipiendi ulla ex parte commeatus facultas intercidit.

XXIV. Capto caſtello, univerſas iterum copias ad Carthaginis obſidium reduxit Scipio: inter quas cum Haſdrubal, Numidarum conſpectis equitibus, Guluſſam revertiſſe conjeciſſet, colloquium ejus expetivit. Tum maxime conſpecta hominis vanitas, fortunæque ſuæ perabſurde ignarus animus fuit. Accinctus enim, armiſque toto corpore tectus, quibus chlamydem ex Tyria purpura injecerat, cum decem cuſtodibus corporis machæras ferentibus proceſſit. deinde, relictis his, ad ſpatium ferme pedum viginti progreſſus, innuit regi, ut ad ſe accederet, cum contra fieri oportuiſſet. At Numida pro ſimplicitate gentis talia pro inanibus ſpernens, ſolus acceſſit: & cum ita ſollicite perarmatum vidiſſet, quanquam foſſa valloque interjecto tegeretur, interrogavit, cujus metu arma induiſſet? Illo, Romanos metuere, dicente, *Non igitur*, excipit Numida, *ſine cauſa, aut præter neceſſitatem urbi te incluſiſti. ceterum, quid eſt, quod petas?*

XXV. Tum Haſdrubal poſtulare, *ut ad Romanum imperatorem legatione fungeretur, ſponderetque, Carthaginienſes imperata obedienter facturos, modo urbi parceretur.* Cum ad hæc Numida, *puerilem eſſe petitionem, quodque rebus integris & ſedentibus Uticæ Romanis impetrari non potuerat, nunc terra marique circumvallatis, omni ferme ſpe ſalutis amiſſa, fruſtra ſperari*, diceret: Haſdrubal, *& ſociorum opibus confidere*, reſpondit (nondum enim, quæ ad Nepherim erant geſta, audiverat) *neque de urbe deſperare: ſummam autem habere ſpem in Deorum immortalium commilitio. non enim neglecturos injuriam per fœderis ſimulationem deceptorum: ſed multipliciter expedituros ſalutis viam.* quapropter jubebat orari conſulem, *ut & Deorum metu, & fortunæ reverentia infelicis urbis miſereretur: ſciretque,*

§ XXIII. Strab. Appian. § XXIV. Zonar. Polyb. ap. Valeſium.

Carthaginienfes, ni poftulata impetraffent, extrema potius omnia, quam deditionem fubituros. His ultro citroque jactatis, condictoque, ut ante diem tertium eodem in loco colloquerentur, difcefferunt.

XXVI. Hæc ubi Scipioni funt a rege renuntiata, ille ridens, *hæc igitur cum effes poftulaturus*, inquit, *Hafdrubal, tam impium & inhumanum facinus in captivos noftros defignafti? nunc fcilicet in Diis habenda tibi fpes eft, poftquam omnia & divina, & humana jura violafti?* fubjiciente tamen Guluffa, *ftudendum effe confuli, ut celerem rebus finem imponeret, priufquam alii exercitum, & cum eo fuorum laborum operumque fructum, cogeretur tradere;* juffit Hafdrubali renuntiari, *fe incolumitatem ipfi & uxori, & liberis, & propinquorum amicorumve familiis decem, dare, cum talentis decem & fervis fex, quos optaviffet.* Stato tempore item proceffit Pœnus cum folito faftu purpuræ & armorum, cultu inceffuque, ut tyrannos, qui in fcenam producuntur, ineptiis longe vinceret. Nam natura corpulentus erat, & tum etiam fagina aqualiculum auxerat: colore præter folitum adufto: ita ut potius bovis referret fpeciem in mercatu aliquo faginati, quam principis in ea civitate, cujus mala calamitatefque vel enumerare laboriofum effet.

XXVII. Ille tamen, auditis, quæ ab Romano confule Guluffa referebat, percuffo identidem femore, *Ne vero*, inquit, *tantum hoc facinus Dii & fortuna finint, ut ulla dies fimul falvum Hafdrubalem, & everfam Carthaginem videat!* adjecit, *nufquam honeftius magnorum virorum bufta, quam in patriæ ad extremum defenfæ incendio, collucere.* Talis ea tempeftate Pœnorum imperator fuit: cujus fi orationem fpectes, merito fpiritus hominis & magnificas illius voces admireris: operibus deinde confideratis, convenientem fermonibus iftis virum requiras. Nam inter publicæ famis horribilia mala, ipfe, funeftius omnibus fpectaculum, convivia agitans, & fecundas menfas ambitiofe inftruens, obefitate fua maciem

§ XXVI. Zonar. Appian. Polyb. ap. Valef.

inopiamque miserorum traducebat. Neque transfugiis suorum, neque mortibus mutabatur, cum utroque modo magnum quotidie numerum amitteret: tanta jam vi necessitatis, ut etiam cadavera quidam in cibum converterent. At ille querelas aliorum irrisu, aliorum contumeliis aut nece prosecutus, in miserrima civitate potentiam iis artibus retinebat, quibus vix quisquam tyrannorum in beatissima uteretur.

XXVIII. Sed talibus nimirum opus est, cum populos diu felices ad interitum vocat humana omnia rotans rerum instabilitas. Itaque ne Græcis quidem (nam & horum maturescebat exitium) meliores aut sapientiores eodem tempore principes fuere. Nam & ab his bellum Achaicum hoc anno accensum est, quo totius Græciæ libertas deflagravit. Causæ illius ab injuriis & avaritia Atheniensium ortæ; quas deinde civitatum aliarum variis ambagibus implicati principes majore vecordia exceperunt, auxeruntque. Oropiis, ut supra diximus, mulcta debebatur, quam ab Atheniensibus Achaicum concilium ex mandato senatus Romani debebat exigere. At Oropios Atheniensis populus etiam pluribus injuriis affectos, Achæorum implorare fidem coegit. qui, ubi amicitia & reverentia nobilissimæ civitatis cunctabantur, Menalcidam Lacedæmonium, qui tum prætor Achæorum erat, promisso decem talentorum, in sententiam suam adducunt. Ille socium operæ mercedisque Callicratem, notum potentemque amicitia Romana, adscisci. hi perficiunt, ut Oropiis auxilium promittatur. Quod ubi ad summam inutile fuit, nihilominus pecuniam ab Oropiis exegit Menalcidas, sibique retinuit.

XXIX. Unde ulturus hominem Callicrates, abeuntem magistratu legibus reum facit, *quod Lacedæmoniorum Romam legatus, ut Achaico fœderi civitas illa eximeretur, summo studio contenderat.* Hoc periculum ut avertat Menalcidas, Diæo Megalopolitano, successori suo, tria dat ex Oropico illo ta-

§ XXVII. Zonar. Polyb. ap. Valesf. § XXVIII. Pausanias in Achaicis.

trocinio talenta, & ab eo, licet invitis Achæis, eripitur. Magna inde in invidia Diæus esse: ad quam excutiendam dum aliis occupare curis Achæos quærit, commode Spartana se negotia obtulere. Spartani ad senatum Romanum confugerant, orta de finibus controversia. senatus eos ad concilium Achæorum rejecerat, *ut omnibus in caussis ipsius judicio uterentur*, *sola excepta capitalium rerum cognitione.* Id responsum mendacio Diæus corrumpit, *etiam de capite Lacedæmonii civis arbitrium Achæis permissum esse*, commentus. Quo cum uti Achæi vellent, tanto acrius, quod controvertebatur; minæ primum, mox arma Lacedæmoni illata, profugere, qui jura civitatis tuebantur, Romam coegerunt.

XXX. Mittuntur eodem ab Achæis Diæus & Callicrates: sed, hoc Rhodi mortuo, solus Diæus pervenit. Hic ubi in curia multa indecora objecisset Menalcidæ, multa vicissim ab ipso audivisset, decretum ab senatu est, *ut ad judicandas eas controversias legati in Peloponnesum mitterentur.* Qui cum tardius proficiscerentur, spatium præbuere, quo Diæus Achæos, Menalcidas Spartanos decipere potuerunt: utroque plenissime, quod cupiebant, impetratum fingente. Hic error denuo in bellum populos illos egit, cum jam Damocritus prætura apud Achæos fungeretur. Hoc erat tempus, quo Q. Metellus, victo Andrisco, res Macedoniæ componebat. Is missis forte ad res Asiæ introspiciundas persuadet, ut aditis Achæis *differendi belli*, *exspectandique venientes Roma controversiarum arbitros*, auctores sint. Sed, spreta horum admonitione, Damocritus victos pugna Spartanos intra mœnia compellit, vastat uritque agrum: urbis capiundæ potius neglecta, quam non oblata occasione. quam ob noxam damnatus proditionis, exsilii caussa solum vertit.

XXXI. Fit iterum Diæus prætor, Metelloque per legatos petenti promittit, *nihil adversum Spartam moturos Achæos*, *donec, qui Roma exspectarentur, advenissent.* Interim vicos, Spartæ circumjectos, sponte incolentium præsidiis firmat, toti-

§ XXX. Justin. 34, 1. Pausan. in Achaic. Florus 2, 16.

dem ad bellum Lacedæmonium castella habiturus. Contra Menalcidas, creatus a Lacedæmoniis prætor, facinus insanum atque furiosum facit. Urbem omni genere cladium exhaustam, lacessendis ultro adversariis, novo bello implicat: oppidum Jason in agro Lacedæmonio, sed Achaici tum juris, ex improviso capit, captum diripit. unde, cum in summo omnium odio se esse intelligeret, salute sua pariter & civitatis desperata, veneno hausto vita se educit.

XXXII. Inter hæc affuere Roma missi disceptatores, quorum princeps Aurelius Orestes fuit. Hic magistratibus Achaicarum urbium, & prætore Diæo, Corinthum evocatis, ita locutus fertur: *Nihil antiquius senatui populoque Romano & fuisse, & esse, quam ut sociorum res, quas magnopere ad suam curam pertinere arbitratur, florentes quietæque sint, si quis in dubium vocare vellet, vos ante omnes æquitatis humanitatisque nostræ testes producerem, Achæi. Vos enim Philippi Antiochique bellis, T. Quinctio reliquisque nostris imperatoribus, ob ea quæ ex voluntate populi Romani beneficia vobis tribuerunt, sæpe & in senatu egistis gratias, & illorum pariter nominisque Romani honoris causa plurima atque honestissima decreta fecistis. Neque nos adhuc pristini in vos animi propositique pœnitet, quin eadem illa, atque etiam, si sit occasio, majora lubentes volentesque concedamus: sed a vobis interdum ea consilia suscipiuntur, quæ ad turbandam Græciæ pacem, &, si verum auditis, ad periculum vestrum pertinent.*

XXXIII. *Frustra, regibus Macedoniæ Syriæque depulsis, Græciam liberavimus, si fœdius illam intestinis motibus opprimi patimur, quam si externa dominatione premeretur. Ecquando mutuorum inter consanguineos populos certaminum odiorumque finis erit? Quanta cum Messeniis bella gessistis, quanta cum Spartanis. Atque adeo nuper, cum Macedoniam Andriscus rapuisset, & licet sub falso nomine vetus gentis potentia resurgeret, vos neque veterum periculorum memores, nec adversus futura providi, juventutem viresque finitimorum bellis atterebatis. Qui-*

§ XXXII. Zonar. Polyb. excerpt. Legat. 143. Pausanias.

bus ut tandem aliquis ſtatuatur modus, neque nimia licentia in inſanabile vulnus ruatis, ſenatui placet, neque Lacedæmonem Achaicæ formulæ cenſeri, neque ipſam Corinthum. Sed & Argos & Heracleam, quæ ſub Œta eſt, item ex Arcadicis urbibus Orchomenum, & univerſim urbes, quæ ſub Philippo fuiſſent, eximi oportere: neque enim has aut generis Achaici, aut antiquitus in eodem fœdere fuiſſe cenſet.

XXXIV. *Hæc erant, quæ ſenatus verbis nuntiaremus. reliqua noſtra erit benevolo magis conſilio utilis, quam ſpecioſa verbis, oratio. Senatui ſic de vobis merito morem geri, non modo juſtum honeſtumque arbitramur; ſed etiam utilitatis veſtræ intereſſe. nam, ut ſuas quæque civitas leges ſuaque jura habeat, id non magis ſingulis, quam univerſæ genti expedire, neutiquam obſcurum eſt. Tot diverſas civitates, ut ad tempus certo fœdere coire poſſe non negaverim, ſic in unum reipublicæ corpus cogi, ita temperatis legibus, ut in tam impari potentia par omnium jus ſit, id vero nec evenire facile, nec, ubi evenerit, diuturnum eſſe poteſt. Citius inter flammam & aquas concordiam effeceris, quam ut pares æmulatione, potentiores cupidine, infirmi metu careant; neque adverſus hæc conſilium & ratio valet, & quæ ſunt a natura humano generi inſita, ea legibus fruſtra coerceas.*

XXXV. *Sed, ubi res ipſa clamat, ſupervacua omnis eſt oratio. ſi quidem ea formulæ veſtræ vis eſſet, ut per hanc tranquilla beataque republica frui poſſetis; cauſam non dicerem, quam ut eo in ſtatu maneretis, cujus adhuc veſtrum pœnituiſſet neminem: ſed ubi alii cogunt invitos ad eaſdem leges, alii perire quam cogi malunt; quæ aut inter diſſentientes ſocietas, aut in commune felicitas eſſe poteſt? Niſi tanto jam tempore multis experimentis conſtitiſſet, non eadem omnibus Peloponneſi urbibus placere; rogari a reliquis urbibus debeatis, ut reciperetis in formulam, non vero reſiſtantes repugnanteſque vi compellere. Quapropter, oro vos, Achæi, cum ſemper optaſtis quietem vobis, pacem Græciæ retinete. unaquæque civitas ex ſuo commodo rem ſuam publicam conſtituere optime novit.*

§ XXXIII. Pauſan. in Achaic.

XXXVI. *Multas inter ſeſe ita convenire, ut loco, moribus, voluntate, &, qui ſubnaſci quotidie poſſunt, necopinatis caſibus, nunquam diſſideant, optari potius, quam obtineri poteſt. ſi ſuis quique finibus contenti domi leges, foris pacem habeant; omnes ex æquo liberi, omnes beati agent. Quæ oborientur controverſiæ, aut non exibunt in arma, aut intra parva & propemodum innoxia bella conſiſtent: vicinorumque conſiliis & auctoritate noſtra facile tollentur. Quid porro vobis opus eſt jungendis per tot incommoda in unum opibus, quibus hoc rerum ſtatu nulla potentia eſt opus? Neque enim vos crediderim, quamvis ea de re ſecretus ſermo ortus eſt, adverſus Romanos bellum meditari: jam inteſtina bella pernicioſa vobis ſunt; adverſus externa, quemadmodum contra Philippum Antiochumque defenſi eſtis, virtute atque fide Romana defendemini.*

XXXVII. Hunc ſermonem ne audire quidem ſuſtinentes Achæorum principes, adhuc loquente Romano proſiliunt, conciliumque ex præſentibus repente cogunt. Multitudo, cognitis, quæ ſenatus præcepiſſet, velut furore acta, quidquid Lacedæmonii nominis in urbe erat, partim trucidant; alios in vincula abripiunt: inter hos & aliis ex locis hoſpites, ut quiſque tonſura, aut calceamentis, aut cetero veſtitu, vel etiam ipſa apellatione ac nomine, Spartanum referre videbatur. Neque legatorum reverentia (nam ad illorum hoſpitium multi concurrerant) præſidio miſeris fuit, quo minus inde quoque per vim extraherentur: multum obteſtante Oreſte, ea facta ad injuriam ſenatus populique Romani pertinere. Sed parum apud tumultuantem multitudinem monita prudentium aut futuri cura valet: tantumque abfuerunt a defendendis aliis legati, ut ipſi quoque ad extremum fuga ſibi conſulere cogerentur.

XXXVIII. Qui ubi aſperius omnia Romæ renuntiaverunt, tanquam non repentina populi conſternatione, ſed conſulto injuriis affecti forent; ſenatus, maxima commotus indignatione, legatos e veſtigio nominavit, inter quos præ-

§ XXXVII. Pauſan. Juſtin.

cipuus dignitate Sex. Julius fuit. His mandatum, *ut leniter objurgatis Achæis, de cetero accurate docerent, non esse præbendas pravis consultoribus aures, qui populum invitum ignarumque inimicitiis Romanis illigare molirentur: esse adhuc pœnitentiæ locum, si in auctores facti per imprudentiam commissa vindicari sinerent.* Perspicuum ex his erat, ne prius quidem decretum, quod Orestes pertulerat, ad dissolvendum omnino concilium Achaicum spectavisse: sed hoc potius actum, ut terrore hoc injecto, frangeretur contumacia gentis, eaque ad colendam majori cum reverentia Romanam amicitiam transduceretur. Neque deerant, qui tempori tantum molliora mandata tribui putarent; quod adhuc Carthago resistebat. Sed nimirum is tum erat urbis Punicæ status, ut parvum omnino momentum in consiliis Romanorum facere posset: præsertim pacatis omnibus aliis, & magna civium Romanorum frequentia, quorum tum in tabulas publicas relata sunt trecenta viginti duo millia a L. Cornelio Lentulo Lupo, L. Marcio Censorino censoribus: quod lustrum sextum & quinquagesimum Romæ fuit.

XXXIX. Magistratum deinde Cn. Cornelius Lentulus, L. Mummius consules inivere. *Ludos seculares tum quartum factos* Cn. Piso, Cn. Gellius, & Cassius Hemina, qui eo tempore vivebat, auctores sunt. Provincias, Scipioni Africam, Metello Macedoniam, auferri non placuit. una consularis nova facta est Achaja, eamque Mummio sors attribuit: qui, licet maxima festinatione profectionem pararet, bellum tamen opera Metelli jam affectum reperit, ut postea memorabimus. Eadem enim hieme Scipio Carthaginem haud levius fame, quam per æstatem armis, premebat. unde mox facilior adversus invalidos & inedia exhaustos victoria fuit.

XL. Ergo vere incipiente Cothonem Byrsamque simul oppugnare instituit proconsul, quo magis etiam obsessos fatigaret. atque illi, desperata utriusque defensione, in Byr-

§ XXXVIII. Justin. Polyb. Eusebius. Fasti Capitol. § XXXIX. Censorinus de die natal.

ſam, ut munitiorem, cum rebus, quas auferre inter trepidationem potuerant, ſe contulerunt, incenſis noctu navalibus, totaque ea regione Cothonis, quæ quadrata vocabatur, ne Romanis uſui eſſet. At victores, occupato portu, protinus aditum ad arcem moliebantur. Ibi, dum Haſdrubal & Carthaginienſes in Scipionem intenti, qua plurimum periculi apparebat, excubant, Lælius rotunda parte Cothonis, quam adhuc tenuerant hoſtes, ſuperata, clamoribus & tumultu omnia implet. quo excitati, qui cum Scipione erant, vim & ipſi faciunt, viamque, qua cuique proximum eſt, aperiunt. In foro propinquo (nox enim ſuperveniens tentari plura prohibebat) ſuos in armis continuit proconſul: donec orta dies reddidit proſequendæ victoriæ facultatem.

XLI. Itaque proconſul *ipſam*, quæ ſola reſtabat, *arcem invadere*, *dum*, *amiſſa reliqua urbe*, *hoſtes trepidant*, quatuor millia recentium militum jubet. illi prius in templum Apollinis, quod in Cothone fuit, irrumpunt: Apollinisque veſtem auream, & faſtigium auro bracteatum pondo mille talentorum in prædam vertunt: neque prius inde a præfectis abſtrahi poſſunt, quam gladiis conciſas opes inter ſe dividant. ea militum aviditas, cum, aliis rapientibus aurum, aliis cædentibus, & manus amputatæ quorundam eſſent, effecit, ut miraculo & Apollinis iræ res adſcriberetur. At illi, præda ablata, tum demum ad Byrſam oppugnandam convertuntur. Jam & Scipio ibi erat: magnoque certamine viam ſibi aperiebat.

XLII. Ferebant autem in arcem a foro viæ tres, denſis utrinque ædificiis præaltiſque comprehenſæ. ex quibus cum in Romanos tela conjicerentur, proxima quæque primum, deinde contigua expugnavere. ut enim aliqua occupata domus erat, in vicinam aggeris præbebat vicem: ſemotiſque propugnatoribus jungebantur tabularum injectione,

§ XL. Appian. Punic. Zonar. Florus. 2, 15. § XLI. Hiſt. miſcell. 4, 12. Val. Max. 1, 18. Appian.

velut ponticulis angiportus, & ex domo in domum victor miles transcedebat. & hic quidem in tectis ædium, neque secius infra, ut forte invicem occurrerant, ad angiportus certabatur. plenaque erant omnia gemitu, & dissonis clamoribus, vulnerumque ac mortis varia imagine: dum alii ferro, alii ruina intereunt præcipitati ex solariis, afflicti humi, quidam etiam in erectas aliorum hastas gladiosque casu delati.

XLIII. Solum adhuc incendium aberat; non misericordia, sed quia partis utriusque magno numero repletæ domus erant: donec ad muros Byrsæ a Scipione penetratum. ad quos suffodiendos, quia propter vim propugnatorum valido robore erat opus, incendi tres inter forum arcemque vias jussit: statimque ruinas, ut quæ ab igne factæ essent, repurgari, quo posset ad arcem exercitus citra impedimentum accedere. Hinc vero multiplicata malorum facie, flammarum crepitus, procumbentiumque sonitus ædificiorum longe lateque horrendum fragorem edebant. Sed & inter cæmenta materiamque domorum, quas ignis aut nisus diruentium disjecerat, multa cadavera provolvebantur: multi etiam vivorum, quibus præcipue sexus aut ætas infirmior latebras suaserat, alii semiustulati, quidam laceratis ferro corporibus, miserabili cum ejulatu præcipites cadebant. ne sic quidem finis malorum erat. sed quibus muniendæ viæ datum negotium fuerat, quidquid ante pedes erat, lapides, ligna, cadavera, vivos atque semineces, furcis ferramentisve correptos, in foveas & loca cava protrahebant. ibi quidam, capitibus alii alia parte corporis exstantes, diu cum anima luctabantur, amissa omni vivendi spe ac voto, ne mortis quidem extremo solatio compotes: donec equorum ungulis obtriti, miserrimum spiritum acerbissimo fine expellerent, tam sine culpa facientium, quam sine misericordia.

XLIV. Nec enim data opera hæc tam crudelia gereban-

§ XLIII. Zonar. Appian.

tur, ſed feſtinatione: quemadmodum & a munitoribus nihil propoſito, ſed per feſtinationem omnia fiebant. quippe contentio certaminis, & propinqua ſpes victoriæ, & his ſtimulis properans exercitus, præterea præconum voces, & tubarum cantus, tum tribunorum centurionumque cum cohortibus aut manipulis diſcurrentium ſtrepitus, omnium ſenſus hebetaverant; ut veluti lymphati quantalibet objectorum ſpectaculorum fœditate parum moverentur. Duravit hæc oppugnatio dies noctesque ſex continuas, in locum feſſorum ſuccedentibus ſubinde recentibus, priusquam labore tam improbo proconſul vinceretur. qui, ceteris per vices quieſcentibus, ſolus omnium perdius & pernox, ſomnique & cibi, niſi inter ipſum opus rapti, expers, vigilias, labores, aſpectum ipſum tot triſtiſſimarum rerum eadem patientia pertulerat. Tum vero laſſitudini cedens, in excelſo quodam loco, unde inſpicere, quæ agerentur, & moderari poſſet, conſedit.

XLV. Septimo demum die quidam ſupplices cum infulis Æſculapii venerunt (hujus enim Dei ædes religioſe apud ipſos colebatur) precati, *ut vita dedituris ſeſe ſalva eſſet.* Annuente Scipione, niſi quod transfugas exceperat, primo mulierum millia quinque & viginti, mox triginta millia virorum egreſſa poteſtati ſe victoris permiſerunt. alii *virorum quadraginta millia*, quidam *hominum quinquaginta millia*, non diſtincto ſexu, tradiderunt. Hoc tempore accuratiſſimis precibus oratum ab uxore Haſdrubalem ferunt, *ut amiſſa omni ſpe defendendæ urbis, poſtremum ſuæ ſuorumque ſalutis præſidium in clementia Scipionis quæreret:* ſed expugnari tum ſtolidi & vani hominis pertinacia non potuit. in Æſculapii templum, cum uxore & duobus filiis, transfugarumque reliquiis (ad nongentos ſupererant) ſe recipiens. inde adjutus altitudine loci, (nam ſexaginta gradibus adibatur) & transfugis per extremam neceſſitatem nihil non audentibus, repugnabat.

§ XLIV. Oroſ. 4, 22. Appian. Punic. § XLV. Oroſ. Florus. 2, 15. Appian. Zonar.

XLVI. Ut autem fame, vigiliis, laboribus, & metu imminentium confecti, succumbere tot ærumnis cœpere; desertis, quæ circum erant, in ipsam ædem se inclusere: non quod spes ulla superesset, sed ipsa desperatione adhuc ex tecto ædis sese defensuri. At ille magniloquus & inconcussæ firmitudinis ostentator Hasdrubal, nullo conscio, ne uxore quidem aut liberis admonitis, ad genua Scipionis cum ramis oleæ supplex procubuit. Quem ubi pedes assidentem proconsul ostendit transfugis, silentio impetrato, convicia dirasque in illum jaculati, ædem incenderunt, ut eodem igne sepelirentur.

XLVII. Inter illam necessitatem uxor Hasdrubalis, quam potuerat pulcherrime ornata, fertur ex adverso Scipionis cum liberis suis, templo jam flagrante, constitisse; elataque voce hæc precata esse: *Tibi quidem, Romane, nihil eveniat ob ista mala, quæ contra hostilem urbem belli jure commisisti: at ab hoc Hasdrubale patriæ, sacrorum, meique & liberorum proditore, Dii Carthaginis, & tu cum Diis, promeritas pœnas expetatis!* mox in virum sermone vultuque converso, *Tu vero, facinorosissime, perfidissimeque & effeminatissime mortalium*, inquit, *jam quidem me cum liberis communibus hoc incendium tumulabit. at tu quale ad dedecus servaris, triumphum victoris ornaturus, dux magnæ Carthaginis? quas postea pœnas huic, cui nunc supplex assides, dabis?* Hæc ubi dixisset, filios jugulatos in ignem mittit; superque ipsos eodem se præcipitem infert. simili ferme fato defuncta novissima Carthaginis regina, atque quondam absumta prima fuerat. Hic exitus mulieris fuit, qualis potius virum decuisset.

XLVIII. Hoste non devicto tantum, sed etiam deleto, cum excussus inter bellicos tumultus humanitatis sensus libero jam curis pectore rediisset, *illacrimasse Carthaginis excidio Scipionem* ferunt: *& postquam diu tacitus atque meditabundus adstitisset, versus Græci poetæ subito pronuntiasse,*

§ XLVI. Zonar. Suidas. Appian. Florus. Orosius. § XLVII. Appian. Val. Max. 8, 2. Zonar. Hieron. advers. Jovin. l. 1. Florus. Tertul. ad Nationes 112, 9.

quibus impendens Iliacæ urbi fatum prædicitur: interrogantique Polybio, quem belli domique secum habere consueverat, quorsum ista diceret, aperte fassum, se reputatione sortis humanæ, summa quæque tam facile vertentis, etiam de sua patria mæstis cogitationibus fuisse perturbatum. atque hoc ipse Polybius in historiis suis exposuit. Erat sane haud vulgare ad redarguendam fortunæ suæ stolide confidentium vanitatem exemplum, tantæ urbis vix iis, per quos patratus erat, credibilis interitus; *cujus quæ magnitudo fuerit, ex ignium mora* non inepte *conjici* quidam jubent, *qui per continuos dies septemdecim exstingui nequivere.*

XLIX. Scipio prædam urbis militi concessit, præter aurum argentumve & donaria templorum, ad quæstorem deferri jussa. Ex his nonnulla ad fidem victoriæ, celerrimæ navium imposita, Romam misit; bellique fine nuntiato, quid porro fieri senatus vellet, consuluit. Præmia deinde donaque militaria, ut cujusque virtus enituerat, data: nisi qui templo Apollinis diripiendo noxam contraxissent. Inter ceteros insignis Ti. Gracchi fuit, cujus sororem in matrimonio imperator habebat; itemque C. Fannii: qui duo ante ceteros murum hostilem conscenderant. In recognitione prædæ cum plurima spolia Siciliæ, a Pœnis diutissime vexatæ, inter signa præsertim ac statuas rarioris artificii reperisset, convocatis, qui tum aderant, Siculorum legatis, *omnia se restituturum* edixit *civitatibus Siciliæ, quæ potuissent agnoscere.*

L. Erant multæ clarorum virorum pictæ imagines; multæ etiam ex auro argentoque statuæ, & donaria Deûm: ex quibus, quæ Himera quondam sublata fuerant, Thermitanis sunt reddita: alia Gelensibus: Dianam suam Segestani receperunt: nobilem illum Phalaridis sævitia taurum Agrigentini; quem Agrigenti unquam fuisse, Timæus impudentius, quam cautius, negavit. Scipio certe, cum Agrigentinis eum

§ XLVIII. Oros. Appian. Vellejus. 1, 13. Florus. § XLIX. Zonar. Appian. Plutarch. in Graccho c. 6. Idem Apoph. Rom. 121. Liv. Epit. Diod. ap. Vales.

redderet, dixisse dicitur: *æquum esse illos cogitare, utrum esset Siculis utilius, suisne servire, an populo Romano obtemperare; cum idem monumentum, & domesticæ crudelitatis, & mansuetudinis Romanæ, sint habituri.* Sed & Africæ, deinde Italiæ civitates, quæ inde fuerant a Pœnis abrepta, beneficio Scipionis recepere.

LI. Magnum id quoque favorem ei apud omnes populos peperit, quod nullam cuique benefaciendi occasionem prætermitteret, non solum donis magnificus, sed etiam æstimandi, quibus quæ donari deceret, sollers. At inter hæc, cum aliis tanta largiretur, adeo nihil quæsivit sibi, ut, cum partem spoliorum divenderet, nemini familiarium suorum neque libero, neque servo, quidquam ex iis ne emtum quidem habere sineret. hæc illi viro ratio, hoc ad felicitatem & gloriam iter placuit: quod si nunc inire quisquam cuperet, ultro insanire putaretur; dum neque sine opibus quoquo modo partis constare dignitatem posse creditur; & tamen iisdem alii sine judicio spargendis famam aucupantur: adeo hodie quam cujuslibet laudis avidi, tam ignari veræ sumus. Ceterum proconsul arma Punica machinasque, & quod navium maritimis usibus aptum esse desierat, Marti ac Minervæ donum Romano more concremavit.

LII. At Romæ, cum victoriæ nuntium & signa ferens navis appulisset, feroque jam vespere vulgata per universam urbem tantæ lætitiæ fama esset, procurrere in publicum præ gaudio homines, amplectique invicem & gratulari temporum felicitatem, quod *nunc demum vivere se ac valere, neque libertatem solum sine metu, sed etiam imperium sine æmulo tenere, deleta Carthagine*, autumabant. neque sane nulla aut levi de causa sic exsultabant animis, gnari, quanquam ingentia & alias bella, contra Macedones, contra Hispanos, demum contra Magnum Antiochum ipsi patresve eorum bellavissent, nullum tamen aut magnitudine periculorum, aut acerbitate cladium, æquale Punicis fuisse, quibus in Si-

§ L. Cic. in Verrem 4, 33 & 5, 12. Polyb. ap. Valef. § LI. Eutrop. Appian. Cic. de Offic. Plut. Apoph. Rom.

cilia Hispaniaque, sed maxime in ipsa Italia, per sedecim annos immania damna pertulerant: cum unus Hannibal oppida quadringenta flammis, hominum trecenta millia ferro consumsisse dicatur; ne computatis quidem, quos extra pugnarum fortunam alii casus abstulerunt.

LIII. Hæc igitur, & ad ipsam urbem Romam admota Pœnorum signa reputantes, vix fidem rei gestæ capiebant animis: alius alium rogitantes, *ecquid certis omnino auctoribus hæc tanta victoria crederetur?* Deinde in admirationem urbis victæ, hominumque extrema omnia pro urbe ausorum, versi, *quantum illius robur*, *quanta hominum audacia*, *quam incredibilis durities*, *quam ingeniosa calliditas fuisset*, repetebant: non sine ingenti gloria imperatoris, *qui hæc omnia consilio*, *labore*, *ac virtute superavisset.* His sermonibus nox ista exemta. simul autem illuxit, honores Diis sunt habiti, & spectacula varii generis per publicam lætitiam edita.

LIV. De reliquiis porro Carthaginis etiam dum deliberatio in curia tenuit: dicebatur enim, quod evenit, *urbe Punica excisa*, *liberatam externo metu civitatem procliviorem ad domestica certamina fore. At Catonem contra suasisse*, quidam referunt, *nunquam enim periculo vacuam fore Romam*, *donec aliquid Carthaginis superesset.* ceterum Catonis exitum plures & meliores auctores secutus, ad superiora tempora retuli. Constat tamen, senatui placuisse, *urbem solo æquari*, *neque habitari solum illud postea:* additis etiam exsecrationibus, *si quis eum locum*, *maxime ubi Byrsa & Megara fuerant*, *iterum ædificiis frequentasset. ita tamen*, *ne cui accessisse ad ea loca spectandi ergo fraudi esset.*

LV. Decem præterea legati more majorum ad Scipionem missi, quorum de sententia res ordinaret. Hi ubi venerunt, omnes reliquiæ urbis funditus excisæ. eadem aliis omnibus oppidis illata vastitas, quæ in parte Pœnorum per id bellum fuerant. ager illarum sociis populi Romani dono datus: largissime Uticensibus, quibus, quidquid Carthaginem

§ LII. Appian. § LIV. Zonar. Vellejus 1, 13. Appian.

& Hipponem regionis interjacet, contributum. Neque Numidiæ reges ſuo ſunt præmio defraudati. Ceteris, quorum neque officium, neque injuria inſignis fuerat, tributum eſt impoſitum, in agros, & capita: factaque provincia, quam miſſus quotannis ab urbe prætor obtineret. Hæc ubi mandata legati ediderunt, Romam ſunt reverſi. Scipio, perfectis, quæ ſenatus præceperat, exemplo patris Æmilii, qui poſt Macedonicam victoriam eodem genere magnificentiæ Amphipoli fuerat uſus, eximia ſpectacula, omnis elegantiæ non modo judex idoneus, ſed etiam ſollertiſſimus auctor, edidit.

LVI. Hæc calamitas Carthaginem, poſt ſeptingentos quam condita fuerat annos, delevit. Alterum mox imbecillitatis humanarum rerum in urbe minus potente, ſed æque nobili, documentum fortuna dedit, evertenda per occaſionem Achaicorum motuum Corintho. Ejus cladis præcipua culpa penes Critolaum fuit, pari imperitia & faſtu Romana arma pertinaciſſime provocantem. Cum enim hinc Sex. Julius Roma, inde Peloponneſo Thearidas egreſſi, mutuo ſibi in itinere occurriſſent, Romanuſque, *ſe afferre ſenatus mandata*, diceret, ambo in Achajam ſunt profecti. Ubi cum Ægii conſilium datum eſſet Romanis, Sex. Julius, humana oratione præſentes allocutus, crimen in legatos admiſſum etiam clementius, quam ipſi ferme Achæi, interpretabatur; ut appareret, haud magno negotio ſatisfieri ſibi de eo ſenatum paſſurum: dum ne quid ulterius vel in ipſos Romanos, vel contra horum decreta in Lacedæmonios peccaretur.

LVII. Quare quidquid in concilio ſanum erat, gratanter hunc ſermonem excepere, conſcii commiſſorum, & quæ pœna populi Romani hoſtes maneret, ante oculos verſante Macedonum exemplo admoniti. Sed vulgus imperitum,

§ LV. Strab. l. 17. Appianus. Liv. Epit. Liv. 43, 32. § LVI. Appianus. Vellejus. Oroſius. Cicero de Nat. Deor. 3, 38. Florus 2, 16. Polyb. excerpt. Legat. 154. Pauſanias. l. 7. Polybius.

magis quia, quod orationi legatorum opponeret, non haberet, quam quod probaret dicta, filentio fauciam ægramque mentem protegebat. At vero Diæus & Critolaus, ille postremo prætura functus, hic tum quoque prætor, & quotquot confilia cum his fociaverant (erant autem tanquam de induftria delecti ex unaquaque civitate peffimus quifque) cum ipfi per fe exiftimabant, tum aliis perfuadere ftudebant, *fictitiam eam & temporis caufa affumtam Romanorum manfuetudinem effe, omnia facere paratorum, ne fuper Africanum & Hifpana bella etiam Achæos concitarent.* Tamen in præfentia fatis modefte refpondent: *fe nihilominus Thearidam ad fenatum miffuros, ut crimen de legatis dilueret: interea conventum indicturos Tegeam, ut ibi cum Lacedæmoniis de pace ageretur.*

LVIII. Ceterum hæc ad fraudem tantummodo comparata, longe diffimilem, quam pro fpecie, quæ præferebatur, eventum habuere. Cum enim Romani, adductis etiam Lacedæmoniis, Tegeam conftituto tempore veniffent, Achæorumque principes adeo exfpectaffent diu, ut eorum adventum jam ferme defperarent; folus poftremo Critolaus venit, non ut ulla in re promiffa præftarentur; fed, elufis, quæ fuerant poftulata, negabat, *nifi de fententia populi quidquam iis de rebus conftitui poffe. exfpectandum igitur proximum concilium*: (id fecundum leges Achæorum poft femeftre futurum erat:) *in eo fe de præfentibus negotiis relaturum.* Ferunt, *ea quoque fraude Critolaum ufum, ut palam quidem mitteret, ad arceffendos Tegeam Achæos: fecreto autem moneret, ne vocati accederent.* Romani, aperte videntes, homini incredibiliter arroganti ludibrio fe effe, dimiffis domum Lacedæmoniis, in urbem redierunt.

LIX. His digreffis, Critolaus tota deinde hieme ad obeundas civitates ufus, fpecie narrandi, quæ Tegeæ forent acta, Romanos calumniando, leve vulgus odio, & cupiditate rerum novarum inflammabat. Idem mandabat magiftratibus,

§ LVII. Paufan. Polyb. § LVIII. Polyb. Paufan.

ne quem æris alieni causa excuti, aut in vincula duci paterentur: utque debitorum solutio differretur, donec appareret, quis eventus belli Lacedæmonii futurus esset. His blanditiis delinita plebs, & futuri improvida, quidquid illi placuisset, facile & credebat dicenti, & imperanti obsequebatur.

LX. Quod ubi Q. Metello Macedoniam administranti cognitum, legatos ad gentem Achæorum Cn. Papirium, & Ælium Lamiam juniorem, cumque his A. Gabinium & Fannium misit. Qui ubi ad eandem ferme formam, ut Sex. Julius nuper, humanissime placidissimeque monuissent, *caverent Achæi ullo modo tam necessariam genti cum Romanis amicitiam abrumpere;* non lenivit vulgi temeritatem, sed accendit legatorum modestia. paucis exceptis, qui, quid ageretur, intelligebant, cetera multitudo, & ante omnes Corinthii (concurrerat autem forensis turbæ numerus, quantus alias nunquam) tanto furore correpti sunt, ut non modo irriderent Romanos, sed etiam cum tumultu & clamoribus maximis concione ejicerent. pulsatos fuisse, aut hos, aut qui cum Oreste fuerant, neque affirmare possis, neque refellere, aliis auctorum aliter eandem rem referentibus: superbius appellatos, atque adeo a quibusdam, quorum ædes præteribant, sordibus conspersos, certior fama est.

LXI. Quidquid eorum fuerit, Critolaus, cum sibi destinata supra votum videret procedere, magistratus, maxime quos adversarios in republica habuerat, perstringere cœpit: non jam abstinens gravioribus & apertioris consilii etiam in Romanos verbis: *Quousque*, inquit, *verba nobis dari patiemur, Achæi? aut quem modum finemque impudentissimi mortales opprimendæ libertatis vestræ statuent? Proximis annis, cum rempublicam nostram contemtui, fœdera ludibrio haberi, principes nostros ad causam dicendam, quasi captivos in externas oras trahi, alia etiam relatu indigna pateremur; Callicrates & pauci alii incusabantur: hi in ore atque odio omnium erant: absque his si foret, retineri dignitatem publicam, vitari servitutem posse*

§ LX. Liv. Epit. Florus 2. 16. Cic. pro L. Manil. Strab. l. 8. Polyb.

putabamus. Quid igitur factum est? quieverunt post illorum fata injuriæ, simulque cum illis pericula nostra exstincta sunt? an vero multos pro uno Callicrates nacti, postquam ille periit, perniciosius etiam, quam donec salvus esset, laboramus?

LXII. *Scilicet hæc nostra culpa fiunt, Achæi, qui juris, a majoribus traditi, parum memores, quos affici pœnis oportebat, honoribus atque magistratibus extollimus: eorumque in hominum manus tradimus rempublicam, in quibus illa si fuisset, modis omnibus ad recuperandam illam liberandamque erat connitendum. Sunt adhuc, Deorum beneficio, qui commune Achæorum justa cura prosequantur: qui antiquiorem divitiis fidem habeant, & patriæ caritatem objectare se periculis non dubitent: quorum equidem rationem haberi oportebat. sed si tantum a veteri virtute descivimus, ut vel nullos ejusmodi viros reperiamus, vel repertis nolimus uti; ponamus illos liberæ opulentæque gentis indebitos nobis spiritus, & saltem eorum, quibus servituri sumus, gratiam occupemus, sponte nos imperiis offerendo. nam si, quo cœpimus ire, pergimus, sub inani libertatis umbra, proditione paucorum ignari invitique vendimur; ut, vilissimorum mancipiorum instar, ne heris quidem continuo, sed communium herorum servis famulemur.*

LXIII. *Lubenter equidem in hoc negotio mentione Romani nominis abstinerem. sed quia illud semper in ore habent, quorum opera libertas nostra perit; dissimulare non possum, jam olim cordatos apud nos viros mirari, cur hanc invidiam, aut immeriti ferant Romani, aut meriti ferantur a vobis? Etenim potentiam utrorumque justa æstimatione metior: sed ipsi quoque vidimus, non semper pro modo virium belli fata dispensari, & interdum magnis apparatibus plus valere modicos, ubi concordia adsit, & morti quam servituti promtior animus. Sed de futuris viderint Dii! ego quemadmodum minime lacessendos esse Romanos arbitror, ita (dicendum enim semel est) amicos pati possum, dominos non possum: vobis autem, siquidem viri futuri estis, socios non defore scitote; sin semiviri, dominos.*

LXIV. His atque similibus multis stimulare Critolaus ferocitatem amentis plebeculæ non desinebat. Quoque for-

tius omnes permoveret, interjiciebat voces, quibus *non temere ad hæc consilia ferri, sed esse sibi regum, esse civitatum aliarum conscientiam, & fore auxilia*, significabat. Cum ad hæc seniores coercere hominis intemperantiam vellent, & ab hujusmodi deterrere sermonibus, ille armatis advocatis ultro minabatur *malum, si quis accedere ad sese, prehendere, aut omnino chlamydem attingere auderet.* Tandem, cum furiata mente regere se plane non posset, *Atqui*, inquit, *nimis jam diu sileo, ne, quod in rem communem est, edam. neque enim vel Lacedæmonii nobis, vel Romani, æque cavendi sunt, quam ex nostris civibus, qui potius illorum voluntati, quam patriæ utilitatibus serviunt.* quoque fidem dictis faceret, *Evagoram Ægiensem, & ex Tritæa Strategium, quidquid in consilio magistratuum secreto tractaretur, id eos* insimulat *Cn. Papirio prodere.*

LXV. Cum ad hæc Strategius, *sibi quidem cum Papirio aliisque Romanorum colloquia fuisse, & futura tanquam Achæorum sociis amicisque*, diceret; *quidquam* autem *arcani protulisse* cum jurejurando infitiaretur: potior apud corruptam multitudinem criminantis auctoritas, quam defendentis innocentia, fuit. Qua inclinatione animorum abusus Critolaus perfecit, ut decretum fieret *de bello cum Lacedæmoniis prosequendo*: quo ipso arma adversum Romanos sumi, quanquam dissimulata eorum mentione, obscurum nemini erat. Atque sic quidem ille modis omnibus, ut ingenti malo patriam mactaret, laborabat. Legati autem Romanorum Cn. Papirius Athenas, inde Spartam profectus est, ad observandas temporum opportunitates; Ælius Naupactum: dum reliqui duo Metellum, quem affuturum esse non dubitabant, Athenis præstolantur.

§ LXV. Pausan. Polyb.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER XVII.

IN LOCUM LIB. LII. LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QUINQUAGESIMI SECUNDI.

Cum Achæis, qui in auxilio Bœotos & Chalcidenſes habebant, Q. Cæcilius Metellus ad Thermopylas bello conflixit: quibus victis, dux eorum Critolaus veneno ſibi mortem conſcivit. in cujus locum Diæus, Achaici motus primus auctor, ab Achæis dux creatus, ad Iſthmon a L. Mummio conſule victus eſt. qui, omni Achaja in deditionem accepta, Corinthon ex ſenatuſconſulto diruit, quia ibi legati Romani violati erant. Thebæ quoque & Chalcis, quæ auxilio fuerant, dirutæ. Ipſe L. Mummius abſtinentiſſimum virum egit: nec quidquam ex iis opibus ornamentiſque, quæ prædives Corinthos habuit, in domum ejus pervenit. Q. Cæcilius Metellus de Andriſco triumphavit; P. Cornelius Scipio Africanus Æmilianus de Carthagine & de Haſdrubale. Viriathus in Hiſpania primum ex paſtore venator, ex venatore latro, mox juſti quoque exercitus dux factus, totam Luſitaniam occupavit; M. Vetilium prætorem, fuſo ejus exercitu, cepit: poſt quem C. Plautius

prætor nihilo felicius rem gessit, tantumque terroris in hostes intulit, ut adversus eum consulari opus esset & duce, & exercitu. Præterea motus Syriæ, & bella inter reges gesta referuntur. Alexander; homo ignotus & incertæ stirpis, occiso (sicut ante dictum est) Demetrio rege, in Syria regnabat. hunc Demetrius, Demetrii filius, qui a patre quondam ob incertos belli casus ablegatus Gnidon fuerat, contemta socordia inertiaque ejus, adjuvante Ptolemæo Ægypti rege, cujus filiam Cleopatram in matrimonium acceperat, bello interemit. Ptolemæus, in caput graviter vulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, exspiravit: atque in locum ejus frater minor Ptolemæus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius ob crudelitatem, quam per tormenta in suos exercebat, a Diodoto quodam, uno ex subjectis, qui Alexandri filio, bimulo admodum, regnum asserebat, bello superatus, Seleuciam confugit. L. Mummius de Achæis triumphavit. signa ærea, marmoreaque, & tabulas pictas in triumpho tulit.

I. DUM Critolaus inter Achæos omnia turbat miscetque, Thebis altera fax rerum novarum Pytheas Bœotarchus haud remissiore impetu cives suos in bellum Romanum impellebat. Is adolescentia turpiter transducta, mox etiam in republica per audaciam atque avaritiam multa designabat in perniciem civitatis eruptura: sed ubi Metellus, cui negotium hoc senatus dederat, *mulctam pro illatis Phocensium populo, Amphissensibusque, & parti EubϾ injuriis solvere*, jussit; ibi Pytheas exulceratos molesto imperio animos adeptus, prius exstimulare non destitit, quam professis contra Romanos odiis, ad arma cum Achæis conjungenda, incitaret. Trahuntur in societatem Chalcidenses. tam infirmis subnisus amicitiis in Romanos sumere bellum Critolaus audet; ne ulla quidem in eventum sequiorem sibi excusatione relicta. Quippe impingere & vinci, etiam post consilia non inepte capta, humanum est, & fortunæ solet imputari: at-

audacia cum imbecillitate, non infortunium, sed amentia recte vocatur. Itaque non difficilior Romanis victoria fuit, quam in tanta hostium stultitia oportuit.

II. Metellus, ut pondus legatorum suorum verbis adderet, eodem fere tempore, quo profecti illi erant, & ipse exercitum per Thessaliam præter Lamiacum sinum instituit ducere. Jam Critolaus, adjutus etiam Bœoticis auxiliis, Heracleam obsidebat, in Thessaliæ finibus sitam urbem, & Achæis contribui recusantem. Sed adventu Metelli cognito, Sperchiumque fluvium ab eo superatum, ex insana illa ferocia subito in tantum pavorem incidit, ut neque eodem loco exspectare hostem, neque saltem in angustiis ad Thermopylas auderet consistere; unde contra ingentes Persarum Gallorumque copias Græci magna olim virtute, magnaque gloria dimicaverant.

III. Ad Scarphæam Locridis urbem itinere fugæ simillimo contendens, non tamen attingere illam potuit, quin a Metello, qui festinanter insecutus fuerat, pugnare cogeretur. Magnam ibi cædem fuisse non ambigitur: circiter mille vivi capti. Critolaus post res perditas, judicii sui errore primum agnito, ut se præsentibus malis exsolveret, venenum in fuga bibit. Apud alios *neque vivus, neque mortuus repertus esse post pugnam* traditur; cum ad montis Œtæ radices fugam urgeret, in locis paludosis & profundis subsidisse creditus. Ex cetera multitudine mille Arcades, delecta juvenum manus, Elateam Phocidis urbem concessit, & ab Elatensibus pro veteris amicitiæ jure hospitaliter excepta est. Sed fama prœlii ad Scarphæam vulgata, metuentes iram Romanorum Phocenses excedere finibus suis Arcadas jubent.

IV. Hos reditum per Bœotiam tentantes, haud procul Chæronea Metellus delevit. Hæc rerum a Metello contra Achæos gestarum proxima vero videtur esse narratio. neque

§ I. Pausan. Polyb. ap. Vales. Liv. Epit. § II. Oros. 5, 3. Zonar. Pausan. § III. Vellejus 1, 11. Pausan. Liv. Epit.

enim aut de numero prœliorum, aut de loco, ſimilia apud ſcriptores traduntur. *Achæorum ad Thermopylas viginti millia, iterum in Phocenſibus ſeptem occiſa millia*, Claudius refert. *In Achaja* quidam *& Elidis campis pugnatum* produnt: etiam de duce hoſtium ambiguum Valerius Antias facit, qui *cum Diæo pugnaſſe Metellum* (ſi tamen fidi ſunt codices) ſcripſit. At Polybius, qui res domeſticas ignorare non potuit, cum pleriſque omnibus, *Critolaum* nominat: neque dubium habetur, eo demum ſublato, imperium ad Diæum revertiſſe. Hoc enim jure Achæi utebantur, ut, ubi prætor fatis[a] conceſſiſſet, qui proxime prætor fuiſſet, is magiſtratum uſque ad tempus comitiorum gereret.

V. Igitur Diæus, belli, cujus primus auctor ipſe fuerat, adminiſtratione ſuſcepta, præſidium Megara miſit, ad hominum millia quatuor, Alcamene duce, qui videlicet irrumpentem Metellum repellerent, quem modo cum florentiſſimo exercitu prætor Achæorum Critolaus ſuſtinere nequiverat. Ipſe Argos profectus, inde literas ad omnes Achajæ civitates dedit, *ut ex vernis ad millia duodecim manumiſſi cum armis Corinthum mitterentur. quibus vernæ ad numerum non eſſent, ex aliis mancipiis ſupplere* permiſſum. Ea quoque deſcriptio inæqualiter, & magis, ut prætori placuerat, quam ex opibus civitatum, impetrata. Quod etiam ob bella Lacedæmonia in magna difficultate pecuniariæ rei verſabatur reſpublica, opulentiores quoque viros matronaſque privatim aurum argentumque conferre coegit. Simul *omnes, qui ætate militari eſſent, ex Achaja Arcadiaque Corinthum armatos convenire*, juſſit.

VI. His omnibus de cauſis maxima per Achajam trepidatio, maximuſque cum deſperatione metus erat. neque tamen ad ſana conſilia poterant adjicere animos; ſed, quod perculſis ſemel mentibus evenit, principum ſuorum dementiam damnabant ſimul, & ſequebantur. Præ ceteris Eleorum,

§ IV. Oroſius. Florus 2, 16. Auctor de Vir. ill. c. 60. Pauſan. Polyb. Liv. Epit. § V. Polyb. Pauſan.

Meſſeniorumque, & Patrenſium flebilis erat conditio. Illi metu torquebantur; ne, ad mare objectis regionibus, primum conſulis Mummii cum claſſe venientis impetum excipere cogerentur. Patrenſes, cum circumjectis oppidis, accepta clades fregerat, magna parte juventutis in prœlio amiſſa. tantaque illis locis conſternatio fuit, ut multi necem ſibi conſciſcerent, in puteos, aut ex præcipitiis deſilientes; plures desererent patriam, non quia, ubi vitam acturi eſſent, ſcirent, ſed quia ſcire videbantur, in patria ſe non poſſe vivere. Erant, qui ad Romanos proficiſcebantur, alii alios, ut auctores novarum rerum, accuſantes; ne propinquis quidem parcente metu: quanquam nemo erat, qui adhuc aut exigeret delationem, aut quæſtionem exerceret.

VII. Neque alia rerum apud Thebanos facies erat; immo aliquanto fœdior, quia fugientibus univerſis vacua urbis ædificia relicta fuerant. Inter ceteros & Pytheas, cum uxore liberiſque in exſilium profectus, tota Peloponneſo oberrabat. Metellus enim, cæſis apud Chæroneam Arcadibus, ad Thebas cum exercitu victore accedebat. Quo ubi pervenit, laudabili manſuetudine uſus, non templis modo domibuſque pepercit; ſed etiam quemquam Thebanorum vel manentem occidi, vel fugientem capi vetuit, uno Pythea excepto, quem *ad ſe adduci* juſſit, *ubicunque repertus eſſet.* captuſque is poſt aliquod tempus, ſupplicio capitis ſcelerum ſuorum furoriſque pœnas luit. Thebis receptis, ad Peloponneſum Romanus convertit iter. jamque Megaris appropinquabat, cum Alcamenes, ne tentata quidem urbis defenſione, cum præſidio ſuo Corinthum in caſtra Achæorum ſe recepit. Megarenſes urbem ſine certamine dediderunt.

VIII. Jam & Diæus Corinthum venerat: neque multo poſt acceſſere miſſi a Metello Andronidas & Lagius & Archippus, viri nobiles, ut ad pacem accipiundam Achæos hortarentur. Magno enim ſtudio Metellus agebat, ſi qua ante conſulis adventum componere res Achajæ poſſet. Ne-

§ VI. Pauſan. Polyb. § VII. Pauſan. Polyb.

que temere ſumta ſpes erat, quod poſt infelicem pugnam multis jam diſplicebat bellum, poſitiſque armis, parati erant per conditiones tranſigere. Sed vicit Diæi factio, qui diu ante, quos venturos noverat, tanquam fautores hoſtium calumniatus, poſtquam acceſſere, multitudinis odio temeritatique objecit. comprehenſi igitur ſtatim, & cum omni genere contumeliarum in vincula rapti ſunt.

IX. Sub idem ferme tempus etiam Philo Theſſalus Corinthum ſe contulit, adeo manifeſta ſalutis eorum cura, ut multos jam Achæorum flecteret. Ex quibus Stratius Tritæenſis præter ceteram dignitatem ætate quoque reverendus, Diæum amplexu blanditiiſque rogabat, *ut conditionibus a Romano propoſitis aſſentiretur.* At conſilii principes neque rationibus, neque prece movebantur: deſperata ab Romanis ſalute, quos atrocius offendiſſe rebantur, quam ut exſpectari venia poſſet. neque tamen ad exitum viris dignum ſe parabant, aut quidquam moliebantur, quod hominibus gloriæ imperiique cupidis dignum eſſet. non tamen mirabitur vilitatem & amentiam hominum, quiſquis meminerit, neque alia decreta fieri poſſe, quam velint conſilii publici moderatores; neque alios tum fuiſſe principes, quam Diæum & Damocritum, nuper exſules, mox fatali temporum imprudentia in civitatem receptos, cumque his Alcamenem, & Theodectem, & Archicratem, prudentia ac probitate nihil iis, quos dixi, præſtantiores.

X. Fit igitur decretum non de Andronida modo & ceteris; ſed etiam Soſicrates in carcerem compingitur, hoc crimine, *quod cum prætoris vicem conſilio præeſſet, auctor legatos ad Metellum mittendi fuerit, omniumque cauſa malorum, quæ deinceps incidiſſent:* ſed & conſtitutis poſtridie judicibus, condemnatum vinctumque acerbo cum cruciatu interemerunt, nihil elocutum, quale ipſi voluiſſent. Lagium autem, & Archippum, & Andronidam miſſos fecere, quia ſupplicio Soſicratis irritatam multitudinem ſenſerant: ſimul

§ VIII. Polyb. Pauſan. Zonar.

favente Diæo, qui talentum ab Andronida, ab Archippo quadraginta minas acceperat. adeo his fordibus ille affueverat, ut ne in tali quidem tempore poffet a captandis undecunque muneribus defiftere.

XI. Idem paulo ante hæc tempora crudele quoque in Philinum Corinthium facinus ediderat, *mittere illum nuntios ad Menalcidam, & Romanorum fectam fequi*, criminatus: verberibufque & tormentis ipfum & adolefcentes filios, ut alios aliorum quoque dolore cruciaret, in mutuo confpectu occiderat. Unde cum tales haberet Achaja duces, qui & domi crudelitate avaritiaque omnia corrumpebant, neque militiæ cognitionem ullam, aut lectione, aut auditione, aut ufu, (qui foli res eas difcendi modi funt) paraverant: nihil potuit accidere felicius, quam quod accidit, ut quam celerrime victi, neque fæviendi in Achæos caufam darent Romanis, neque ipfi haberent facultatem: agnoveruntque hoc ipfi mox Achæi, apud quos per ea tempora Themiftocleum illud proverbii vice ufurpatum eft, *perieramus, nifi periiffemus.*

XII. Inter hæc L. Mummius fumma contentione ad exercitum feftinabat, audito jam profpero Metelli prœlio, ne poft confectum bellum exfors gloriæ imperium haberet, veritus. Nam rerum illarum non modo fama celeriter eft evulgata, fed etiam nuntii literæque Romam venere: ante omnes A. Poftumii, qui primus omnium de victoria Metelli ad fenatum fcripferat. Namque homo ingenio vanus, cum fub tempus conferendæ pugnæ per fimulationem valetudinis Thebas Phthioticas conceffiffet, poft eventum omnia perfcripfit diligenter, eoque verborum genere, tanquam ipfe interfuiffet. Inde, quæ hiftoriis ejus habenda fit fides, haud difficile arbitratu eft, in quibus & ipfis quemadmodum a Catone fit illufa puerilis in viro confulari jactantia, multorum fcriptis annotatum eft.

§ X. Polyb. § XI. Polybii fragmenta in editione Cafauboni p. 1014. Polyb. ap. Valef. Plut. in Themiftocl. c. 41. § XII. Zonar. Polyb.

XIII. L. igitur Mummius, cum jam ad Isthmum castra Metellus admovisset, lictoribus tantum, & paucis equitum comitatus, non die, non noctu intermisso itinere, cum Aurelio Oreste, qui in Achaica legatione fuerat, in castra sub lucem venit. Inde Metello in Macedoniam dimisso, ipse in Isthmo substitit, donec universæ copiæ convenissent. Summa exercitus fuit equitum tria millia quingenti, peditum tria & viginti millia. His accessit sagittariorum ex Creta manus: &, duce Philopœmene, Attali regis auxilia. Ex his partem consul, adjunctis etiam nonnullis Italicis cohortibus, ad mille quingentos passus ante castra locum capere stationibus jussit. Hos, cum negligentius agere viderentur, subito effusa hostium manus turbat, occisisque nonnullis, ceteros usque ad castra persequitur. unde submota, & ad sua vicissim castra repulsa, tamen scuta circiter quingenta ex hostibus capta refert.

XIV. Post hæc Diæus, contracto quod ubivis habebat virium, potestatem pugnandi consuli facit: consul, ut hostium augeat vecordiam, in castris suos continet. crescit hinc Achæis animus, adeo intemperanti alacritate, ut non modo priores in vallem inter diversa castra mediam descenderent, sed etiam vehicula secum ducerent, ad hostium reportanda spolia; conjugesque suas cum liberis in vicinis montibus spectare dimicantes juberent, cito de spectatoribus prædam hostium futuros. Apud Leucopetram, sub ipsis Isthmi faucibus, concursum est. Equitatus Achæorum statim fugit, vix prima exspectata impressione Romanorum equitum, quos consul ex occultis latebris subito in latus hostium immiserat. pedes aliquanto constantius restitit; quanquam nudatus equitum fuga, minutoque animo, etiam multitudine hostium urgeretur. Tandem mille fortissimi viri conglobati, transversam aciem perrupere. Tum vero effusa fuga, ubi quisque potest, salutis præsidium quærunt. Ipse

§ XIII. Agellius 11, 8. Plut. in Caton. major. c. 23. Flor. 1, 26. Oros. 5, 3. Pausanias.

Diæus recta Megalopolin, patriam ſuam, intendit curſum. qui ſi Corinthi munitionibus ſeque, & qui ex fuga potuiſſent colligi, eſſet tutatus, potuiſſet conſulem tædio obſidionis ad conditiones non iniquiſſimas adducere. nunc vero ſtatim atque inclinare ſuos ſenſit, tota ſpe abjecta, refugit domum; eaque incenſa, conjugem, ne in hoſtium veniret poteſtatem, interfecit, ejuſque corpus in incendium miſit, ipſe veneno epoto vitam poſuit.

XV. At qui in urbem Corinthum confugerant, abſentia ducis perterriti, nocte proxima omnes dilapſi ſunt: exceſſerunt etiam Corinthiorum præ pavore plurimi, omnes, quos in urbe ſua non videbant, captos cæſoſve rati. neque tamen conſul, licet vacuam apertiſque portis indefenſam, continuo ingredi voluit, inſidiarum metu. Tertio demum die, omnibus exploratis, Corinthum Romana ſigna intraverunt. puberes reliqui a militibus interemti ferme ſunt; mulieres puerique ſub corona veniere. *multos etiam flammis conſumtos eſſe*, traditur: dum urbs, crudeliter prius direpta, præcinente tuba deletur. *Tantum enim fuiſſe incendium*, ferunt, *ut cum omni ex parte ſubjectæ ædificiis faces eſſent*, *quidquid comprehenſum intra mœnia fuit*, *eundem in apicem coeuntibus flammis*, *tanquam unus ignis arderet.* Atque is deinceps etiam, cum cineribus ruderibuſque ſopitus & oppreſſus videretur, diu retinuit fervorem; perieruntque eo fato multi Romanorum, quos, ad ſcrutandum aurum argentumve flammis liquefactum, avaritia in fumantes adhuc ruinas miſerat.

XVI. Muri deinde, qui ſoli remanſerant, funditus ſunt diruti, etiam lapidibus in pulverem comminutis. Ita Corinthum L. Mummius evertit ex ſenatuſconſulto, quod ibi violatum in legatis gentium jus fuerat; poſt annos nongentos quinquaginta, quam ab Alete, Hippotis filio, qui ſextus ab Hercule numeratur, condita fuerat. Hac acerbitate pœnarum opus videbatur, ut, quod imperium hactenus cle-

§ XIV. Zonar. Pauſan. Juſtin. 34, 2. Auctor de Vir. ill. c. 3 & 60. § XV. Pauſan. Auctor de Vir. ill. Zonar. Florus 2, 16. Oroſ. 5, 3. Juſtin. Suidas in τετηκα.

mentia commendasset populis, id etiam adversus mansuetudinis contemtum, terror severitatis defenderet. Atque hanc rationem augendi res suas, firmandique priscis etiam imperiis, placuisse credibile est; ut incipientem potentiam facilius lenitate putarent crescere, ad summa perductæ non esse firmiorem metu custodiam. Nam ad modicas opprimendas opes, si per sævitiam timeri meruerunt, haud difficulter concurritur: validioribus rebus majus a facilitate periculum est; viresque, non quasi infirmæ, sed quasi otiosæ, spernuntur.

XVII. Ceterum Mummius, reliquis Græcorum concessa libertate, Corinthios omnes, & ex servis, quos Diæus armaverat, quotquot superstites prœlio erant, sub corona vendidit. Ad quos, sine ulla aliorum injuria, certo comprehendendos, hac arte dicitur usus. Convocatis promiscue omnibus, dissimulatoque interim proposito suo, armatos circumfudit: deinde edicere præconem jussit, *Corinthios, & qui manumissorum cum his militassent, in servitutem peti: ceteris periculum non esse. jubere autem consulem, ut quisque adstantem sibi teneat.* Ita cum effugium aut latebræ nullæ essent, facile, qui quærebantur, sunt agniti. Ceteræ quoque prædæ magnam partem vendidit. Vis erat incredibilis signorum, tabularum vestiumque pretiosarum, præter ea omnia, quæ incendio hausta, aut a diripientibus confracta conculcataque perierant.

XVIII. *Militaris insolentiæ cum imperitia conjunctum grande specimen vidisse*, Polybius refert, qui tum ad sublevandam, si qua posset, patriæ calamitatem, ex Africa recens advenerat. *Aristidis enim summi pictoris Liberum Patrem, qui, admiratione perfectissimi operis, proverbio, nihil ad Dionysum, dederit locum, humi jacentem, ludentibus aleam militibus alvei vicem præstitisse.* Eadem mox tabula, cum præda venderetur, Attalo regi sex millibus nummûm emta est; cum pro-

§ XVI. Plin. 35, 12. Liv. Epit. Vell. 1, 3 & 13. Diodor. ap. Vales. § XVII. Pausan. Front. Strat. Flor. 2, 16.

consul, pretium admiratus, rescidit venditionem, ex alieno judicio pulchritudinem tabulæ suspicatus: quam mox in templo Cereris posuit, ubi spectata fuit magno visentium studio, donec ædis ejus incendio, postquam annos centum quindecim ibi fuisset, periit. Et quoniam ad hoc genus elegantiæ delapsi sumus, ex eo quoque tempore frequentatum æris Corinthii nomen est: magis quia fluentibus in unum auri, argenti, ærisque metallis, magna simul ejus materiæ copia exstitit, quam quod tum primum ejus mixturæ reperta sit ratio. nam & multis ante ætatibus celebrata Corinthii operis nobilitas fuit.

XIX. Ad hunc modum excisa Corintho, ager publicatus est, cujus maximam mox partem Sicyonii obtinuerunt. Itum deinde ad aliarum urbium supplicia. Thebarum & Chalcidis eversis urbibus, Chalcidensium equitibus multis occisis, *Bœoti Eubœensesque centum talenta Heracleotis pendere* jussi: *Achæi ducenta Lacedæmoniis.* Sed horum deinde gratiam civitatibus senatus fecit. Ceterum aliarum quoque Græcarum urbium, quæ cum Achæis senserant, mœnia sunt dejecta, armis ademtis. Sed & donaria statuasque multis ex civitatibus sustulit consul, ut tamen consecratis ad cultum abstineret. ex his, quæque Corinthi fuerant capta, magnam partem Philopœmeni, qui Attali auxilia duxerat, dedit; quæ longa deinde ætate spectata Pergami fuerunt.

XX. Convenere deinceps decem legati, consilium a senatu imperatori additum, ad res Græciæ constituendas. In his A. Postumius, & C. Sempronius Tuditanus fuerunt. Patrem Mummii, quanquam sit, qui referat, fuisse non puto, cum etiam de Sp. Mummio fratre proconsulis M. Tullius dubitet, quem in Achaja tum fuisse constat, fratris potius legatum, quam in decem fuisse; quod non soliti essent majores legare in decem, qui imperatorum necessarii

§ XVIII. Strab. l. 8. Plin. 35, 4 & 10. Diod. l. 50. Oros. 5, 3. Flor. Plin. 34, 3. Athenæus 4, 1. § XIX. Zonar. Strab. Liv. Epit. Polyb. ap. Vales. Machab. 1, 8. Pausan. Corinthiac. & Achaic. Cic. in Verrem 4, 2.

essent. Hi ubi venerunt, popularis status ubique per Græciam sublatus est, magistratibus ex censu constitutis. Libertas tamen urbibus, & suæ de cetero leges relictæ. Vectigalia deinde imposita; possessionibusque, quas extra fines urbium suarum habere locupletes consueverunt, interdictum. Concilia nationum in Achaja, Bœotia, Phocensibus, & per universam Græciam abolita. quæ tamen & ipsa paulo post supplices clementia senatus recepere. Prætor sane quotannis in Græciam mittitur, sub nominis Achaici præscriptione, quia, cum in provinciæ formam redigeretur, penes Achæos principatus gentis fuerat.

XXI. Multum eo tempore Polybii virtus atque gratia, præcipue ex Africa in Scipionis amicitia, profuit Græciæ: nam & pro Philopœmenis honoribus, qui per Achajæ civitates clarissimo viro constituti fuerant, cum abolerentur, prospero successu egit: & statuas Achæi, unde genti nomen, Aratique & Philopœmenis, quæ jam in Acarnaniam erant translatæ, obtinuit, rem multitudini gratissimam; unde & ipsi statuam ex marmore candido mox posuere, cum insigni titulo: *neque offensuram fuisse Græciam, si Polybii consiliis paruisset; & post offensam illum unum afflictæ levamen exstitisse.* Idem, cum quæstori bona Diæi aliorumque damnatorum vendenti (bona enim eorum, qui conjuges aut liberos non habebant, vendi placuerat) a decem legatis præceptum fuisset, *ut, quæ ex illis Polybius postulavisset, gratis addicerentur*, non modo pro se petiit quidquam, sed etiam amicis auctor fuit, nihil ex spoliis istis attingendi. Hæc omnia cum intra semestre tempus decem legati perfecissent, in Italiam redierunt. Polybius ex eorum mandato civitates obiit, respublicas ad formulam ab ipsis præscriptam composuit, lites sustulit, brevique perfecit, ut statu præsenti non acquiescerent modo Græci, verum etiam lætarentur. Unde vicissim omnibus illum eximiis honoribus per singulas urbes colere instituerunt. Quos inter in foro Me-

§ XX. Cic. ad Attic. 13, 6. Pausan. Zonar.

galopolis ſtatua fuit, cum inſcriptione, quæ, *Polybium Lycortæ filium Romanorum in Græcos iram mitigaſſe*, teſtaretur.

XXII. At Romæ per idem tempus a duobus imperatoribus triumphatum eſt. Prior Q. Cæcilius Metellus de Macedonibus Achæiſque ſpecioſiſſimum triumphum in Capitolium duxit. Inter multos captivos, qui currum ejus præceſſerunt, inſignis maxime Andriſcus fuit, qui ſe pro Philippo aliquamdiu & Macedoniæ rege geſſerat; magnum ad utramque ſortem fortunæ mutabilis exemplum. Tertius hic de Macedonia triumphus fuit. in quo inter cetera ſpolia tranſvexit turmam, Alexandri Magni imperio a præſtantiſſimo artificum Lyſippo factam. Quinque & viginti ex amicorum ala in pugna ad Granicum ille rex amiſerat; eorum equeſtres ſtatuas expreſſa ſingulorum ſimilitudine fieri juſſit, ſuamque inter illas. Hæ omnes in urbe Macedoniæ Dio locatæ fuerunt: inde Metellus Romam tranſtulit. Metello cognomen ex provincia debellata *Macedonici* hæſit: non quidem virtuti ejus indebitum: ſed aliqua mutatio morum Romæ ex talibus quoque colligi poteſt, cum Q. Metellus cognomen aſſumeret, quod ex eadem Macedonia neque T. Quinctius primum, neque deinde L. Æmilius, majoribus aliquanto rebus, & contra veros reges geſtis, aſſumſerant.

XXIII. Juſtioribus aliquanto cauſis Æmilianus Scipio *Africani* cognomentum, quod hactenus hereditarium habuerat, ſuis meritis adſcripſit; hoſtibus exſtinctis acerbiſſimis, exciſa urbe æmula, ampliſſimiſque regionibus in provinciæ formam redactis. De quibus rebus cum, reportato in Italiam exercitu, apud Patres diſſeruiſſet, *triumphus* ei *de Carthagine & Haſdrubale* magno cum honore decretus eſt, quem longe ampliſſimum duxit, translata ſtatuarum & donariorum magna vi, omnique illo apparatu opum, quas tanto tempore multarum nationum regumque victrix Car-

§ XXI. Plut. Præcept. Politic. Polyb. Pauſan. Zonar. § XXII. Liv. Epit. Val. Max. 7, 1 & 5. Eutrop. Flor. 2, 14. Appian. Punic. Vell. 1, 2. Plut. in Alex. c. 26. Arrian. 1, 5. Plin. 34, 5.

thago ex toto orbe congesserat. Argenti translatum reperio quater millena quadringenta septuaginta millia pondo. Duxit ante currum inter alios Hasdrubalem & Bithyam, qui mox cum nobilissimis deditorum per Italiæ municipia distributi, vitam in libera custodia exegerunt. ceterorum pars in servitutem vendita: plures in carcere interierunt.

XXIV. Inter ista tot prospera (nec enim uti singulis hominibus, ita populis imperiisque ulla sine tristitiæ temperamento solida felicitas est) res in Hispania non difficiles modo erant, sed etiam magis ac magis adversæ duræque. Præcipuus ibi Romanorum exercituum terror Viriathus erat, ex humilibus initiis ad ingentem potentiam famamque provectus. Nam ex pastore venator, ex venatore latro, cum & audacia patientiaque ad omnes belli labores duratus, & cum accuratissima notitia locorum, pernicitatem viresque corporis eximias consecutus esset, post Galbæ in Lusitanos facinus, quod ipse periculum astu & robore effugerat, hominum, quibus neque res, neque spes certa usquam erat, manu collecta, multa feliciter audendo cœpit inclarescere: donec, confluentibus ad eum quotidie plurimis, justi jam exercitus ductor, castra in aperto ponere, & cum populi Romani prætoribus acie congredi ausus est.

XXV. Primus eorum C. Vetilius collatis signis victus, &, cum in potestatem hostium pervenisset, interfectus est. Res ad hunc modum gesta traditur. Turdetaniam vastabat Lusitanorum exercitus, ad hominum millia decem. In hos recens Roma egressus cum supplemento C. Vetilius, assumtis veteribus copiis, strenue movit: adeptusque pabulantes, magno interfecto numero, ceteros in locum adeo iniquum compulit, ut manentibus a fame, abeuntibus ab hoste certissima pernicies imminere videretur. Ergo legatos cum velamentis supplicum mittunt. horum talis oratio fuit:

XXVI. *Non equidem eo proposito, Romani, bella nobiscum*

§ XXIII. Zonar. Eutrop. Liv. Epit. Appian. Plin. 33, 11. § XXIV. Silius 5, 354. Liv. Epit. Diod. 52, 5. Appian. Hispan. Flor. 2, 17. § XXV. Diodor. Appian. Orosius.

geritis, ut, innoxia gente deleta, ſolitudinem faciatis: aliter neque ſupplicatum veniſſemus, &, ſi nihil potuiſſet melius, hoc certe egiſſemus, ne inulti occideremur; haud ſecus atque certamine cum feris inito, quod pacem ac fœdera neſcit, nec niſi victoria aut morte terminatur. Vos autem late per omnes terras non modo rebelles populos victrici Marte domuiſtis, ſed etiam pleroſque, æquis conditionibus illigatos, de hoſtibus ſocios amicoſque feciſtis. Hi ipſi populi, pro quorum tuitione caſtra iſta hoc loco poſuiſtis, aliquando hoſtes veſtri, neque minori vobis odio, quam hodie Luſitani, fuerunt.

XXVII. *Igitur in cauſa haud multum diſpari quid parem a vobis exſpectare humanitatem vetat? præſertim quia vobis notiſſimum eſt, non ingenii ferocia, aut odio imperii veſtri, ſed fame ac neceſſitate cogente, arma nos induiſſe; quo alimenta, quæ nobis a vicina & conſanguinea gente denegantur, quando per amicitiam potiri non poſſumus, vi extorqueamus. Neque ſi belli ulla juſta cauſa eſt, aliis armis rectius ignoſcas, quam quæ nulla imperii aut opum cupidine, tantummodo extremi exitii prohibendi gratia ſumitur. Natura enim, quæ rerum omnium mater atque domina eſt, ideo nimirum tanta frugum copia terras aliquas ditavit, ut exinde ſterilitati aliarum ſolatium eſſet, & populi, quos ipſa genuiſſet, neceſſariarum rerum inopia interire ne cogerentur. Multis jam ab annis, inopia commeatuum incurſare provinciam veſtram ſoliti, magnam agrorum partem vaſtavimus: magna pars, metu cultorum otioſa jacet, remotiora quoque, quo nos penetrare non poſſumus, a veſtris & ſociorum exercitibus exhauriuntur. Horum non maximam portionem ſi nobis incolendam dederitis, jam omnia hæc bella quieſcent, pacata fidaque provincia vobis erit, & his apparatibus, ubi plus gloriæ præmiorumque apparebit, utemini.*

XXVIII. *Neque gratuitum id beneficium poſcimus. quæ ſola habemus corpora atque arma, offerimus invicem, omnibuſque bellis veſtris fortem fidemque operam navabimus. Id vobis utilius erit, quam per invios montes pecora noſtra conſequi, & aut difficili bello multos viros fortes amittere, aut, etiamſi victoria quæſita ſit, nihil inde præter vanos titulos & inanem triumphum*

reportare. Sexaginta amplius anni ſunt, ex quo, pulſis Hiſpania Pœnis, noſtris exercitibus ducibuſque ſigna conferre cœpimus: quæ toto eo tempore caſuum varietas fuerit, commemorare nihil attinet. hoc utique tanto temporis experimento cognoſci potuit, gentem Luſitanam neque exſcindi facilem, neque ſervitii patientem eſſe. Denique ſic habetote, libertatem nobis vita dulciorem, ad vitam porro ducendam, agro & frugibus opus eſſe. hæc ſi tribueritis, illam reliqueritis intactam, Diis bene juvantibus, efficiemus, ne quem ſociorum veſtrorum fide atque virtute ante Luſitanos eſſe opinemini.

XXIX. Non diſplicuit prætori conditio: jamque pacta ſanciebantur, cum Viriathus, *Ecquæ hæc inſania eſt*, exclamat, *viri? Quotquot hodie hic ſumus, Romanæ perfidiæ, vitata Galbæ fraude, vitata Luculli, reliquiæ ſumus: multiplicem noſtrorum numerum idem ille, quo nunc petimur, dolus hauſit. Nocentior Romani dextra eſt, cum poſito ferro pacis & fidei miniſtram ſimulat. Neque adhuc eo deventum, ut, ſi deditione tuti eſſe poſſemus, tantum dedecoris ſit ſubeundum. Si obſequi ſalutaribus imperiis poteſtis, parata mihi ratio eſt, qua incolumes ſimus.* Omnibus promtiſſime operam obſequiumque pollicentibus, exercitum eductum velut ad pugnam inſtruit: mille ex his delectos manere ſecum, ceteros, *ut primum vidiſſent equo inſilientem, diſperſos in omnem partem contente fugere*, jubet, admonitos, *ut ad urbem Tribolam ſe opperirentur.*

XXX. Vetilius, abeuntes metu reſiſtentium inſequi non auſus, ſuoſque pæne dedititios parato inſtructoque eripi dolens, tandem in Viriathum vertitur. At ille pernicibus equis conatum hoſtis omnem eludens, modo fugienti ſimilis, deinde reſtitans, nonnunquam ultro minatus impreſſionem, & eo die, & ſequenti toto, Romanos iiſdem in campis detinuit. Tum vero, ſuis abunde ſpatii ad ſecuritatem fugæ fuiſſe conjectans, noctu per ignotas vias equorum celeritate ablatus, Romanos armis onuſtos, imperitiaque locorum & imparibus

§ XXIX. Front. Strat. 2, 13. Appian.

equis tardatos, frustravit. Hoc tam callidum & felix consilium maximam apud barbaros admirationem Viriatho, maximamque auctoritatem peperit: magnaque deinde multitudo ad eum, tanquam unicum ducem, sese aggregavit.

XXXI. Ceterum Vetilius, Viriathum persequens, quem Tribolæ esse audiverat, eodem cum exercitu proficiscitur. Iter per saltus faciundum erat, in quibus Viriathus partem copiarum absconderat: ibi cum paucis conspectus, deinde velut pavore refugiens, Romanum pudore & ira incautius instantem in paludes & voraginosa loca pertrahit: ipse solidis notisque semitis cum evasisset, repente conversus, simul a lateribus exsurgentes, qui occultati fuerant, Romanum agmen cœno impeditum adoriuntur, & in loca magis magisque difficilia detrusum fundunt fugantque. Vetilium qui ceperat barbarus, senem videns & obeso corpore, tanquam vile mancipium interfecit. Cæsi cum eo captive fuere millia quatuor: sex millia Carpessum (quæ celebris illa veterum carminibus Tartessus esse creditur) cum quæstore perfugere. Is trepido adhuc militi non injuria diffisus, a sociis tum nationibus Bellorum Tithorumque impetrato quinque millium auxilio, eam manum Viriatho opposuit. a quo sic internecione deleta est, ut ne nuntius quidem effugisse tradatur. Tanto major quæstori metus, majorque necessitas fuit, ut intra mœnia urbis, haud multum ab obsessi fortuna distans, copias contineret.

XXXII. Unde C. Plautio, qui provinciam eam sortitus fuerat, major exercitus, millia peditum decem, mille trecenti equites dati. Huic etiam infelix & multis prœliis adversa expeditio fuit. Cum enim ad suas artes Viriathus sese retulisset, ex Carpetania, quam post Vetilii cladem impune vastaverat, velut terrore advenientis cum prætore exercitus, discessu facto; Plautius ad insequendum illum quatuor militum millia præmisit: quos ex inopinato conversus ille, paucis exceptis, occidione occidit. Inde Tago flumine su-

§ XXXI. Diod. 32, 5. Appian. Front. Strat. 2, 5.

perato, caſtra in monte, quem Veneris vocant, oleis conſito, poſuit. Ibi cupiditate ulciſcendi cladem acceptam Plautius cum eo congreſſus, nihilo pugnavit felicius; amiſſaque magna parte copiarum, quod ſuperfuerat, per oppida diſtribuit, media æſtate in hiberna militibus deductis. Unde Viriathus ſociorum populi Romani agros obibat, ne corrumperet meſſem, tributum exigens, & in renitentes ultione parata.

XXXIII. Tum etiam Segobrigenſes afflicti, gemino Viriathi dolo. Cum enim locum inſidiis opportunum haud procul mœnibus obſervaſſet, cohortibus in eo diſpoſitis, paucos miſit, qui pecora Segobrigenſium abigerent. Quos illi fuga recedentes cum avide inſequerentur, ad inſidiarum locum deducti, cæſique ſunt. Iterum, cum itinere tridui diſceſſiſſet, omne illud ſpatium uno die remenſus, ſecuram urbem & ſacrificio tum maxime intentam, improviſus oppreſſit. Quæ res ubi Romæ ſunt auditæ, conſulari duce exercituque opus eſſe ſenatus cenſuit: quo utraque ſimul Hiſpania defenderetur. Q. Fabio Maximo Æmiliano ea ſors evenit, qui L. Hoſtilium Mancinum collegam in conſulatu habuit. Sed priuſquam hic ire in provinciam poſſet, Claudii Unimani prætoris ductu denuo infeliciter cum Viriatho dimicatum. Exercitus Romanus propemodum occidione cæſus eſt. Viriathus tropæa in montibus ſuis poſuit, trabeis & faſcibus imperatorum, quos fuderat, ad ignominiam Romani nominis exornata.

XXXIV. *Etiam C. Nigidium a Viriatho victum* reperio apud unum auctorem non ex optimis. ceterum neque quo omnino tempore, neque quo res geſta modo ſit, additur. Quod magis conſtat, maximus ea tempeſtate terror ex Luſitanis fuit: cum dux callidus & audax genere hominum duriſſimo bellicoſiſſimoque uteretur. Apud Claudium ſcriptum eſt, *quodam in ſaltu per ea tempora mille Romanis Luſitanos*

§ XXXII. Oroſ. 5, 4. Appian. Liv. Epit. § XXXIII. Front. Strat. 3, 11. Liv. Epit. Appian. Auctor. de Vir. ill. c. 71. Flor. 2, 17. Oroſius.

trecentos occurrisse. pugna commissa, ex his septuaginta, Romanorum trecentos & viginti cecidisse. deinde Lusitanis sparsim & secure abscedentibus, unum eorum peditem ab aliquot Romanis equitibus circumventum, unius equum lancea perfodisse, tum sessoris caput uno ictu gladii dissecuisse. ita factum, ut, ceteris attonitis & metu cunctantibus, ille ad suos otiose & contemtim sese reciperet.

XXXV. Inter hæc C. Plautius, die ad populum dicta, damnatus lege Majestatis, quod rebus male gestis imperium populi Romani minuisset, exsilii causa solum mutavit. Q. Fabius Æmilianus consul, cui senatusconsulto decretum erat, uti legiones duas scriberet, tirones scripsit: ut iis, qui modo Africam, aut Græciam, aut Macedoniam subegerant, pro navata utiliter opera aliquod ex vacatione præmium foret. Cum his & auxiliis sociorum in Hispaniam profectus, Orsone copias recensuit. quindecim millia peditum, equites ferme bis mille reperti. Hos quotidianis exercitiis confirmare instituit, priusquam hosti non spernendo novum militem objiceret. Id quoniam per legatos agi poterat, ipse trajecit in Gaditanam insulam, Herculi sacra facturus, quem etiam gentili religione colebat, quod Fabiorum progenitor ille credebatur.

XXXVI. Per absentiam consulis Lusitani, lignatoribus Romanorum insidiati, multos occiderunt; etiam legatum consulis, collatis signis dimicare ausum, fuderunt, ingenti præda potiti. Ad horum famam cum Fabius accurrisset, Viriathus victoria ferox, & ut cum tironibus pugnaret, subinde instructis copiis consulem ad pugnam provocabat. Sed ille consilii tenax cum universis quidem copiis in prœlium descendere recusabat; per crebras velitationes modo hos, modo illos suorum ferendo hostium conspectui, vulnerumque & mortis terrori, assuefacere contentus. Pari sollicitudine, ne inter pabulandum improviso hostis incursu opprimerentur, providebat; ipse plerumque cum equitibus cir-

§ XXXV. Diod. ap. Valesf. Tacit. 1, 72. Appian.

cumcurſitans, & armatorum cuſtodia metentibus appoſita. Hanc enim diligentiam a patre Paullo, cautiſſimo imperatore, Perſei bello didicerat. Cujus etiam ſeveritate in tuenda militari diſciplina uſus, clariſſimam exinde famam reportavit.

XXXVII. Sed in urbe C. Licinius Craſſus tribunus legem promulgavit, *uti ſacerdotes non, ut antea, cooptatione collegarum, ſed ſuffragiis tribuum crearentur.* Erat plane populare legis argumentum: populi enim beneficium fiebat, quod hactenus in poteſtate fuerat paucorum. Non placebat res ſenatui, cujus in contumeliam tribunus, mutato veteri more, non in curiam & comitium, ſed in forum verſus, agere cum populo inſtituit. Diſſuaſit legem C. Lælius Sapiens prætor; nobilique oratione religionem injecit populo, ſi quid in rebus ad cultum Deorum pertinentibus temere mutaretur. Eundem Lælium in Hiſpania res geſſiſſe, quanquam annalibus exciderit, magni tamen auctoris teſtimonio conſtat. Nam egregium illum Viriathi bello fuiſſe, ferocitatemque illius in prætura comminuiſſe, ita ut facile bellum reliquis traderet, in M. Tullii Ciceronis lucubrationibus ſcriptum eſt.

XXXVIII. Sub hæc tempora magnæ iterum mutationes rerum in Syria fuere. Alexander non melior, quam pro obſcuritate generis ſui, rex, amicos neque ferre, neque regere prudens, pluribus interfectis, opera reliquorum perſonam principis ſine auctoritate ſuſtinebat. Ex quibus Hieracem, & Diodotum Apamenum (qui deinceps ſub Tryphonis cognomento tyrannidem exercuit) Antiochenæ urbi præfecit. Adverſus hunc ob ſtultitiam inviſum populo Demetrius, rege Demetrio genitus, bellum excitavit. Illum cum fratre Antiocho pater hoſpiti Gnidio cum magna vi pecuniæ commendaverat, ne univerſam domum periculo belli, quod cum Alexandro gerebat, exponeret. Audito patris exitu, in

§ XXXVI. Plut. in Fabio c. 1. Appian. § XXXVII. Vellejus 2, 5. Cic. in Lælio c. 26. Varro de re ruſtic. 1, 2. Cic. in Bruto c. 21. Idem de nat. Deor. 3, 2. Idem de offic. 2, 11. Liv. Epit.

Cretam perfugit adolefcens; donec hortante Lafthene, Cretenfium duce, & ex eadem infula fuppeditante auxilia, repetendis avitis opibus animum adjecit. Alexander, intellecto Demetrium ex Creta in Ciliciam trajeciffe, magis metu fuo, quam hoftis robore pulfus, Antiochiam receffit, relicta Cœlefyria: cujus prætor Apollonius, cum Demetrii partes fecutus, hujus aufpiciis contra Jonathanem Judæorum ducem male pugnaviffet; meliori fpe fublatus Alexander, viribufque potior, conatus hoftium haud difficulter eludebat.

XXXIX. Ergo Demetrius, majoribus auxiliis opus effe cernens, Ptolemæum Philometorem Ægypti regem excitat. Quanquam enim is filiam Alexandro uxorem dederat, tamen, five infenfus genero, five occafionem invadendi regni vicini amplexus, cum ingentibus pedeftribus equeftribufque copiis in Syriam venit, tanquam genero fuppetias laturus. itaque civitates ei portas, ut amico, aperiebant, jubente Alexandro, five credebat finceram foceri mentem effe, five fimplicitate fua putabat illius obligari fidem & pudorem poffe: nifi tamen diffimulatione ifta occafio quærebatur tollendi per infidias, quem viribus non erat repellere. Nam & quæ fecuta funt, hanc fufpicionem vehementer affirmant.

XL. Cum enim Ægyptius per Azotum & Joppen (ubi Jonathan ei, Judæorum dux, occurrit) Ptolemaida veniffet, firmatis præfidio quas relinquebat urbibus, propemodum interfectus eft Ammonii dolo, qui omnia apud Alexandrum poterat. Ergo per literas petito ad fupplicium, nec dedito Ammonio, generum infimulans *confcium infidiarum in caput fuum fuiffe*, cum Demetrio focietatem amicitiamque pangit. Habebat jam in poteftate totam oram maritimam, ad Seleuciam ufque, quam cognomento Pieriam vocant. inde Antiochenos follicitans, & ipfos Alexandro iratos, ob fcelera Ammonii, in partes fuas attrahit. Commodum aberat

§ XXXVIII. Diod. ap. Valef. Eufebius. Trogi Prol. 35. Liv. Epit. Juftin. 37, 2. Sulpicius Severus. Jofeph. 13, S. Machab. 1, 10. § XXXIX. Jofephus. Machab. Zonar.

cum meliori parte copiarum Alexander, ut Cilicum nonnullos, qui defecerant, ad officium armis revocaret.

XLI. Ita licentius mutantibus fidem Antiochenis, Ammonius in muliebri ſtola, quam ad diſſimulandam perſonam induerat, interficitur: uxor Alexandri ad patrem redit, ſtatimque Demetrio in matrimonium traditur. Ptolemæus, Antiochiam ingreſſus, a populo militibuſque *rex Syriæ* ſalutatur, &, omnibus magno ſtudio tendentibus, gemino diademate inſignis, utriuſque regni dominum profitetur. Sed ut erat natura bonus, & æquitatis amans, ad hæc futuri non improvidus, neque recte ſe facere, neque prudenter, arbitrabatur, ſi alienum imperium invitis Romanis occuparet: quos utique æmulatione potentiæ certos hoſtes putabat habiturum, quiſquis Ægypti Syriæque regna conjunxiſſet. Quare, convocatis in concionem Antiochenſibus, poſt enumerata beneficia ſua, in hunc maxime modum diſſeruit: *Erant hæc omnino talia, ut nemo præſtaturus alteri videretur: ideoque plerique ad regnum Syriæ comparandum hæc a me fieri ſentiebant & loquebantur. Quorum ego opinionem quia factis refellere decreveram, verba verbis coarguere ſuperſedi. Nunc autem & illis reſpondebo, & meorum factorum omnium rationem vobis reddam; hujus poſtremi maxime, quod & accipere Syriæ regnum mihi placuit, & reddere acceptum placet.*

XLII. *Non enim aut cæca cupidine raptus hoc diadema cepi: aut coactus a quoquam, vel aliqua perperam facti pœnitentia depono: ſed utriuſque temporis juſtiſſimis rationibus inductus. Cum enim in Syriam eo tempore deſcendiſſem, quo diviſæ mutuis diſſenſionibus opes, ſuum in exitium velut ruina ferebantur, & illum, quem benevolentia mea regem generumque fecerat, ipſius ingratus animus, compoſitæque in caput meum inſidiæ hoſtem effeciſſent; nihil tam nocere rebus animadverti, quam quod honeſta pars civium, qui in pace & republica conſtituenda ſuam incolumitatem, ſuorumque fortunas omnes conſiſtere intelligebant, non tam præſentibus mœſti, quam de futuro ſolliciti erant;*

§ XL. Plin. 5, 21. Joſephus. § XLI. Liv. Epit. Sulpicius Severus. Polyb. ap. Valeſ. Joſephus.

neque, quo se verterent, aut in quo deinde spes opesque suas ponerent, reperiebant.

XLIII. *Alexander neque ab initio justus legitimusque rex a plerisque creditus, tanta sævitia superbiaque egerat, ut eo salvo neque publicam rem, neque privatam cuique salvam esse posse confiderent. Demetrium paterna odia prægravabant, & quia neque, qualis futurus esset, præsciri; neque, quantam potentiam ad defendendos, quos sibi applicuisset, habiturus foret, provideri poterat. Idcirco temere permixta fortunæque permissa omnia neque consilium certum, neque propemodum voti copiam relinquebant. Nam ubi vi agitur, neque recte aut secus factis idoneus ultor propositus est, boni mores illico exstinguuntur. Hoc ego rerum statu meum nomen, meamque auctoritatem accommodandam censui, qui probos pariter improbosque adverterem, & finem aliquem calamitatis ac maleficiorum, exspectare alii auderent, alii facere cogerentur. Sic erectis civitatum animis, ingens statim ad meliores partes transitio facta, & ipsa caput Syriæ Antiochia decidit litem: abdicatoque Alexandro, cæso ministro scelerum Ammonio, & filiam mihi restituit, & insignia regni dedit.*

XLIV. *Hactenus ego nihil pristina mea abstinentia indignum feceram, quod meritum virtute præmium ratio non erat aspernari. Sicut enim Olympicis Isthmicisque certaminibus victores virtutis causa coronantur, idque longe præcipuum tota Græcia decus est; sic ego non alienum nec injustum arbitrabar, me quoque laborum aliquam mercedem capere: sed hanc, quæ semper summa ab omnibus æstimata est, laudis & gloriæ. Nam opes, potentiam, regna immodice augere velle, non tam magni clarique, quam cupidi animi, opus est. & hæc interdum a fortuna etiam infantibus deferuntur. Mihi sicut minime dolet, quod summa voluntate vestra Syrorum rex appellatus, ad tuendam ejus nominis dignitatem animorum opumque satis habeo: ita majoris me viri specimen daturum arbitror, si, honore contentus, Syriam, cui & Dii destinarunt, & vos non invidebitis, restituam.*

XLV. *Gener meus Demetrius, bonus & fortis adolescens, Seleucidarum haud dubius sanguis, unus est hodie, cui, Diis hominibusque approbantibus, possim hoc imperium reddere. Neque*

vos moveat, quod cum patre ejus iras atque bellum habuiſtis. Sepultis cum mortuo inimicitiis, potiora nova merita erunt. neque, ſi in me quidquam auctoritatis eſſe putatis, clementis imperii magiſter duxque deero. Te quoque, Demetri, ne paternorum temporum memoria ita ſubeat, ut illud incitamentum potius irarum, quam manſuetudinis, habeas. Crebra mutatio regum nec imperantibus, nec quibus imperatur, læta eſſe poteſt. Jam a multis annis triſte documentum Syria dedit, quid inter populum regemque diſcordiæ poſſint: & quam invictos, ſi conſentiant, inter ſimultates exiguæ ſæpe & inopinatæ cauſæ poſſint evertere. Igitur, quod mihi vobiſque fauſtum ſit, quod a vobis accepi diadema, en reſtituo, ut huic Demetrio imponatis. Mihi ſufficiunt Ægyptiæ opes, quæ Magno Ptolemæo, ceteriſque majoribus meis ſuffecerunt. Et tamen quantum abeſt, quin in parte imperii eſſe videar, cujus & filiam reginam relinquo, & reges ſpero nepotes?

XLVI. Ita perſuaſis Antiochenſibus, Demetrius in regnum recipitur. Neque milites, quorum plerique ſub patre Demetrio meruerant, ſigna cunctanter ad eum transferebant. Redit inter hæc ex Cilicia Alexander cum numeroſo exercitu, fineſque Antiochenos igni ferroque pervaſtat. Occurrunt ei reges totis viribus. in campis ad Œnoparam amnem pugna committitur, duorum regum exitio. Nam Alexander, cum ex adverſo prœlio ad regulum Arabiæ Zabdielum (Græci Dioclem interpretantur) cum quingentis ferme equitibus in urbem Abas perfugiſſet, ſuorum proditione & hoſpitis perfidia trucidatur. Ptolemæus paucos poſt dies ex vulneribus obiit. Cum enim equus ejus, elephanti barritu exterritus, regem excuſſiſſet, hoſtes multis in caput plagis proſtratum convulnerarunt. Unde raptus a cuſtodibus corporis in tabernaculum, cum medici terebrare oſſa capitis contenderent, toto quatriduo ſine voce & ſenſu jacuit. quintus demum dies utrumque, ſed in perpetuum ablaturus, reddidit; conſpecto ante mortem Alexandri capite,

§ XLV. Juſtin. 35, 2. Joſephus.

quod Zabdielus ad eum miserat. id ergo ſumtæ ab inimico ultionis imagine poſtremum exſpiranti ſolatium gaudiumque fuit.

XLVII. *Oraculum in Cilicia paulo ante hanc expeditionem ab Apolline Sarpedonio* (ſive Dianæ potius hoc cognomento fanum fuit) *redditum Alexandro* dicitur, *caveret locum, ubi biformis eſſet editus. Hac ambage ſignificatas Abas* putant, *ubi nata quædam Herais fuerit, quæ poſtea mutato cum ſexu nomine Diophantus, ex acie cum Alexandro in patriam ſuam refugerit.* Demetrius, ob victoriam cognomine Nicatoris a Syris honoratus, mortem duorum regum in occaſionem ſuam convertit, nihilo magis iis parcens, qui in iiſdem partibus, quam qui in adverſis ſteterant. ſtatim enim & auxilii, quod a Ptolemæo acceperat, & quam cum eo contraxerat, affinitatis oblitus, exercitui ejus inſidias ſtruere cœpit: paſſimque præſidia Ægyptiorum a civitatibus ſunt interfecta. Reliquæ copiæ Alexandriam ſe recepere, relictis tamen elephantis, quos Demetrius cepit. Alexandrini fratrem exſtincti regis, Phyſconem cognomento, Cyrenis, ubi regnabat, arceſſitum Ægypti regno præficiunt. quod homo omnium facinoroſiſſimus per annos quindecim, quibus Alexandriæ regnavit, maximis implevit calamitatibus.

XLVIII. Nam eodem die, quo ad accipiendum regnum Alexandriam intraverat, multos ex principibus, quos fratris filio favere cognoverat, interemit. Nuptiis deinde matris ejus Cleopatræ, quam ſororem ſuam, fratris alterius viduam, matrimonio ſibi jungebat, ipſum quoque puerum, mox illorum etiam, a quibus vocatus in regnum fuerat, quotidie multos occidit. Hinc exacerbatis omnium animis, odioque ſimul ac metu ægris, vulgo jam occaſio deficiendi circumſpiciebatur: plenaque omnia, inter infenſos & ſuſpectos, diffidentiæ & irarum erant.

§ XLVI. Euſebius. Joſeph. Strab. l. 16. Diod. 32, 1. Polyb. Liv. Epit. § XLVII. Appian. Syriac. Joſeph. Machab. 1, 2. Liv. Epit. Joſeph. contra Appian. l. 2. Diod. ap. Valeſ. Idem ap. Euſebium. Juſtin. 38, 8. § XLVIII. Juſtin. Diodor.

XLIX. Igitur Demetrius, cum, ſublato in Syria æmulo, rebus Ægypti per inteſtinas diſcordias invalidis, omni ſe periculo exemtum eſſe crederet, in ſegnitiem pariter faſtumque prolapſus, magnitudinem, quam fortuna adſtruxerat, ſuis conſiliis factiſque cœpit demoliri. Sed duabus maxime rebus graviter impegit, quod & deſpiciebat ſuos, nec ex peregrinis legebat, ut quiſque aliqua re excelleret, ſed qui ſuas virtutes impudenter jactarent, & inepte prædicarent regias. Non tam proclive eſt bono, quam ſequiori principi, ſimilem ſui aulam efficere: ſponte ferimur in deteriora; virtutum exercitatio difficilis eſt, etiam cum præmio placendi.

L. Igitur Demetrio, hominis regiſque officium negligenti, non defuere, qui magis magiſque præcipitem ad parva facta conſultaque agerent. Maxima præ ceteris auctoritate Laſthenes erat, non levi merito reducti in avitum ſolium regis, illum Demetrius etiam in publicis edictis patrem vocare ſolitus, graviſſimis regni negotiis præfecerat. ipſe ad otium & voluptates applicabat animum, etiam meretriciis amoribus deditus. Quippe Myrinen Samiam, quæ corpore quæſtum fecerat, ita diligere dicebatur, ut nihil in regno præcipuum ipſe præter diadema haberet, in ceteris haud inferior Myrinæ poteſtas eſſet.

LI. Laſthenes igitur, homo pravus & temerarius, juvenem blanditiis & aſſentationibus impelli facilem, primum ad tollendos e medio, qui adverſati ei fuiſſent, impellit. mox perſuadet, ut, exauctorato domeſtico milite, tantummodo Cretenſibus, ceteriſque inſularium, qui ſecuti eum in militiam fuerant, ſtipendia præſtentur. Ea res non modo plerosque privato dolore commodorum ereptorum urebat, ſed reliquis etiam novi nec probandi exempli videbatur: quia prioribus regum, ad ſervandam vulgi benevolentiam, etiam in pace alere exercitus conſuetum fuerat.

LII. Accedebat & ſævitiæ odium, quo ipſum quoque

§ L. Joſephus. Diodor. ap. Valeſ. Nicolaus Damaſcenus ap. Athenæum l. 13. § LI. Diod. Joſeph. Herodian. l. 2.

patrem vincere videbatur. Igitur Antiocheni, pronum ad ſeditiones genus, non diu temperare animis potuerunt, quin dictis factiſque contumelioſis Demetrium laceſſerent. Contra ille, mercenariis copiis conductis, arma tradere Antiochenos jubet. Illi magis irritati, quam fracti hoc imperio, centum viginti hominum millibus regiam circumdant, mortem aut vincula Demetrio minitantes. Facit in hos impetum cum mercenariis rex, & a majore oppidanorum numero repellitur. eratque in magno & evidenti periculo, niſi auxilia Judæorum (tria millia Jonathan miſerat) tecto arcis conſcenſo, in oppugnantes impune jaculati, ex vicinis domibus eos abegiſſent, domoſque ſuper incendiſſent.

LIII. Plena ædificiis, maximam partem ligneis, erat Antiochia: quare brevi tempore ſumtis viribus tota fere urbe incendium pervagatum eſt. Rex oppidanos, partim igne extinguendo, partim eripiendis uxoribus liberiſque occupatos, prœlium omiſiſſe videns, repente per angiportus erumpit: multiſque cæſis, arma ponere ceteros, & clementiæ victoris ſe permittere cogit. atque illa magis promiſſa dedentibus ſeſe, quam deditis præſtita eſt. Multi tanquam concitores ſeditionis excruciati tormentis, ſupplicioque affecti ſunt, bonis publicatis. plures metu odioque regis, patria relicta, paſſim per Syriam oberrabant, occaſionem vindictæ quæritantes. In ipſo porro tumultu hominum interiiſſe dicuntur millia centum.

LIV. At Demetrius, quaſi parum inimicorum haberet, etiam amicos cœpit infeſtare. ducique Judæorum minaces literas miſit, *ni tributa omnium annorum, ex quo pendi deſiiſſent, repræſentarentur.* Lætus hæc Diodotus Apamenſis audiebat: qui fidus adhuc Alexandro, ſub quo ad ampliſſimas præfecturas fuerat provectus, aut propriis cauſis, Malchum Arabem, apud quem Alexandri filius Antiochus educabatur, exorat, *ut ſibi puerum tradat, tempus enim adeſſe, quo in patrium ille regnum reſtitui poſſit.* Bimulus admodum

§ LII. Joſeph. 13, 9. Diodor. Machab. 1, 11. § LIII. Diodor. Joſeph. Machab. 1, 11. Euſebius.

puer erat: quem in Syriam adductum, protinus deficientibus ad eum, quas Demetrius sacramento solverat, copiis, regiis insignibus ornat. Occurrit & cum suis Demetrius: sed pugna commissa vincitur. Diodotus elephantos, & mox Antiochiam urbem, in potestatem redigit: sponte oppidanorum, quibus Antiochus Epiphanes, & qui ab eo jactabant genus, comiter præfuerant; Demetrius patri avoque similis, ut propria illi familiæ superbia crudelitasque videretur, effecerat. Demetrius cum Laodiceam perfugisset, ne adversis quidem factus temperantior, per voluptates & suorum injurias, luxuriosus simul & sævus, ingenio obsequebatur.

LV. Postea, cum ibi quoque tutum se fore desperaret, in Ciliciam concessit; Seleuciæque (ad Calicadnum amnem sita urbs est) aliquamdiu regiam habuit: cum, veluti divisis Syriæ opibus, Antiochus puer cum tutore Diodoto Antiochiæ regnaret. De his rebus crebræ per id tempus legationes a regibus civitatibusque Asiæ Romam venerunt. Inter quos & ab Jonathane, Judæorum principe, quidam missi, fœdus, quod populus Romanus cum fratre Jonathanis Juda pepigerat, renovarunt. Magnus hic vir & industrius habebatur, & illo quoque bello, cum, injuriis Demetrii coactus, cum hostibus ejus societatem iniviffet, magna illi damna intulerat, sæpe fusis regiis prætoribus, & præter Ascalonem, Gazam, Damascum, nobilissimas urbes, pleraque Phœniciæ parte abstracta.

LVI. Dum hæc in Syria geruntur, L. Mummius, profectis ex Achaja legatis, donec præsens status coalesceret, simul ne forte motibus Orientis recens stabilita Græciæ Macedoniæque pax sollicitaretur, aliquantisper substitit. quo tempore & quod in Isthmo delubrum est, instauravit, & Delphicum templum ornavit, etiam Olympiæ Jovem æneum, itemque clypeos inauratos unum & viginti, de manubiis

§ LIV. Liv. Epit. Joseph. Diodor. Machab. § LV. Liv. Epit. Euseb. Strab. lib. 16. p. 321 & 161. edit. Casaubon. Josephus. Machab.

Achæorum dedicavit primus Romanorum: nam ante illum donum in aliquo Græciæ fano Romanus nemo privatim pofuerat. Poftea civitates plerafque obeundo, exquifitis ubique honoribus exceptus eft. Meruerat enim coli non tantum victoris auctoritate, fed magis etiam ob manfuetudinem, & abftinentiam: qua virtute illis etiam temporibus, cum adhuc multum antiquæ feveritatis in moribus effet, admirationi fuit. cum enim longe opulentiffimam urbem cepiffet, omnifque generis ornamentis inftructiffimam, ex iis plane nihil in fuam domum intulit; adeoque pauper deceffit, ut *exemplo majorum filiæ ejus dotem ex publico* fenatus *dari* juberet.

LVII. Et erat alioqui ad intelligenda magnorum artificum opera rudis in tantum, ut, cum tabulas ac ftatuas in Italiam portandas locaret, edixerit conducentibus, *fi eas perdidiffent, novas effe reddituros.* Sed ille fatis habuit his talibus triumphum fuum inftruere, quem de Achæis in Capitolium duxit; quo nullus neque antea, neque poftea, rerum iftarum fpectaculis ornatior fuit. Hic etiam, licet delibata per Metellum victoriæ gloria fuerat, cognomen *Achaici* acceperat, favente urbe, quæ non minus magnificis ejufmodi civium fuorum titulis crefcere videbatur, quam ductu illorum aufpiciove creviffet. Illi victoriæ maximam pulcherrimamque partem ornamentorum fuorum in tabulis ftatuifque Roma debuit. fed & vicinæ circum urbes liberaliter excultæ funt; etiam in ceteram Italiam, ipfafque adeo provincias, exundante copia.

LVIII. Vir enim magnanimus, & qui majoribus ex rebus quærendam fibi gloriam arbitrabatur, non erat fane in concedendo talia difficilis: ferturque L. Licinio Lucullo, qui votam bello Hifpano ædem dedicabat, commodato

§ LVI. Polyb. ap. Valef. Paufan. l. 5. Liv. Epit. Polyb. Front. Strat. 4, 3. § LVII. Vellejus 1, 13. Appian. Punic. Virgil. Æneid. 6. Eutrop. Valer. Max. 7, 5. Strab. l. 8. Plin. 3. Cic. de offic. 2, 2. & in Verrem 1, 21, & 4, 2. Auctor de Vir. ill. c. 40. Diodor. ap. Valef.

acceptas ſtatuas reddere detrectanti, quod *conſecratione templi exemtas hominum commercio* diceret, neutiquam ſuccenſuiſſe, manubiaſque ſuas ſub alieni nominis inſcriptione conſpici, æquo animo paſſum. Atque hic tam ſeverus cetera, ludorum tamen Græcorum in urbe elegantius edendorum (nam L. Anicius incomte fecerat) primus exemplum dedit: quod vulgo deinceps ſecuti homines ſunt, cum probitas & abſtinentia viri pauciſſimos imitatores inveniret.

§ LVIII. Tacit. 14, 12. Polyb. ap. Athenæum l. 31.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER XVIII.

IN LOCUM LIB. LIII. LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QUINQUAGESIMI TERTII.

Ap. Claudius consul Salassos, gentem Alpinam, domuit. Alter Pseudophilippus in Macedonia a L. Tremellio quæstore cum exercitu cæsus est. Q. Cæcilius Metellus proconsul Celtiberos cecidit. a Q. Fabio proconsule pars magna Lusitaniæ, expugnatis aliquot urbibus, recepta est. C. Julius senator Græce res Romanas scribit.

I. SER. Sulpicius Galba, L. Aurelius Cotta consules sequuntur. Quorum in magistratu, aut circa hæc tempora, cum innovatum esse de provinciarum administratione haud absurdis rationibus conjiciatur, utile erit, veterem circa prætorum imperia morem, & qui deinceps obtinuerit, exponere. Et quidem de initio magistratus hujus, & quomodo ab uno prætore ad binos, postea ad quaternos numerus

auctus ſit, adjectis deinde Hiſpaniis ſeni creari cœperint, ſuis quodque temporibus relatum eſt. Tum igitur, cum adhuc ſeni quotannis prætores fierent, neque plures creari placeret, eveniebat, ut plures eſſent provinciæ, quam qui in illas cum imperio mitterentur.

II. Nam & nuper adjectis Africa, Macedoniaque, & Achaja, magnis imperium auctibus creverat. Igitur iſta deinceps ratio placuit, ut non prætores, ſed ex prætura provincias regerent, annum præturæ in urbe exigerent, præter conſuetas inter cives peregrinoſque juriſdictiones, aliis etiam quæſtionibus rerum capitalium, quæ exinde perpetuæ haberi cœperunt, in ſortem miſſis. Hoc modo fiebat, ut, cum uno anno prorogatum imperium provincias obtinentibus eſſet, & ſequente deinceps ſex earum, quas ſenatus cenſuiſſet, iis, qui modo prætura eſſent functi, ſorte darentur. Sed hæc quidem, quo maxime pacto, quoque tempore ſint introducta, parum exploratum. illud non jam ambiguæ conjecturæ, ſed ex probatis monumentis certæ fidei eſt, neutrum ex conſulibus ejus anni ad Hiſpanienſes exercitus mitti placuiſſe, cum de eo inter ipſos gravis contentio incidiſſet.

III. Quo tempore cum, ſenatu in diverſas opiniones ſciſſo, P. Africani ſententia ab omnibus cupide exſpectaretur, *neutrum*, inquit, *placet mitti : nam alter nihil habet, alteri nihil eſt ſatis.* Ea vox utrique ſperatam provinciam ademit. nam & Galbæ in maximis divitiis nota avaritia erat, per quam in prætura quoque multa prava facta fecerat: & Cotta obæratus, vix, quemadmodum creditoribus ſuis honeſte ſatisfaceret, reperiebat. Igitur Patres conſcripti, æqualiter infenſam eſſe imperatoris innocentiæ magnam inopiam ſine magna probitate, atque in maximis opibus majorem cupiditatem, exiſtimantes, imperium Hiſpaniarum Q. Fabio Æmiliano prorogarunt.

§ I. Polyb. in Annal. Rom. § II. Cic. in Brut. c. 17. § III. Val. Max. 6, 7.

IV. Ergo Q. Fabius, cum eousque studiose exercitas copias viribus animisque confirmasset, haud dubitavit cum Viriatho congredi: duobusque prœliis superior, urbem quandam, quæ in societate hostium erat, diripuit; deinde aliam incendio delevit. ipsum quoque Viriathum ad locum, cui Bœcor nomen est, fugientem consecutus, multos interfecit. rebusque his perfectis, cum interim exiisset æstas, Cordubam hibernatum abiit. In urbe M. Titius prætor, qui inter cives & peregrinos jurisdictionem fuerat sortitus, negotium a senatu accepit, Aniensis Appiæque aquæ ductus vindicandi, qui vetustate, aut privatorum fraudibus, minuebantur. eidem injunctum, ut novas quoque aquas curaret inducendas. majorem enim aquæ modum incrementa urbis postulabant: cum a tot hominum millibus incredibilis ejus vis non potu solum, sed etiam abluendis corporibus, eluendis vestibus, quotidie absumeretur.

V. Pecunia ad hæc ex ærario decreta, sestertiûm millies octingenties. Consularibus deinde comitiis Ap. Claudius Pulcher, Q. Cæcilius Metellus Macedonicus facti. Metellus post geminam continui biennii repulsam difficulter obtinuit, majore civitatis pudore, quam suo. nam uti tertio ante anno Q. Fabius fratri Scipioni, L. Mancinus rebus ad Carthaginem utcunque gestis, debere consulatum potuit: ita proximum par consulum, cui neque provincias credi senatus censuerat debere, nihil habebat, cur nobilissimo viro, fortissimoque imperatori anteferretur: sed videlicet, quemadmodum alia externa, sic honores atque magistratus, non continuo virtutis argumentum sunt: quia nonnunquam deterioribus cupide tradita, bonis, ob hoc ipsum, quod sunt boni, denegantur. Idque Metello nocuerat, quem ob integritatem morum, & in Macedonia Achajaque antiqua severitate actum imperium, corruptior in dies plebes, ut iniquum & tristem, aversabatur. Sed ipsam hanc injuriam civium incitamentum ille virtutis habuit, ostensurus, non

§ IV. Appian. Hispan. Frontin. de aquæ ductibus.

leviori damno civitatem tali consule, quam se talem virum consulatu caruisse.

VI. Æquiorem ad hæc, inito consulatu, sortem expertus, quam ad obtinendum eum populi suffragia fuerant, Hispaniam accepit, in qua bellum gerebatur; cum Appio Italia evenisset. In qua quia pacata erant omnia, Metello invidens vir inquieti animi, & triumphi avidus, undique materiam belli captabat. Evenitque ei levis occasio, cui adeo non defuit, ut ex hac mox prætextum exsculperet, arma Salassis inferendi. Salassi gens Alpina vallem amplam incolebat, partemque montium, quibus ea claudebatur. Lis erat ipsis perpetua cum populis infra eos habitantibus ob Duriæ amnis fluenta, qui ad usum metallorum (nam in Salassis aurum provenit) varie divisus intercipiebatur, ne rigare inferiora colentium agros posset. Eam injuriam, qui læsos se putabant, apud senatum questi, obtinuerunt, ut Appio consuli disceptatio ista mandaretur. Ille, gentem innoxiam lacessendi arrepto titulo, regionem late vastando, capere arma Salassos omissa cunctatione cogit. Sed cum in locis impeditis & difficilibus non minori cupiditate gereret bellum, quam concitaverat, ad quinque millia hominum adverso prœlio perdidit.

VII. Ejus rei nuntio Romam perlato, decemviri M. Æmilium Lepidum prætorem adeunt, nuntiantes, se, cum prodigiorum causa libros Sibyllinos inspexissent, reperisse, quoties bellum Gallis inferendum esset, sacrificari in eorum finibus oportere. monuerunt etiam ex iisdem libris, aquam non Marciam, sed Anienem, in Capitolium perducendam esse. De aqua M. Titio negotium datum: ad consulem ex decemvirorum collegio missi duo, qui nuntiarent simul, quid fieri oporteret, curarentque faciundum. Ita velut placatis numinibus, majori omnium spe redintegratum est bellum: collatisque signis quinque millia hostium cæsa. In

§ V. Lipf. de magnitud. Romanor. 3, 11. Auctor de Vir. ill. c. 61. Val. Max. 7, 5. § VI. Diodor. ap. Valef. Liv. Epit. Strab. l. 4. Orof. 5, 4. Jul. Obfeq.

pari utrinque clade, cum haudquaquam par ad reparanda damna facultas esset, perculsa gens Salassorum, legatis ad consulem missis, imperata facturam ostendit. Consul aurifodinas, & quod agrorum in planis erat, ademit: superiora relicta; ut tamen aquarum ad metalla copiam redemtoribus pretio concederent, pactum.

VIII. Ea victoria tumens Appius cum ad urbem revertisset, non a senatu, non a populo petita potestate triumphandi, tantum *pecuniam ex ærario ad sumtus triumphi*, tanquam suo jure, postulavit. Quod ubi ob detrimenta, quæ passus fuerat, una cum ipso triumpho negatum est; *legis beneficio* dicens *usurum*, *quæ triumphum daret ei*, *qui hostium quinque millia una acie occidisset*, privatis sumtibus, majore cum infamia, quam gloria, triumphavit, filiæ pietate adjutus. Nam cum intercedere ac vetare tribuni plebis vellent, essetque, qui prætervehentem de curru detracturum minitaretur; adversus sacrosanctam potestatem, sacerdotii haud minus inviolabilem reverentiam filia consulis (alii sororem faciunt) virgo Vestalis opposuit; simulque conscenso curru, in Capitolium usque triumphantem prosecuta est.

IX. At in Hispania longe prosperiore fama Metellus agebat, quanquam validiorem hostem, & gravius bellum nactus. Viriathum enim adversæ cum Fabio Æmiliano pugnæ monuerant, ne solis armorum viribus confideret. Ergo consiliis & legationibus apud Arvaccos, Titthosque & Bellos, pugnacissimas gentes, in tantum connisus est, ut animos eorum ab Romana societate abalienaret. Unde seorsim aliud bellum in Hispania citeriore ortum, quod a præcipuæ virtutis urbe Numantia celebratum historiis nomen habuit. In quo administrando dum strenue vigilanterque Metellus se gerit, adversus Viriathum male pugnatum est a Quinctio, qui Æmiliano successerat.

X. Læta huic principia belli fuerant, conjectusque in

§ VII. Frontin. de Aquæduct. Liv. Epit. Strab. § VIII. Diodor. Orosius. Val. Max. 7, 8. Sueton. in Tiber. c. 2. Cic. pro Cœlio. c. 14. § IX. Appian. Hisp. Val. Max. 3, 2.

fugam Viriathus, & ad Veneris montem repulſus, haud exiguam ſpem dabat glorioſæ laureæ. ſed, ut infida hominibus exſpectatio magnæ fortunæ eſſe ſolet, converſa fors eſt eruptione ſubita hoſtium, qua multis pugnando cæſis, & ſignis quibuſdam ereptis militaribus, Romanum exercitum in caſtra ſua rejecerunt. Inde Viriathus Itucam deflexit, oppidumque iſtud, expulſo præſidio Romano, cepit; inde vaſtavit Baſtetaniam, non prohibente Quinctio, qui per imperitiam & ignaviam medio adhuc autumno in Cordubenſia hiberna conceſſerat: quanquam ſubinde manum quandam emitteret, C. Marcio duce, qui ex Italica Hiſpaniæ genus ducens, locorum & belli peritus habebatur.

XI. Mirum videri queat, unum hominem nullis ſuis viribus, nulla cognatorum potentia fultum, ne populi quidem judicio electum, tot per annos arma populi Romani ſuſtinuiſſe: verum enimvero tantum in eo virtutis robur fuit, ut a ſe explere poſſet, quidquid fortuna dare neglexerat. Animus adverſum pericula intrepidus, ſagacitas ingens, peritia militaris rei ſumma, corpus edoctum animi imperia ſequi. His omnibus juſtitiam, humanitatem, abſtinentiam incredibilem addiderat. Partas armis opes inter ſuos æquiſſima partitione dividebat: ipſe nihil inde locupletior, eodem armorum, veſtium, corporiſque cultu, quo bellare cœperat, poſt tot inſignes victorias agere perſeverabat.

XII. Hunc tenorem vitæ nulla ſolemnitas feſtorum, nulla remiſſio animi, ne nuptiarum quidem omnibus gentibus hominibuſque probata hilaritas ulla ex parte interrumpebat. Cum enim ditiſſimi cujuſdam viri filiam matrimonio jungeret, multiſque poculis aureis argenteiſque, multaque ſtragula veſte eximii operis adornatum triclinium eſſet, hæc allevans lancea, *ab hac pendere iſta omnia* dixit. Multum deinde rogatus, *ut lotus accumberet*, non paruit; ſed ex inſtructiſſimis menſis nihil, niſi panem & carnes, tollens, dabat comitibus ſuis; & ipſe ſtans comedebat haud diu: deinde

§ XI. Juſtin 4, 47. Cic. de offic. 2, 11.

ſponſam adduci juſſit. Quam, peractis Hiſpano more ſolemnibus, equo impoſitam, ſtatim ad montes, in quibus eo tempore præſidia ſua habebat, ſecum abduxit. Hac diſciplina intentam negotiis mentem, & valida membra, & illibatum virtutis robur ad extremum uſque retinuit.

XIII. Interea Romam Æmilianus Scipio, Sp. Mummius, L. Cæcilius Metellus, ex Ægypto Aſiaque redierunt. Miſerat eos ſenatus ad res regnorum componendas, quæ vitio dominantium, aut ambitione dominationem affectantium, variis motibus vexabantur. Demetrius, amiſſa majore parte regni, cum ſocordiam ſuam contemtui eſſe videret, tanquam ex diuturno ſomno excitatus, bellum adverſus Parthos ſumſerat: neque cauſa improbabili, neque parum idonea occaſione. Nam Mithridates, Parthorum rex, paulo ante victo Demetrii præfecto, Babyloniam Syris eripuerat. Idem omnibus vicinis terribilis, Medos, Hyrcanos, Bactrianos, & quidquid inter Hydaſpen & Indum gentium colit, partim ſubegerat, partim ſubacturus videbatur. Itaque ſuperioribus in præfecturis incolentes Græci continuo miſſitabant nuntios ad Demetrium, omnia polliciti, *ſi ad liberandos a ſuperbo Parthorum dominatu veniſſet.*

XIV. *Alexandri expeditiones, quibus primum apertus Oriens Græcorum colonias accepiſſet*, memorabantur: *civitateſque a ſucceſſoribus ejus, ut eſſent fræna domitarum gentium, conditas. Sed jam verſa vice ſervire illas, quibus imperaverint. Id adeo Græcorum accidiſſe diſcordia, belliſque civilibus, ut ignobilis ante gens Parthorum, quæ ſub Perſarum imperio contemtiſſima ſervientium pars fuiſſet, primo libertatem arripuerit, mox affectarit dominationem. & ſane proceſſurum ei propoſitum, ni Seleucidarum oppoſitis viribus coerceatur. Ad hos enim ſolos id decus pertinere: Demetriique hanc, velut a majoribus relictam, hereditatem eſſe belli gloriæque. Sic avum Antiochum, ſic proavum Seleucum arma rebellibus Parthis intuliſſe. Neque perventuros*

§ XII. Diodor. ap. Valeſ. § XIII. Cic. Acad. quæſt. 4, 2. Juſtin. 36, 1 & 38, 8. Athenæus. l. 6. Strabo l. 15. Oroſius. Joſephus 13, 9.

ad tantam potentiam fuisse Arsacidas, nisi pater Demetrius, aliis bellis impeditus, deinde suppositititius Alexander ignavia socordiaque sua, fiduciam spatiumque crescendi præbuissent.

XV. *Hinc adeo Mithridatis inflatos esse spiritus, ut ultro contemnere Macedonas, eisque nuper Mesopotamiam ausus sit adimere. Qua victoria si expletas esse barbari cupiditates Demetrius putet, pernicioso in errore versari. Nam apud tales animos irritamenta non satietatem plura desiderandi parere, quidquid haustum esset. Neque illud ignorare Demetrium debere, ferocius in ceteras ejus provincias incursurum Parthum esse, nisi rebus ipsis ostendat, superesse Syriæ vires, quibus & quæ teneat defendere possit, & quæ amissa sint repetere. Audacia regem esse factum; ne dubitet, quibus artibus tuendum amplificandumque imperium habeat. Attamen non vocari ad tantum periculum, ut non pleramque ejus partem sustinere possint velintque, a quibus vocetur. Omnes eas regiones Græcis civitatibus maximis opulentissimisque ita distinctas esse, ut has tenenti minime magnæ molis futura sit barbarorum expugnatio. Esse sibi viros, arma, naves, commeatum, pecunias: sed sub custode. eum qui tantillum submoverit, & velut alligatas liberaverit manus, iisdem, cum voluisset, usurum.*

XVI. His atque talibus auditis, Demetrius, si bellum istud successisset, etiam ad recuperanda amissa vires inde fore reputans, strenue in Parthos movit. Erant eæ nationes tum assuetæ Macedonum imperio, tum Parthorum, ut novi populi, fastum ac sævitiam nequaquam lætis animis tolerabant. Igitur præter Græcas urbes, etiam Persæ, & Elymæi Bactrianique auxilia Demetrio misere. quibus auctus multa prospera prœlia fecit, multasque occupavit provincias: donec insidiis circumventus (quippe pacis studium simulantibus improvide crediderat) in potestatem hostium vivus pervenit, omni exercitu amisso.

XVII. Nec occasioni Diodotus defuit, quin per absentiam Demetrii cetera Syriæ invaderet: & alia parte Judæi

§ XVI. Justin. 36, 1 & 9. & 38, 9. Joseph. Oros. Machab. 1, 2. Strab.

propinquas ſibi regiones infeſtabant; alia Cilices, multis prædonum exortis manipulis ducibuſque, latrocinia continua exercebant, regum diſcordiis tuti. Nec in Ægypto minus turbarum erat, per ſævitiam Ptolemæi, quæ nulla fortunæ indulgentia mitigabatur. Nuper enim, cum Ægyptiorum lege regale Memphi ſolium conſcendiſſet, natus ei filius erat, quem inter ſolemnia regiæ inaugurationis editum, etiam omine lætus, *Memphiten* appellaverat. Neque tamen aut hilaritas iſta, aut natalitiis pueri debita celebritas, impedimento crudelitati fuit, quin per eoſdem dies Cyrenenſium amicorum principes occideret, quorum opera perductus in regnum Alexandriæ fuerat. Cauſa tantæ ſævitiæ fuit, quod regem amice monuerant, *ne uxorem, a qua & regnum paulo ante, & nunc ſtirpem haberet, pellicis Irenes blandimentis poſthaberet.*

XVIII. Sed ille flagitia flagitiis cumulans, paulo poſt filiam uxoris per vim ſtupratam ducit, Cleopatram ſororem repudiat. Inter hæc cædes continuantur, non regis tantum imperio, ſed multa peregrinorum militum libidine fieri. Quibus malis Alexandrini fatigati, jam ubivis tolerabiliorem ſibi vitam, quam in patria, futuram rati, paſſim urbem deſerunt. Ptolemæus, quo ſolitudini ſubveniat, peregrinos, ut in vacuis ædibus habitatum veniant, edicto ſollicitare cogitur. Hæc & alia cum & regum & civitatum continuis legationibus in ſenatu exponerentur, quod is cum aliorum, tum Ægypti & Syriæ regnorum, quaſi perpetuus quidam tutor longo jam tempore fuerat; legatos ad inſpiciunda ſociorum regna Scipionem atque ceteros mitti placuit.

XIX. In ea legatione, qua magnæ orbis terrarum partis arbitrium acturus erat, vir tantæ dignitatis atque gloriæ, contentus fuit uno comite Panætio, quem domi peregreque ſecum habere præſtantis ingenii cauſa conſueverat, & ſeptem ſervulorum miniſterio. ex quibus cum unus in itinere eſſet mortuus, domeſticis ſcripſit, *ut alium ſibi domo trans-*

§ XVII. Diodor. ap. Valeſ. Juſtin. 38, S. Liv. Epit.

mitterent: emere enim nolebat, ne quis, domini diſciplina non inſtitutus, aliquid committeret, quod ad heri probrum poſſet ullo pacto pertinere. Poſtquam Alexandriam perventum, & ex navi digreſſus Scipio caput pallio tegebat: circumfuſa multitudo Alexandrinorum rogavit, *ut conſpiciendum ſe præberet hominibus:* impetratoque, ingentem clamorem atque plauſum præ lætitia edidit.

XX. Rex, cum ad excipiendos honorandoſque legatos nihil ſtudii prætermitteret, magnam impendit curam, ut exquiſitis epulis acciperentur, & quidquid in regia viſu dignum, artificioque aut opulentia eximium eſſet, inſpicerent. Ipſe etiam cum iis circumibat, oſtendens ſingula, vir deformis habitu, vultuque, & obeſi ventris prominenti mole, belluæ, quam homini, ſimilior: unde *Phyſconis* ei cognomen impoſitum fuerat. Ob eam corporis gravitatem cum vacillante greſſu Romanos obambulantes ægre conſequeretur, ridiculus iis eſt viſus, Panætioque in aurem inſuſurravit Scipio, *jam tum aliquem adventus noſtri fructum ceperunt Alexandrini; nobis enim debent, quod regem ſuum ambulantem videre.*

XXI. Ceterum contemtis, quæ maxima Ægypto videbantur, gulæ atque oculorum deliciis, ad ea, quæ vere digna ſpectatu erant, conſideranda haud perfunctoriam operam contulere: ſituque & magnitudine urbis, & quæ circa Pharum admiranda erant, perluſtratis, Memphin adverſo Nilo vecti, bonitatem agri, commoda fluminis, multitudinem urbium, frequentiam innumerabilem populi, munimenta regionis, totius denique regni excellentiam tantam repererunt, ut minime dubitarent, cujuslibet magnitudinis imperio ſedem eam idoneam eſſe potuiſſe, ſi dignos ſe rectores inveniſſet.

XXII. Ex Ægypto in Cyprum, deinde per Syriam &

§ XIX. Plutarch. Apoph. Rom. 24. Vellej. 1, 13. Auctor de Vir. ill. c. 58. Athenæus l. 6. Juſtin. § XX. Diodor. ap. Fulv. Urſin. Juſtin. Poſidonius ap. Athenæum l. 12. Diodor. ap. Valeſium. Plutarch.

continentes regiones domum reversi, de rebus suis in senatu exposuerunt. Plurimas adierant gentes, ubivis excepti dimissique cum benevolentia & laudibus. Controversias, alias sponte partium composuerant, alias adactis ad æquiora, qui pertinaciores in faciunda injuria fuerant, plerumque verborum admonitionibus, partim etiam armorum metu intentato. Quod vero ob difficultatem negotiorum, aut alias causas, relinqui voluerunt, ad senatum rejecerunt. Ita passim apud reges atque civitates, renovatis, quæ unicuique cum populo Romano erant, fœderibus, reique publicæ majestate vehementer aucta, plurimum ubique venerationis Romano nomini conciliarunt.

XXIII. Secutæque sunt undiquaque legationes gratulantium gratiasque agentium senatui populoque Romano, *quod tantos ad se viros, Scipionemque, non unius modo urbis, sed omnium gentium virtutibus gloriaque principem, misissent.* Res regnorum in priori fere statu relictæ. Certum enim erat, imperantium culpa pleraque peccari: neque illos removendi causa ulla justa erat: Ægypti regibus semper amicis; Syris eo quoque nomine tutis, quod contra fœderis cum progenitoribus eorum initi leges, pudebat in pace sociis & amicis auferri, quod a majoribus relictum bello victis fuerat.

XXIV. Eodem anno rogationem de sumtibus tribunus plebis Didius tulit: qua pœna legis Fanniæ in ceteram quoque Italiam, & ad eos etiam, qui sumtuosioribus, quam lex sinebat, epulis interfuissent, extendebatur. Triste videbatur & obscœnum, inter famem & funera, pœnasque irati numinis, quorundam luxuriam conviviorum impensis sine modo & pudore grassari. Magna enim sub id tempus annonæ caritas, &, quæ hanc ferme sequitur, pestilentia fuit: cujus causa cum novi consules L. Metellus Calvus, Q. Fabius Maximus Servilianus inivissent, per decemviros supplicationes habitæ. neque tamen aut hæc remedia, aut sævius aliud, androgynus haruspicum jussu mari mersus, ad

§ XXIII. Strab. l. 14.

averruncanda mala præfentia profuerunt. Ufitatum id magis antiquitus Romæ, quam probabili ratione nifum, ut in prodigiis ambigui mares habeantur, putant, qui caufas rerum attentius confideravere. neque ambiguum eft, complura, tanquam a mundi legibus abhorrentia, cum horrore afpici, non quia nullæ fint earum a natura legitimæ caufæ, fed quia, quæ funt, ignorentur.

XXV. Sed nos ad ordinem rerum geftarum Q. Fabius conful vocat, qui in ulteriorem Hifpaniam (citerioris Q. Metello prorogatum erat imperium) duas legiones Romanas, fociorumque auxilia, in univerfum ad octodecim millia peditum, mille fexcentos equites induxit. Quorum affumta parte cum Itucam feftinaret, objecit fe in itinere Viriathus cum fex millibus fuorum, & cum clamore tumultuque barbaris folito impetum in Romanos fecit. Erat cum voce ftrepituque diffono, tum etiam afpectu horrida acies: non cetero modo ornatu, fed comis quoque muliebrem in morem obumbrantibus vultum. accedebat fumma hominum diuturno jam bello exercitorum pugnacitas. Suftinuit tamen irrumpentes conful, reque infecta difcedere coactis, ipfe inftitutum iter profecutus eft.

XXVI. Ut deinde reliquus exercitus advenit, decemque ex Africa elephanti, quos Numidiæ rex Micipfa miferat, caftris pro magnitudine copiarum auctis, prior pugnandi poteftate facta, hoftem fplendide vicit: fed inter infequendum cum diftracti ordines effent, Viriathus, ut erat ad omnia præfenti animo, fuis repente ex fuga collectis victores aggreditur: tria eorum millia profternit; reliquos compellit in caftra, tanto ex fubita fortunæ converfione metu, ut, vix paucis ad portas refiftentibus, magna pars in tentoriis fe abfconderent, neque ab imperatore & tribunis ad pugnam capeffendam adigi poffent. Infignis ea die C. Fannii virtus exftitit, qui C. Lælii gener, iis tum in

§ XXIV. Macrob. Saturnal. 3. Jul. Obfeq. Orof. 5, 4. Diod. l. 32. § XXV. Liv. Epit. Appian. Hifpan. Strab. l. 3.

castris militabat. Per hunc maxime retenta munimenta sunt: & nox superveniens diremit certamen.

XXVII. Neque tamen postea Viriathus destitit, modo noctu, modo fervidissimo tempore diei, negotium consuli facessere; cum, leves agilesque & homines & equos habens, parvo suo incommodo hostem indesinenter fatigaret: donec, motis castris, Servilianus concessit Itucam. Tum Viriathus quoque, cui minor exercitus, neque huic sufficiens commeatus erat, noctu incensis castris, in Lusitaniam est profectus. Servilianus, cum velocissimum hostem assequi nequidquam contendisset, in Bæturiam impressione facta, quinque oppida, quæ cum Viriatho senserant, ordine expugnata diripuit: inde in Cuneos hiematum abiit.

XXVIII. Eodem anno censores in urbe fuerunt P. Cornelius Scipio Africanus, L. Mummius Achaicus. In eundem cum Scipione locum Ap. Claudius petierat: qui cum nobilissimis viris stipatus, Africanum, populari turba circumfusum, in forum descendere vidisset, alta voce exclamavit, *ingemisce apud manes, Paulle Æmili, filium tuum sentiens ab Æmilio præcone, & Licinio Philonico censorium candidatum deduci.* Ceterum ille, censuram populariter adeptus, non ideo minus incorrupte ac severe egit; illud moribus civitatis, hoc suæ magistratusque dignitati tribuens. Ergo & populum ad mores antiquos gravissima oratione hortatus est: & L. Mummii facilitatem gravatus, pro rostris dixit, *omnia se ex majestate populi Romani gesturum fuisse, si sibi cives vel dedissent collegam, vel non dedissent.*

XXIX. Interim in Macedonia denuo turbatum, non minus improviso fine motuum, quam initium fuerat. Alter Pseudophilippus, qui Persei se filium ferebat, cum subito incremento ex servis aliisque perditis hominibus, quales recens Macedoniæ Græciæque rei mutatio magno nu-

§ XXVI. Jul. Obseq. Appian. Cic. in Læl. c. 1. § XXVIII. Tab. Capitol. Plutarch. in Æmil. c. 64. Idem. in præcept. gerend. reipubl. c. 30. Agell. 4, 20. Val. Max. 6, 4. Auctor de Vir. ill. Jul. Obseq.

mero pepererat, ad ſeptemdecim hominum millia contraxiſſet; caſtra Romana tentare eſt auſus. Spem dabat abſentia Licinii Nervæ prætoris, qui certas ob cauſas nuper ex Macedonia diſceſſerat, Cn. Tremellio quæſtore in caſtris relicto. Is vocatos ad concionem milites in hanc ſententiam eſt cohortatus:

XXX. *Eſt, quod fortunæ gratias agamus, milites, novam & inſperatam gloriæ materiam objicienti. ſæpe querelas audivi, immo, fateor enim, inter querentes de ſorte noſtra fui: dum alii Romani exercitus juſtum hoſtem, & ex eo præmiorum uberem occaſionem habeant, hunc in agro pacato, paucos rebellium Macedonum, aut latrunculos Thracas perſequentem, non modo copiam, ſed ne ſpem quidem habere majoris alicujus rei. At nunc ſubito ſe offert ita comparatum agmen, ut multitudo hominum ſpeciem, nomenque prœlii ſit factura, genus armorum militumque, ad hæc conditio ducis certam nobis & incruentam polliceatur victoriam.*

XXXI. *Quid enim contra legionarium militem, lorica clypeoque tectum, pilo ac gladio terribilem, tot inſuper ſtipendiis exercitum, ſervorum agreſtiumve tumultuaria manus poſſit, nullis militaribus armis legibuſque neque cauſam neque ſpem idoneam ad bellum afferens? Quid autem rex ille ſcenicus, quem paulo ante natum eſſe neſciebamus? Sane nuper etiam ſic inſanivit Macedonia; ſed tum majore ingenio apparatuque inſtructa erat fabula, multi potentes in provincia viri, nonnulli quoque externi reges, audaciam Andriſci clam palamque magnis auxiliis fulciebant. At hic præter miſeram egenorum turbam, quæ non tam ipſius promiſſis, quam tædio vitæ, ad periculum properat, nec ſpem nec rem uſquam ullam habet: nec quia victoriam ſperat, ſed quia aliter facere non poteſt, ad caſtra noſtra ſucceſſit, animam ſupplicio debitam, rebus ſuis deſperatis, lubentius armis noſtris daturus.*

XXXII. Cum deinde, quid fieri vellet, oſtendiſſet, &

§ XXIX. Liv. Epit. Hiſt. Miſcel. 4, 14. Eutrop. § XXX. Varro de R. R. 2, 4. Eutrop.

inter tribunos & præfectos loca militesque esset partitus, admonuit, *ut signo dato secundum ea, quæ præcepisset, erumperent:* addiditque, *se celeriter disjecturum hostes, ut porcellos scropha soleret.* Quod cum factum esset, victoria illustri parta, qua cum exercitu Pseudophilippus cæsus est, Licinius *Imperator* est appellatus, quæstori *Scrophæ* cognomentum hæsit, quod posteri quoque retinuerunt.

XXXIII. Difficilius in Hispaniis bellum erat, hinc Celtiberis, inde Viriatho Romanos duces exercentibus. Sed ut adversus Viriathum dubiæ Serviliano res, ita Q. Metello proconsuli prosperæ magnificæque fuerunt. Vir acer & intentus nihil neque apud hostes inexploratum, neque apud suos remissum patiebatur; digno, quod referatur, severitatis saluberrimæ exemplo. Cum ad Contrebiam rem gereret, cohortes legionarias quinque, quod loco cesserant, indignatus, ad eundem locum recuperandum continuo remisit. edixit etiam, *ut qui eorum nisi victor in castra revertisset, pro hoste cæderetur:* neque mutavit sententiam, cum omnes, ut certam ad mortem ituri, testamenta in procinctu facerent. Ea necessitas acuit virtutem: & qui modo multitudini hostium cesserant, ii eundum, licet victoria recenti animatum, repulerunt: quæque inexpugnabilis habita fuerat civitas, capta est. Hæc disciplina Romanum militem confirmavit, Celtiberos fregit: qui & collatis signis cæsi sunt a proconsule, & egregias urbes amiserunt, Arvaccorum majori parte domita; quibus tempore messis, cum frumento convehendo intenti cetera incuriosi agerent, improvisus incubuerat.

XXXIV. Ista cum severitate perfecisset, haud minorem ex clementia fructum tulit. utriusque enim clara exempla edidit, illustri testimonio, non sævitia, sed ratione rebusque cogentibus, duriora nonnunquam imperasse. Nertobrigam obsidebat, unaque parte oppidi, qua sola subiri pote-

§ XXXII. Liv. Epit. § XXXIII. Jul. Obseq. Flor. 2, 17. Val. Max. 2, 7. Front. Strat. 4, 1. Vellej. 2, 5. Auct. de Vir. ill. c. 41. Appian. Hisp.

rat, murum admota machina erat disjecturus. Opponunt obsessi primis hostium ictibus Rhetogenis filios, viri inter suos primarii, qui ad Metellum transierat. neque movebatur pater; sed ultro hortatus imperatorem, nullam esse viam aspernandam dicebat, quæ ad victoriam duceret; ex ea sibi postmodum solatium fore. Tum Metellus parentis duritia damnatam liberorum vitam sua mansuetudine redemit, solutaque obsidione urbis unius, multas alias admiratione hujus facti sponte ipsarum in populi Romani ditionem redegit. Duæ maximæ restabant urbes, Termantia & Numantia, situ locorum & viribus feroces: adversus quas tum quidem, quoniam hiems aderat, nihil movendum ratus, quamprimum anni tempus sineret, has quoque ad imperata faciunda coacturus videbatur.

XXXV. Interea consularibus Romæ comitiis Q. Pompejus A. F. designatus est, qui primus e gente Pompeja summos honores, nulla commendatione majorum assecutus, amicitia Scipionis excidit, quia Lælio suffragantem astute fefellerat. Interrogatus enim, an petere consulatum constituisset, negavit, ultroque Lælio opem suam gratiamque ad petendum obtulit. interea ipse profectus in forum, ambire strenue cœpit. Id cum exspectantibus eum esset renuntiatum, ceterique stomacharentur; *Nos vero ineptos*, inquit Africanus, *qui tanquam non homines, sed Deos, essemus precaturi, sedemus tibicinem exspectantes!* nam mater Pompeji indecora fama laborabat, tanquam tibicini corpus prostituisset. Q. Pompejo collega Cn. Servilius Cæpio fuit. qui, cum magistratu inito de provinciis retulissent, certamen de Hispaniis ortum, eas retinere, qui ibi proconsules erant, cupientibus. ad extremum Q. Fabio Maximo Serviliano prorogatum est imperium in ulteriore provincia, citeriorem consul Q. Pompejus obtinuit.

XXXVI. Quod ubi Q. Macedonico nuntiatum, vir ce-

§ XXXIV. Florus. Val. Max. 5, 1. Appian. § XXXV. Vellej. 2, 1. Cic. in Brut. Plutarch. Apoph. Rom. c. 21. Eutrop. Val. Max. 9, 3.

ſera cum maximis comparandus, iræ doloriquc temperare non potuit; non eo maxime offenſus, quod omnino ſucceſſor ſibi, ſed quod Pompejus mitteretur, quocum ſimultates exercebat. Ne igitur illi ſuis laboribus quæſitum obtingeret præmium, modis omnibus exercitum imminuere ſtuduit: miſſiones & commeatus petentibus promiſcue dando: horrea, remotis cuſtodiis, ad rapinam relinquendo: eo etiam profectus, ut *ſagittas Cretenſium fractas in amnem abjici* juſſerit; *elephantis cibaria dari* vetuerit; qua indignatione non ſolum inimico laudem victoriæ, ſed populo Romano fructum, ſibique meritum ceteris factis triumphum eripuit. Res enim eas geſſerat, ut non minus hac expeditione *Celtiberici*, quam priore *Macedonici* cognomen meruiſſe videatur. Adeo nimirum plures aliis, quam ſibi, bene imperant; faciliorque adverſus armatos exercitus, quam vitioſos animi motus, contentio eſt.

XXXVII. Atqui ut hunc ereptum imperium ad moram rebus injiciendam ſollicitavit; ita prorogatum in altera Hiſpania Fabio Serviliano ſtimulos addebat proſequendi alacriter belli. Quippe ex Cuneis exercitu moto, Viriathum, quia ſe non offerebat, in ſua Luſitania quærere inſtituit. Per viam dimicandum ipſi cum latronum ducibus Curio & Apulejo fuit; qui, opportunis locis inſidiati, prætervehentia impedimenta abſtraxerunt. Occiſus tamen in prœlio eſt Curius; præda quoque paulo poſt a Serviliano recuperata. Venerunt etiam in poteſtatem urbes multæ, quæ præſidiis inſeſſæ Viriathi fuerant: quarum Eſcadia, & Gemella, & Obulcula fuere. Hæ pro meritis ſingularum diverſimode tractatæ; aliis venia data, quædam direptæ ſunt. Ex captivis etiam ad quingentos ſupplicio capitis affecti: novem millia quingentos proconſul ſub corona vendidit.

XXXVIII. In urbe interea P. Scævola tribunus plebis de judicio L. Hoſtilii Tubuli ad populum tulit, qui proximo anno prætor quæſtionem de ſicariis exercuerat, homo

§ XXXVI. Flor. 2, 17. § XXXVII. Appian. Hiſp. Liv. Epit. Cic. de fin. 2, 16. 4, 14. 5, 22. Idem ad Attic. 12, 5.

pudoris ita profligati, ut *palam & aperte pecuniam ob rem judicandam cepiſſe* diceretur. accepta rogatione, ſenatus quæſtionem Cn. Servilio Cæpioni conſuli mandavit: qua re intellecta reus, cum manifeſtiſſimo crimine teneretur, non exſpectato judicio, diſparuit. Intereſſe tamen publici exempli viſum, ne homo ex omni memoria ſceleratiſſimus & audaciſſimus, tam levi pœna defungeretur. Itaque revocari ab exſilio ad cauſam dicendam placuit. Sed ille, qui nullum alium eventum ſperare poterat, quam ut in carcere necaretur, veneno epoto necem properavit.

XXXIX. Sub hæc tempora, ne tantummodo armis præſtare ceteras gentes Romani crederentur, ingenio tardiores; cum alia ſe ſtudia erexere, tum etiam hiſtoria ſcribi accuratius cœpit: hactenus enim qui ei admoverant manum, breviter expoſuiſſe res contenti, annalibus ſimiliora ſcripſerant. Neque tamen adhuc Latini ſermonis ea copia & venuſtas eſſe putabatur, ut ejuſmodi operibus dignitate & gratia reſponderet. multique res Romanas Græcorum lingua tradiderunt; ab illis majeſtatem, ab hac decorem magis petendum arbitrati. quos inter tum C. Julius ſenator fuit: cum etiam A. Poſtumius idem tentaret. quos deinde P. Rutilius, L. Lucullus, & alii plerique ſunt imitati.

§ XXXVIII. Cic. de Nat. Deor. 3, 30. Idem de fin. 2, 16. Idem pro M. Scauro. Aſcon. Pædian. in Scaur. § XXXIX. Cic. de Orat. 2, 12. Juſtin. præf. Liv. Epit. Athenæus l. 4.

